MARAMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Sayı: 2
Yıl:1 Cilt:1
OCAK 1995
ISSN 1300-0845

öneri

İÇİNDEKİLER

©Öneri, Cilt.1, Sayı.2, Ocak, 1995

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayın Organıdır. Altı Ayda Bir Yayınlanır.

ENSTİTÜ ADINA SAHİBİ : Prof.Dr.Orhan SEZGİN
(Enstitü Müdürü)

YAYIN KURULU : Doç.Dr.Osman KÜÇÜKAHMETOĞLU
(Enstitü Müdür Yardımcısı)
Yrd.Doç.Dr.Esin CAN MUTLU
(Enstitü Müdür Yardımcısı)
Prof.Dr.Ünsal OSKAY
Prof.Dr.Mehtap KÖKTÜRK
Prof.Dr.Şermin ALYANAK
Prof.Dr.Özcan MERT
Prof.Dr.H.Bekir KARLIĞA
Doç.Dr.Şadi Can SARUHAN
Doç.Dr.Necdet ÖZTÜRK
Doç.Dr.Turan YILDIRIM

YAYINA HAZIRLAYAN : Uzm. Halil Sezai BULDU

ADRES : Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ressam Namık İsmail Sk. 34590 Bahçelievler-İSTANBUL
TEL : (0212) 584 14 44 - 554 78 09 - 506 47 24
FAX : (0212) 506 88 61

KAPAK TASARIMI : Yrd.Doç.Dr.Selahattin GANİZ

BASKI : M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.3-15

Fuzzy Mantık (Bulanık Mantık)

Prof. Dr. Necdet Tekin*
Arş. Gör. Salih Karanfil**

- Temel Felsefesi, kuralları, Keskin (Crisp) Mantıkla karşılaştırılması ve Uygulama Alanları-

I. Giriş :

Önce Fuzzy Mantığın ne olduğunu ortaya koymaya çalışalım. Fuzzy Mantık terimi biri "dar anlamda Fuzzy Mantık" diğeri "geniş anlamda Fuzzy Mantık" olmak üzere iki farklı anlamda kullanılır.

a)Dar anlamda Fuzzy Mantık: Bu anlamı ile Fuzzy Mantık bir "mantıksal sistemdir". Bu mantıksal sistem; insan aklının (usavurma-muhakeme) kesinden ziyade "yaklaşık" modları (durumları) için yaşayan koşullara en iyi uyumu veren bir "model" ortaya koymayı amaçlar.

b) Geniş anlamda Fuzzy Mantık: Geniş anlamda Fuzzy Mantık temelde Fuzzy Küme (Set) Teoriyi kapsar. Fuzzy Küme Teorisinin tüm kurallarını kendi çıkarımlarında esas olarak kullanır. Fuzzy Küme Teori ise "Fuzzy bağıntılı sınıfların" bir teorisidir. Bu açıdan bakıldığında, dar anlamda Fuzzy Mantık, geniş anlamda Fuzzy Mantığın bir alt kümesidir.

Fuzzy Küme Teori; Fuzzy kümelerini, küme işlemlerini, üyelik fonksiyonlarını, Fuzzy bağıntılarını, Fuzzy sayılarını, bunlarla ilgili özellikleri, haritalanmaları ve diğer Fuzzy işlemleri içerir.

Kesin kavramlardan ziyade, Fuzzy kavramlar ve hemen hemen tüm Fuzzy bağlı sınıflar gerçeğinden yola çıkar.

Özetle Fuzzy küme teori :
- Dar anlamda Fuzzy Mantık
- Fuzzy Sistemler
- Fuzzy Matematiksel Programlama
- Fuzzy Aritmetik
- Fuzzy Model Tanımlama
- Fuzzy Topoloji
- Fuzzy Karar Analizi

ana başlıklarını kapsar. Sonuç olarak en geniş anlamda Fuzzy Mantık; Fuzzyleştirilmiş Keskin Mantığın bir bileşimidir.

Fuzzy Mantığın birinci amacı, kesinden ziyade yaklaşık mantık metodları ile ilgili tekniklerin, akıl yürütme ve hesaplanabilir, kavramları belli, matematik tekniklerle "Kavram Sistemleri" haline getirecek temelleri sağlamaktır.

Fuzzy Mantıkta kesin hüküm vermeler, çıkarımlar ve usavurmalar sadece yaklaşık usavurmaların bir limit durumu olarak ortaya çıkar. Sonuçta da Fuzzy Mantıkta her şey bir dereceye yani bir öneme sahiptir.

II. Mantıksal Sistemler

Mantıksal sistemleri temel başlıkları ile şöyle sıralayabiliriz.

1.Önermesel Mantık
2.Doğrulayıcı (Predictive) Mantık
3.Şekli Mantık
4.Çok Değerli Mantık
5.Olasılıksal Mantık
6.Zamansal Mantık
7.İspatlanamayan (Default) Mantık

Fuzzy Mantıksal Sistemleri ise yukarıda sıraladığımız temel mantıksal sistemlerin başına Fuzzy sözcüğünü getirerek oluşturabiliriz.

1.Fuzzy Önermesel Mantık
2.Fuzzy Doğrulayıcı Mantık
3.Fuzzy Şekli Mantık
4.Fuzzy Çok Değerli Mantık
5.Fuzzy Olasılıksal Mantık
6.Fuzzy Zamansal Mantık
7.Fuzzy İspatlanamayan Mantık

Şekilsel olarak mantığı
1- Standart Mantıklar
2- Standart Olmayan Mantıklar
olarak iki sınıfta toplayabiliriz.

Standart Mantıklar
a) Önermesel hesap
b) Doğrulama
işlevlerinden oluşur.

Standart Olmayan Mantıklar
a) Çok değerli mantık
b) Şekli mantık
c) Geçici mantık
d) Kendi kendine bilgi edinme -

* M.Ü. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
** Y.T.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Matematik Bölümü Matematiğin Temelleri ve Matematik Lojik Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

üretme, bilgi kuramı-mantığı
e) Sezgisel (intutionistic) mantık
f) Non-monotonik mantık
g) Probabilistik mantık
h) Fuzzy mantık
başlıklarını kapsar.

ŞEMATİK OLARAK MANTIK BİLMİ

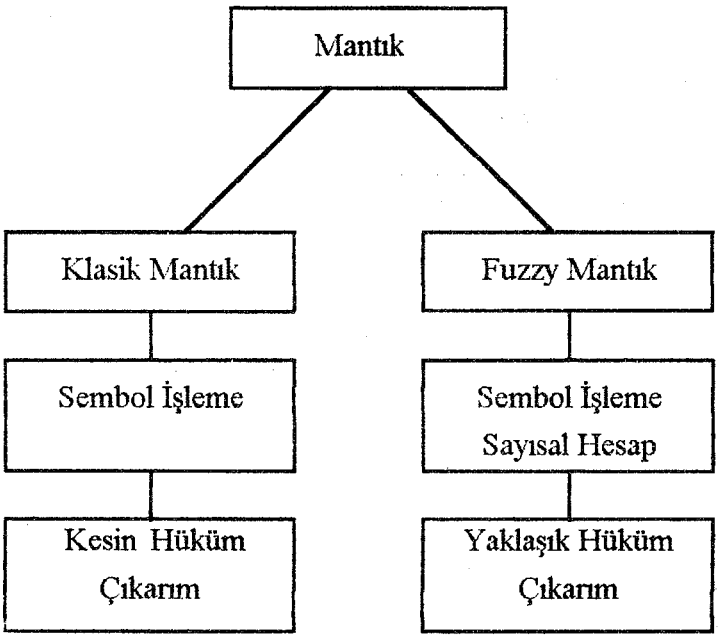

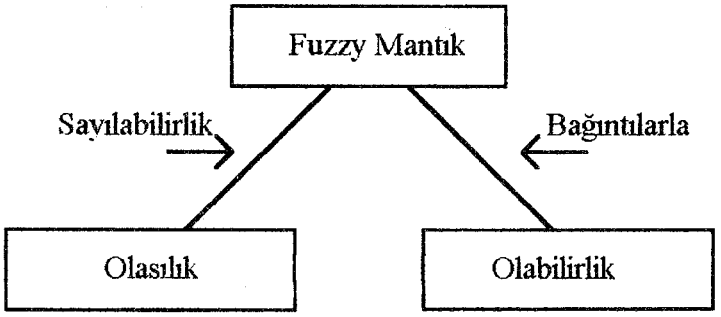

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.3-14

III. Keskin (Crisp) Mantık ve Temel Kuralları

George Boole ve De Morgan'ın öncülük ettiği ve daha pek çok bilim adamı ve filozofun çalışmaları ile meydana getirdiği bir bilim dalıdır. Keskin Mantıkta dualist felsefe egemen olmuştur. Bu nedenle bu mantığa iki değerli mantık (keskin mantık) da denilmektedir. Keskin Mantıkta sadece doğru ve yanlış vardır. Ayrıca doğru ve yanlış ancak ve ancak sezgisel olarak kavranabilen ve biri kullanılmadan diğeri tanımlanamayan nesnel kavramlardır. Keskin Mantıkta, bir kümeyi oluşturan elemanlar, keskin elemanlar olup bir eleman bir kümenin ya elemanıdır ya da değildir. X evrenindeki bir A alt kümesi için tüm $x \in X$ değerleri için karakteristik fonksiyon,

$$\mu_A(x) = \begin{cases} 1, & \text{ancak ve ancak } x \in A \\ 0, & \text{ancak ve ancak } x \notin A \end{cases}$$

olacak şekilde tanımlanır. Burada 1 tamamen A kümesine ait olan, 0 ise A kümesine ait olmayan elemanları gösterir. Keskin mantıkta ara değerlere yer yoktur.

Keskin mantığın daha fazla üzerinde durduğu önermeler mantığında

$$\wedge,\ \vee,\ \underline{\vee},\ \Rightarrow \text{ ve } \Leftrightarrow$$

bağlaçları kullanılarak bileşik önermeler oluşturulur.

Önermelerin aldığı doğruluk değerleri ne olursa olsun mantıksal ifade hep doğru değerini alıyorsa bu ifadeye totoloji, hep yanlış değerini alıyorsa çelişki denir. p ve q gibi iki önerme denk ise $p \Leftrightarrow q$ bir totolojidir. Totolojilerde önermeler başka önermelerle değiştirilse bile yine totolojidirler.

$\wedge$ ve $\vee$ bağlaçları idempotent, komütatif, asossiyatif ve birbirleri üzerine distribütiftirler. Yine bu bağlaçlar için;

$$\sim(p \wedge q) \equiv \sim p \vee \sim q$$
$$\sim(p \vee q) \equiv \sim p \wedge \sim q$$

De Morgan Denklikleri mevcuttur. $\underline{\vee}$ bağlacı komütatif ve asossiyatif olup

$$p \Rightarrow q \equiv \sim p \vee q;$$

$$p \Leftrightarrow q \equiv (p \Rightarrow q) \wedge (q \Rightarrow p)$$
$$p \Leftrightarrow q \equiv (p \wedge q) \vee (\sim p \wedge \sim q).$$

özellikleri geçerlidir. Bu sistemin izomorf olduğu Boole Cebri ise, bir İngiliz matematikçisi ve mantıkçısı olan G.Boole'un tamamen matematik prensiplerden hareket ederek mantık üzerinde yaptığı sembolik metodu kapsar.

Önermeler mantığındaki önermelerin değerlendirilmesi için kullanılan (D) ve (Y) sembolleri yerine burada sırasıyla (1) ve (0) kullanılır.

Bir B sınıfı, (+) ve (·) ikili işlemlerine göre aşağıdaki postülaları gerçekliyorsa B'ye Boole Cebri denir.

(P_1): (+) ve (·) komütatiftir.

(P_2): B de farklı iki birim elemanı mevcuttur. (+) ya göre 0 ve (·) ya göre 1.

(P_3): Bu işlemlerden biri diğeri üzerine distribütiftir.

(P_4): B nin her a elemanı için yine B de olan bir a' elemanı vardır, öyle ki $a + a' = 1$ ve $a \cdot a' = 0$ olur.

Boole Cebrinde (+) ve (·) işlemleri önermeler mantığındaki sırasıyla $\vee$ ve $\wedge$ bağlaç-larının yerini alır. Ayrıca Boole Cebrinde tümleyeni göstermek için kullandığımız " ′ " sembolü önermeler mantığındaki " ~ " sembolü ile eşdeğerdir.

IV. Fuzzy Mantık ve Tarihçesi

1965 yılında Lotfi A. Zadeh belirsizliğin temsili için araç olarak Fuzzy kümeler ve Fuzzy Mantık teorisini geliştirmiştir. Bunu takiben Rescher, Dubois and Prade, Lakeoff, Yager Bellman, Kandel ve diğerleri Fuzzy Mantığın gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Geçmişte belirsizlik ifade eden terimler ve kavramlar gelişigüzel bir ayırıma tabi tutulmuşlar ve iki değerli kümeler kuramı ile tanımlanmışlardır. Bunun yanı sıra son otuz yılda gelişen Fuzzy kümeler kuramı ise, belirsizlik ifade eden terimler ve kavramların gelişigüzel bir ayrıma tabi tutulmaksızın, belirsizliğe belirlilik derecesi atayarak çok değerli kümeler kuramı ve kapsamı içinde tanımlanmalarına yol açmıştır.

Fuzzy Mantık temelde çok değerli mantık, olasılık kuramı ve yapay zeka alanları üzerine oturtulmuştur.

Fuzzy Mantık için matematiğin gerçek dünyaya uyarlanması diyebiliriz. Çünkü Fuzzy Mantık; Keskin Mantığın açık/kapalı, soğuk/sıcak, hızlı/yavaş gibi ikili denetim değişkenlerinden oluşan keskin dünyayı, az

açık/az kapalı, serin/ılık, biraz hızlı/biraz yavaş gibi gevşek (soft) niteleyicilere belli üyelik dereceleri atayarak gerçek dünyamıza yansıtmayı ve gerçek dünyayı daha yaklaşık temsil eden sistemler oluşturmayı başarmıştır.

V. Günümüze Değin Birkaç Uygulama Alanı Örnekleri

Fuzzy Mantığın teorik yapısından doğan çıkarımlar Fuzzy denetimin uygulama alanlarına yansımıştır. Fuzzy denetimin ilk uygulamaları genellikle endüstriyel alanlarda, çimento sanayiinde, su arıtma sistemlerinde, nükleer reaktör, asansör ve vinç denetimi gibi alanlarda olmuştur. Kuzey Japonya'nın Sendai kentindeki metro sisteminde Fuzzy Mantığın çok başarılı bir biçimde kullanılması Fuzzy denetim uygulamalarına büyük bir hız kazandırmış ve bu olay Japonya'da büyük bir patlama yaratmıştır. 1987'de başlayan bu patlama 1990'da zirveye ulaşarak Fuzzy denetimin çok büyük bir alan içerisinde kullanılmasıyla sonuçlanmıştır.

Lori Valigra'nın "Feeding Fads with Fuzzy Logic" adlı makalesi özetle aşağıdaki şekildedir. Japon tüketicileri, dünyada teknolojinin en çok farkında olan tüketici grubunu oluştururlar. Ülkede tüketim mamülleri üreten firmalar çok hızlı bir şekilde teknolojiyi laboratuvarlardan piyasaya taşırlar. Bunlardan biri de, belirsiz bilginin insan yetenekleri ile işlenmesini taklit eden yapay zeka benzeri bir teknoloji olan Fuzzy Mantığıdır. Japonlar Fuzzy Mantığını, borsa alım satım kararlarının desteklenmesinde, vakum temizleyiciler, çamaşır makinaları vb. gibi pratik uygulamalarda kullanmaktadırlar.

Ayrıca Andrew Tanzer ve Gary Slutsker "Why Fuzzy Logic is Good Bussines" adlı makalesinde; Amerika'da ortaya atılan Fuzzy Mantığı tüketim mamüllerinin ve komplike endüstriyel işlemlerin yapılmasında yararlı olmuştur. Gerçekten bir çok Japon ev aleti üreticisi; buzdolapları, tost makinaları, mikro dalga fırınlar, havalandırma cihazları, vakum temizleyicilerinin yeni modellerinde Fuzzy Mantık kontrolcüleri kullanmışlardır. Fuzzy Mantık kontrolü sabit olarak değişen değişkenleri içeren kontrol işlemlerine sahip eski bilim dallarında kullanılan yeni bir tekniktir. Yöntem, bir takım tanımları işlemleştirerek insan muhakemesini simüle etme konusunda matematikçilere ve mühendislere yardımcı olur. Fuzzy Mantığı, basit programlama ve daha az kural kullanarak pazara yeni ürünler sunulmasını ve maliyetlerin düşürülmesini hızlandırır demektedirler.

Earl Cox ve Martin Goetz "Fuzzy Logic Clarified" adlı makalesinde ise şunları vurgulamaktadırlar. Fuzzy, matematiğin Fuzzy Mantığı olarak adlandırılan formuna dayanan kesin olmayan düşünme tekniğidir. Ayrıca uygulama, geliştirme problemlerine bir çözüm oluşturabilir. Fuzzy muhakemesi, insan ve uzman düşünüşünü yazılım mantığı yoluyla bilgisayar ortamına aktarımını gerçekleştirir. Fuzzy Mantığı genel amaçlı makinaların belirsiz bilginin işlenmesi ile insan diline yakınlaşmasını sağlar. Fuzzy Mantığı kavramını anlamak için Fuzzy küme teorisi olarak adlandırılan ve herhangi bir elemanın bir küme içinde kısmi elemanlığını inceleyen matematiksel düşüncenin kavranması demektir. Fuzzy Mantığı

1) bilgi erişimi,
2) uzman sistemlerin oluşturulması,
3) uygulama, geliştirme ve tutma

gibi birtakım bilgisayar uygulamalarının otomatikleşmesini sağlar.

Mark Jablonowski "Fuzzy Logic and Insurance Decisions" adlı bilimsel çalışmasında özetle aşağıdakileri ele almıştır. Son 25 yıldır sigorta kararları literatürü Keskin Mantığa dayandırılmıştır. Keskin karar kuralları, sigorta eğitiminin bir köşe taşı olarak geçerliliğini korusa da, bu kurallar çok nadiren gerçek hayatta kullanılırlar. Fuzzy Mantığı birtakım kesinlikten uzak ölçeklerle doğal ve organize bir şekilde kesinlikten uzak olayları değerlendirir. Fuzzy Mantığının kullanılması ile en büyük fayda karar vermede sağlanmıştır. Fuzzy Mantığı sigorta risk kararlarında, risk yönetiminde ve kayıpların kontrolünde risk analizi yapılması ve başarılı gerçek hayat kurallarına ulaşılması için bir çerçeve oluşturur.

Şu an otuzdan fazla ülkede Fuzzy Mantık konusunda araştırmalar yapılmakta olup, Çin'de bu alanda uğraşan bilim adamı sayısı on binin üzerindedir. Onun en yakın takipçisi Japonya ise uygulama açısından belirgin bir şekilde başı çekmektedir.

VI. Fuzzy Mantık ve Fuzzy Kümelerinin Temel Kuralları

Fuzzy Mantık Fuzzy küme teorisine dayanan bir matematiksel disiplindir. Doğruluğun ve yanlışlığın derecesini ele alır. Fuzzy Mantık iki değerli mantığın çok değerli mantığa genelleştirilmesidir. Çok değerli mantık ise doğruluk uzayı [0,1] reel aralığı olan sayılamaz

değerli mantıktır. Bilindiği gibi [0,1] reel aralığı sayılamaz bir aralıktır. Keskin Mantıkta ifade ettiğimiz $\mu_A(x)$ karakteristik fonksiyon Fuzzy Mantıkta [0,1] aralığında değerler alabilen üyelik fonksiyonu (membership function) adını alır. X evrenindeki bir A Fuzzy alt kümesi $A=[(x,\mu_A(x))], x\in X$ sıralı ikililerinin bir kümesi olarak gösterilir. Ayrıca bunu eğer X sonlu bir evren ise

$$A=\mu_A(x_1)/x_1+\mu_A(x_2)/x_2+\cdots$$
$$+\mu_A(x_n)/x_n=\sum_{i=1}^{n}\mu_A(x_i)/x_i$$

olarak ve yahut X sonsuz bir evren ise

$$A=\int_X \mu_A(x)/x.$$

olarak ifade edebiliriz.

Şimdi Fuzzy kuramsal küme işlemlerini verelim. A ve B X'in Fuzzy alt kümeleri olsunlar.

1. Ancak ve ancak

$$\int_X \mu_A(x)/x=\int_X \mu_B(x)/x$$

ise A=B dir.

2. Ancak ve ancak

$$\int_X \mu_A(x)/x\le\int_X \mu_B(x)/x$$

ise $A\subseteq B$ dir.

3. $\vee$ maksimum işareti olmak üzere

$$A\cup B=\int_X(\mu_A(x)\vee\mu_B(x))/x$$

ile tanımlanır.

4. $\wedge$ minimum işareti olmak üzere

$$A\cap B=\int_X(\mu_A(x)\wedge\mu_B(x))/x$$

ile tanımlanır.

5. A'nın tümleyeni

$$\overline{A}=\int_X(1-\mu_A(x))/x$$

dir.

6. $AB=\int_X \mu_A(x)\mu_B(x)/x,$

α herhangi bir pozitif sayı olmak üzere

$$A^{\alpha}=\int_X(\mu_A(x))^{\alpha}/x$$

ve $\alpha\,\mathrm{Sup}_X\mu_A(x)\le 1$ olacak şekilde α herhangi negatif olmayan bir reel sayı ise

$$\alpha A=\int_X \alpha\mu_A(x)/x$$

dir. Özel olarak, yoğunlaşma işlemi

$$\mathrm{CON}(A)=A^2$$

ile tanımlanırken, genişleme işlemi

$$\mathrm{DIL}(A)=A^{0.5}$$

ile ifade edilir.

7. $A\oplus B=\int_X 1\wedge(\mu_A(x)+\mu_B(x))/x$

sınırlı toplamı,

$$AQB=\int_X 0\vee(\mu_A(x)-\mu_B(x))/x$$

sınırlı farkı tanımlar.

8. $V=\{x^{\alpha}|x\in X\}$ olmak üzere

$${}^{\alpha}A=\int_V \mu_A(x)/x^{\alpha}$$

dir.

9. $A_1,\cdots,A_k$ sırasıyla $X_1,\cdots,X_k$ ların Fuzzy alt kümeleri iseler, $A_1,\cdots,A_k$ ların Kartezyen çarpımı

$$A_1\times\cdots\times A_k$$
$$=\int_{X_1\times\cdots\times X_k}(\mu_{A_1}(x_1)\wedge\cdots\wedge\mu_{A_k}(x_k))/(x_1,\cdots,x_k)$$

ile gösterilir. Bu ise $A_1\times\cdots\times A_k$ nın, üyelik fonksiyonu

$$\mu_{A_1\times\cdots\times A_k}(x_1,\cdots,x_k)=\mu_{A_1}(x_1)\wedge\cdots\wedge\mu_{A_k}(x_k)$$

ile ifade edilen $X_1\times\cdots\times X_k$ nın Fuzzy alt kümesi olduğunu gösterir.

Yukarıdaki kuramsal küme işlemlerini bir örnekte gösterelim.

Örnek :

X={1,2,3,4,5} ve
A=0.5/1+1/2+0.7/5,
B=0.6/1+1/4+0.4/5
olsunlar, bu halde

$$A \cup B = 0.6/1 + 1/2 + 1/4 + 0.7/5$$

$$A \cap B = 0.5/1 + 0.4/5$$

$$\overline{A} = 0.5/1 + 1/3 + 1/4 + 0.3/5$$

$$AB = 0.3/1 + 0.28/5$$

$$A^2 = 0.25/1 + 1/2 + 0.49/5$$

$$0.5A = 0.25/1 + 0.5/2 + 0.35/5$$

$$CON(B) = 0.36/1 + 1/4 + 0.16/5$$

$$DIL(B) = 0.77/1 + 1/4 + 0.63/5$$

$$A \oplus B = 1/1 + 1/2 + 1/4 + 1/5$$

$$A \Theta B = 1/2 + 0.3/5$$

$$^3A = 0.6/1 + 1/64 + 0.4/125$$

dır.

VII. Fuzzy Önermesel Mantık
Fuzzy Önermeler

$x_1, x_2, \ldots, x_n$ sırasıyla $X_1, X_2, \ldots, X_n$ sonlu tanım kümelerinde değerler alabilen elemanter mantıksal değişkenler olsunlar.

$$x_i = \{0, 1, \ldots, n_i - 1\}$$

tanım kümesi n_i değerden oluşur. Tüm tanım kümelerinin $X_1 \times X_2 \times \cdots \times X_n$ kartezyen çarpımı $n_1 \times n_2 \times \cdots \times n_n$ inci kuvvetten bir Ω evrenini oluşturur. Tüm tanım kümelerinin ve evrenin klasik anlamda kümeler olduğu farzedilir. Yani Fuzzy değildirler. Buna göre $\omega = \langle x_1, x_2, \ldots, x_n \rangle \in \Omega$ tüm değişken değerlerinin sıralı n-lisidir.

Tanım 1 :

Tanım kümesi tanımından herhangi bir fuzzy doğruluk fonksiyonu bir fuzzy önermedir.

x_i değişkeni için

$$\mu_i(x_i) : X_i \rightarrow [0,1]$$

doğruluk fonksiyonuna elemanter fuzzy önerme denir. Doğruluk fonksiyonu tanım kümesinin bir elemanının vermek üzere,

$$\mu_i(j_i) \in [0,1] \quad (j_i = 0, 1, \ldots, n_i - 1)$$

sayısına önermenin bileşeni denir.

Eğer x_i değişkeninin X_i tanım kümesi 0 ve 1 değerlerini içerirse, o zaman buna Boole değişkeni denir. Eğer Boole değişkeni için önermenin doğruluk değerleri {0,1} ile kısıtlı ise o zaman

$$\mu(x_i) : \{0,1\} \rightarrow \{0,1\}$$

önermesi de aynı zamanda bir Boolean niceliktir. Aşağıda tanımlandığı gibi sadece dört Boole önermesi olabilir.

- $\{0,0\}(x_i)=1$, doğruluk sabiti 1;
- $\{1,1\}(x_i)=0$, doğruluk sabiti 0;
- $\{0,1\}(x_i)=x_i$, bu önerme aynı zamanda $+x_i$ ya da x_i^+ ile de ifade edilebilir.
- $\{1,0\}(x_i)=\sim x_i$, bu önerme aynı zamanda $-x_i$ ya da x_i^- ile de ifade edilebilir.

Önermeleri tanımlamak için iki yol vardır. Bunlar genişlik ve yoğunluktur. Genişlik tüm önermelerin bileşenlerinin toplamı ile ilgilidir ve Fuzzy kümelerin temsili için yaygın olarak kullanılır. Yoğunluk ise kümenin elemanlarının farklı özelliklerinin varlığını doğruluk fonksiyonunun değerlerini vermede kullanılır. Elemanter önermeler sadece genişlik açısından tanımlanabilirler. Çünkü tanım kümesi elemanları birbirinden ayrılabilir özelliğe sahiptir. Mantıksal değişkenler özelliklerde önemli bir rol içermek üzere yoğunluk için şu örneği verebiliriz :

Eğer $x_i = j_i$ ise
$\mu(\langle x_1, x_2, \ldots, x_n \rangle) = 0.5$ aksi takdirde
$\mu(\langle x_1, x_2, \ldots, x_n \rangle) = 0$ dır. Eğer sadece bir değişken varsa genişlik durumu elde edilir. Böylece genişlik yoğunluğun özel bir halidir.

Elemanter önermeleri yazmak için
1- Tam yazım
2- Özet yazım
3- Sembolik yazım
kullanılır.

1- Tam yazım :

$$x_i = \{0:\mu_i(0), 1:\mu_i(1), \ldots, n_i - 1:\mu_i(n_i - 1)\}$$

şeklindedir. Burada, değişken değerleri ve buna karşılık gelen bileşenler açıkça belirtilmiştir.

2- Özet yazım :

$$\{\mu_i(0), \mu_i(1), \ldots, \mu_i(n_i - 1)\}(x_i)$$

şeklindedir. Burada değişken ve bileşenlerin sıralı listesi verilmiştir

3- Sembolik yazım :

Önerme değişkenin solunda yer almaktadır. Burada $\mu_i(x_i)$ şeklindedir. Daha karmaşık önermeler, elemanter önermelerin bileşiminden ve üst üste kullanımından elde edilir. Her zaman olduğu gibi parantezler önceliği ifade etmek için kullanılır.

Önermelerin bileşimi geleneksel olarak iki önerme ve $\wedge$ (ayrılma), $\vee$ (birleşme) ve $\rightarrow$ (karıştırma) mantıksal bağlaçları üzerine kurulmuştur. Yani eğer μ ve ν iki önerme ise o zaman $\mu \wedge \nu$, $\mu \vee \nu$ ve $\mu \rightarrow \nu$ ler de aynı zamanda önermedir.

Bir önermenin diğer önerme üzerinde kullanılması, yani μ ve ν iki önerme olmak üzere $\nu(\mu)$ nün de bir önerme olduğunu gösterir. Buna rağmen ν önermesi herhangi bir önerme değildir. Bu önerme [0,1] aralığına bağlı olarak yani

$$\nu:[0,1] \rightarrow [0,1]$$

olarak formüle edilmelidir.

Başka bir önermenin içerdiği μ önermesi değerlerini [0,1] tanım aralığında alan bir değişken olarak gözönüne alınabilir. Bundan dolayı, μ için alışılmış değişken durumundaki gibi bir önerme meydana getirilmesi mümkün olabilir.

[0,1] doğruluk aralığı için iki özel önermeyi tanımlayalım. ~ ya da - değilleme önermesi $x \in [0,1]$ olmak üzere $\sim(x)$ =1-x doğruluk fonksiyonu ile tanımlıdır. ~ klasik anlamda değilleme ile aynıdır. + önermesi değillemenin karşıtı olup $+(x)=x$ ile tanımlıdır. Değilleme ve toplama işaretleri her zaman olduğu gibi ya sol tarafa ya da önermenin sağ üst köşesine yazılır. Örneğin

$$+(\mu \wedge \nu),\ \sim(\mu \wedge \nu),\ \overline{(\mu^+ \wedge \nu)}.$$

Sabit önerme özel bir önerme türüdür. Sabit önermenin tanım kümesi sadece $\varnothing$ küme elemanına sahiptir. Sabit önerme sembolünün en düşük indeksi sıfıra eşit sayılır. Böylece

$$\mu_0:\{\varnothing\} \rightarrow [0,1]$$

sabit önermesi tam olarak tanımlıdır ve diğerlerinden sadece $\mu_0(\varnothing) \in [0,1]$ bileşeni ile ayırt edilebilir.

Her hangi bir önerme Fuzzy Önermeler Mantığının iyi oluşturulmuş bir formül ya da sadece bir formülüdür. Böylece bir formülün notasyonu aşağıdaki şekilde tanımlanır.

1.Elemanter ve sabit önermeler formüldürler.

2.Eğer μ ve ν formül iseler $\mu \wedge \nu$, $\mu \vee \nu$, $\mu \rightarrow \nu$ lerde formüldürler.

3.Eğer μ bir formül ve ν [0,1] üzerinde bir önerme ise o zaman $\nu(\mu)$ de bir formüldür.

Tanım 2 :

$\mu = \mu_0 \vee \mu_1 \vee \cdots \vee \mu_n$ önermesi tüm değişkenler için μ_0 sabit önermesi ve $\mu_i(i = 1, 2, \ldots, n)$ elemanter önermelerinin ayrılımından oluşan Fuzzy bir ayrılmadır. $\mu = \mu_0 \wedge \mu_1 \wedge \cdots \wedge \mu_n$ formülü fuzzy birleşmedir.

Fuzzy önermelerin global iki karakteristik özelliğini inceleyelim. Global karakteristiğin anlamı, tüm elemanlar ve bunlara karşılık gelen

önermelerin tanımlı olduğu tanım kümesindeki tüm doğruluk fonksiyonu değerlerinin hesaplanmasıdır.

Tanım 3 :

Önermenin tanımlı olduğu tanım kümesi üzerinde alabildiği en yüksek doğruluk değerine yoğunluk (consistency) denir.

Tanım 4 :

Önermenin en küçük doğruluk değerini aldığı doğruluk fonksiyonuna önermenin sabiti denir.

$$\mu(x):\rightarrow[0,1]$$

olmak üzere sabit(μ)=$\min_{x\in X}\mu(x)$ dir.

Her ne kadar da tek bir sayı ile ifade edilseler de önerme sabitinin sabit önermeden farklı olduğuna dikkat etmeliyiz. Bunlardan önerme sabiti [0,1] aralığında bir nümerik değerdir. Sabit önerme ise bir önerme ve sonuç olarak Fuzzy Önermeler Mantığının bir formülüdür. Önerme sabiti geçerliliğinin derecesi olarak düşünülür. μ_0 sabit önermesinin sabiti kendi bileşenine eşittir: $(\mu_0)=\mu_0(\varnothing)$.

Tanım 5 :

Fuzzy Önermeler Mantığının formülleri daha önce tanımlanmış Ω evreni üzerinde tanımlıdır. Tanımlama kuralları formül üzerinde verildiğinde evrendeki herhangi bir noktada doğruluk fonksiyonunun aldığı değerin nasıl hesaplanacağını tanımlar. Bunlar;

1.Elemanter μ_i önermesi evren üzerindeki $\mu_i:\Omega\rightarrow[0,1]$ önermesini tanımlar öyle ki $\mu_i(\omega)=\mu_i(\langle x_1,x_2,\ldots x_n\rangle)=\mu_i(x_i)$ dir.

2.μ_0 sabit önermesi

$$\mu_0(\omega)=\mu_0(\langle x_1,x_2,\ldots x_n\rangle)=\mu_0(\varnothing)$$

olacak şekilde evren üzerinde

$$\mu_i:\Omega\rightarrow[0,1]$$

önermesini tanımlar.

3.μ ve v iki formül olsun. O zaman $\mu\wedge v$ ve $\mu\vee v$ aşağıdaki şekilde tanımlanırlar.

$$(\mu\wedge v)(\omega)=\min(\mu(\omega),v(\omega))$$
$$(\mu\vee v)(\omega)=\max(\mu(\omega),v(\omega)).$$

$\mu\rightarrow v$ formülü $\sim(\mu)\vee v$ ile eşdeğerdir.

4.$(\mu\rightarrow v)(\omega)=v(\mu(\omega))$

olmak üzere $v(\mu)$ formülü evren üzerindeki $v(\mu):\Omega\rightarrow[0,1]$ önermesi ile tanımlıdır.

Bu kurallara göre elemanter ve sabit önermeler bunlara karşılık gelen doğruluk fonksiyonunun tüm evrene genişletilmesi ile tanımlanır. Birleşme ve ayrılma sırasıyla minimum ve maksimum operatörleri ile tanımlıdırlar.

4.üncü kurala göre ~ değillemesi önermenin değerini ters yönde değiştirir. + (toplama) ise bir değişim yapmaz.

Böylece aşağıdaki özellikler geçerlidir.

$\sim\sim\mu=\mu$ ve $+\mu=\mu$ dür.

Eğer x_i değişkeni için μ_i ve v_i elemanter önermeler iseler o zaman

$$\mu_i\wedge v_i=\{\mu_i(0),\ldots,\mu_i(n_i-1)\}(x_i)$$
$$\wedge\{v_i(0),\ldots,v_i(n_i-1)\}(x_i)$$

$$=\{\min(\mu_i(0),v_i(0)),\ldots,$$
$$\min(\mu_i(n_i-1),v_i(n_i-1))\}(x_i)$$

$$\mu_i\vee v_i=\{\mu_i(0),\ldots,\mu_i(n_i-1)\}(x_i)$$
$$\vee\{v_i(0),\ldots,v_i(n_i-1)\}(x_i)$$

$$=\{\max(\mu_i(0),v_i(0)),\ldots,$$
$$\max(\mu_i(n_i-1),v_i(n_i-1))\}(x_i)$$

bileşke fonksiyonları açık olarak denktirler.

Ayrıca Fuzzy Mantığın temelini mantık kurallarında;

- • totoloji
- $\vee$ ayrılma
- $\rightarrow$ karıştırma
- $\leftrightarrow$ denklik
- $\wedge$ birleşme
- $|$ Sheffer bağıntısı
- $\downarrow$ Pierce bağıntısı
- ex tek ayrılış
- ∘ çelişki

şeklinde sıralayabiliriz. Yukarıdaki bağlaçlar ve $\rightsquigarrow$ bağlacı tanımlı olmak üzere üç farklı mantık tanımlıdır. Burada ex, $|$, $\downarrow$ ve $\rightsquigarrow$ sırasıyla $\leftrightarrow$, $\wedge$, $\vee$ ve $\leftarrow$ bağlaçlarının değillerini ifade eder. $\tilde{P}(X)$ evreni, $\cup$, $\underset{\cup}{\cup}$ ve $\hat{+}$ ayrılmayı, $\cap$, $\underset{\cap}{\cap}$ ve $\cdot$ birleşmeyi ve $^{-}$ değili ifade etmek üzere aşağıdaki şekilde tanımlanan üç farklı mantık mevcuttur. Ayrıca v(P), v(Q) sırasıyla P ve Q önermelerinin doğruluk değerlerini ifade eder ve $v(P), v(Q) \in [0,1]$ dir.

i) $(\tilde{P}(X), \cup, \cap, ^{-})$ ile Birleşmiş Mantık

$\cup$ ve $\cap$ işlemlerinin temelini oluşturan ayrılma ve birleşme sırasıyla

$$v(P \vee Q) = \max(v(P), v(Q))$$
$$v(P \wedge Q) = \min(v(P), v(Q))$$

dır. Ayrıca $\vee$ ve $\wedge$ komütatif, asossiyatif, idempotent ve birbirleri üzerine distribütif olup soğurma ve De Morgan özellikleri geçerlidir.

ii) $(\tilde{P}(X), \underset{\cup}{\cup}, \underset{\cap}{\cap}, ^{-})$ ile Birleşmiş Mantık

$\underset{\cup}{\cup}$ ve $\underset{\cap}{\cap}$ nin temelini oluşturan ayrılma ve birleşme sırasıyla,

$$v(P \underset{\vee}{\vee} Q) = \min(1, v(P) + v(Q))$$
$$v(P \underset{\wedge}{\wedge} Q) = \max(0, v(P) + v(Q) - 1)$$

dir. $\underset{\vee}{\vee}$ ve $\underset{\wedge}{\wedge}$ komütatiftir, asossiyatiftir ve De Morgan özelliğini sağlarlar. Fakat $\underset{\vee}{\vee}$ ve $\underset{\wedge}{\wedge}$ ne idempotent ne de birbirleri üzerine distribütiftir. $\vee$, $\rightarrow$, $\leftrightarrow$, $\wedge$, $|$, ex, $\rightsquigarrow$, $\downarrow$ bağlaçlarının bu mantıktaki ifadeleri

$\underset{\vee}{\vee}$, $\underset{\Rightarrow}{\Rightarrow}$, $\underset{\Leftrightarrow}{\Leftrightarrow}$, $\underset{\wedge}{\wedge}$, $\underset{\|}{\|}$, $\underline{ex}$, $\underset{\approx>}{\approx>}$, $\underset{\downarrow\downarrow}{\downarrow\downarrow}$ dır.

$v(P) = p$ ve $v(Q) = q$ olmak üzere

$$v(P \underset{\Leftrightarrow}{\Leftrightarrow} Q) = 1 - |p - q|$$
$$v(P \ \underline{ex}\ Q) = |p - q|$$
$$v(P \underset{\bullet}{\bullet} Q) = 1$$
$$v(P \underset{\circ}{\circ} Q) = 0 \quad \text{dır.}$$

iii) $(\tilde{P}(X), \hat{+}, \cdot, ^{-})$ ile Birleşmiş Mantık

$\hat{+}$ ile $\cdot$ ' nın temelini oluşturan ayrılma ve birleşme sırasıyla,

$$v(P \gamma Q) = v(P) + v(Q) - v(P) \cdot v(Q),$$
$$v(P \& Q) = v(P) \cdot v(Q)$$

dır. γ ve $\&$ komütatif ve asossiyatiftir. Fakat γ ve $\&$ ne idempotent ne de birbirleri üzerine distribütiftir. De Morgan özelliği burada da geçerlidir.

VIII. Fuzzy Model Mantık

Çoğu araştırmacılar Zadeh'in Fuzzy küme teorisinin temelini teşkil eden bazı çok değerli mantık sınıfları için "Fuzzy Mantık" ifadesini kullanmışlardır. Ancak çok değerli mantığı ilk olarak 1920 lerde Polonyalı matematikçi Lukosiewiecz gündeme getirmiş ve çok değerli mantığın temellerini atmıştır. Çok değerli mantıkta örneğin bir şahsın boy uzunluğu için "uzundur" önermesini kullanalım. Açık ki, uzunluğu tanımlamak için sonsuz doğruluk değerine gereksinim duyarız. Bu "uzundur" önermesini, örneğin Türk insanı için 1.85 metre sınırını koyarsak, bu ölçünün altındakiler kısadır sınırlamasını yapmadıkça, çok değerli mantık düşüncesine ihtiyaç vardır. Ancak çok değerli mantık teknikte ve diğer uygulamalarda ileriye gidememiştir. Bu aşamada Fuzzy Mantık devreye girmiştir. Fuzzy Mantığı çok değerli mantıktan ayıran nokta, Fuzzy Mantığın "hemen hepsi", "birkaç", "çok", "az", "birçok", "biraz" gibi birçok nicelikleri hesaplayabilir olmasıdır. Sonuçlar Fuzzy dır.

Fuzzy Mantıkda doğruluğun kendisinin de Fuzzy olmasına izin verilir. Bu yolla Fuzzy Mantık belirsiz gerçek dünya ile iyi bir eşleme sağlayabilir. Bununla beraber, çok değerli mantık kesin doğruluk değerleri [0,1] aralığının dışında olmayan Fuzzy Mantık gibi görülebilir.

Lakeoff, □ ve ◊ model operatörlerine göre yazılan aşağıdaki değerlendirmeleri, bağıntılara ve niceliklere göre yazılan semantik doğruluk fonksiyonlarının bir kümesine ekleyerek Fuzzy model mantığı oluşturmuştur.

$$v(\Box P,\omega)=\inf_{\omega R\omega'} v(P,\omega'),$$
$$v(\Diamond P,\omega)=\sup_{\omega R\omega'} v(P,\omega')$$

Burada $\omega,\omega'\in W$ ve ω evrenindeki P'nin doğruluk değeri v(P) dir. R ise "mümkün evrenler" arasındaki bir alternatif yansıma bağıntısıdır. W mümkün evrenlerin kümesini oluşturur. Değerlendirmelerin $\Box P=\sim\Diamond\sim P$, $(v(\sim P,\omega)=1-v(P,\omega))$ ile uygun olduğuna dikkat edilmelidir. $v(\Box P,\omega)=\alpha$, P'nin doğruluk değerini ω'ya alternatif herhangi bir evrendeki α'dan daha küçük olmadığı anlamına gelir. Lakeoff, bir derece için zorunlu olarak doğru olan bir duruma "Asal sayıların yaklaşık sayısı 4N+1 formundadır" örneğini verir. Bu yolla kurulan Fuzzy Model Mantığın elektronik ve nakil araçlarında kullanılabilirliğini ve uygulamalarını görmek mümkündür.

IX. Fuzzy Değerli Mantık

Fuzzy değerli mantık, doğruluk uzayı [0,1] reel aralığı üzerindeki Fuzzy sayıların kümesi olan bir çok değerli mantıktır. Fuzzy değerli mantık kavramını geliştirmek için Zadeh tarafından geliştirilen genişletme prensibini ve Fuzzy çıkarımı kullanarak işe başlayacağız.

f, $y=f(x_1,\cdots,x_r)$ olacak şekilde $X_1\times\cdots\times X_r$ den Y evrenine bir tasvir olsun. Genişletme prensibi

$$\mu_B(y)=\sup_{\substack{x_1,\cdots,x_r\\ y=f(x_1,\cdots,x_r)}} \min\left(\mu_{A_1}(x_1),\cdots,\mu_{A_r}(x_r)\right)$$

ve

$$f^{-1}(y)=\varnothing \text{ ise } \mu_B(y)=0$$

olacak şekilde f fonksiyonunu, r tane A_r Fuzzy kümesinden Y deki bir B Fuzzy kümesine tasvir etmemize yardımcı olur. Bunu bir örnek üzerinde açıklayalım.

f fonksiyonunun $X_1=\{a,b,c\}$ ve $X_2=\{x,y,z\}$ deki sıralı ikililerin $Y=\{p,q,r,s\}$ kümesine bir tasviri olduğunu kabul edelim. f aşağıdaki matrisle tanımlanmış olsun;

$$\begin{array}{c c} & \begin{array}{ccc} x & y & z \end{array} \\ \begin{array}{c} a \\ b \\ c \end{array} & \begin{bmatrix} p & q & r \\ s & r & s \\ s & q & p \end{bmatrix} \end{array}$$

$$A_1=0.2/a+0.9/b+0.4/c$$

ve

$$A_2=0.3/x+0.6/y+1/z$$

olacak şekilde A_1, X_1 üzerinde ve A_2 ise X_2 üzerinde tanımlı Fuzzy kümeler olsunlar. p, q, r ve s'in

$$B=f(A_1,A_2)\in\tilde{P}(Y)$$

Fuzzy kümesindeki üyelik değerleri genişletme prensibi kullanılarak aşağıdaki şekilde hesaplanır:

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.3-14

$$\mu_B(p) = \max[\min(0.2, 0.3), \min(0.4, 1)] = 0.4$$
$$\mu_B(q) = \max[\min(0.2, 0.6), \min(0.4, 0.6)] = 0.4$$
$$\mu_B(r) = \max[\min(0.2, 1), \min(0.9, 0.6)] = 0.6.$$
$$\mu_B(s) = \max[\min(0.9, 0.3), \min(0.9, 1), \min(0.4, 0.3)] = 0.9$$

Böylece, genişletme prensibinden

$$f(A_1, A_2) = 0.4/p + 0.4/q + 0.6/r + 0.9/s$$

elde edilir.

Fuzzy Çıkarım

Keskin Mantıkta verilen önermelerden bir sonuca varmaya çıkarım denir. Keskin Mantıkta önermeler kesin ve açık olup, çıkarım ise önermelerin birbirleri ile tam olarak uyuştuğu zaman yapılabilir. Buna örnek olarak

Önerme 1:Bebekler konuşamazlar.
Önerme 2: Ayşe bir bebektir.
Çıkarım: Ayşe konuşamaz.

verilebilir.

Fuzzy sistemlerde ise girişler soğuk, sıcak,ılık,orta,yüksek,yavaş gibi dilsel değişkenlerden oluşur ve bu girişler hakkında sonuca varmak ve karar verme ancak yapay zekanın kullandığı Eğer-o halde türünden kuralların kullanılması ile mümkündür. Buna örnek verecek olursak;

Bilgi : Hava çok soğuksa çok sıkı giyin.
Gerçek : Hava biraz soğuk.
Çıkarım: Biraz sıkı giyin.

Fuzzy Mantık kuramı makinalara insanların verilerini işleyebilme ve onların deneyimlerinden ve önsezilerinden yararlanarak çalışabilme yeteneği verir. Yapay zekadan farkı sembolik bir süreç olmaması ve kullandığı kural sayısının göreceli olarak çok daha az olmasıdır.

Fuzzy kümeler teorisi olasılık teorisine bir başka bakış açısı değildir. Çünkü olasılık teorisi rastgele olayların ölçülmesini konu alır. Halbuki Fuzzy küme teorisi ve Fuzzy Mantık bir elemanın bir kümeye hangi dereceyle ait olduğunu gösterir.

X. Fuzzy Mantığın Dezavantajları ve Avantajları

a- Fuzzy Mantığın Dezavantajları

Fuzzy Mantığın belirli bir formal tasarım metodunun olmayışı ve halen iyi metriklere sahip bulunmayışı, Fuzzy Mantığın ne zaman kullanılması gerektiğinin ve geleneksel yöntemlerden ne kadar iyi sonuç vereceğinin kestirilmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca Fuzzy Mantık uygulamalarında kullanılan kuralların mutlaka uzman deneyimlerine bağlı olarak konulması gereksinimi, ve üyelik fonksiyonları deneme ile bulunduğu için zaman kaybının olabileceği dezavantajları arasında sayılabilir.

b- Fuzzy Mantığın Avantajları

Fuzzy Mantığın en güçlü uygulamaları, lineer olmayan ve girişlerinde veya tanımlanmalarında belirsizlik bulunan karmaşık sistemlerin gerçekleştirilmesinde karşımıza çıkar. Zadeh çok büyük doğal (hava, doğal biçimler, okyanuslar gibi) veya insan yapısı (ekonomi, borsa veya seçimler gibi) sistemlerin modellenmesi ve kontrolü için Fuzzy Mantığın en iyi olduğunu savunur. Kontrol sistemleri de dahil olmak üzere

i) Yeterli doğrulukta modellenemeyen çok karmaşık sistemler,

ii) Önemli ölçüde lineer olmayan sistemler,

iii) Girişlerinde veya tanımlarında belirsizlik olan sistemler,

için Fuzzy Mantığı kullanmak en iyi çözümü verir.

Fuzzy Mantığın her durumda bir sonuç sistemi olduğunu vurgulamak yanlış bir düşüncedir. Gerçek dünyadaki olayların açıklanması ve teknolojiye aktarılması geleneksel mantıksal sistemler yerine Fuzzy Mantığının kullanılması ile daha başarılı olacağı açıktır.

Fuzzy Mantık çok karmaşık, lineer olmayan, belirsizlik içeren, geleneksel yöntemlerle oluşturulamayan sistemlerin oluşturulmasına olanak tanır. Sistemin kısa sürede gerçekle-nebilmesi ve yeni olanaklara açık olması da avantajları arasındadır. Ayrıca Fuzzy Mantığın insan düşünüş tarzına yakın olması, matematiksel modellere uyum sağlaması, uygulamalarının hızlı ve ucuza mal olması insan davranışlarını formüle etmesi, karar aşamalarını açık bırakmayacak şekilde tanımlaması, sistemlerde insan müdahalesine yer vermemesi Fuzzy Mantığın avantajlarındandır.

Sonuç

Fuzzy Mantık için genel kuralların dışına çıkacak başka modellerin geliştirilmesi değil de Fuzzy Mantık kullanılarak sanayiide, insan davranışlarında, dilde ve her türlü ev aletlerinde, ulaşım araçlarında uygulamalarının yapılması bizlere bu alanda daha da ilerleme olanağı tanıyacaktır.

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.3-15

Kaynaklar

1-AKSOY Y., 1978. Matematik Lojik: 1-27.

2-BAŞBUĞ A., Şubat 1994. Byte Türkiye, Bulanık Teknoloji: 147-151.

3-BLACK M., 1937. Vagueness : An Exercise in Logical Analysis, Philosophy of Science, Cilt 4; No. 4, 427 - 455.

4-KANDEL A., 1986. Fuzzy Mathematical Techniques with Applications:1-13,123-135.

5-KARANFİL S., 1994. Yüksek Lisans Tezi - Bulanık Kümeler ve Bulanık Mantığın Temelleri.

6-KAUFMANN A., and GUPTA M.M., 1991. Introduction to Fuzzy Arithmetic, Theory and Applications: 1-35.

7-KAYNAK O., 1992. Şişe Cam Semineri-Bulanık Denetim ve Endüstriyel Uygulamaları: 1-14.

8-KLIR G.J., and FOLGER T.A., 1988. Fuzzy Sets, Uncertainty and Information: 1-33.

9-KOSKO B., and ISAKA S., Eylül 1993. Bilim Dergisi - Puslu Mantık : 56 - 61.

10-SAVINON A.A., 1993. Fuzzy Sets and Systems, Fuzzy Propositional Logic: Vol. 60, 9-17.

11-TÜRKŞEN İ.B., 1985. Yöneylem Araştırma Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, Bulanık Kümeler Kuramı ve Uygulamaları: 1-15.

12-WILDBERGER A.M., 1994. ESS' 94 European Simulation Symposium, Introduction to Fuzzy Sets and Fuzzy Logic.

13-ZADEH L.A., 1975. Fuzzy Logic and its Application to Approximate Reasoning Information Processing, Proc. IFIP Congress, Vol. 74, No. 3, 591 - 594.

14-ZADEH L.A., 1987 Fuzzy Sets and Applications : Selected Papers by L.A. ZADEH, der. YAGER R.R., vd., A Wiley - Interscience Publication.

15-ZADEH L.A., 1992. Fuzzy Logic : Advanced Concepts and Structures. I.E.E.E. Educational Activities.

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.17-24

İŞLETMELERDE EĞİTİMİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Nevin Deniz*

GİRİŞ

Teknolojideki hızlı gelişmeler, rekabetin uluslararası bir niteliğe bürünmesi ve ekonomik dalgalanmalar, günümüz işletmelerini büyük oranda etkilemektedir. Özellikle günümüzün bilgi çağı olması ve bilgisayar, iletişim ve bilgi akışına dayalı uluslararası rekabet koşulları, işletmeleri tüm bu değişimlere uyum sağlamaya zorlamaktadır. İşletmelerin çevredeki değişmelere uyum sağlayabilmesi ise yetişmiş, bilgili, becerili ve kendini yenileyen personele sahip olmasına bağlıdır. Bu nedenle, günümüz işletmeleri eğitim ve geliştirme işlevine daha fazla önem vermeye başlamıştır.

Bilindiği gibi, kişilerin bilgi, beceri ve davranışlarında değişiklik yapmaya yönelik çabaların tümü eğitim olarak tanımlanmaktadır. Eğitim faaliyetlerinden etkin bir biçimde yararlanabilmek için, sözkonusu faaliyetin dikkatle planlanması, başarılı bir biçimde uygulanması ve sonuçlarının değerlendirilmesi gereklidir. Bu çalışmada eğitimin planlanması ve uygulanmasından çok değerlendirilmesi üzerinde durulacaktır.

1. EĞİTİM DEĞERLEMESİNİN TANIMI VE AMACI

Eğitim değerlemesi, eğitim programının / programlarının etkinliğini belirlemeye yönelik çalışmalara denilmektedir (1). Diğer bir deyişle eğitim değerlemesi; eğitim faaliyetleri sonucunda kişilerin bilgi, beceri ve davranışlarında oluşan değişiklikleri belirleme faaliyetidir (2). Bununla birlikte, birçok eğitim uzmanı, etkinliğinin ölçülmesindeki güçlükler nedeniyle, genelde eğitim değerlemesi faaliyetini gözardı etmektedir. Yine de, eğitim programının amaçları ile sonuçlarının karşılaştırılmasında yarar bulunmaktadır. Çünkü değerleme faaliyetiyle, eğitime katılan kişilerin istenilen bilgi, yetenek ve davranış özelliklerini kazanıp kazanmadığı, kazanmadıysa nedenleri ve alınabilecek önlemlerin neler olduğu belirlenebilmektedir.

Eğitim değerlemesinin başlıca amaçları ise (3);

- Eğitilenlerin, eğitim programı sonucunda yeni becerileri, davranışları ve bilgileri öğrenip öğrenmediğini saptamak,
- Eğitimde fayda - maliyet analizi yaparak, eğitimden sağlanan parasal faydalarla, eğitim için yapılan giderleri karşılaştırmak,
- Eğitimden beklenen amaçlara ne derece ulaşıldığını belirlemek,
- Eğitim değerlemesi sonuçlarından yararlanarak, daha sonra düzenlenecek eğitim programlarında başarı düzeyini yükseltecek gerekli önlemleri almak olarak belirtilebilir.

Sözkonusu amaçlara ulaşabilmek için eğitim değerlemesinde bazı ilkelere uyulması ve değerlemede belirli aşamaların izlenmesi gereklidir. Aşağıda, anılan ilkeler ve aşamalar belirtilmiştir.

2. EĞİTİM DEĞERLEMESİNDE UYULMASI GEREKLİ İLKELER VE AŞAMALAR

Eğitim faaliyetinin başarılı bir biçimde değerlendirilmesi için uyulması gereken ilkeler şunlardır (4);

- Eğitim öncesi durumun saptanması. Eğitimin değerlendirilmesinde, sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmek için eğitime katılan kişilerin, eğitim öncesi bilgi ve yetenek düzeyleri saptanmalıdır.
- Eğitim sonucunda gerçekleştirilmek istenen amaçlar belirlenmelidir. Belirlenen bu amaçların ölçülebilir nitelikte olması önemlidir.
- Eğitim sonuçlarının değerlendirilmesinde uygun olan tüm yöntemlerden yararlanılmalıdır.
- Eğitim sonuçlarının ölçülmesinde, eğitimin başarısını doğrudan yada dolaylı olarak etkileyen tüm etkenler gözönünde bulundurulmalıdır. Eğitim değerlemesinde belirtilen ilke- lere ek olarak (Tablo-1)'de gösterilen aşamaların izlenmesi de önemlidir (5);

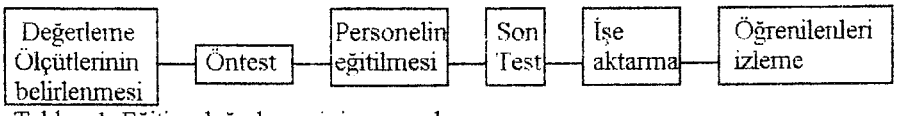

Tablo - 1. Eğitim değerlemesinin aşamaları

* M.Ü.İ İBF İşletme Bölümü

Tablo - 1'den de görüleceği gibi eğitime başlamadan önce, değerleme ölçütleri saptanmalıdır. Sözkonusu ölçütler, ulaşılmak istenen amaçlar ile aynı olabilir. Amaçların / ölçütlerin belirlenmesiyle, bunlara nasıl ulaşılacağı da rahatlıkla belirlenebilir (6). Değerleme ölçütlerinin belirlenmesinden sonra, eğitime katılacak personel bir ön testten geçirilerek, eğitim öncesinde hangi bilgi ve yetenek düzeyinde olduğu ölçülmelidir. Eğitim ve geliştirme programından sonra ise, eğitime katılan personele son test uygulanarak, program sonucunda meydana gelen gelişmeler ortaya çıkarılmaya çalışılmalıdır. Son testin sonuçları, başlangıçta belirlenen değerleme ölçütleri ile uyumlu ise ve bu veriler başarılı bir şekilde işe aktarılmışsa, eğitim programının başarılı olduğu söylenebilir. Eğitim programı sonunda elde edilen bilgi ve yeteneklerin işe aktarılıp aktarılmadığı, personelin görevini, amaca uygun bir şekilde yerine getirip getirmemesi ile ölçülür. Bunun ölçülebilmesi ise daha sonraki bölümlerde 'Eğitime katılanların iş performansındaki değişmeler' başlığı altında da görüleceği gibi, bireyin iş başında gözlenerek öğrenilenlerin izlenmesi, karşılaştırmalı bireysel performans kayıtlarının incelenmesi ve bireyin birlikte çalıştığı kişiler tarafından değerlendirilmesiyle mümkündür.

3. EĞİTİM DEĞERLEMESİNDE KULLANILAN KRİTERLER

Uygulanan eğitim programının amacına ulaşıp ulaşmadığını yada ne derece ulaştığını belirlemek amacıyla yapılan eğitim değerlemesinde, değerleme yapabilmek için kullanılan temel kriterler / ölçütler aşağıda belirtilmiştir (7);

-Eğitime katılanların tepkisi,

-Eğitime katılanların bilgi ve / veya yeteneklerindeki değişmeler,

-Eğitime katılanların davranışlarındaki değişmeler,

-Eğitime katılanların iş performanslarındaki değişmeler,

-Örgütsel performans yada sonuçlaraki değişmeler.

Sözkonusu kriterlerden / ölçütlerden her birisi ayrı ayrı incelenecek ve değerlemedeki etkileri üzerinde durulacaktır.

3.1. EĞİTİME KATILANLARIN TEPKİSİ

Eğitim değerlemesinde, eğitime katılan kişilerin eğitim programı, eğiticiler, eğitimde kullanılan yöntem ve araçlar ile eğitim programının yararları hakkındaki düşüncelerinin incelenmesi oldukça önemlidir.

Eğitime katılanlar, programı sıkıcı, eğiticileri hazırlıksız ve yeteneksiz, programın içeriğini önemsiz buluyorsa beklenen öğrenme ve değişimin gerçekleşme şansı azdır. Bununla birlikte, programdan tamamiyle memnun olmaları ise, herşeyi öğrendiklerini yada her öğrendiklerini uygulayacakları anlamına gelmemelidir. Ayrıca bazı durumlarda programın içeriğini çok beğendikleri halde eğiticileri çok soğuk ve ilgisiz bulmaları yada eğiticileri çok sevdikleri halde programı gereğinden uzun yada kısa buldukları da gözlenmektedir (8).

Eğitime katılanların tepkisi ile ilgili veriler, onlara doldurmaları için verilen soru formu yardımıyla kolaylıkla toplanabilmektedir. Ancak bu bilgiler ne öğrenildiğinin belirlenmesi, edinilen deneyimin düzeyi, eğitime katılanların iş performansı yada örgütsel sonuçlar hakkında yeterli bilgi vermeyecektir. Bu nedenle, eğitimden sorumlu kişilerin bu bilgilerden yararlanırken bilginin yapısı ve sınırlılıklarını gözönünde bulundurmaları gereklidir.

Tablo - 2' de eğitime katılanların tepkisini ölçmede kullanılabilecek bir form örneği verilmiştir. Birçok örgütte "standart" bir tepki formundan yararlanılır. Ancak tepki formunun, değerlenen program için düşünülerek hazırlanmasında yarar vardır. Ayrıca eğitime katılanların tepkisinin, programın bitişi ile sınırlı olmadığı da düşünülmelidir. Bir eğitim programının içinde birden fazla kur olması halinde, tepkiler geriye dönük olarak (yada herbir kurun sonunda) ölçülebilir. Böylelikle eğitimcinin, eğitim programının içeriğinde, eğitim yöntemlerinde vb. konularda gerekli değişiklikleri yapması kolaylaşır. Eğer programın uygulamadaki başarısı hakkında bilgi edinilmek istenirse, katılımcıya programın bitiminden 1 - 6 ay sonra bir form daha gönderilerek, öğrendiklerini uygulaması, test etmesi ve değerini belirlemesi için yeterince zaman tanınabilir (9).

KATILIMCININ TEPKİ FORMU

Program : _____ Tarih : _____

Bu program hakkındaki duygu ve düşüncelerinizi bizimle paylaşmanızdan memnuniyet duyacağız. Böylece değerleme yapmamız ve gerekirse programı daha yararlı hale getirecek değişiklikleri gerçekleştirmemiz mümkün olacaktır. Lütfen aşağıdaki soruları mümkün olduğunca açık sözlülükle cevaplayınız.

1. Bu programın size ifade ettiği değeri hangi terimle açıklarsınız ?
(Lütfen hislerinizi belirten sayıyı daire içine alınız.)

Zayıf Hoş Orta İyi Mükemmel

---

2. Aşağıdaki her soruyla ilgili düşüncenizi gösteren bölüme X işareti koyunuz.

Mükemmel İyi Orta Hoş Zayıf

( ) a) Programın içeriğini nasıl buluyorsunuz ?
( ) b) Eğitimcinin kullandığı malzeme sizce ne kadar iyi ?
( ) c) Eğitimci, dikkatinizi ne ölçüde cezbediyor ?
( ) d) Eğitimci sorularınıza ne ölçüde doyurucu cevap veriyor ?
( ) e) Fiziksel olanaklar hakkında ne düşünüyorsunuz ? (Konferans salonu, mobilya vb.)

3. Program boyunca kullanılan çeşitli yöntem ve tekniklerin ne ölçüde yararlı olduğunu değerlendiriniz ?

Mükemmel İyi Orta Hoş Zayıf

( ) a) Anlatım tekniği
( ) b) Okuma parçaları tekniği
( ) c) Sınıf tartışmaları
( ) d) Küçük gruplar için iş periyodları
( ) e) Rol oynama
( ) f) Örnek olaylar

YORUMLAR

4. Bu programı diğerlerine tavsiye etme konusundaki tutumunuz nedir ?
   - Kuvvetle tavsiye ederim.
   - İhtiyatlı olarak tavsiye ederim.
   - Tavsiye etmem.
5. Ne şekilde program geliştirilebilir ?
6. DİĞER YORUMLAR

Tablo - 2 .Eğitime katılanların tepkisini ölçmede kullanılan tepki formu örneği

.2. EĞİTİME KATILANLARIN BİLGİ VE / VEYA YETENEKLERİNDE MEYDANA GELEN DEĞİŞİMELER

Birçok eğitim programının amaçlarından biri, katılanın belirli alanlardaki bilgi ve / veya yeteneklerini arttırmaktır. Bilgi ve yeteneklerdeki artış, eğitim programlarının değerlendirilmesi için gerekli bir kriter olmalıdır. Örneğin; eğer eğitim programı, işgörenin büro prosedürleriyle ilgili bilgisini arttırmaya yönelik olarak hazırlanmışsa, işgörenin program sonunda, programın başlangıcına oranla daha fazla bilgi sahibi olduğunu düşünmek mantıklıdır.Benzer şekilde, eğer eğitim, bir

makine operatörünün yeteneğini veya bir sekreterin yazma hızını arttırmayı amaçlıyorsa, eğitim değerlemesinde bir yolda, eğitimin sonunda bazı yeteneklerde artış olduğunun kanıtlanmasıdır.

Eğitimci, eğitim faaliyetlerini yürütürken nelerin öğrenilip, nelerin öğrenilmediğini anlamak için biçimsel olmayan fırsatlara sahiptir. Bu türden bir değerleme oldukça basittir. Eğitimci, eğitim faaliyeti sırasında eğitilenleri gözlemleyerek bilgi, beceri ve deneyimlerinde nasıl bir gelişme olduğunu, birbirlerine oranla öğrenmelerinde farklılık olup olmadığını inceler. Eğitimci biçimsel olmayan değerlemede ne kadar objektif olmaya çalışsa da, böyle bir yöntemde subjektif olma tehlikesi her zaman sözkonusu olabilmektedir (10). Bu nedenle, öğrenilenlerin daha objektif, daha yapılandırılmış ve daha sayıyla ifade edilebilir bir şekilde ölçülmesi yararlı olacaktır. Böyle bir değerlemede 2 temel unsura gereksinim duyulur (11);

- Bilgi ve / veya yeteneklerin ölçülmesi,
- Değişikliğin eğitim sonucunda meydana geldiğinin kanıtlanması.

3.2.1. BİLGİ VE / VEYA YETENEKLERİN ÖLÇÜLMESİ

Bu konuda güvenilir ve geçerli bir yöntem belirlemek gereklidir. Bilgi ve / veya yeteneklerin ölçülmesinde en yaygın kullanılan teknikler; kağıt - kalem testleri ile performans testleridir. Kağıt - kalem testleri eğitime katılanların bilgisini ölçmede etkindir. Performans testleri ise daha çok yeteneklerin ölçülmesinde kullanılmakla birlikte, hem bilginin hem de yeteneğin birlikte ölçülmesinde kullanılabilir.

Her iki testin geliştirilmesi veya seçiminde, eğitim amaçları ile yakından ilgili olmasına, konularının programın geliştirmeyi hedeflediği özel bilgi ve / veya yetenekle ilişkili olmasına özen gösterilmelidir.

Ayrıca standartlaşmış testleri alarak uygulamak yerine, eğitimin amaç ve kapsamına uygun olarak testlerin, örgütün kendi eğitimcisi tarafından hazırlanması yararlıdır.

Kağıt - Kalem Testleri :

Bilgiyi ölçmede kullanılacak kağıt - kalem testlerinin hazırlanmasında dikkat edilmesi gerekli özellikler aşağıda belirtilmektedir (12).

- Objektif olmaya çalışılması (boşluk doldurmalı sorulardan çok, çoktan seçmeli veya doğru / yanlış sorularının tercih edilmesi),
- Eğitime katılanların bilmek zorunda olduğu bazı bilgileri içeren önemli kavramların kullanılması. Bu kavramların, katılanın ezberlemekten çok anlayabileceği nitelikte olması,
- Test sorularının basit ve anlaşılır nitelikte olması ve alınan puanın, katılımcının okuduğunu anlamasından çok, konu hakkındaki bilgisini yansıtması,
- Çoktan seçmeli yada doğru / yanlış şeklinde hazırlanan testlerde, tek doğru cevabın olmasına dikkat edilmesi,
- Doğru cevapların tesadüfi olarak yerleştirilmesi ve çok sayıda doğru yada yanlış cevabın arka arkaya gelmemesi,
- Soruların farklı zorluk derecelerinden hazırlanması. Kolay sorular, zor sorular, Orta zorlukta sorular gibi,
- Bir sorunun cevabının, diğer sorunun cevabını çağrıştırmaması,
- Doğru cevap hakkında ipuçları vermekten kaçınılması. Örneğin; çoktan seçmeli bir testte, doğru cevabın bariz bir şekilde diğer seçeneklerden daha uzun yada kısa olmaması,
- Soruların cevaplamasının mümkün olduğunca basit ve mekanik hale getirilmesi.

Kağıt - kalem testlerinin, eğitime katılanların herbirine ayrı ayrı uygulanarak, verilen yeni bilgileri ne derece öğrendiklerini saptamak gerekir. Genellikle, sözkonusu saptamayı yapabilmek için eğitime katılan kişilere hem eğitime katılmaları sırasında, hem de eğitim sonucunde aynı test uygulanabilir (13). Örneğin; Basic (bir bilgisayar dili) öğretmek amacıyla düzenlenmiş bir eğitim programında, önce programa başlamadan, daha sonra da program bitiminde katılımcılara bir test uygulanarak, ne derece öğrendikleri saptanabilir (14).

Performans Testleri:

Yukarıda da belirtildiği gibi performans testleri genellikle kişilerin yeteneklerinin ölçülmesinde kullanılmaktadır. Bu testlerin kağıt - kalem testlerinin yerine yada bunlara ek olarak kullanıldığı bazı alanlar da mevcuttur. Örneğin; sürücü ehliyeti alabilmek için, eğitime katılan kişilerin önce trafik kuralları ve işaretleri konusundaki bilgisini ölçen kağıt - kalem testini geçmesi ve daha sonra minimum düzeyde de olsa araba kullanabilme yeteneğine sahip olduğunu performans testiyle kanıtlaması

gereklidir. Yalnızca soruların cevaplandırılmasıyla araba sürme yeteneğine sahip olunduğu kanıtlanamaz (15). Benzer şekilde; bir sekreterin daktilo ile dakikada kaç kelime yazabildiği yada bir makina operatörünün belli bir sürede ne kadar parça ürettiği de performans testleriyle saptanabilmektedir.

3.2.2. BİLGİ VE / VEYA YETENEKTEKİ DEĞİŞİKLİĞİN EĞİTİM SONUCUNDA MEYDANA GELDİĞİNİN KANITLANMASI

Eğitime katılan kişilerin bilgi ve / veya yeteneklerinde görülen değişmelerin, uygulanan eğitim programı sonucunda meydana geldiğinin kanıtlanması da oldukça önemlidir. Bu konuda iki çalışmanın yapılması gereklidir. Bunlar (16);

- Ön test / son test uygulanması,
- Kontrol / deney grupları oluşturulmasıdır.

Ön Test / Son Test Uygulanması:

Eğitime katılan kişilerin bilgi ve / veya yeteneklerini gösteren sonuçların, eğitim sonucu kazanıldığını kanıtlamak amacıyla, katılımcılara eğitim programının başlangıcında bir ön test uygulanır. Eğitim programı bittikten sonra da son test uygulanarak, ön test sonuçlarıyla karşılaştırılabilir. Son test sonuçlarının olumlu çıkması, katılımcıların öğrendiklerini daha sonra işine transfer edeceği ve iş performansına yansıtacağı anlamına gelmeyebilir. Bu nedenle, öğrenilenlerin iş performansına yansıyıp yansımadığının ayrıca incelenmesi gereklidir. Sözkonusu inceleme daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Kontrol / Deney Grupları Oluşturulması:

Eğitime katılanların bilgi ve yeteneklerinde görülen değişmelerin eğitim sonucunda oluştuğunu kanıtlayabilmek için kullanılan bir yöntem ise, kontrol ve deney grupları oluşturmaktır. Böyle bir çalışmada sözkonusu gruplar oluşturularak bunlara bir test uygulanır ve eğitim öncesi durumları saptanır. Daha sonra deney grubu eğitim programının özelliğine göre birkaç haftalık eğitime tabi tutulur. Eğitim programının bitiminde her iki gruba yeniden bir test uygulanarak sonuçlar karşılaştırılır.

3.3. EĞİTİME KATILANLARIN DAVRANIŞLARINDAKİ DEĞİŞMELER

Herhangi bir eğitim programının amacı "katılımcıların davranışlarının değiştirilmesi" olabilir. Bu konuda bazen geniş kapsamlı bir amaç belirlenebileceği gibi (örgütte ve işyerinde işgörenlerin daha olumlu davranışlarda bulunması) bazen de daha spesifik bir amaç belirlenebilir (makina operatörlerinin daha olumlu davranmaları ve araç / gereçleri daha güvenli bir biçimde kullanmaları). Bilindiği gibi, bilgili olmak, yetenekli olmak her zaman olumlu davranışlara sahip olmayı da beraberinde getirmeyebilir. Eğitim programının başlamasından önce, amaçlanan davranışların belirlenmesi ve programdan sonra bunların ne derece gerçekleştiğinin, her katılımcı için ayrı ayrı değerlendirilmesi gereklidir (17).

Davranışlardaki değişmelerin değerleme için bir kriter olarak kullanılması; mevcut davranışların neler olduğunu, nasıl biçimlendiğini ve davranış değişikliğini kolaylaştırmak için hangi yöntem ve yaklaşımların yararlı olacağının anlaşılması gereksinimini arttırmıştır.

Davranış değişikliğini amaçlayan bir eğitim programının değerlendirilmesinde; insanların bilgi, inanç ve duyguları ile davranışlarına yön veren eğilimlerin değiştirilmeye çalışılıp çalışılmadığı sorunu büyük önem kazanmaktadır. Deneyimler, bir davranış değişimi programı isteyen yöneticilerin gerçekte, alışkanlıkları değiştirecek bir eğitim müdahalecisi aradığını ortaya koymuştur (18).

3.4. EĞİTİME KATILANLARIN İŞ PERFORMANSINDAKİ DEĞİŞMELER

Eğitim değerlemesinde kullanılan kriterlerden birisi de, eğitime katılanların iş performansında değişiklik olup olmadığının belirlenmesi ve eğitim sonucunda öğrenilen bilgilerin katılımcının işine döndüğünde hareketleri ve davranışları üzerinde etkide bulunduğunun kanıtlanmasıdır.

Bundan önceki kriterler değerlendirildiğinde tüm sonuçlar olumlu çıksa bile (programdan memnun kalındığı, programın kavrandığı ve farklı davranışların kazandırıldığı vb. sonuçlar) tüm bu olumlu gelişmelerin eğitime katılanların işinin başına döndüğünde iş performansına yansımadığı da görülebilmektedir. Bu nedenle, iş performansının eğitim sonucunda olumlu biçimde etkilendiğinin saptanması gereklidir.

Eğitimin etkinliği ile iş performansı arasındaki ilişkilerin saptanmasında üç yöntemden yararlanılabilir (19);

-Karşılaştırmalı bireysel performans kayıtlarının incelenmesi,

-Eğitime katılan kişilerin işbaşında gözlenmesi,

-Eğitime katılan kişilerin birlikte çalıştığı kişiler tarafından değerlendirilmesi.

Karşılaştırmalı bireysel performans kayıtlarının incelenmesi, kabul edilebilir ve ölçülebilir standartların varlığına bağlıdır. Satış personelinin gerçekleştirdiği satış miktarı, üretim personelinin belli bir zaman periyodu içinde ürettiği parça sayısı, alınan şikayetlerin sayısı vb. bazı standartlar oluşturulabilir. Daha sonra değerleme sürecinde, eğitimin, bireysel performansı standartlara göre nasıl etkilediği ölçümlenir.

İşgörenin performansını kontrol etmede diğer bir yöntem ise, eğitime katılan kişilerin eğitim bittikten ve işinin başına döndükten sonra işbaşında gözlenmesidir. Bu yöntem tek başına uygulanabileceği gibi diğer iki yönteme ek olarak da kullanılabilmektedir.

Eğitime katılan kişilerin birlikte çalıştığı kişiler tarafından değerlendirilmesinde, değerlendirilen kişinin görevine bağlı olarak değerlendirme, işgörenin şefi, iş arkadaşları yada astları tarafından yapılabilmektedir. Örneğin; bir örgütte işgücü devir hızının çok yüksek olması halinde, nezaretçilere yönelik olarak hazırlanan bir eğitim programıyla, sözkonusu kişilerin "astlarının ihtiyaçlarının farkına varma ve bu ihtiyaçları giderme" konusundaki becerileri arttırılabilir. Böyle bir eğitim programı için nezaretçilerin astlarına bazı sorular sorularak, kendileriyle nasıl ilişki kurduğu ve nasıl davranmalarının uygun olacağı sorulabilir (20).

İşin yapılışı ile ilgili hatalarla, uygulanan eğitim programının bir ilgisinin olmadığı durumlar da sözkonusu olabilmektedir. Bu tür hatalar örgüt içindeki diğer unsurlardan kaynaklanabilir. Örneğin; yeni iş prosedürüne alışmaları için üretimde çalışan personele, eksiksiz bir eğitim programı uygulansa bile, eğer bu personele yeni prosedürleri uygulamaları için gereksinim duydukları araç ve gereçler sağlanmaz ise eğitim amacına ulaşamayacaktır. Böyle bir durumda, eğitimin yetersiz olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.

3.5. ÖRGÜTSEL PERFORMANS YADA SONUÇLARDAKİ DEĞİŞMELER

Temelde, eğitim faaliyetinin amacı, örgütsel hedeflere ve arzulanan sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktır. Eğitime katılanların tepkisinin olumlu olması, verilen bilgileri öğrenmesi ve iş performansındaki herhangi bir değişikliğin, örgütsel amaçlara ulaşılamaması halinde, örgüt açısından sınırlı bir değeri sözkonusudur. Örgütsel performans standartlarının ve sonuçlarının, eğitim değerlemesinde nihai bir kriter olarak kullanılması yolundaki eğilim giderek artmaktadır. Bu kriterlerle ilgili temel sorun, eğitim konusunun, örgütü etkileyen çok sayıdaki değişkenden yalnızca bir tanesi olmasıdır. Dolayısıyla, eğitim faaliyetlerinin toplam örgütsel performans üzerindeki rolünün tam olarak belirlenebilmesi oldukça güçtür.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1- Armstrong M; A Handbook of Human Resource Management, 2.B, Nichols. Pub Com, New York, 1988.

2- Carrell MR, Kuzmits FE, Elbert NF; Personnel Human Resource Management, 4.B, Mac Millian Pub Com, New York, 1992

3- Craig RL; Training and Development Handbook. A Guide to Human Resource Development, 3.B, McGraw - Hill Book Com, New York, 1987

4- Crane DP; Personnel Management. A Situational Approach. Wadsworth Pub Com, Belmont, 1974

5- Famularo JJ; Handbook of Human Resources Administration, 2.B, McGraw - Hill, Inc, New York, 1986

6- Goldstein IL; Training in Organizations: Needs Assessment, Development and Evaluation, 2.B, Brooks / Cole Pub, California, 1986

7- Kalkandelen AH; Hizmet İçi Eğitim El Kitabı, Türkiye Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1979.

8- Rae L; How to Measure Training Effectiveness, 2.B, Gowers Pub Com, Vermont, 1991.

9- Tutum C; Personel Yönetimi, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, No: 149, Sevinç Matbaası, Ankara, 1976

10-Werther WB, Davis K Jr; Human Resources and Personnel Management , 3.B, McGraw - Hill Book Com, Arizona, 1989

DİPNOTLAR

1- Craig RL; Training and Development Handbook. A Guide to Human Resource Development, 3.B, McGraw - Hill Book Com, New York, 1987. s.302.

2- Crane DP; Personnel Management. A Situational Approach. Wadsworth Pub Com, Belmont, 1974. s. 229. Kalkandelen AH; Hizmet İçi Eğitim El Kitabı, Türkiye Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1979. s. 99.

3- Carrell MR, Kuzmits FE, Elbert NF; Personnel Human Resource Management, 4. B, MacMillian Pub. Com, New York, 1992 s. 292-293.
Kalkandelen AH; a.g.e. s. 100

4- Tutum C; Personel Yönetimi, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, No:149, Sevinç Matbaası, Ankara, 1976. s.160

5- Werther WB, Davis K Jr; Human Resources and Personnel Management, 3.B, Mcgraw - Hill Book Com, Arizona, 1989 s.268

6- Armstrong M; A Handbook of Human Resource Management, 2.B, Nichols Pub Com, New York, 1988. s. 203

7- Famularo JJ; Handbook of Human Resources Administration, 2.B, Mcgraw - Hill, Inc, New York, 1986. s. 26-2

8- Famularo JJ; a.g.e. s. 26-2 Carrell MR, Kuzmits FE, Elbert NF; a.g.e. s. 294

9- Famularo JJ; a.g.e. s. 26-2, 26-3

10- Rae L; How to Measure Training Effectiveness, 2.B, Gower Pub Com, Vermont, 1991. s. 96

11- Famularo JJ; a.g.e. s. 26-4, 26-5

12- Famularo JJ; a.g.e. s. 26-6

13- Kalkandelen AH; a.g.e. s.101

14- Carrell MR, Kuzmits FE, Elbert NF; a.g.e. s.294

15- Famularo JJ; a.g.e. s. 26-7

16- Goldstein IL; Training in Organizations: Needs Assessment, Development and Evaluation, 2.B, Brooks / Cole Pub, California, 1986 s.148 - 149. Famularo JJ; a.g.e. s. 26-8

17- Kalkandelen AH; a.g.e. s.101 - 102. Famularo JJ; a.g.e. s. 26-9

18- Famularo JJ; a.g.e. s. 26-9

19- Famularo JJ; a.g.e. s. 26-10, 26-11.

20- Famularo JJ; a.g.e. s. 26-11.

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.25-27

TÜRKİYE'NİN DIŞ BORÇLARI

Doç. Dr. Muharrem ÖZDEMİR*

1.GİRİŞ

Son çeyrek asırda giderek artan oranlarda dış borçlanmaya yönelen Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) ve bunlar arasında Türkiye, önemli bir dış borçlanma ile karşı karşıyadır.

Doğal olarak bu şekilde aşırı borçlanma, her ülke ekonomisi üzerinde olumsuz etki meydana getirdiği gibi Türkiye ekonomisi üzerinde de olumsuz etkiler meydana getirmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiyenin dış borç yapısını ortaya koymak ve konunun eleştirisel yönünü ele alıp incelemektir.

2 . GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER VE DIŞ BORÇLANMA GEREKLERİ

Gelişmekte Olan Ülkelerde (GOÜ), genellikle makina-donatım ,çeşitli ara malları ve hatta çoğu durumda hammadde ve enerji ihtiyaçları yönünden ithalata dayalı bir büyüme modeli uygulanagelmektedir. Ülke kaynaklarının bu şekilde önemli bir kısmının dış borç ödemeleri yoluyla dış ülkelere transferi ,sonuç olarak ekonomide büyümeyi sağlamada gerekli olan kaynakların açık bir şekilde azalacağını ortaya koymaktadır.

GOÜ'in , borçlarını ödeme kasdıyla dış ticaret fazlalaığı oluşturabilmesi , çoğu kez bu ülkelerin ithal girdilerini kısmaları ile mümkün olabilmektedir. İthalatın kısılması ve bu yolla dış ticaret fazlalığının oluşturulması yaklaşımı ise,uygulamada pek geçerli olmamaktadır. Çünkü, ihracat fazlalığı esasen ancak üretim artışı ile sağlanabilmektedir. Üretim artışı ise ithalatı kısmayı değil,aksine daha fazla ithalatı gerektirmektedir. Başka bir deyişle, GOÜ'de, ekonominin makina- donatım,ara malı ve hammaddelerde dışa bağımlılığı sürdüğü sürece ithalatı kısma, büyümeyi yavaşlatma yada durdurma anlamına gelmektedir.

İthalatın kısılması yoluyla üretim için gerekli girdilerin ithal edilememesi ise, ekonominin bazı alt kesimlerinde üretimin gerilemesi veya durmasına neden olabilmektedir.

İthalatın kısılması dağilde , ihracatın arttırılması yoluna gidildiğinde bu kez , önceleri yurt içinde tüketilen bazı malların dışarıya satılması gündeme gelmekte ve ve bu durum ihraç edilen malların ülke içinde arzının azalmasına ve dolayısıyla fiyatların yükselmesine neden olmaktadır.

Borçların ödenmesi zorunluluğu ihracat sektörüne büyük bir önem vermeyi gerektirdiğinden , ülke kaynaklarının önemli bir kısmı bu kesime tahsis edilmektedir.Böylelikle iç pazara yönelik üretim kısılmakta, krediler daha çok ihracatçı kesimi özen-dirmek amacı ile kullanılmaktadır. Böyle bir dav-ranışın sonucu olarak ,dış dengenin sağlanması pahasına iç dengeler ihmal edilmektedir. Kısaca , GOÜ ' de hem ihracatın arttırılması hemde ithalatın kısılması şeklinde izlenen yol, yoksulluğu arttırmakta ve ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere dış borç ödemeleri, GOÜ'ler safında yer alan ülkemiz ekonomisini de olumsuz yönde etkilemekte, ülkede döviz fiyatlarının artış göstermesiyle birlikte yatırımlar daralmakta ,yatırımların daralması ise işsizlik pahalılık ve enflasyonu da beraberinde getirmekte ve ülke sosyal çalkantılara doğru yol almaktadır.

3 . TÜRKİYE ' NİN DIŞ BORÇ YAPISI

Borçlanma sürecine giren GOÜ'de , sık olarak yeniden borçlanma bir zorunluluk haline gelebilmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili yapılan bir araştırmada, bir ülkenin 20 yıl vadeli ve %10 faizle her yıl 1000 dolar borçlanması halinde , sekizinci yıldan itibaren alacağı yeni kredilerin anapara ve faiz ödemelerini karşılayamayacağı hesaplamalarla ortaya konulmuştur. GOÜ tarafından alınan dış borçlar verimli kullanılmadığı , başka bir deyişle bu krediler,daha önce alınan dış borçların anapara ve faiz ödemelerini karşılamak için kullanıldığı takdirde, yoksullardan zenginlere doğru bir kaynak aktarımı meydana gelmektedir. Bir ülkeye giren yabancı kaynakların (yeni açılan krediler,yabancı sermaye yatırımları v.b. gibi.), daha önceki borçların faiz ve anapara ödemeleri ile kâr aktarımlarından büyük olduğu durumlarda "net sermaye girişi" ,tersine du-

* SAÜ İİBF Maliye Bölümü Başkanı

rumlarda ise "dışarıya net sermaye aktarımı" söz konusudur. Kaynak aktarımına ait rakamların bir ülke için anlam taşıması, bu değerlerin o ülkenin milli geliri içindeki payına bağlıdır. Ancak bu tür bir karşılaştırma ,kaynak aktarımlarının gerçek niteliği hakkında bizlere bir bilgi sağlayabilir.

Dış borç/ GSMH Oranı açısından Türkiye ekonomisine bakıldığında , daha önce de kısmen belirtildiği gibi , ortada pek iç açıcı bir tablonun olmadığı görülmektedir.

Son 5-6 yıllık bir dönem göz önüne alındığında devletin resmi kurumlarınca açıklanan dış borçlara ait bazı rakamlar, Türkiye'nin dış borçlarının yapısı hakkında bizlere bir fikir verebilir.

i. 1993 yılı sonu itibariyle dış borç göstergelerinin 1988 dönemine oranla daha iyiye doğru bir gelişme gösterdiği saptanmıştır. Nitekim, dış borçların GSMH içindeki payı 1993 'te %40,6 düzeyinde iken bu oran 1988 de %44,4 olarak hesaplanmıştı. Ancak 1994 rakamlarının sonuçları alınmaya başlandığında, rakamlardaki iyiye doğru olan bu gelişmenin tamamen tersine sonuçlar vereceği görülecektir. Gerçektende Türkiye 1994 yılında aşırı bir borçlanmaya gitmiştir.

ii. 1989 yılında gerilemeye başlayan Dış Borç/ GSMH Oranı , 1989 da %38,3 , 1990 da %32,7, 1991 de %34,3 ve 1992 de ise bu oran %36,2 olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılı sonrasında giderek bir artış eğilimine giren bu oran, dış borçlanmanın GSMH üzerinde çok olumlu bir katkıda bulunmadığını, tersine Türkiye Ekonomisi'nde dış borç yükünün arttığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, alınan dış kredi ve yardımların , ülkenin üretim kapasitesini arttırmaktan çok cari işlemler dengesi açığının kapatılmasında ve biriken dış borç anapara ve faizlerinin ödenmesinde kullanıldığı söylenebilir. Keza, 1993-94 dönemlerinde de bu oranın bir hayli yüksek olarak gerçekleşeceği beklenmektedir.

iii.Türkiye'nin dış borç ödemesinin GSMH'ya oranı giderek gerilemiştir. 1988 yılında Dış Borç Ödemelerinin GSMH'ya Oranı %7.3 iken bu oran 1993 yılında giderek gerileyerek %4,8'e kadar düşmüştür. Keza, Dış Borç Servisinin GSMH'ya Oranı 1989 yılında %6,4 , 1990 yılında %4,8 , 1991 yılında %5,1 ve 1992 yılında %5,3 düzeyinde gerçekleşmiştir.

iv.Uluslararası kuruluşlardan sağlanan borçların orta ve uzun vadeli borçlara oranı ise, 1987 den bu yana en düşük düzeye inmiştir. Orta ve uzun vadeli borçlar içindeki uluslararası kuruluşlardan sağlanan borç payı 1987 de %29,9 , 1988 de %24,3 , 1990 da %24,2 , 1991 de %24,3 , 1992 de %21,3 iken 1993 te bu oran %17,8'e kadar düşmüştür.

Türkiye'nin dış borçlarıyla yakından ilgili olan bir başka incelenmesi gereken konu ise; İç Borçlanma'dır. Ülkenin mâli kaynaklarının önemli bir kısmının borç ödemeleri yoluyla dışarıya aktarılması sonucu cari harcamalar için rotaya çıkan kaynak açığı genellikle iç borçlanma yoluyla kapatılma yoluna gidilmektedir. Bu durumdan dolayı iç borçlanma , dış borçlanmanın bir uzantısı olarak görülebilir.

Türkiye'de iç borçlanma , son yılların en fazla başvurulan para politikası araçlarından biridir. Özellikle net dış borçlanmanın "Negatif Bakiye" verdiği yıllarda, iç borçlanma miktarında görülen artışlar , ülkemizde iç borçlanmanın aslında dış borçlanmanın bir uzantısı olduğunu ve dışa kaynak aktarımı sonucunda içte oluşan kaynak açığının iç borçlanma yoluyla kapatılmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır. Aşağıdaki tablo bu bağıntıyı açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. (Tablo-1.)

Tablo-1: Kamu Borçları	1987	1990	1992
Toplam İç Borçlar(Milyar TL)	17,218	57,180	93,642
Toplam Dış Borçlar(Milyon Dolar)	38,304	49,035	56,075
Net Dış Borçlanma	319	-250	-327
Net İç Borçlanma	148	514	476

KAYNAK: T.C. Merkez Bankası 1992 Yıllık Raporu

4. SONUÇ

Sonuç olarak "Türkiye'nin Dış Borçları" hakkında şunları söylemek mümkündür :

Türkiye, yukarıda açıklanan rakamlardan da anlaşılacağı üzere, özellikle son beş yılda , dış borçlanmasını arttırarak sürdürmüştür. Daha henüz 1994 yılının sonuçları

alınmamıştır.Tahmini rakamlara göre, Türkiye'nin dış borçları toplamının 70 milyar Dolar civarında gerçekleşeceği beklenmektedir. Çünkü, şu ana kadar elde edilen sonuçlar ve bazı istatistikler bu eğilimi ortaya koymaktadır.

Bu durum, özellikle 1994 yılı başında , Türkiye'nin 2 kez kredi notunun düşürülmesinden sonra , ülkemizi dış borç bulmada zorlanan bir konuma getirmiştir. Türkiye'nin yaklaşan dış ödemeleri kapıdadır ve Türkiye 4,5 milyar Dolarlık bir dış borcu 1994 yılı sonuna kadar bulmak durumundadır. Kısaca Türkiye, eski borçlarını yeni borç bulmak suretiyle ödemeye çalışan "Aşırı Borçlu" bir ülke konumuna gelmiştir. Keza Türkiye, 1995 yılının ilk aylarında en 1994 de ödeyeceği kadar dış borç bulmalıdır. Aksi halde çok büyük sosyal sıkıntılarla karşı karşıya kalınacaktır. Uluslararası Finans Kuruluşları ile yapılan temaslar sonucunda taze dış kredi imkanları şimdilik az da olsa bir geçici rahatlama sağlasa bile , bu dış borç krizinin etkilerinin en az bir yıl daha sürebileceği yetkililerce ifade edilmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1.BAŞKAYA , Fikret, " Borç Krizi Üzerine Bir Deneme " Birlik Yay. Ankara-1986

2.MİNİBAŞ , Türkel, " Gelişmekte olan Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye " , İstanbul - 1989

3.ÖNENTÜRK , Pınar, " Dış Borçlanma ve Borç Ödeme Kapasitasi", Maliye Dergisi - 1979

4.ZILLIOĞLU , O.N. " Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borç Sorunu", Anadolu Üni. İ.İ.B.F. Yayınları, N.17 , Eskişehir-1984

5.DİE, 1993 YILLIĞI

6.BAŞBAKANLIK H D T M , Dış Borç Bültenleri , 1993

7.T.C. MERKEZ BANKASI , 1993 Yıllık Ekonomik Raporu

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.29-34

BAĞIMSIZ DENETİMDE İÇ KONTROL YAPISININ TANINMASI VE KONTROL RİSKİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Y.Doç.Dr.Nejat BOZKURT*

1.GİRİŞ

Ülkemizde yürürlükte bulunan yeminli mali müşavirlik ve sermaye piyasası kanunu mevzuatına bağlı olarak çalışan denetçilerin yapma durumunda oldukları denetimlerde, denetlenen işletmenin iç kontrol yapısının dikkate alınması istenmektedir([1]). Burada amaç varolan iç kontrol yapısının durumuna göre denetçilerin çalışmalarını düzenleyebilmeleridir.

Bilindiği gibi iç kontrol yapısının temel amacı iştme yönetimine yarar sağlamasıdır.Temel amaç bu olmasına karşın, iç kontrol yapısı denetçiler içinde vazgeçilmez bir kaynaktır. Denetçiler iç kontrol yapısını inceleyip değerlendirerek denetim çalışalarını planlamakta ve denetim risklerini en aza indirmeye çalışmaktadırlar.

Etkin bir biçimde düzenlenmiş ve işetilmekte olan bir iç kontrol yapısı ile karşılaşan denetçiler, yapacakları denetim çalışmalarının yapısı, zamanlaması ve kapsamı açısından olumlu yaklaşımlarda bulunmaktadırlar.

Bu makalenin amacı teoride ve uygulamada çeşitli biçimlerde ele alınan iç kontrol sistemine biçim ve uygulama açısından yeni bir yaklaşım getirebilmektir. Konunun oldukça geniş olması nedeniyle amacımız iç kontrol yapısını açıklamak ve nasıl inceleneceğini ayrıntılı bir biçimde ortaya koymak değildir. Amaç iç kontrol yapısının unsurlarının nelerden oluştuğunu ve denetçinin kontrol riskini hangi aşamalardan sonra belirlediğini ortaya koyabilmektir.

1.1.1990 da ABD'de AICPA 55 No'lu denetim standart raporunu yayınlamıştır. Bu raporun adı "Bir mali tablo denetiminde iç kontrol yapısının dikkate alınması"dır([2]). Bu raporun yayınlanması ile uygulamada geçerli olan 1 No'lu "Denetçinin iç kontrolu incelemesi ve değerlendirmesi" Raporu ortadan kalkmıştır([3]).

Yapılan düzenlemelerle bağımsız denetçinin iç kontrol yapısına yaklaşımında önemli değişiklikler olmuştur. Bağımsız denetçinin bu alandaki sorumluluğu genişletilmiştir Ayrıca biçim ve kavram olarakta değişiklikler bulunmaktadır. Belirlenen kavram değişiklikleri aşağıda eski ve yeni biçimleri ile bir tablo olarak verilmiştir([4]):

ESKİ KAVRAMLAR	YENİ KAVRAMLAR
1.İç kontrol sistemi	1.İç kontrol yapısı
2.İç kontrolun incelenmesi ve değerlendirilmesi	2.Kontrol riskinin değerlendirilmesi
3.Uygunluk testleri ve sistemin gözden geçirilmesi	3.Kontrolların test edilmesi
4.İç kontrole güven	4.Kontrol riskinin düzeyinin değerlendirilmesi
5.Muhasebe kontrolları ve yönetsel kontrollar	5.İlgili iç kontrol yapı sı politikaları ve prosedürleri

2.İÇ KONTROL YAPISININ ANLAMI

2.1.İşletme Yönetimi Açısından Anlamı

Yönetim işletme bünyesinde aşağıda sıralanmış amaçlara erişebilmek için birçok politika ve prosedür oluşturur.İşletme bünyesinde her tür faaliyet için ayrı ayrı belirlenen bu politika ve prosedürler "Kontrol" adını almaktadır. Bu kontrolların birleştirilip entegre edilmesiyle de "İç Kontrol Yapısı" ortaya çıkmaktadır([5]).

Oluşturulan iç kontrol yapısının sağlamayı hedeflediği amaçlar aşağıda sıralanmıştır:

-Muhasebe bilgilerinin güvenirliğinin sağlanması,
-İşletme varlıklarının ve kayıtlarının korunması,
-Belirlenmiş yönetim politikalarına uygunluğu sağlamak,
-Çalışmaların verimliliğini arttırmak.

* M.Ü.İİBF İşletme Bölümü

2.2.Bağımsız Denetçi Açısından Anlamı

İç kontrol yapısının bağımsız denetçi tarafından incelenmesi ve kontrol riskinin değerlendirilmesi Genel Kabul Görmüş Denetim Standartlarında yerini almış bir işlemdir.

"Denetçiler denetim planını yapabilmek ve uygulayacakları testlerin yapısını, zamanlamasını ve kapsamını belirleyebilmek için iç kontrol yapısını yeterli bir biçimde incelemeli ve değerlendirmelidir([6])".

Bağımsız denetçi iç kontrol yapısını incelemeye başlamadan önce bazı saptamalara gerek vardır([7]):

-İç kontrol yapısı işletme yönetimi tarafından oluşturulan ve işletilen bir faaliyettir.

-Yönetim mali tabloların doğru ve dürüst beyan edilmesini sağlayacak güvenirlikte bir iç kontrol ortamı oluşturmalıdır.Sağlanacak güvenirlik mantıklı bir düzeyde olacaktır. Kusursuz bir güvenirlik ortamı sağlamanın işletmeye bir maliyet yükü vardır. Bu nedenle güvenirlik düzeyinin arttırılmasında fayda-maliyet analizinin yapılması gerekmektedir. Maliyet engeli iç kontrol yapılarının %100 güvenirlikte çalışmasını önlemektedir.

-İç kontrol yapısında ortaya çıkan tam güvenirliğe dayanmayan mantıklı bir güvenirlik düzeyi, denetçinin çalışmasını da etkiler. Denetçiler iç kontrol yapısından tam güvenlik bekleyemezler. Bu nedenle her zaman için denetçinin iç kontrol yapısı üzerinde vereceği kararlarda kontrol riski vardır. Dolayısıyla denetçiler çok iyi bir iç kontrol yapısı ile karşılaşsalarda,varolan kontrol riskini düşünerek kendi denetim çalışmalarını yapacaklardır.

3.İÇ KONTROL YAPISININ UNSURLARI

3.1.Genel Açıklama

Oluşturulan iç kontrol yapısında yer alan politika ve prosedürler üç ana bölümde toplanmaktadır([8]):

-Kontrol Ortamı,

-Muhasebe Sistemi,

-Kontrol Prosedürleri.

Denetçi işletmede oluşturulan iç kontrol yapısı içinde yer alan bölümlerdeki politika ve prosedürleri yapıyı tanımak amacı ile inceler. İnceleme denetçinin not alma, akış şemaları ve anket biçimindeki uygulamaları ile olur([9]). İleride açıklamaya çalışacağımız gibi iç kontrol yapısının tanınması ile denetçinin çalışmalarında ilk aşama biter ve genel bir kanıya ulaşır. İkinci aşamaya geçme kararı bu noktada verilir. Devam ederse kontrolların test edilmesi aşamasına geçilir ve sonuçta kontrol riskinin son düzeyi hakkında bir değerlendirme yapılır.

3.2.Kontrol Ortamı

Etkili bir iç kontrol yapısının oluşturulması ve işletilmesi yönetimin bu konudaki eğilimine bağlıdır. İç kontrolün işletme için önemli bir unsur olduğuna inanan ynetimin bu konuda başarılı olması büyük olasılıktır.

Kontrol ortamı yönetimin iç kontrola verdiği önemi sergileyen genel eğilimlerin yansıması olan faaliyetler, politikalar ve prosedürlerden oluşur([10]).

Kontrol ortamını biçimlendiren unsurları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

-Yönetimin düşünce ve faaliyet biçimi,

-İşletmenin örgüt yapısı,

-Yönetim kurulu ve denetim komitesinin işlevleri,

-Yetki ve sorumlulukların dağılımı,

-Yönetim tarafından kullanılan kontrol yöntemleri,

-İç denetim işlevi,

-Personel politikaları ve uygulamaları,

-Dış etkenler.

Bu unsurları ayrıntılı bir biçimde inceleyip tanıyan denetçi, işletmede iç kontrola verilen önem hakkında bir görüş sahibi olur.

3.3.Muhasebe Sistemi

İşletme faaliyetlerinde muhasebe işlevinin etkin bir biçimde sürdürülebilmesi için aşağıda sıralanmış yöntem ve kayıtların gerçekleştirilmesi gerekmektedir([11]):

-Muhasebe işlemini gerektiren tüm mali hareketlerin ortaya konulması ve kaydedilmesi gereklidir.

-Mali tabloların düzenlenmesi için gerekli işlemlerin yeterli ayrıntıda ve zamanında ortaya konulması gereklidir,

-Mali tablolarda yer alan tüm hesapların değerleme açısından tam olarak ölçülmesi gereklidir,

-Muhasebe işlemlerinde dönemsellik ilkesine uyulmalıdır,

-Mali tablolarda yer alan hesaplar yeterli açıklıkta olmalıdır.

Bu aşamada yaptığı çalışmalarla denetçi işletmenin muhasebe sisteminin sağlıklı çalışıp çalışmayacağı hakkında gerekli bilgileri elde eder.

3.4.Kontrol Prosedürleri

İşletme yönetimi bu aşamada yukarıda oluşturmuş olduğu politika ve prosedürlerin, yeterli güvenirliği sağlayacak biçimde işletilip işletilmediğini kontrol eder.

Yönetim gerekli kontrollerin sağlanabilmesi için aşağıda sıralanmış düzenlemeleri yapar([12]):

-Yapılan işlem ve faaliyetler için yeterli ve uygun yetkilendirme sağlanmalıdır,

-Çalışanların kötü niyetli işlemlerini önleyebilmek için yeterli görev bölümlemesi yapılmalıdır,

-Faaliyetlerin yürütülmesinde düzgün ve güvenilir belge düzeni oluşturulmalıdır,

-İşletmenin varlıkları ve kayıtları fiziki olarak yeterli bir biçimde korunmalıdır,

-Sürdürülen faaliyetler, bu faaliyetleri yapmayanlar tarafından sürekli incelenmelidir.

4.KONTROL RİSKİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Denetçi tarafından iç kontrol yapısının tanınmasından sonra sıra kontrol riskinin değerlendirilmesinegelmektedir.

Kontrol riski, işletmenin içkontrol yapısına rağmen ortaya çıkartamadığı ve önleyemediği, mali tablolara yansıyan önemli hata ve hilelerin bulunması riskidir([13]).

4.1.Değerlendirilmiş Kontrol Risk Düzeyinin Belirlenmesi

Denetçi kontrol riskini değerleyerek değerlendirilmiş kontrol risk düzeyini belirler. Bu düzey maksimumdan minimuma uzanabileceği gibi bir yüzde olarakta ifade edilebilir([14]).

Değerlendirilmiş kontrol riskinin düzeyini belirleyebilmek için denetçi iki soruya yanıt bulmalıdır([15])

-İşletmede iç kontrol yapısını oluşturan politika ve prosedürler varmıdır?

-Var olan bu politika ve prosedürler etkin bir biçimde uygulanmaktamıdır?

Bu noktada denetçinin uygulayacağı aşamaları akış şemamızdan izleyebiliriz([16]).

İşletmenin iç kontrol yapısını tanıyan denetçi bu aşamada yukarıdaki sorulara cevap vererek kontrol riskini değerlendirebilir. Bu noktada karar iki farklı biçimde verilebilir([17])

-Kontrol riski maksimum düzeydedir,

-Kontrol riski maksimum düzeyin altındadır.

Eğer denetçi bu aşamada işletmedeki iç kontrol yapısını etkili bir düzenlemede görmemişse, olumsuz bir görüşe sahip olacaktır. Bu nedenle kontrol riski maksimum düzeyde değerlenmiş olacağından kontrolların testi yapılmadan doğrudan maddilik testlerinin planlamasına geçilecektir. Kontrol riski yüksek olduğundan maddilik testleri bu aşamada önem kazanacaktır.

Tersine iç kontrol yapısı ile ilgili genel değerlendirme olumlu ise kontrol riskini azaltma yoluna gidilecektir. Bu aşamada politika ve prosedürleri olumlu bulan denetçi, bunların uygulamada yeterli bir biçimde işletilip işletilmediğine bakacaktır. Bunun için kontrolların test edilmesi gerekmektedir([18]). Bu incelemenin sonucu olumlu çıkarsa, duruma göre değerlendirilmiş kontrol riskinin düzeyi düşürülecek ve maddilik testleri planlanacaktır. Kesinlikle olumsuz bir durum ortaya çıkarsa maksimum kontrol riski ortamına geçilecektir.

4.2.Değerlendirilmiş Kontrol Riskinin Kullanımı

Denetçi maddilik testlerinin uygulamasına geçmeden önce yapacağı çalışmaların bir planını yapma durumundadır. Bu planlamada yapılacak testlerin yapısı, zamanlaması ve kapsamı hakkında karar verilmektedir. Bu kararı etkileyen en önemli unsur denetçinin karşılaşacağı "Denetim Riski"dir. Denetim riskini etkileyen unsurlardan biri kontrol riskidir. Diğerleri ise "Yapısal Risk" ve "Ortaya Çıkar ma Riski"dir([19]).

Kontrol riski ile maddilik testleri arasında doğrudan bir ilişki vardır. Denetim riskini azaltmak isteyen denetçi düşük kontrol riski bekler. Etkin bir iç kontrol yapısı hata ve hile olasılığını azaltır. Dolayısıyla düşük kontrol riskı denetçinin mali tablolar hakkında bir kanı oluşturmak için yapacağı maddilik testlerinde daha az kanıt gerektirir([20]).

Kontrol riskinin azalmasıyla([21]),

-Maddilik testlerinin yapısı değişir. Kuvvetli denetim uygulamasından daha az etkin uygulamaya geçilir. Örneğin denetçi işletme iç denetimden yaygın bir biçimde yararlanır.

-Maddilik testlerinin zamanlaması değişir. Denetçi bazı çalışmalarını rahatça dönem içine kaydırabilir.

-Maddilik testlerinin kapsamı değişir. Denetçi daha az inceleme ile (örnekleme yaparak) karar verebilme aşamasına gelir.

Kontrol riskinin giderek artması ise yukarıdaki uygulamaların tersine dönmesine neden olur.

Nejat BOZKURT

İÇ KONTROL YAPISININ TANINMASI VE KONTROL RİSKİNİ DEĞERLENDİRME AKIŞ ŞEMASI

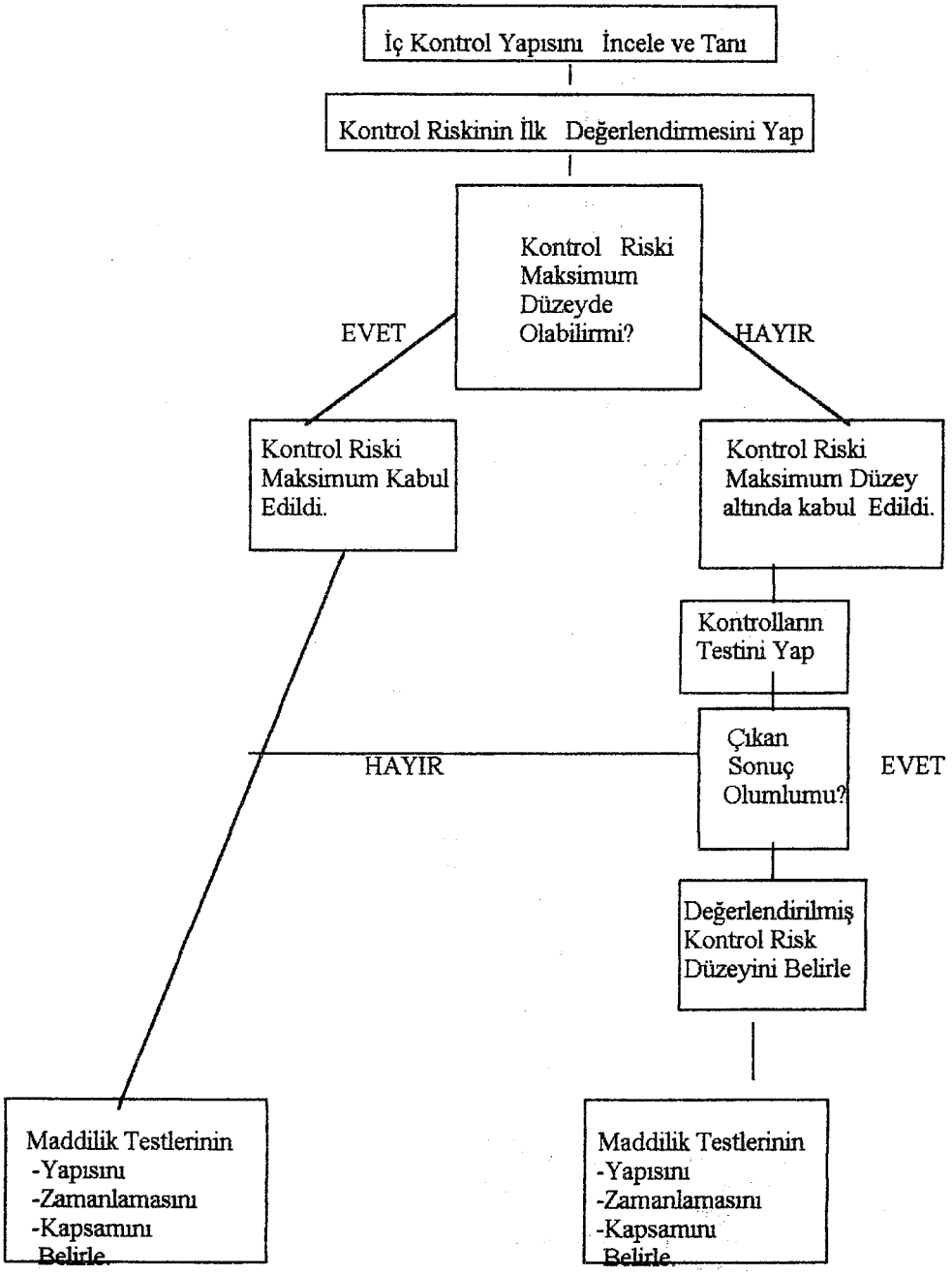

YARARLANILAN KAYNAKLAR

ALDERMAN,C.Wayne,THOMPSON,James H.,"Audit Risk:How to Analyze it in Planning an Audit",The Practical Accountant,February,1987.

ARENS,Alvin A.,LOEBBECKE,James K.,Auditing-An Integrated Approach,Fifth Edition,Prentice Hall İnter.Edit. New Jersey,1991.

BARBER,Barry,BIANCO-BEST,Mimi,"SAS no 55-Help Has Arrıwed", Journal of Accountancy,September,1990.

BISHOP,William G.,"Internal Control-What's That",Internal Auditor, June,1991.

CARMICHAEL,D.R.,WILLINGHAM,John J.,Auditing Concepts and Methods, Fifth Edition, McGRAW-Hill Inter.Edit.1989

CHARLES,Ian."Audit Risk,Materialty and the Examiner", Accountancy,May,1990.

GÜREDİN,Ersin,Denetim,5.Baskı,Beta Yay.,İstanbul,1993.

GUY,Dan M.,ALDERMAN,C.Wayne,WINTERS,Alan J.,Auditing, Second Edition,Harcourt Brace Jouanovich Pub.USA,1990.

HUBBARD D.Thomas,JOHNSON,Johnny R.,Auditing,Fourth Edition, Dame Pub.USA, 1991.

O'REILLY,Vincent M.,HIRSCH,Murray B.,DEFLIESE,Philip L., JAENICKE,Henry R., Montgomery's Auditing.Eleventh Edition.John Willey-Sons, New York,1990.

TEMKIN,Robert H.,Winters,Alan J.,"SAS no.55:The Auditor's New Responsibilty for Internal Control",Journal of Accountancy, May,1988.

DİPNOTLAR

[1] SM,SMMM ve YMM Kanunu, 20390 Sayılı Yönetmelik m.13. SPK, Seri no:X,No:4, 19846 sayılı tebliğ, m.10.

[2] Statement on Auditing Standarts no.55,"Consideration of the Internal Control Structure in a Financial Statement Audit".

[3] Statement on Auditing Standarts no.1,"The Auditor's Study and Evaluation of Internal Control".

[4] Robert H.TEMKIN, Alan J.WINTERS, "SAS no.55:The Auditor's New Responsibility for Internal Control".Journal of Accountancy, May,1988,s.87.

[5] Alvin A.ARENS....agk.s.285.

[6] William G.BISHOP,"Internal Control-What's That".Internal Auditor,June,1991.s.119.

[7] Vincent M.O'REILLY,Murray B.HIRSCH,Philip L.DEFLIESE, Henry R.JAENICKE, Montgomery's Auditing.Eleventh Edition, John Wiley-Sons, New York 1990,s.193-200.

[8] Thomas D.HUBBARD,Johney R.JOHNSON,Aditing,Fourth Edition Dame Pub. USA,1991,s.195-200.

[9] Alvin A.ARENS...agk.,289.

[10] Ersin GÜREDİN, Denetim,5.Baskı,Beta Bas.Yay.Dağ.Aş, İstanbul,1993,s.173-178.

[11] Vincent M.O'REILLY....,agk.,s.198.

[12] Robert H.TEMKIN,...agm.,s.92.

[13] Robert H.TEMKIN,...agm.s.98.

[14] Dan M.GUY,C.Wayne ALDERMAN,Alan J.WINTERS, Auditing, Second Edition,Harcourt Brace Jouanovich Pub.USA,1990, s.241.

[15] Robert H.TEMKIN,...agm.s.94.

[16] Barry BARBER,Mimi Blanco-BEST,"SAS no 55-Help Has Arrived",Journal of Accounty.September,1990,s.109

[17] Barry BARBER,...agm.s.109.

[18] D.R.CARMICHAEL,...agk.s.183.

[19] C.Wayne ALDERMAN,James H.THOMPSON,"Audit Risk:How to Analyze it in Planning an Audit",The Practical Accountant, February 1987,s.52-53.

[20] Thomas D.HUBBARD,...agk.s.214.

[21] Robert H.TEMKIN,...agm.s.98.

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.35-42

INTERNATIONAL DIVERSIFICATION AND THE EMERGING MARKETS

Y.Doc.Dr. Gürel KONURALP *

The models of portfolio selection developed by Harry Markowitz and James Tobin provide normative rules for the diversification of risky assets. These models have been extended and empirically tested after their first presentation; later, international diversification has been added to them. Both institutional and individual investors are increasingly attempting to diversify risk by spreading their portfolios across different national stock markets. This article reviews the argument for international investment, discusses the risk reduction effect of correlations between securities and concludes that emerging markets have an important role to play for asset allocation.

The case for international investment

Since an integrated international capital market has not yet been fully built, international diversification helps to improve the risk-adjusted performance of a domestic portfolio. On the other hand, one can observe more similarity in capital market behavior if there are closer economic and politic policies between the countries as in the members of E.U. countries or the United States and Canada[1] . The coveriation between markets, however, is still far from unity, leaving ample opportunities for risk diversification[2] .

Drummen and Zimmermann (1992) analysed in their recent survey the daily local currency returns on 105 stocks from 11 European countries over the 1986-89 period. Their findings may be surprising, given the degree of European economic and financial integration and the internationalization of stock trading in Europe. The result of their survey indicates that risk reduction on the order of magnitude of 19 % can be achieved by diversifying across European markets. This means that, notwithstanding the economic integration in Europe, one can still achieve risk reduction in his portfolio through diversification among EU countries. Of course, significant advances in the integration process will eventually lead to changes in the behavior of investors.

International investment in equities differs from domestic investment in equities in three important aspects[3]

1) Since the national factors effects the securty returns within the domestic markets, the covariances among equities are much higher than the covariances among equities in different markets.

2) Taxation, currency controls and even investor tradition may segment financial domestic markets, so that equities are priced in a domestic context.

3) Foreign Exchange Risk is involved only in the international investment.

International diversification has been an older tradition in Europe than in the USA and Japan e.g. the majority of the European mutual funds are internationally diversified[4] . They may even specialize in holding stocks of specific countries (e.g. USA or Japan). It is therefore fairly easy for most Europeans to hold a well diversified portfolio. The same is getting true for the USA and Japan as well as for some newly emerging markets. International diversification literature after 1950's uses some data from foreign stock markets to make the point that American investors should hold foreign stocks to reduce the variance of a portfolio of domestic stocks without reducing its expected return[5] .

What are the main objectives that make the international invesments feasible despite currency risks. One decade ago, most investors would have found that investing in less devel-

* M.Ü. İİBF İşletme Bölümü

[1] Since the level of interdependencies and activities between international financial markets have increased, it is easy to believe that financial markets have become more volatile and highly integrated in recent years. But this does not necessarily imply high(statistical) correlations between markets.

[2] For a detailed discussion See, Solnik, Bruno(1989)

[3] See, Lessard, Donald R.(1976)

[4] See, McDonald (1973).

[5] See, Grubel (1968), Levy and Sarnat (1970), Lessard (1970) Adler & Dumas 1983, Solnik (1974)(1988), Bailey & Stulz (1990)

oped markets was too risky[6] . Today, most of the investors think that investing at emerging markets looks very much as investing in USA, the UK, Japan, Germany did a decade ago. Three reasons can be identified for investing in those countries[7] . Firstly, the international investor experiences only a small part of the often enourmous volatility confronting the purely local investor. Table I. shows five year US dollar monthly return of the IFC index of emerging and some developed markets. One can easily see that, for instance, Polish stock exchange market has annulized mean of 267.72 and standard deviation of 104.82 as an extreme example, meanwhile US S&P500 has 14.40 annualized mean and 13.03 standard deviation. This is a clear proof of higher risk and return on an emerging market. Secondly, emerging markets are attractive to investors becouse the different participants gradually come to the market. New stock markets participants are usually passive investors and begin with little trading. When the market starts being developed professional investors enter to the market and try to use fundamental information before others use it. As the market becomes fully developed the amateurs join to the market since they simply amplify existing price trends, on this stage a value-oriented investor can enjoy, superior income. Thirdly, the emerging markets are imperfectly integrated with the world capital markets, so that if the investor can foresee the real potential growth of that particular market, he can realize better return than the other investors.

---

[6] Emerging markets are usually considered to be too risky becouse of their association with higher political risk and currency risk. Political risk includes uncertainties on the capital flows and exchange controls, imposition of taxes, the risk of expropriation, political instability, etc. Errunza and Losq(1987) discussed in their work that these perceptions do not apply to all emerging markets.

[7] See, Wilcox, Jarrod W. , (1992).

Table I
Statistics of the IFCG Total Return Indexes
(US$; December 1988-December 1993)

Market	*Number of months*	*Mean of % change*	*Standard deviation*	*Annualized mean*	*Annualized standard deviation*	*Correlation with S&P500*
Latin Amerika						
Argentina	60	8.26	33.63	99.12	116.50	0.06
Brazil	60	4.05	21.92	48.60	75.93	0.20
Chile	60	3.45	7.46	41.40	25.84	0.16
Colombia	60	4.12	10.76	49.44	37.27	0.09
Mexico	60	3.91	7.76	46.92	26.88	0.33
Peru	12	3.42	12.76	41.04	44.20	0.53
Venezuela	60	3.17	14.68	38.04	50.85	0.08
East Asia						
China	12	1.15	19.81	13.80	68.62	0.69
Korea	60	0.06	8.52	0.72	29.51	0.19
Philippines	60	2.52	10.53	30.24	36.48	0.34
Taiwan, China	60	1.57	15.03	18.84	52.07	0.15
South Asia						
India	60	1.86	11.09	22.32	38.42	0.17
Indonesia	48	0.91	9.34	10.92	32.35	0.17
Malaysia	60	2.43	6.68	29.16	23.14	0.42
Pakistan	60	2.74	9.00	32.88	31.18	0.06
Sri Lanka	12	4.56	7.95	54.72	27.54	0.12
Thailand	60	3.27	9.31	39.24	32.25	0.31
Europe/Mideast/Africa						
Greece	60	2.46	14.01	29.52	48.53	0.03
Hungary	12	2.08	7.25	24.96	25.11	0.41
Jordan	60	1.18	5.72	14.16	19.81	0.22
Nigeria	60	1.21	11.89	14.52	41.19	0.11
Poland	12	22.31	30.26	267.72	104.82	0.21
Portugal	60	0.42	7.19	5.04	24.91	0.36

Market	*Number of months*	*Mean of % change*	*Standard deviation*	*Annualized mean*	*Annualized standard deviation*	*Correlation with S&P500*
Regions						
Composite	60	1.48	6.40	17.76	22.17	0.25
Latin America	60	3.24	8.90	38.88	30.83	0.25
Asia	60	1.19	7.61	14.28	26.36	0.18
Developed						
U.S., S&P500	60	1.20	3.76	14.40	13.03	1.00
MSCI, EAFE	60	0.36	5.91	4.32	2047	0.43
FT EuroPac	60	0.33	6.10	3.96	21.13	0.41

Source : IFC Emerging Stock Markets Factbook 1994

The correlation structure between foreign markets

Investors who want to allocate their investment portfolios so as to maximize the rates of return on their portfolios for a given risk, or to minimize the risk for a given rate of return, are interested to know the degree of correlation between foreign stock markets. The proportion of the investment risk that is diversifiable depends on the degree of correlation among the returns on these assets. Moreover, the extension of diversification across national boundaries allows the elimination to a certain extent of the risk that is systematic within each country. Solnik (1974) pointed out that, using 300 European stock and all

shares quoted on the New York stock Exchange, international diversification was attractive. He took randomly selected portfolios of different sizes, starting with single stocks and then calculated the variance of the portfolios. He confirmed that when the number of shares in a portfolio increased from one to ten its risk fell dramatically whereas more than ten stock made very small differences to the results. Figure 1 compares the risk reduction that can be obtained through diversification within the USA, to that obtainable through international diversification. In the latter case, portfolio risk drops to 33 percent of that of the national stock.

Figure 1

standard deviation of portfolio relative to standard deviation of typical stock.

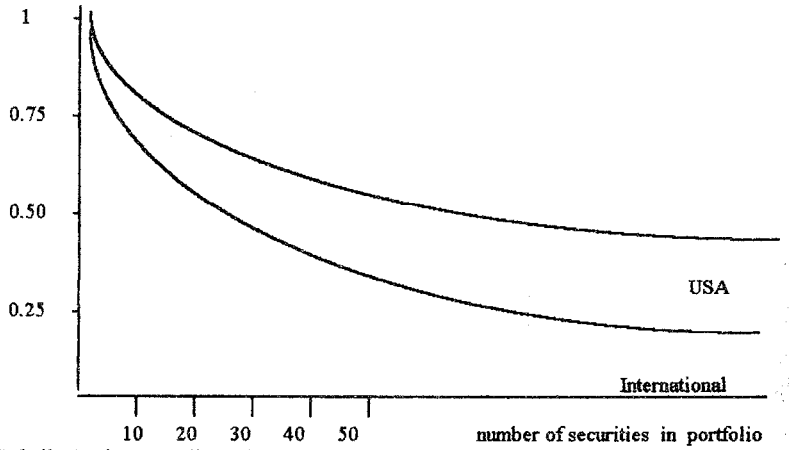

Source : B.H. Solnik "Why not diversify internationally rather than domestically? The financial Analysts Journal (July-August 1974) pp.48-54.

The reason for this additional diversification is that returns on diversified single-country portfolios display considerable independence. Many of the factors effecting share values are essentially domestic in nature. Differences among nations in tax laws, monetary policies and general political climate influence the differences in stock returns between countries. Hence, the total risk of a portfolio will not only depend on the number of securities in a portfolio, but also on the degree of independency of each individual stock risk in terms of variability of returns. This can be seen by examining the correlations between returns on the stock markets of major countries. Table II. Shows the correlation coefficient matrix of IFC total return indexes for the major stock markets and most of the emerging stock markets.

Table II

	US S&P500	MSCI, EAFE	FT, EuroPac	IFCG Comp.	IFCG L. Amer	IFCG Asia	Argentina	Brazil	Chile	China	Colombia	Greece	Hungary	India	Indonezya	Jordan	Korea	Malaysia	Mexico	Nigeria	Pakistan	Peru	Philippines	Poland	Portugal	Sri Lanka	Taiwan	Thailand	Turkey	Venezuela	Zimbabwe
U.S. S&P500	1.00																														
MSCI,EAFE	0.43	1.00																													
FT,EuroPac	0.41	1.00	1.00																												
IFCG Comp.	0.25	0.30	0.30	1.00																											
IFCG L. Amer	0.25	0.19	0.18	0.51	1.00																										
IFCG Asia	0.18	0.27	0.28	0.96	0.28	1.00																									
Argentina	0.06	-0.11	-0.13	-0.06	0.00	-0.09	1.00																								
Brazil	0.20	0.18	0.16	0.36	0.84	0.14	-0.19	1.00																							
Chile	0.16	-0.14	-0.16	0.32	0.38	0.24	-0.03	0.23	1.00																						
China	-0.69	-0.06	-0.03	-0.21	-0.66	-0.07	-0.47	-0.23	-0.23	1.00																					
Colombia	0.09	0.06	0.05	0.13	0.09	0.11	-0.07	0.44	-0.12	-0.32	1.00																				
Greece	0.03	0.12	0.11	0.01	0.12	-0.05	0.10	0.19	0.05	0.41	0.17	1.00																			
Hungary	0.41	0.04	0.02	0.23	0.42	0.11	0.41	0.03	0.08	-0.29	0.67	0.19	1.00																		
India	-0.17	-0.22	-0.23	0.02	0.11	-0.02	0.17	0.12	0.12	-0.01	-0.01	0.06	0.59	1.00																	
Indonezya	0.17	0.06	0.06	0.43	0.05	0.41	-0.19	0.10	0.16	-0.25	0.24	0.32	0.50	0.11	1.00																
Jordan	0.22	0.24	0.24	0.16	-0.16	0.21	-0.12	-0.09	0.00	-0.28	0.04	0.09	-0.15	-0.11	0.08	1.00															
Korea	0.19	0.31	0.32	0.41	0.05	0.47	-0.13	-0.33	-0.05	-0.19	-0.07	-0.22	-0.23	-0.14	0.02	0.01	1.00														
Malaysia	0.42	0.51	0.50	0.59	0.27	0.59	-0.10	0.12	0.11	0.01	0.18	-0.01	0.32	0.02	0.49	0.18	0.31	1.00													
Mexico	0.33	0.18	0.17	0.44	0.45	0.36	0.35	0.08	0.08	-0.47	-0.02	-0.04	0.32	0.04	0.11	-0.02	0.27	0.42	1.00												
Nigeria	-0.11	0.17	0.18	-0.10	-0.06	-0.08	0.06	-0.11	-0.18	0.44	0.08	0.08	-0.18	-0.19	-0.09	0.47	0.14	0.08	-0.01	1.00											
Pakistan	0.16	0.01	0.00	-0.14	0.05	0.15	0.05	-0.03	0.04	-0.37	0.43	-0.10	0.00	-0.03	0.13	0.10	0.08	0.11	0.04	-0.04	1.00										
Peru	0.53	0.44	0.38	0.49	0.61	0.39	0.74	0.05	0.17	-0.62	0.31	-0.02	0.46	-0.14	0.34	0.04	-0.05	0.36	0.51	-0.35	0.31	1.00									
Philippines	0.34	0.33	0.31	0.50	0.24	0.50	-0.01	0.20	0.17	0.10	0.30	0.22	0.06	-0.06	0.52	0.23	-0.08	0.56	0.19	-0.02	0.22	0.37	1.00								
Poland	0.21	0.35	0.38	0.03	-0.07	0.08	-0.03	-0.14	-0.20	-0.30	0.54	0.07	0.24	0.36	0.38	0.24	0.20	0.35	-0.01	0.11	0.05	-0.07	-0.08	1.00							
Portugal	0.36	0.55	0.54	0.20	0.21	0.11	0.13	0.25	0.09	-0.02	0.04	0.44	0.56	0.09	0.37	-0.05	0.02	0.27	-0.03	-0.05	0.06	0.12	0.36	0.53	1.00						
Sri Lanka	-0.12	-0.45	-0.44	0.20	0.48	0.11	-0.02	0.11	0.08	-0.34	0.32	-0.07	0.33	0.53	-0.05	-0.32	0.05	0.05	0.50	-0.22	0.38	0.44	0.05	-0.33	-0.08	1.00					
Taiwan	0.15	0.24	0.24	0.86	0.24	0.91	-0.06	0.14	0.23	-0.03	0.11	0.00	-0.10	-0.17	0.38	0.20	0.24	0.42	0.30	-0.16	0.12	0.38	0.48	0.07	-0.09	-0.06	1.00				
Thailand	0.37	0.27	0.25	0.41	0.12	0.44	0.07	0.01	0.19	0.01	0.15	0.16	0.10	0.17	0.39	0.17	0.18	0.64	0.29	-0.01	0.22	0.36	0.53	0.17	-0.10	0.19	0.28	1.00			
Turkey	-0.19	0.06	0.05	0.23	0.07	0.20	0.17	0.16	-0.11	0.44	0.08	0.39	-0.10	0.10	0.31	-0.09	-0.05	0.17	-0.11	0.21	0.03	-0.15	0.03	0.30	-0.22	-0.37	0.47	0.19	1.00		
Venezuela	-0.08	-0.12	-0.12	-0.29	-0.20	-0.26	0.06	-0.19	-0.20	-0.07	0.18	0.02	-0.04	0.08	-0.06	-0.10	-0.05	-0.19	-0.11	0.18	0.04	0.12	-0.14	-0.42	0.28	0.15	-0.20	-0.16	-0.11	1.00	
Zimbabwe	0.03	0.17	0.18	0.05	0.09	0.04	-0.10	0.05	-0.03	-0.12	-0.06	0.08	0.77	-0.12	0.23	0.11	-0.06	0.28	0.08	0.08	-0.02	0.51	0.14	0.15	0.14	0.42	0.06	0.07	0.05	0.16	1.00

	US S&P500	MSCI, EAFE	FT, EURO.	IFCG AMERİCA	IFCG COMP.	ARG. LATİN	BRA. ASİA	CHİLE	CHİNA	COLOM.	GREECE	HUN.	INDİA	INDON.	JORDAN	KOREA	MALA.	MEX.	NİGER.	PAK.	PERU	PHİL.	POL.	PORT.	SRİ	TAİW.	THİAL.	TURKEY	VENEZ.	ZİMBAB.

Source : IFC Emerging Stock Markets Factbook 1994.

The benefit from the international equity investment will be determined by the degree of correlations of the national stock markets with respect to the world market. Hunter & Coggin (1990) found in their research that the international diversification could have reduced investment risk (defined by variance of return) to about 56 %. Eaker and Grant (1990) in their research for the period of 1975-1988 showed that even if the diversification is not optimal, it is beneficial to allocate the sources into foreign equities. The gain is even larger when the proportion of the foreign securities is higher in the total portfolio. They calculated that when the portfolio constructed 60 % with foreign equities the average return increased 232 basis points and the standard deviation decreased 182 basis point. It is noticeable that the potential benefits of diversification are very large.

Spiedell and Sappenfield (1992) discussed in their article that correlations among developed markets have been rising due to simultaneous decisions of investors. We have seen this simultaneous behavior in the OPEC oil embargo of 1973[8] ,international crash of October 1987[9] and the Iraqi invasion of Kuwait 1990. As the diversification across developed markets is reduced, spiedell and Sappenfield argues that emerging equity markets become increasingly important for international diversification.

The gain from diversification

The simplest way to measure the benefit of international diversification is to estimate how much international diversification can reduce the variance of a portfolio without changing its mean. The extent to which the variance can be reduced depends on the variance of the foreign indices, and their correlation with the local index, and on their mean returns.

Assume that the expected return in two countries is the same, being $E(R_1)=E(R_2)=12$ %, the variance of expected returns in this two countries is also the same, being $\sigma_1^2 = \sigma_2^2 =$ 20% Furthermore assume that investment proportion in each country's assets is the same ($x = 1 - x = 50\%$).

The expected return of such portfolio will be

$$E(Rp) = x \,.\, E(R_1) + (1 - x)\, E(R_2)$$
$$= (0.50) \,.\, (0.12) + (0.50).(0.12) = 12\%$$

On the other hand the variance of such portfolio will depend on the correlation between these two countries assets.

[8] Hilliard, J. (1979) reported strong correlations among intra-continental regional indices, but low interregional correlation during the period of July 1973 to April 1974.

[9] Roll, R.(1989), in his research showed that the stock markets examined moves in the same direction in October 1987. This was the only month during the 1980s that the stock markets moved simultaneously.

$$Var(Rp) = x^2 Var(r_1) + (1 - x)^2 Var(r_2) + 2x(1 - x)\sigma_1 \sigma_2 . \rho_{12}$$
$$= 0.50\ (0.20) + 0.50^2\ (0.20) + 2\ (0.50)\ (0.50)\ \sqrt{20} . \sqrt{20} . \rho_{12}$$
$$= 0.05 + 0.05 + 0.10\ \rho_{12}$$
$$= 0.10 + 0.10\ \rho_{12}$$

If the correlation is	+ 1	Var (rp) will be	0.20
"	+ 0.50	"	0.15
"	0	"	0.10
"	- 0.50	"	0.05
"	- 1	"	0

The calculations above illustrate the risk-reduction benefits available to the international diversified portfolios since the correlation between the countries' rates of returns varies.

Conclusion

Following the liberalization of capital flows and deregulation of financial markets in recent years international investors had alternative options for a better asset allocation. In this article the features of international diversification in a mean-variance framework have been highlighted. It is well-known that an investor can benefit from diversification of investments through the reduction of total portfolio risk without experiencing a decrease in the exepected return, or through the increase in the expected return without having to take any additional risk. Lowering the risk in an internationally diversified portfolio depends on the degree to which national markets are interdependent. There would be no benefit from international diversification if all cross-national correlations were one. If all cross-national correlations were zero, implying that all national markets are fully independent, then international diversification would completely eliminate the effect of variation in national markets. On the other hand, if markets are segmented, implying that market movements are less than perfectly correlated an investor's potential gain from international deiversification will be greater.

References

Adler, Michael and Dumas, Bernard, (1983), "International Portfolio choice and Corporation Finance: A, synyhesis", *The Journal of Finance,June,* Vol XXXVIII No:3. pp.925-984.

Bailey, Warres and Stulz M.Rene, (1990), "Benefist of International diversification: The case of Pasific Basin Stock Markets.",*The Journal of Portfolio management,* Summer, pp.57-61.

Drummen, Martin and Zimmerman, Heinz, (1976), "The structure of Europen stock returns", *Financial Analyst Journal,* Jan/Feb, Vol 48 No:4. pp. 15-26.

Errunza, VB. and Losq E., (1987), "How risky are emerging markets? Myths and perceptions versus theory and evidence" *Journal of Portfolios Management,* Fall pp.62-67.

Grubel, Herbert G., (1976), "Internationally Diversifeld Portfolios: Welfare Gains and Capital Flows", *American Economic Review,* December, Vol LVIII Number 1, pp.1299-1314.

Hillard, J.(1979), "The relationship between equity indices on world exchanges, *Journal of Finance,* Vol. 34, pp.103-114.

Hunter, John E. and Coggin T.Daniel, (1990), "An Analysis of the Diversification Benefit from International Equity Investment", *The Journal of Portfolio Management,* Fall, Vol 17 No: 1. pp.33-36.

IFC, Emerging stock Markets Factbook , 1994.

Lessard Donald R., (1976), "World, Country and Industry Relationships in Equity Returns", *Financial Analysts Journal,* January-February ,Vol 32 No: 1. pp.32-38.

Levy, Heim and Sarnat Marshall, 1970, "International diversification of Invesment Portfolios",*American Economic Review,* September ,Vol LX . pp.668-675.

McDonald, John G.,V, 1973,"French Mutual Fund Performance: Evaluation of Internationally-Diversified Portfolios, *The Journal of Finance,* December , Vol 28 No:5 pp.1161-1180.

Roll, R.(1989), "The international crash of 1987. In R.Kamphuis, R.Kamendi and J. Watson(eds), *Black Monday and the Ficture of Financial Markets,* Homewood, IL.Irwin, pp.35-70.

Solnik, H.Bruno, 1974, "Why not diversify Internatilly Rather than Domestically", *Financial Analysts Journal,* July-August , Vol 30 No:4 , pp.48-54.

_____ , 1989, International Investments Addison-Wesley Publishing Company Inc.

Wilcox, Jorrod W., 1992, "Global Investing in Emerging Markets", *Financial Analysts Journal,* February, Vol 48 No: 1 pp.15-19.

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.43-56

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DÖVİZ KURU UYUŞMAZLIĞI[*]

Sebastian Edwards
Çeviren: Y.Doc.Dr.Gülsüm (ÖZKAN) AKALIN[**]

ÖZET

Bu makale, denge reel döviz kuru teorisini analiz etmekte ve uyuşmazlığı, reel döviz kurunun (RER) denge düzeyindenn sapması olarak tanımlamaktadır. Daha sonra üç alternatif nominal döviz kuru rejimlerinde makroekonomik politikaların rolü incelenmiştir. Önceden belirlenen nominal döviz kurlar, dalgalı nominal kurlar ve ikili ya da karaborsa döviz kurları. Bu tartışma, uygun olmayan makroekonomik politikaların nasıl reel döviz kuru uyuşmazlığına neden olduğunu ortaya koymaktadır. Nominal devalüasyonlar ve alternatif yaklaşımları da içeren düzeltici tedbirler değerlendirilmiştir.

Döviz kurları son yıllarda gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve politik tartışmalarda ön plana çıkmıştır. 1970'li yılların sonlarına doğru bazı ülkelerin izlediği uygun olmayan döviz kuru politikalarının, 1980' lerin ilk yıllarında ortaya çıkan uluslararası borç krizine neden olduğu tartışılmaktadır. Dünya Bankası'na göre (1984), birçok Afrika ülkesinde aşırı değerlenmiş döviz kurları, bu ülkelerin tarım ve dış hesaplarında dramatik bir gerilemeye neden olmuştur. Diğerleri ise, döviz kuru politikasının, Latin Amerika'nın (Arjantin, Şili ve Uruguay) 1970'li yılların sonlarında izledikleri serbest piyasa politikalarının ve ekonomik reformların düş kırıklığı yaratan sonuçlarını başlattığını öne sürmektedirler.

Önemli bir döviz kuru sorunu, bir ülkenin reel döviz kurunun o ülkenin uzun dönem reel döviz kuru düzeyinde olup olmamasında yatmaktadır. Reel döviz kurunn "yanlış" bir düzeyde tutulmasının önemli refah maliyetleri ile sonuçlandığı konusunda genel bir fikir birliği vardır. Bu da ekonomik kurumları yanıltır ve daha büyük bir ekonomik istikrarsızlığa neden olur (Willet 1986). Bir döviz kuru gerçekte uyumsuz ise, onu düzeltmenin birçok yolu vardır. Bu, ***reel döviz kurunda dengenin yeniden sağlanması için nominal*** devalüasyonların etkinliği sorununu ortaya çıkarır. Nominal ve reel döviz kurları arasındaki ayrım gittikçe önemli bir hale gelmiştir. Nominal döviz kuru, iki paranın göreli fiyatını ölçen parasal bir kavram iken, reel döviz kuru iki malın göreli fiyatını ölçen bir kavramdır. Daha açıkcası, reel döviz kuru (RER) ticarete konu olan malların ticarete konu olmayan malara göre göreli fiyatı olarak tanımlanır[1]:

$$RER = \frac{\text{Ticarete konu olan malların fiyatı}}{\text{Ticarete konu olmayan malların fiyatı}}$$

Reel döviz kurunun en önemli özelliği bir ülkenin uluslararası rekabetinin iyi bir ölçütü olmasıdır. RER'deki bir düşme ya da reel döviz kurunun değer kazanması, ticarete konu olan malların yurtiçi üretim maliyetinde bir artışa neden olur. Dış dünyadaki göreli fiyatlarda bir değişme yoksa, RER' de meydana gelen bir düşüş, o ülkenin uluslararası rekabetinde kötüleşmeyi gösterir: Ülke bu durumda, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, ticarete konu olan malları öncekine göre daha az etkin bir şekilde üretir hale gelir. Benzer şekilde, ticarete konu olan malların göreli fiyatındaki bir artış, uluslararası Rekabette bir iyileşmeyi ifade eder[2].

Teknolojik gelişmeler, dış ticaret hadlerindeki hareketlilik, vergilemedeki değişiklikler ve bunun gibi ekonomideki gerçek olaylar, rekabette meydana gelen değişmeleri "makul ve kabul edilebilir" hale getirir. Bu makul ve kabul edilebilir bulunan değişmeler bir denge olgusudur ve politika müdahalesini gerektirmez. Bununla beraber, bazı durumlarda fiili RER'nin denge değerinden "uygun olmayan" sapmaları vardır: bu, RER uyuşmazlığı olarak bilinen, dengede olmama durumunda ortaya çıkan bir değişmedir. Uyuşmazlıklardan doğan denge hareketleri, makroekonomik analizcilerin karşısına çıkan önemli bir sorundur. Bu bölümde dengede ve dengede olmayan reel döviz kuru hakkındaki farklı görüşler ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Denge Reel Döviz Kurunun Belirleyicileri

Denge RER, ticarete konu olan malların ticarete konu olmayan mallara göre göreli fiyatı olarak tanımlanır. Bu da ekonomide yurtiçi

---

[*] Research Observer, vol.: 4, No: 1, January 1989
[**] M.Ü., İİBF, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi,

sektör (ticarete konu olmayan mallar) ile dış sektörün eşanlı olarak dengeye ulaşması ile gerçekleşir. Bunun anlamı, RER dengede olduğu zaman ekonominin, varlıkları "arzulanan" oranda biriktirmesi(ya da elden çıkartması) ve yurtiçi mallara olan talep ile bu malların arzının birbirine eşit olması demektir.

RER'nin belirlenmesinde eşitlik(1) analitik olarak faydalı olmasına rağmen hesaplanması pratikte güçtür. RER'nin daha kullanışlı bir tanımı şu şekildedir:

$RER = E\ P_T^*/P_N$

Bu eşitlikle, E nominal döviz kurudur ve bir birimlik yabancı para karşısında yurtiçi paranın birimi olarak tanımlanır. P_T^* ticarete konu olan malların dünya fiyatını, P_N ise ticarete konu olmayan malların yurtiçi fiyatını gösterir. Eşitlik (2)'nin hesaplanmasında ekonomistlerin P_T^* ve P_N'nin ölçütlerini tanımlamaları gerekir. Bu ölçütler genellikle dünya fiyat düzeyi (örneğin toptan eşya fiyatları endeksi) ve yurtiçi tüketici fiyatları endeksidir. Söz konusu hesaplama sorunlarını Edwards (1988)'de ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.

Şimdi bu denklemin temel yapısını ayrıntılarıyla incelemeye başlayabiliriz. Ticarete konu olan malların ticarete konu olmayan mallara göre göreli fiyatı olarak tanımlanan denge RER, ticari vergiler, uluslararası fiyatlar, sermaye ve yardım akımları ve teknoloji gibi diğer ilgili değişkenlerin değeri veri iken (denge ya da korunan değerleri) iç ve dış dengenin eşanlı olarar sağlanmasıyla ortaya çıkar. İç denge, ticarete konu olmayan mallar piyasasının, cari dönemde dengede bulunması ve gelecekte dengede bulunması ve gelecekte dengede olmasının beklenmesidir[3]. Dış dengeye ise, bugünkü cari hesap ve gelecekte beklenen cari hesap toplamının, cari hesap dengelerinin iskonto edilmiş değerinin sıfıra eşit olmasını gerektiren dönemlerarası bütçe sınırına uyduğunda ulaşılır. Diğer bir deyişle, dış dengenin anlamı, cari hesap dengelerinin (bugünkü ve gelecekteki) uzun dönemde korunan sermaye akımlarıyla uyum içinde olmasıdır[4].

Bu tanımların çeşitli implikasyonları vardır. Birincisi, denge RER sabit değildir. Ülkenin iç ve dış dengesini etkileyen değişkenlerin her hangi birinde bir değişme olduğunda denge RER de değişecektir. Örneğin dengeye ulaşmak için "gerekli" olan RER, ülkenin temel ihraç mallarının dünya fiyatlarının düşük ya da yüksek olup olmamasına göre değişecektir. İthalat tarifeleri, ihracat vergileri, reel faiz oranı, sermaye kontrolleri ve bunun gibi unsurlar da dengeye ulaşmak için gerekli olan RERi etkileyecektir. Denge döviz kurunun mevcut belirleyicileri ***reel döviz kurunun temelleri*** olarak adlandırılır. İkincisi, "tek" bir denge RER yoktur, fakat daha ziyade zaman süreci içinde ortaya çıkan denge reel döviz kurları vardır. Üçüncüsü, temel belirleyicilerin cari değerlerinin yanı sıra bunların gelecekte beklenen değişimleri denge döviz kurlarını etkileyecektir. Yatırımlar yoluyla üretimde, dış borçlanma ve ödünç vermeler yoluyla tüketimde dönemlerarası ikame imkânı var ise gelecekte beklenen olaylar-örneğin ticaret hadlerinde beklenen bir değişme- denge RER'nin cari değerini etkileyecektir.

RER'e ek olarak, denge RER'in temel belirleyicileri olan reel değişkenler, ülkenin iç ve dış dengesinin belirlenmesinde önemli rol oynarlar. ***RER'in dış temelleri*** şunlardır: a) Uluslararası fiyatlar (yani dış ticaret hadleri), b) Dış yardım akımlarını içeren uluslararası transferler ve c) Dünya reel faiz oranları. ***RER'in yurtiçi temelleri***, politikayla ilgili ve politika kararlarından bağımsız olan değişkenler olarak ikiye ayrılır. RER'in politikayla ilişkili temelleri şunlardır: a) ithalat tarifeleri, ithalat kotaları ve ihracat vergileri, b) döviz ve sermaye kontrolleri, c) diğer vergiler ve sübvansiyonlar ve d) devlet harcamalarının bileşimi. Politikayla ilişkili olmayan temeller arasında en önemlisi teknolojik ilerlemelerdir[5].

Ticarete uygulanan vergiler ve sübvansiyonlarda meydana gelen değişmelerin denge RER üzerinde çok önemli etkileri vardır. Örneğin, (sürekli) bir ithalat tarifesi ithal edilebilir malların yurtiçi fiyatını arttıracak ve bu da ithal edilebilir malların talebini azaltacaktır. İthal edilebilir malların yurtiçi fiyatını arttıracak ve bu da ithal edilebilir malların talebini azaltacaktır. İthal edilebilir malların yurtiçi fiyatlarındaki artış, ticarete konu olmayan malların talebinde daha yüksek bir artışa neden olacak ve bunların fiyatlarını artıracaktır. Böylece en uygun koşullarda ithalat tarifesi , ticarete konu konu olmayan mallara göre ihraç edilebilir malların düşük fiyatı ve ihraç edilebilir mallara göre ithal edilebilir malların yüksek fiyatı olarak belirtilen yeni bir denge noktasına ulaşacaktır[6].

Uluslararası dış ticaret hadlerinde meydana gelen değişmeler de denge RER'i etkileyecektir. Analitik bakış açısından, tarifenin ve dış ticaret haddindeki bir kötüleşmenin hemen hemen aynı etkisi vardır. Her ikiside, ithal edilebilir malların yurtiçi fiyatının yüksek ve bu mallara olan talep miktarının düşük olduğunu göterir. Bununla birlikte, uluslararası dış ticaret haddindeki bir kötüleşmenin, tarife artışının

yarattığından daha büük bir negatif gelir etkisi vardır. Amprik gerçekler, dış ticaret haddindeki kötüleşmenin, çoğunlukla denge reel döviz kurunda değer kaybına neden olacağı belirtilir (yani, daha yüksek bir denge RER; bakınız Edwards'ın yayınlanacak çalışması).

Sermaye kontrolleri, dönemlerarası tüketimi ve dolayısıyla denge göreli fiyatlarını ve reel döviz kurlarını etkileyecektir. Örneğin bunlar, ülke içine girecek sermaye ve dış borçlanmada artış yaratacak şekilde esnek tutulursa, ticarete konu olmayan mallar da dahil olmak üzere, tüm mallara yapılan cari harcamaları daha da artıracaktır. Sonuç olarak, ticarete konu olmayan malların fiyatında bir artış olacak ya da denge reel döviz kuru değer kazanacaktır.

Uluslararası transferler de temel değişkenlerin denge RER sürecini nasıl etkileyeceğini ortaya koyan başka bir örnektir. Bir ülke, dış dünyaya transfer yapmak zorundaysa bugün ve gelecekte, yurtiçi reel geliri ve harcamaları azalacaktır. Bu ise, ticarete konu olmayan malların göreli fiyatında bir azalmaya ya da bugün ve gelecekte reel değer kayıplarına neden olacaktır. Bir bakıma, dış dünyaya transfer yapılması denge RER'in değer kaybetmesine bağlıdır. Bu durum günümüze çok uymaktadır: 1970'lerde gerçekleşenin tam aksine gelişmekte olan ülkelerin çoğu dış dünyaya önemli ölçüde transfer yapmaktadır.

Analiz, dış yardım alan ülkeler için de benzer bir şekildedir. Yardım, dış dünyadan bir transferdir ve denge reel döviz kurunun değer kazanmasına neden olur. Belki de paradoksal olarak, yardım alan ülkenin uluslararası rekabet gücünü azaltarak, o ülkenin ihracatını daha az rekabet edebilir hale getirir.

Denge RER'in, temel belirleyicilerindeki değişme sonucunda denge düzeyinden uzaklaşmasının politik kararlar üzerinde önemli sonuçları vardır. Politik karar alıcıların bazıları, hala denge RER'in sabit bir değer olduğunu düşünmektedirler. Satın alma gücü paritesinin en basit kavramından türetilen bu yaklaşıma göre, reel döviz kurunun geçmiş dönemdeki (genellikle "denge yılı" olarak adlandırılır) değerinden yaptığı sapma, dengede olmamayı ifade eder ve bu üzerinde durulması gereken bir konudur. Aksine, RER'lerde meydanna gelen fiili değişmelerin mutlaka bir dengede olmama durumunu yansıttığı söylenemez. Reel döviz kurundaki fiili değişmeler temellerde meydana gelen değişmelerin yarattığı denge koşullarındaki değişmeleri yansıtır.

Makroekonomik Politika ve Uyuşmazlık

Denge RER, yalnızca reel değişkenlerin bir fonksiyonu iken, fiili döviz kuru, reel ve parasal değişkenlerin her ikisine karşı da duyarlıdır. Reel döviz kurunun bir değerinin varolması, fiili reel döviz kurunun ***sürekli olarak*** bu denge değerine eşit olacağı anlamına gelmez. Gerçekte fiili RER, normal olarak reel döviz kurunun denge düzeyinden en azından kısa dönemde farklı olacaktır. Bununla beraber, denge reel döviz kurunda meydana gelecek farklı nitelikteki sapmalar sürekli olabilir ve çok büyük ***RER uyuşmazlıklarını*** ortaya çıkarır.

Fiili RER, temel belirleyicilerin değerine (tarifeler, uluslararası fiyatlar, reel faiz oranı ve bunun gibi) ve aşırı para arzı ve mali açıklar gibi bütüncül makroekonomik baskılara bağlıdır. Bu analizde, üç farklı döviz kuru rejimi arasındaki ayrımı ortaya koymak yararlı olacaktır. Bunla, a) sabit nominal döviz kuru (ve, yönetilen ve kısmen dalgalı kurun dahil olduğu varyantlar), b) dalgalı döviz kurları ve c) ikili döviz kurları ve kara borsa döviz kurlarını içeren birleştirilmemiş döviz kurları rejimleridir.

Önceden Belirlenen Nominal Döviz Kurları

Açık bir ekonominin makroekonomik politikasının temel ilkesi, istikrarlı bir makroekonomik dengeyi sağlamak için para ve maliye politikalarının, seçilen nominal döviz kuru rejimiyle ***uyumlu*** olmasıdır. Bunun anlamı, bir döviz kuru sisteminin seçilmesinin makroekonomik politikalar üzerinde sınırlamalar getireceğidir. Bu uyum yoksa, genellikle RER uyuşmazlığı üzerinde yoğunlaşan ciddi şekilde dengede olmama durumu ortaya çıkacaktır.

Sabit döviz kuru rejiminde büyük mali açıkların olması, makroekonomik ve döviz kuru politikaları arasındaki uyumsuzluğun en açık bir örneğidir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda mali dengesizlikler kısmen ya da tamamen para yaratılması yoluyla finanse edilir. İstenen enflasyon oranı uluslararası enflasyon oranı kadar yüksekse, o zaman mali açık ve uygulanan sabit nominal döviz kuru arasında genellikle bir uyumsuzluk söz konusu olacaktır. Ticarete konu olmayan malların yurtiçi fiyatı yaklaşık olarak enflasyon oranına eşit bir oranda ve ticarete konu olan maların yurtiçi fiyatları da yaklaşık olarak dünya enflasyonu oranında arttığından, her süreçte reel değer kazanma ortaya çıkacaktır [7].

Para politikası, makroekonomik uyumsuzluğun bir diğer potansiyel kaynağıdır. Önceden belirlenen nominal döviz kurları

geçerli olduğunda yurtiçi kredilerde iç para talebinden fazla orandaki bir artış, ticarete konu olan ve olmayan mallarda ve finansal varlıklarda aşırı talebe dönüşecektir[8]. Ticarete konu olan mallar için aşırı talep büyük ticaret açıklarını (ya da daha düşük artış), uluslararası rezerv kayıplarını ve (net) dış borçlanmada arzulanan uzun dönem dengesinin üzerindeki bir artışı yaratacaktır. Ticarete konu olmayan mallara olan aşırı talep, bu malların fiyatlarını yükseltecek ve sonuçta RER değer kazanacaktır. Denge RER'in temel reel belirleyicilerinde değişme yoksa, bu reel değer kazancı uyuşmazlık olarak ortaya çıkacaktır.

Para ve döviz kuru politikaları arasındaki uyum, sadece sabit döviz kuru sisteminde değil fakat aynı zamanda pasif kısmen dalgalı döviz kuru sistemi gibi sistemlerde de gereklidir. 1970'lerin sonlarındaki Arjantin buna örnek oluşturur. Arjantin hükümeti enflasyonu azalmada önceden ilan edilmiş develüasyon oranını ya da ***tablita***'yı araç olarak kullanmıştır. Bununla beraber, önceden ilan edilen oran, mali açıkları finanse etmek için gerekli enflasyon oranıyla açık bir uyumsuzluk içindeydi (Calvo 1986). Bu uyumsuzluk, sadece reel değer kazancını değil fakat aynı zamanda araç olarak kullanılan tablita terk edildiğinde önemli spekülatif kazançları ortaya çıkarmıştır.

Dalgalı Nominal Döviz Kurları

Dalgalı sistemde nominal döviz kurları, makroekonomik politikalardaki değişmeler söz konusu olduğunda serbestçe dalgalanır. Bununla bereaber yurtiçi fiyatlar ve nominal döviz kurları, şokları farklı hızda düzeltir. Nominal döviz kurları ve mal fiyatları arasındaki önemli fark, döviz kurunun, bir varlık fiyatı gibi bir davranış içinde olmasıdır; beklentilerdeki değişmelere ve yeni bilgilere karşı çok hassastır. Buna karşılık mal fiyatları şoklara karşı genellikle daha yavaş tepki gösterirler.

Dalgalı sistemin varlığı para politikasının reel döviz kuru üzerindeki etkisini dışlamaz. Bununla birlikte para politikası denge döviz kurunu etkilemez. Herhagi bir döviz kuru sisteminde bunlar sadece reel değişkenlere bağlıdır. Son birkaç yılda sanayi ülkelerinde ortaya çıkan reel döviz kurlarındaki geniş salınımlar, analizlerin en önemli konusu haline gelmiştir[9]

Fiili RER'deki değişmeleri uyaran para politikasının daha açık bir şekilde ele alındığı durumu Dornbusch (1976) analiz etmiştir. Ticarete konu olmayan mal piyasası yavaş yavaş düzenlenirken, varlık (döviz kurunu da içeren) piyasasının hızlı bir şekilde düzenlendiği varsayılırsa, parasal genişleme, nominal döviz kurunda, uzun dönem nominal nominal değer kaybını aşacak, ani bir sıçramayı ortaya çıkaracaktır[10]. Aksine, ticarete konu olmayan malların fiyatı kısa dönemde sabit kalacaktır. Bununla beraber, zamanla yurtiçi fiyatlar, para stoğundaki artışa paralel olarak yeni dengede, daha yüksek bir düzeyde oluşacaktır ve nominal döviz kuru yeni denge düzeyine doğru inecektir[11].

Paralel Nominal Döviz Kurları

Çoklu döviz kurları geleneksel olarak gelişmekte olan ülkeleri bir ölçüde cezbetmektedir ve son zamanlarda oldukça kullanılmaktadır. Bu sistemde farklı uluslararası işlemler, farklı nominal döviz kurlarına konu olur. Bu da birden fazla reel döviz kuruna sehip olma imkânı yaratır[12].

Çoklu döviz kurlarıyla, makroekonomik politikalar ve ekonomi arasındaki ilişki sisteminin yapısına bağlı olacaktır. Örneğin, sistem iki (ya da daha fazla) önceden belirlenmiş (sabit) nominal kurdan oluşuyorsa, o zaman sistem hemen hemen tek bir sabit kurda olduğu gibi işleyecektir. Bunun nedeni, çoklu sabit kurların belli dış işlemler üzerine konan ve vergileri de içeren tek birleştirilmiş oranın eşdeğeri olmasıdır[13].Bu durumda, önceden belirlenen birleştirilmiş oranların olduğu durumdakine benzer bir şe-kilde, uyumlu olmayan makroekonomik politikalar uluslararası rezervleri azaltacak, yurtiçi enflasyon oranını dünya enflasyon oranının üzerine çıkaracak ve RER'in aşırı değerlenmesine neden olacaktır. Bu bileşim uzun dönemde korunamayacağından otoriterler bu durumu düzeltmek zorunda kalırlar.

Farklı bir çoklu kur sistemi, cari hesap işlemleri için gerekli olan sabit ve resmi kur sistemi, cari hesep işlemleri için gerekli olan (resmi) serbestçe dalgalanan kurdan oluşur. Bu düzenleme sanayi ülkelerinde daha yaygınken, gelişmekte olan ülkelerin bazılarında (Meksika ve Venezuella gibi) son zamanlarda denenmektedir. Temel amaç reel ekonomiyi, güya istikrarsız sermaye hareketlerinin etkilerinden bağımsız kılmaktır[14]. Bu durumda serbest kurun beklenen devalüasyon oranı, portföy kararlarını güçlü bir şekilde etkilemektedir[15].

Bu tür bir sistemde cari hesap işlemlerinin hiçbiri serbest orana kaymazsa, serbest nominal kurdaki bir değişme RER'i etkileyecektir[16]. Örneğin, yurtiçi kredilerin yurtiçi para talebinden daha hızlı arttığını ve bunun da aşırı mal ve finansal varlık talebini yarattığını varsayalım. Bu durumda uluslararası rezervler

düşecek, ticarete konu olmayan malların fiyatı yükselecek ve RER değer kazanacaktır. Buna ek olarak yabancı varlık talebi artacaktır. Bununn sonucunda, serbest kurunn nominal devalüasyonu gerçekleşecek ve yurtiçi faiz oranında değişmeler ortaya çıkacaktır[17] .Serbest kurun devalüasyonun, refah etkisi yoluyla resmi reel döviz kuru üzerinde ikincil bir etkisi vardır. Fakat işin özü, uluslararası rezervler azaldığında, uygun olmayan makro politikaların sonuna kadar sürdürülemeyeceğidir. Bütün ikili kur sistemlerinin yapabileceği şey, sermaye hesabından cari hesabı izole ederek, sonuçta ortaya çıkabilecek krizleri geciktirmektir. Analiz; bazı cari hesap işlemleri serbest döviz kuruna konu olduğunda daha karmaşık hale gelecektir. Böyle bir durumda, ek bir RER söz konusu olacak-serbest kur söz konusu olduğunda ticarete konu olan mal fiyatının, ticarete konu olmayan malların göreli fiyatı olarak tanımlanan-ve makro politikadaki değişmeler her iki reel kuru da etkileyecektir[18]. Örneğin, yurtiçi kredilerde meydana gelen yuriçi para miktarının üzerindeki bir artış, rezervleri azaltacak, ticarete konu olmayan mal fiyatlarını artıracak, "serbest" piyasa nominal döviz kurunu yükseltecek ve dış borçları artıracaktır. Ticarete konu olan malların fiyatının daha da yükselmesi, resmi kura bağlı olan mallara uygulanacak RER'in değer kazanmasına neden olacaktır. Serbest kura bağlı olan mallar için, RER'in değerinin ne olacağı, serbest piyasada belirlenen nominal döviz kurunun, kabaca ticarete konu olmayan malların fiyatı kadar artıp artmamasına bağlı olacaktır. RER'in davranışı serbest dalgalı kurda olduğu gibi ise, bu piyasada döviz kurunun değerinin aşırıya kaçması olasıdır: yani, serbest kur başlangıçta yurtiçi malların fiyatından daha fazla yükselecektir. Bu tür mallara uygulanan RER, en azından kısa dönemde, değer kaybedecektir. Bu ikili döviz kurunda, genişleyici bir para politikasının serbest piyasa koşullarındaki mallar için reel bir değer kaybı ve resmi piyasa koşullarındaki mallar için reel bir değer kazancı yaratması kesinlikle mümkündür.

Belki de en karmaşık rejim, resmi olarak sabitleştirilmiş (pegged) (ya da önceden belirlenmiş) döviz kuru artı yasa dışı karaborsa döviz kuru piyasasının bir arada olmasıdır. Döviz kuru kontrolü olduğunda döviz karaborsası vardır ve bu bazen çok önemli bir hale gelir, hatta hakim bir rol bile oynayabilir[19]. Sabit resmi kur ile karaborsanın birlikte varoluşunun sonuçları yukarıda tartışılan ikili kur rejimiyle benzerlik gösteriyorsa da aralarında önemli farklılıklar vardır.

-Karaborsa yasal olmasa da, beklentiler ve araştırma maliyeti, primi- resmi ve serbestçe belirlenmiş nominal döviz kuru arasındaki farketkiler.

-Politik olaylar, döviz kontrolleri ve diğer politikalarda gelecekte ortaya çıkacak mümkün değişiklikleri yansıttığında, bu olaylar hakkında beklentiler önemlidir.

-İhracatçılar döviz kazançlarının ne kadarından vazgeçebileceklerine ve ne kadarını da karaborsa yoluyla elde tutacaklarına karar vermek zorundadırlar[20]. Bu karar, tabii ki kısmen primin hacmine bağlı olacaktır.

Döviz kuru için genelleştirilmiş bir karaborsa ile, ithalat ve ithalata rakip sektörler için marjinal kur, karaborsa kuru olacaktır. İhracatçılar için ise; marjinal kur. kurumsal düzenlemeler ve ihracatçıların ihracat gelirlerinin resmi piyasada belirlenen oranından (proportion) "vazgeçip geçmeme" zorunluluğuna bağlı olacaktır. Eğer böyleyse, ihracatçılar için marjinal kur, resmi ve karaborsa kurunun ağırlıklı bir ortalaması olacaktır. (İhracatçılar veri olan birkaç dolardan feragat ederlerse, karaborsa kuru marjinal hale gelecektir).

Genelleştirilmiş yasal olmayan paralel piyasa söz konusu olduğunda, yurtiçi kredi yaratma oranındaki bir artış, yurtiçi fiyatları ve karaborsa primini artıracaktır. Bu durumda artık merkez bankasının uluslararası rezervlerinden daha fazla kaybedecek bir şeyi olmadığından, bu genişleyici para politikası, resmi RER'i yukarıya doğru itecek ve aynı zamanda da resmi piyasayı kullanma nedeniyle vazgeçilen ihracat fiyatını da, paralel piyasaya göre daha da düşürecektir [21]. Sonuç olarak, ihracat gelirlerinin çok küçük bir kısmından, resmi kur nedeniyle vazgeçilecek ve bu da krizi daha kötü hale getirecektir. Eninde sonunda uygun olmayan makro politikalardan vazgeçilecek ve düzeltici tedbirlerin alınmasını zorunlu kılacaktır. Otoriteler genellikle resmi kuru devalüe etmek için uğraşacaklarından, çoklu kur sisteminin elimine edilmesinde döviz kurunun birleşmesi meselesi önemli hale gelecektir.

İki Tip Reel Döviz Kuru Uyuşmazlığı

Politika ve analiz amaçları açısından iki tip RER uyuşmazlığı arasındaki farkı ortaya koymak yararlı olacaktır. Birincisi, ***makroekonominin uyardığı uyuşmazlıktır.*** Bu uyuşmazlık, makroekonomik (ve özellikle para) politikalar ile resmi döviz kuru arasındaki

uyumsuzluğun, fiili RER'i denge değerinden uzaklaştırması sonucunda ortaya çıkar[22]. Önceki bölümde belirtildiği gibi, önceden belirlenen nominal döviz kurunun korunmasıyla uyumlu olamayacak ölçüde genişleyici bir para politikası, yurtiçi mal fiyatlarının dünya fiyatlarından daha hızlı bir şekilde artmasına neden olacaktır. Sonuç olarak, reel döviz kuru RER = $E\ P_T^*/P_N$ değer kazanacaktır. Bu ise, sadece ticarete konu olmayan mal fiyatları üzerinde baskı yapmakla kalmayacak; aynı zamanda uluslararası rezervleri azaltacak,(net) dış borçlanmayı uzun dönem için kabul edilen düzeyinin üzerine çıkaracak ve karaborsa piyasası büyüyecektir[23].

İkincisi, ***yapısal uyuşmazlıktır.*** Bu uyuşmazlık, denge RER'in reel belirleyicilerinde (ya da temellerinde) meydana gelecek değişmelerin kısa dönemde fiili RER'deki değişmelere dönüştürülmediğinde ortaya çıkar. Bir ülkenin dış ticaret hadlerindeki bir kötüleşme buna örnektir; ticarete konu olan malların daha yüksek göreli fiyatı ekonomiyi dengede tutmak için gerekli olacağından denge RER değişecektir[24]. Fiili RER, denge RER ile aynı doğrultuda değişmezse, uyuşmazlık ortaya çıkacaktır. Temel değişkenlerdeki geçici değişmeler bazen fiili ve denge RER arasında önemli sapmalara yol açabilir (Edwards 1986). Bu türdeki, dengeden sapmalar örneğin, uluslararası rezervlerin azaltılması (ya da artırılması), Uluslararası Para Fonu'nun telafi edici koyallıklarının kullanılması ve bunun gibi tedbirlerle giderilebilir. Bununla beraber, gerçekten geçici ve süreklilik gösteren değişmeler arasındaki ayırım işin özüdür.

Uyuşmazlıkların Düzeltilmesi

RER uyuşmazlıkları, ciddi refah ve etkinlik maliyetlerine neden olur. Bu uyuşmazlığın en büyüğü, genellikle aşırı değerlenmeyle birlikte gelişen döviz ve ticaret kontrollerinden doğar. Bu kontroller, kontrollerin yarattığı rantlar için rekabet eden güçlü lobilerin ortaya çıkmasını cesaretlendirir(bakınız Krueger 1974, Edwards 1987). Ve RER'deki aşırı değerlenme ihracata büyük ölçüde zarar verir; uzun dönemli olduğunda ise tarımsal alt yapıyı bozabilir (bakınız Dünya Bankası 1984, Pfefferman 1985). RER uyuşmazlığı, pür olarak optimal olsa da sosyal refah açısından önemli maliyetleri olan yoğun sermaye kaçışlarını da ortaya çıkarır (Cuddington 1986).

Politik karar alıcılar RER uyuşmazlığını nasıl ele almalıdırlar? Makroekonominin uyardığı uyuşmaz-lık söz konusu olduğunda, atılacak adım makroekonomik politikayla nominal döviz kuru arasındaki uyumsuzluğun giderilmesidir. Otoriteler, fiili RER'in denge RER'e yakınlaşmasına kadar ekonominin kendi kendini düzeltmesi için beklemeyi yeğleyebilirler. Bununla beraber, bu yaklaşımın önemli sınırlamaları vardır - bu sınırlamalar özellikle önceden belirlenmiş nominal döviz kuru söz konusu olduğunda çok ciddidir.

Makroekonominin uyardığı uyuşmazlığın ortaya çıkmasına neden olan uygun olmayan politikalar bir kez kontrol edildiğinde, RER denge RER'den farklı olacaktır. O zaman soru, RER denge değerine nasıl ulaşacaktır? şeklinde ortaya çıkacaktır. RER uyuşmazlığının reel aşırı değerlenme ve uluslararası rekabet gücünün yitirilmesi şekline dönüştüğü durumu düşünün. Nominal oranlar sabitse, RER'in denge düzeyine hızlı bir şekilde dönmesi, ticarete konu olmayan malların yurtiçi fiyatlarında bir düşmeyi gerektiir[25]. Bunun çok çabuk bir şekilde olma olasılığı yoktur. böylece RER uyuşmazlığı-ilişkin maliyetlerinde olduğu gibi-uzun bir süre devam edecektir.

Bu maliyetler, fiyatlar ve ücretler esnek olmadığında (bu her zaman karşılaşılan bir durumdur) ek maliyetleri gerektirecek, daha sonra ise işsizlik artacak ve çıktı azaltılacaktır. Makroekonomik düzenlemeler sonucunda bütüncül harcamaların azaltılması tüm mal ve varlıkların aşırı arzını (ya da daha az bir aşırı talebi) yaratacaktır. Ticarete konu olan mallar için bu durum daha az bir ticaret açığı ve azaltılmış dış borç şeklindedir. Bununla beraber ticarete konu olmayan mallar piyasasında, enflasyonsuz bir ortamda ortaya çıkan aşırı arz, dengeyi yeniden kurmak için ticarete konu olmayan malların göreli fiyatında bir düşmeyi gerektirecektir. Fiyatlar rijitse, bu uyuşmazlık ortaya çıkmayacak ve işsizlik başgösterecektir.

Devalüasyon

Ticarete konu olan malların yurtiçi fiyatlarını düzelten politikalar, büyük ölçüde de RER denge düzeyinin restorasyonuna katkıda bulunurlar. Bu politikaların en bilineni nominal döviz kurunun devalüe edilmesidir.

Prensipte, bu devalüasyonların amacı bir ülkenin uluslararası rekabet gücünü ve dış durumunu iyileştirmektir. RER = $E\ P_T^*/P_N$ olduğundan, E'nin artmasına neden olan nominal devalüasyon, yalnızca P_N'nin E kadar artmaması koşuluyla, RER'in daha yüksek bir denge değerine doğru itmede etkin olacaktır.

Teoride ve en kabul edilen koşullarda, nominal devalüasyonlar ekonomiyi üç temel

kanaldan etkiler[26]. Birincisi, devalüasyonun ***harcamaları azaltıcı etkisi*** vardır. Devalüasyon nedeniyle yurtiçi fiyatlarda meydana gelen bir yükselme sonucunda, yurtiçi nakit olarak adlandırılan bütün varlıkların (yurtiçi para dahil) reel değerinde, bir azalmaya neden olan negatif servet etkisi söz konusu olacaktır. (Bununla birlikte, yabancı nakit olarak adlandırılan varlıklarda, pozitif servet etkisinin söz konusu olacağına dikkat ediniz). Negatif servet etkisi hakimse, ticaret açığı olacağından tüm mallara yaplan harcamalar (ticarete konu olanlar da dahil) azaltılacaktır. İkincisi, nominal devalüasyonun ***harcamaları kaydırıcı etkiye*** sahip olma eğilimi vardır [27]. Ticarete konu olmayan mallara göre ticarete konu olan malların göreli fiyatını değiştirmeyi başardığı ölçüde, ticarete konu olan mallar ve bunların üretimi için yapılan harcamaları kaydıracaktır. Harcamaları kaydırıcı etki, ticarete konu olmayan malların talebini artırırken, harcamaları azaltıcı etki, bütün mallara olan talebi azaltır. Yurtiçi mallara olan talep söz konusu etkilerden birinin hâkimiyetine bağlı olarak, düşecek ya da artacaktır. Üçüncüsü, devalüasyon ithal edilen ara girdilerin yurtiçi fiyatını artırarak nihai malların (ticarete konu olmayan mallar da dahil olmak üzere) arzını artıracaktır[28].

Birleştirilmiş nominal döviz kurları ve kantitatif sınırlamaların olmadığı bir durumda, nominal devalüasyonun ayırdedebilme gücü yoktur; ticarete konu olan malların, hizmetlerin ve varlıkların tümünün yurtiçi fiyatını artırır. Fakat paralel (dual) piyasa varsa ve sadece resmi kur devalüe edilmişse, o zaman sadece resmi kurun etkilediği işlemler. devalüasyondan direkt olarak etkilenecektir- bununla beraber, paralel piyasadaki işlemler dolaylı olarak etkilenecektir. Resmi kurun devalüe edilmesinin paralel piyasa primini artırıp artırmayacağını önceden bilmek mümkün değildir[29].

İthalat üzerinde kantitatif kontroller (QRS) olduğu zaman devalüasyon, ticarete konu olan malların fiyatında benzer bir artışa yol açmada başarısız kalacaktır (ve diğer etkiler de çok farklı olacaktır; bakınız Krueger 1983). İthalata konu olan malların yurtiçi fiyatı, bu piyasayı dengelemek için gerekli olan düzey ne ise, ona ulaşması anlamında endojendir. Bu durumda nominal devalüasyonun, ithalata konu olan bu gibi malların yurtiçi fiyatlarını etkileme eğilimi direkt olmayacaktır (İlk etapta). Bununla beraber, ihraç edilebilir malların fiyatları, döviz kuru yoluyla dünya fiyatlarına bağlı olmayan devam ettiğinden, devalüasyon bunların fiyatlarını, sınırlandırılmış ithal edilebilir malların fiyatlarına göre artıracaktır. Sınırlandırılmamış ithal edilebilir mallar da, devalüasyondan etkilenecektir; bunların fiyatı, hem sınırlandırılmış ithal edilebilir mallara ve hem de ticarete konu olmayan mallara göre değişme eğilimine girecektir.

Bir ülke, RER aşırı değerlendiğinde devalüasyon yaparsa, bu genellikle dengenin yeniden sağlanmasında rol oynayacaktır. Ve devalüasyon uygun makro politikalarla birlikte uygulamaya konursa, genellikle orta ve uzun dönemde RER üzerinde olumlu etki yapacaktır. Fakat ilk durum, bir denge durumu ise - yani, fiili RER'in uzun dönem denge düzeyinden ayrılmadığı düzey - nominal devalüasyon orta ve uzun vadeli bir etki yaratmayacaktır. Ticarete konu olmayan malların fiyatı, P_N hızla artacak ve RER etkilenmeyecektir.

Nominal bir devalüasyon - RER formülünde $RER = E\,P_T^*/P_N$, E'yi artıran - reel değer kaybına neden olarak uyuşmazlığı elimine etmeye çalıştığından bunun, P_N 'deki eşit oranlı bir artışla birlikte hareket etmesi zorunlu değildir. Böyle bir artışın birkaç sebebi vardır: Genişleyici kredi (ya da para) politikası, genişleyici maliye politikası ve ücretlerin endekslenmesi. Fakat nominal devalüasyon ücret endekslemesi olmaksızın sadece parasal ve mali sınırlamalarla yerine getirilirse, muhtemelen reel devalüasyona ulaşılacak ve RER'in dengeye dönmesine yardımcı olacaktır.

Bununla beraber, birbirini tamamlayan makro politikalar sınırlı olsa bile, nominal devalüasyonlar, belirlenen uzun dönemin ortalarında hiç bir zaman eşit oranda bir reel devalüasyonla sonuçlanmaz. Çeşitli güçler P_N fiyat düzeyinde, bazı dengeleyici artışları sağlayacaktır. Örneğin. nominal devalüasyon ithal girdilerin fiyatını ve buna bağlı olarak yurtiçi malların üretim maliyetini artıracaktır. Ve zamanla bu etkiler büyüyecektir. Böylece, nominal devalüasyon etki altında kalarak RER'de çok geniş (neredeyse eşoranda) bir artış yaratacaktır. Daha sonra, ithal edilen malların fiyatı (bazı durumlarda ücretler de), nominal devalüasyona tepki gösterdiğinden RER üzerindeki etkiyi kısmen aşındırır (aşınmanın derecesiyle ilgili amprik sonuçlar için son bölüme bakınız).

Devalüasyona Alternatifler

Prensipte, devalüasyona alternatif oluşturan diğer politikaların, devalüasyonun yaratacağı etkileri tümüyle ortaya çıkarması kolay olmamakla birlikte, bu politikalar benzer etkiler yaratabilirler. ***İTHALAT TARİFELERİ ve İHRACAT SÜBVANSİYONLARI.*** Bu

bileşim devalüasyonun yaratacağı etkilerden sadece bir kaçına sahiptir. İthalat tarifeleri, ithal edilebilir malların yurtiçi fiyatını; ihracat sübvansiyonları da ihraç edilebilir malların yurtiçi fiyatını artıracaktır. Tarifelerle sübvansiyonlar aynı oranda olduğu sürece, ithal edilebilir ve ihraç edilebilir (ticarete konu olan mallar) mallar arasındaki göreli fiyat etkilenmeyecektir, fakat bunların ticarete konu olmayan mallara göre fiyatı artacaktır. Bu başarılı bir devalüasyon sonucunda elde edilen sonuçlarla aynıdır.

Bununla beraber, diğer ilişkilerde iki politika kesin bir şekilde birbirinden ayrılır. Birincisi, devalüasyon görünen ve görünmeyen ticaretin her ikisini de etkiler; sübvansiyon ve tarife politikası ise sadece görünen ticareti etkiler. İkincisi, bir devalüasyon ticarete konu olan mal ve hizmetlerin ve varlıkların yurtiçi para cinsinden fiyatını etkilerken sübvansiyonlar ve tarifeler sadece ticarete konu olan mal ve hizmetlerin fiyatını etkiler. Üçüncüsü, devalüasyon daha başka devalüasyon beklentilerini doğuruyorsa, yurtiçi faiz oranını etkileyecektir. Bu durumda devalüasyon beklentilerinin bir bölümü, sermaye hesabı kısmen kapatılmış olsa bile yurtiçi faiz oranına yansıtılacaktır. Aksine, tarifelerin ve sübvansiyonların faiz oranları üzerinde böylesi bir etkisi yoktur. Dördüncüsü, devalüasyonların genellikle mali bütçe üzerinde direkt bir etkisi yoktur; tarife ve sübvansiyon uygulaması genillikle mali dengesizlikle sonuçlanır. Beşincisi, tarife ve ihracat sübvansiyonlarının uygulanması bazı çıkar gruplarının kendi sanayileri için muafiyet talep etmelerine neden olacaktır - tarih, bunların bu konuda sık sık başarılı olduklarını gösterir. Bu politik reaksiyon devalüasyondan bir kaçınmadır.

ÇOKLU NOMİNAL DÖVİZ KURLARI: Çoklu oranların uyarlanması yarı devalüasyon demektir, çünkü bazı işlemlere uygulanan döviz kuru değiştirilmiştir. Böylelikle, çoklu kurlar özü itibariyle ayırdedicidir. Buna karşın, devalüasyonun önemli bir özelliği (uslamlama yapılmaksızın) nötr olmasıdır. Bunun ötesinde, çoklu kur sisteminin her çeşidi eninde sonunda farklı oranların nasıl (ve hangi düzeyde) bir araya getirilmesi sorununu araştırır.

GELİRLER POLİTİKASI : Bu yaklaşım reel kurun tekrar uyumlaştırılmasında, sadece yurtiçi malların fiyatı yabancı malların fiyatına göre düşerse başarılı olacaktır. Bu kuralda tarihi olaylar önemlidir: Talep sınırlamasıyla bütünleşmemiş bir gelirler politikası uzun dönemde enflasyonu azaltmada sürekli başarısızlığa uğramıştır. Reel döviz kurunun yalnızca gelirler politikası kontrolüyle tekrar uyumlaştırılması sadece etkin olmayan bir yaklaşım değil fakat aynı zamanda da çok risklidir.

Devalüasyonun Etkinliği: Bir Örnek

Amprik gerçeklerin kesinlikle öndeyide bulundukları şey, uygun bir ekonomi politikasıyla bütünleştiğinde, nominal devalüasyonların reel değer kaybı yaratabileceği ve ülkenin dış durumunu düzeltebileceğidir. Cooper (1971) klasikleşen çalışmasında 24 olayı analiz etmiş ve nominal devalüasyonların çoğunun gerçekten reel devalüasyonlarla birlikte gerçekleştiğini bulmuştur. Birbirinden farklı devalüasyonların bazı ticaret reformlarıyla - kantitatif sınırlamaların kaldırılması, tarifelerin düşürülmesi gibi bütünleştirildiğini göstermiştir. Bu bulgu Krueger (1978) ve Edwards (yakında yayınlanacak) tarafından da belirtilmiştir.

Conolly ve Taylor (1976, 1979) nominal devalüasyonların orta vadeden çok kısa vadede reel devalüasyonlara dönüştürüleceğini bulmuşlardır. 1979'daki makaleleri, nominal devalüasyonların göreli fiyatlar üzerinde önemli olumlu etkilere sahip olduğunu göstermektedir, fakat bu etki yavaş yavaş aşınır - devalüasyondan 9 çeyrek sonra yani RER'in devalüasyondan iki yıl önce sahip olduğu değere dönünceye kadar. Ayrıntıları farklı olmakla birlikte, aynı nokta Donovan (1981), Baustista (1981) ve Morgan ve Davis (1982) tarafından yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur.

Son zamanlarda, Edwards (1986b)'de 1962 ve 1979 yılları arasında yapılan 29 devalüasyonu analiz etmiştir. Bazı ülkelerde nominal devalüasyonun büyük bir reel devalüasyonu yaratmada başarılı olduğunu bulmuştur. Tablo 1 bu olayların 28'i için reel devalüasyonların etkinlik endeksini gösterir. Bu endeks RER'deki yüzde değişmenin nominal döviz kurunda meydana gelen yüzde değişmeye oranı olarakdüzenlenmiştir.

Tablo 1.Nominal Devalüasyonları Etkinlik Endeksi

Ülke	Yıl	Devalüasyonun yapıldığı çeyrek	1.çeyrek sonra	4.çeyrek sonra	8.çeyrek sonra	12.çeyrek sonra
Bolivya	1972	0.68	0.66	0.36	0.09	0.03
	1979	0.51	<0	<0	<0	*
Kolombiyya	1962	0.94	0.48	<0	<0	<0
	1965	1.00	0.88	0.50	0.57	0.66
KostaRika	1974	0.82	1.04	0.75	0.75	0.83
Kıbrıs	1967	1.00	0.19	0.27	0.31	0.32
Ekvator	1961	1.05	1.06	0.93	0.51	0.03
	1970	0.88	0.74	0.73	0.59	0.66
Mısır	1962	1.03	1.03	0.98	0.85	0.32
	1979	0.99	1.05	0.98	0.93	0.76
Guyana	1967	1.03	0.96	1.10	1.31	1.42
Hindistan	1966	0.92	0.81	0.56	0.56	0.62
Endonezya	1978	1.00	0.98	0.73	0.64	0.61
İsrail	1962	0.94	0.87	0.74	0.63	0.53
	1967	0.95	0.93	0.99	1.05	0.57
	1971	0.98	0.64	0.53	0.23	<0
Jamaika	1967	0.96	0.99	0.83	0.57	0.37
	1978	0.46	0.43	0.31	0.26	0.20
Malta	1967	0.93	0.88	0.99	1.12	0.99
Nikaragua	1979	0.17	<0	<0	<0	<0
Pakistan	1972	1.00	0.99	0.78	0.61	0.45
Filipinler	1962	0.97	0.89	0.87	0.73	0.69
	1970	0.72	0.65	0.49	0.47	0.55
Sri Lanka	1967	0.82	0.71	0.54	0.70	0.69
Trinidad	1967	0.82	0.71	0.54	0.70	0.69
Venezuella	1964	0.98	0.95	0.96	1.00	1.02
Yugoslavya	1965	0.67	0.46	0.42	0.29	0.26

Not: Bu endeks, veri çeyrek ve devalüasyondan bir çeyrek öncesi arasındaki reel döviz kurunda meydana gelen yüzde değişmenin, aynı dönemde nominal döviz kurunda meydana gelen yüzde değişmeye bölünmesiyle bulunmuştur. *İşareti, yeni bir devalüasyonun yapılmış olduğunu göstermektedir.

Tablodan da görüleceği gibi, devalüasyonun ilk etkileri çok geniştir. Bununla birlikte, 12 çeyrek sonra faydasının tümü ya da çoğu aşındırılmıştır. Gerçekte RER, Bolivya 1979, Kıbrıs, Mısır 1962, İsrail 1971, Jamaika 1967, Nikaragua 1979'da ***daha da aşırı değerlenmiştir.*** Edwards (1986b) nominal devalüasyonun büyük ölçüde aşınma (ya da tamamıyla aşınma) etkisine sahip olduğu ülkelerde, bu aşınmanın genişleyici kredi politikalarıyla birlikte uygulanan döviz kuru düzenlemeleri, büyük mali açıklar ya da ücretlerin endekslenmesiyle birlikte ortaya çıktığını göstermiştir. Çok küçük aşınma deneyimini yaşayan ülkeler genellikle uygun makroekonomik sınırlamaları uygulamıştır. Edwards (1986b)'deki regresyon sonuçları ortalama olarak ve tüm diğer şeyler veri iken, % 10 oranındaki bir devalüasyon ilk yılda reel devalüasyonda ortalama olarak % 7 olarak gerçekleşeceğini göstermektedir. Bununla birlikte, nominal devalüasyonun reel etkisi (oldukça yavaş bir şekilde) zaman içinde aşınır. 3 yıl sonra % 10'luk bir devalüasyonun reel döviz kuru üzerindeki ortalama etkisi sadece % 5 civarında olacaktır.

Bu regresyonlardaki en ilginç bulgu yurtiçi kredi yaratmadeki değişmelerin etkisiyle ilgilidir. Sonuçlar, devalüasyon yayılmacı bir kredi politikasıyla birleştirilirse, bunun RER üzerindeki düzeltici etkisininin önemli ölçüde azaltılacağını gösterir. % 10'luk bir devalüasyon, yurtiçi kredinin büyüme oranını % 10'a eşitleyecek şekilde bir hızlandırma ile birleştirilirse, RER'deki değer kaybı sonucu o yıl için sadece % 2 olacaktır. 2 yıl sonra, RER tekrar aşırı değerlenecektir.

Özet ve Sonuç

Döviz kuru uyuşmazlığı son yıllarda gelişmekte olan ülkeler için ciddi bir sorun haline gelmiştir. Bu sorunlara baktığımızda nominal ve reel döviz kurları arasındaki fark çok önemlidir. Reel döviz kuru uyuşmazlığı genellikle döviz kuru sistemiyle uyumlu olmayan makroekonomik politikalardan ya da dışsal şoklardan kaynaklanmaktadır. Bu

uyuşmazlıklar, ticarete konu olan ve olmayan malların tüketimini ve göreli üretim maliyetlerini yanlış ifade etmektedir. Nominal döviz kurunun istikrarı her zaman reel döviz kurunun istikrarı anlamına gelmez ve nominal (ve reel) döviz kuru, sapmalardan sonra yeni denge düzeyine doğru hiçbir engel olmaksızın hareket etmez. Ekonomik şoklara karşı sık sık kullanılmakta olan ticaret engelleri ve çoklu döviz kurları reel döviz kurunu düzenlemede etkin araç değildirler. Uygun olmayan para politikaları, nominal döviz kuru düzenlemelerinin reel döviz kuru değişmelerine dönüşmesini önler hale gelmiştir.

Bununla beraber, deneyimler döviz kuru uyuşmazlığının çözümlenmesininn aksak olduğunu gösterirler. Uygun para ve maliye politikalarıyla yapılan nominal bir devalüasyon, reel bir değer kaybını ortaya çıkarabilir ve uluslararası rekabet içinde mal satma kabiliyetini artırabilir ve büyüme için gerekli yatırımları cazip hale getirebilir.

DİPNOTLAR

[1] En çok kabul edilen tanım bu olmasına rağmen reel döviz kurunun tam olarak ne olduğu konusunda halen bir kargaşa vardır. Bu konuda Edwards 1988 ve Edwards'ın yakında basılacak makalelerine bakınız.

[2] Teoride, bir ülkenin uluslararası rekabet derecesini gösteren daha iyi endeksler vardır, örneğin birim emek maliyetleri gibi, ancak bu endeksler gelişmekte olan ülkeler için güvenilir değildir.

[3] Bu tanımlamada zımni olarak gerek duyulan şey doğal işsizlik oranından bir sapmanın olmadığının belirtilmesidir. Aslında, iç denge-piyasayı denngeleyen ticarete konu olmayan mal piyasası olarak tanımlanır- farklı istihdam düzeylerinde ortaya çıkabilir. Tanımladığımız denge RERde dengenin, doğal işsizlik düzeyinin üstünde bir işsizlik olmadığında ortaya çıktığı zımni olarak belirtilmiştir.

[4] Dönemlerarası bütçe sınırı şu şekilde yazılabilir:

$1^{(1-r)^{-1}} C_{t-1} O$

[5] Doğal olarak, denge RER'i bu değişkenler etkilemez, fakat birçok durumda ilişki, RER'de meydana gelen değişmelerin bazı temelleri de etkilemesi nedeniyle her iki yönde de işleyecektir. Bu iki yönlü ilişkinin en belirgin örneği belki de RER hareketleri ve tarifelerle ilgil olandır. Çoğunlukla ortaya çıkan durum, reel döviz kuru aşırı değerlendiğinde döviz kontrolü ve tarifelerdeki artışla karşılaşılır.

[6] Bu "uygun koşullar" ikame etkisinin gelir etkisinden üstün ve bütün malların tüketimde birbirlerinin kaba ikamesi olmasıdır. Bakınız Edwards (1986d). Tarife, ithal edilebilir malların ihraç edilebilir mallara göre göreli fiyatını etkilediğinden, ihraç edilebilir ve ithal edilebilir malların göreli fiyatlarında yoğunlaşmak yararlıdır. Ticarete konu olan mallara ait fiyat endekslerinde ihraç edilebilir ve ithal edilebilir malların göreli ağırlığına bağlı olarak ithal tarifesinin sonucu olarak denge RER değer kazanacak ya da kaybedecektir. Bununla beraber, ithal edilebilir malların ticarete konu olmayan ve ihrac edilebilir mallara göre göreli fiyatının arttığı ortadadır. Bu arada ihraç edilebilir malların diğer iki mala göre göreli fiyatı azalacaktır.

[7] Ticarete konu olan malların yurtiçi fiyatı $P_T = EP_T^*\lambda$ 'a eşittir. P_T^* ticarete konu olan malların uluslararası fiyatını, E nominal döviz kurunu ve λ ise 1+ ticarete konu olan mallara konan vergiyi göstermektedir. Döviz kuru sabitse ve λ 'da bir değişme yoksa, P_T yaklaşık olarak dünya enflasyonu oranında artacaktır.

[8] Burada para politikasının yukarıda tartışılan mali politikadan farklı olarak ele alındığına dikkat edilmelidir. Bununla beraber, gerçekte, bu sorunların her ikisinin de birbiriyle ilişkili olduğu düşünülebilir. Bunun nedeni, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda kamu açıklarının para yaratma yoluyla finanse edilmesidir.

[9] Dalgalı döviz kuru sisteminde olabilecek RER uyuşmazlığının ayrıntılı bir analizi için bakınız Williamson(1983).

[10] Nominal oranlarda aşırılık (overshooting) faiz arbitrajını sürekli tutmak için gereklidir. Bakınız Dornbusch(1986).

[11] RER'in denge düzeyinden uzaklaşmasının yönünün sabit döviz kuru sisteminde gerçekleşenin tersi olduğuna dikkat ediniz.

[12] Birleştirilmemiş nominal döviz kurlarında makroekonomik politikaların etkileri hakkında teorik literatür hızla artmaktadır. Bakınız Aizenman(1985) ve Dornbusch(1986a) ve (1986b).
[13] Örneğin, Dornbusch(1986b)'deki tartışmaya bakınız.

[14] Gerçekte bu tip ikili kur sistemi, döviz kuru kontrolünün bir alternatifini oluşturur.

[15] Serbest kur ise, gelecekte ortaya çıkabilecek olaylar hakkındaki beklentilere cevap verebilecek niteliktedir. Bu tür bir rejim Dornbusch (1986a) tarafından ele alınmıştır.

[16] Cari hesap işlemlerinin hiçbiri serbest kura konu olmazsa, ilgili RER'in-yani, rekabet gücünün uygun olan ölçüsü-sabit kurdaki RER'dir. Bunun nedeni, tüm mal işlemlerininn gerçekleştiği yegane oran olmasıdır.

[17] Bu durumda sermaye kontrolü yoksa ve risk faktörünün notr olduğunu varsayarsak, aşağıdaki ilişki yurtiçi (i) ve yurtdışı(i^*) faiz oranları arasında olacaktır $i=(e/f)i+(f^*/f)$ burada e sabit nominal döviz kurunu, f sabit kuru ve (f^*/f) f'de beklenen değişmeyi gösterir.

[18] Dornbusch (1986d)' de bir ölçüde ayrıntılarıyla analiz etmiştir.

[19] Karaborsanın önemi ve büyüklüğü temel olarak otoritelerin uluslararası rezervlerde birtakım değişmelere izin verip vermemelerine göre belirlenir. Tam bir uslamlamayla otoritelerin rezervleri yoktur ve yasal ihracat gelirleri dövizin yegâne kaynağıdır.

[20] Resmi ikili sistemde, ihracatçılar bir şekilde bu kararla karşı karşıya gelirler. Bu durumda, daha yüksek bir serbest kurda ihracat işlemlerini değiştirmeleri kârlı olacaktır.

[21] Beklentilere bağlı olarak, paralel piyasada belirlenen nominal döviz kuru yurtiçi fiyatlardan daha az ya da daha çok artabilir.

[22] Önceden belirlenen nominal sistemde, ticarete konu olmayan malların fiyatlarında meydana gelen bir değişmeye para politikasının bu etkisi neden olur; dalgalı döviz kuru sisteminde ise bu etki kendini hem yurtiçi malların fiyatlarında ve hem de nominal kurda meydana gelecek değişmelerde gösterir.

[23] Doğal olarak, resmi ve paralel piyasa arasındaki açık büyüdüğünde, bu dual kurlarla ortaya çıkan sapmalarda büyüyecektir.

[24] Dış ticaret hadlerindeki kötüleşmenin sonuçlarını kesin bir şekilde ifade edecek olursak denge RER ya değer kazanacak ya da değer kaybedecektir. Bununla beraber yukarıda tartışıldığı gibi en uygun koşullarda değer kaybedecektir.

[25] E sabit olduğunda $RER = E\,P_T^*/P_N$ olduğunda RER, ilk denge düzeyine, sadece P_N azalırsa dönecektir.

[26] Bununla beraber, yoğun kantilatif ithalat kontrollerini ve paralel piyasaların varol
duğu durumlarda bu etkilerin bazıları farklı olacaktır. Yukarıdaki tartışmaya bakınız.

[27] "Eğilime sahip olması" dememizin nedeni, nominal devalüasyonun reel bir devalüasyona dönüştürüleceğini varsaymamızdandır.

[28] Bu etkilerin bileşimi devalüasyonun sonucu olarak toplam çıktının azalması şeklinde ortaya çıkacaktır. Bakınız Edwards (1986a).

[29] Tabii ki devalüasyon paralel piyasayı etkileyecektir. Teorik olarak, resmi bir devalüasyon karaborsa priminde artış ya da azalış yaratabilir. Amprik çalışmalar nominal bir devalüasyonun ardından genellikle paralel piyasa priminde bir düşme olduğunu gösterir. Önemli bir sorun paralel piyasaların döviz kuru bileşimini ne zaman yansıtacağıdır. Lizondo(1986) makalesinde denge nominal döviz kurunun karaborsa kurunun altında ya da üstünde olabileceğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

Aizenman, Joshua, 1985. "Tariff Liberaliziation Policy and Financial Restrictions." ***Journal of International Economics*** 19:241-55.

Bautista, Romeo, 1981. "Exchange Rate and LDC Export Performance under Generalized Currency Floating." ***Weltwirtschaftliches Archiv*** 17:443-68.

Calvo, Guillermo. 1986. "Fractured Liberalism: Argentina under Martinez de Hoz." ***Economic Development and Cultural Change*** 34, no.3 (April): 511-34.

Connolly, Michael, and Dean Taylor. 1976. "Adjustment to Devaluation with Money and Notraded Goods." ***journal of International Economics 6 (August): 289-98.***

-1979. "Exchange Rate Changes and Neutralization: A Test of the Monetary Approach Applied to Developed and Developing Countries." ***Economica*** 46 (August): 281-94

Cooper, Richard. 1971. ***Exchange Rate Devaluation in Developing Countries***. Princeton Essays on International Finance 86, Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Cuddington, John. 1986. Capital Flight: Estimates, Issues, and Explanations. Princeton Studies in International Finance 85, Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Donovan, Donald. 1981 "Real Responses Associated With Exchange Rate Action in Selected Upper-Credit-Tranche Stabilization Programs, "IMF Staff Papers 28 (December): 698-727.

Dornbusch, Rudiger, 1974. "Tariffs and Nontraded Goods." ***Journal of International Economics*** (May):117-85.

-1976."Expectations and Exchange Rate Dynamics", ***Journal of Political Economy*** 84 (December): 1161-76.

-1986a. Special Exchange Rates for Capital Account Transactions, "***World Bank Economic Review 1, no. 1*** (September): 3-33.

-1986b. "Special Exchange Rates for Commercial Transactions." In Sebastian Edwards and Liaquat Ahamed, eds. ***Economic Adjustment and Exchange Rates in Developing Countries.*** Chicago: University of Chicago Press.

Edwards, Sebastian, 1985. "Money, the Rate of Devaluation, and Interest Rates in a Semi-Open Economy"***Journal of Money, Credit and Banking*** 17, no. 1 (February) 59-68.

-1986a. "Are Devaluations Contractionary?" ***Review of Economics and Statistics 68, no.3 (August)*** : 501-08.

-1986b. "Exchange Rate Misalignment in Developing Countries: Analytical Issues and Empirical Evidence." CPD Working Paper. World Bank, Country Policy Department, Washington, D.C.

-1986c. "Economic Liberalization and the Real Exchange Rate in Developing Countries", Paper Presented at the Carlos Diaz-Alejandro Memorial Conference, Helsinki, August.

-1986d. "Tariffs, Terms of Trade and Real Exchange Rates in Intertemporal Models of the Current Account." University of California, Los Angeles, Department of Economics.

-1988. ***Exchange Rate Misalignment in Developing Countries.*** Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press.

-Forthcoming. ***Real Exchange Rates. Devaluation and Adjustment.*** Cambridge, Mass.: MIT Press.
Krueger, A.O. 1974. "The Political Economy of the Rent Seeking Society." ***American Economic Review*** 64:291-303.

-1978. ***Foreign Trade Regimes and Economic Development: Liberalization Attempts and Consequences.*** Cambridge, Mass.:Ballinger.

- 1983.***Exchange Rate Determination.*** Cambridge, Mass.: Cambridge University Press.
Lizbondo, J.S. 1986. "Exchange Rate Reunification ." Paper presented at Econometric Society Meetings, Cordoba, Argentina.

Morgan, Theodore, and Albert Davis. 1981. "The Concomitants of Exchange Rate Depreciation: Less Developed Countries, 1971-1973", ***Economic Development and Cultural Change*** 31, no.1(October):101-30.

Pfeffermann, Guy. 1985. "Overvalued Exchange Rates and Development." ***Finance And Development*** 22 (March):17-19.

Willet, Thomas. 1986. "Exchange Rate Volatility, International Trade, and Resource Allocation." ***Journal of International Money and Finance*** (Supplement) 5 (March): s.101-12.

Wiliamson, John 1983.***The Exchange Rate System.*** Institute of International Economics, Policy Analysis
and International Economics Series 5.Cambridge, Mass.: MT Press.

World Bank, 1984. ***Toward Sustained Development in in Sub-Saharan Africa.*** Washington, D.C.

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.57-60

MALİYET MUHASEBESİNDE HESAPSAL AMORTİSMAN VE HESAPSAL FAİZ KAVRAMLARI

Y. Doç. Dr. Metin Sağmanlı*

I. GİRİŞ

İşlem muhasebesinde dönem sonucunu (kar/zarar) saptayabilmek için mal ve hizmetlerin satışından elde edilen hasılattan yine o mal ve hizmetlerin maliyeti (satılan malın maliyeti) çıkartılmaktadır. Bunun için muhasebeki verilerden faydalanılmakta ve üretilen mal ve hizmetlerin[1] maliyetleri hesaplanırken muhtelif gider türleri defterlerde kayıtlı oldukları miktarlarda maliyetlere yansıtılmaktadırlar.[2]

Üretim yapan endüstri işletmeleri, satın aldıkları maddeyi üretim araçları kullanarak ve enerji kaynaklarından yararlanarak fiziksel veya kimyasal değişikliğe uğratırlar. Bu işletmelerde maliyet sorunlarının çözümü oldukça zor ve karmaşık yapı göstermektedir.[3]

Maliyet genellikle, "bir iktisadi değere sahip olabilmek için elden çıkartacağımız iktisadi değerlerin toplamı, elde ettiğimiz iktisadi değerin maliyeti "[4] olarak tanımlanır. Yani elden çıkartacağımız iktisadi değerlerin toplamını belirlerken sadece defterlerde kayıtlı gider miktarlarını göz önünde bulundurmamız çoğu zaman yeterli olmaz.

Diğer bir tanıma göre "Maliyet, mal ve hizmet üretimi için değer kullanımıdır". Bu tanımdan anlaşıldığı üzere maliyet gidere eşit değildir.[5] İşlem muhasebesinde gider olarak yer almayan fakat üretime katkıda bulunan değer kullanımlarına ek maliyet denmektedir.[6]

Böylece karar vermeye yönelik maliyetlemede, maliyetlere bir ödeme ve gider konusu olmamış kalemlerin de eklenmesi gerekmektedir.[7]

Bunlara aşağıdaki şu kalemleri örnek olarak verebiliriz:

-belirlenmesinde yenileme fiyatının baz alındığı "hesapsal amortisman" (Kalkulatorische Abschreibungen)[8],

-özsermayeye yürütülen faiz ve yabancı sermayeye işletilen ek faizi kapsayan "hesapsal faiz" (Kalkulatorische Zinsen),

-olağandışı risikoları kapsayan "hesapsal karşılık" (Kalkulatorische Wagnisse),

-"hesapsal müteşebbis ücreti" (Kalkulatorischer Unternehmenslohn),

-"hesapsal kira" (Kalkulatorische Miete).

Bu çalışmada pratik uygulamada daha fazla ağırlığı olan "hesapsal amortisman" ve "hesapsal faiz" konuları irdelenecektir.

II. HESAPSAL AMORTİSMAN

Amortisman, "işletmelerin sahip oldukları varlıklarda (iktisadi değerler) fiziki ve ekonomik nedenlere bağlı olarak oluşan değer azalışlarının, eksilmelerin, yıpranmaların vb. sermayedeki meydana getireceği olumsuz değişikliklerin karşılanması amacıyla giderleştirilerek finanse edilmesi"[9] olarak tanımlanmıştır.

Amortisman giderleri maliyet bedeli - edinme değeri (üretim değeri) üzerinden hesaplanmakta ve bu değer kullanım süresine bölünerek senelik gider tutarları hesaplanmaktadır. Amortisman mevzuu V.U.K. M.313 göre: "İşletmede bir yıldan fazla kullanılan ve yıpranmaya, aşınmaya veya kıymetten düşmeye maruz bulunan gzyrimenkullerle 269 uncu madde gereğince gayrimenkul gibi değerlenen iktisadi kıymetlerin, alet, edevat, mefruşat, demirbaş ve sinema filmlerinin birinci kısmındaki esaslara göre tesbit edilen değerinin, bu kanunun hükümlerine göre yok edilmesi amortisman mevzuunu teşkil eder. Amortisman süresi V.U.K. M.320 göre: "İktisadi varlığın aktife girdiği yıldan başlar. Bu sürenin yıl olarak

---

* M.Ü.İİBF, Almanca İşletme Bölümü

1 Bu çalışmada her ne kadar mal ve hizmetlerden söz edilmişsede, olaylar mal üretimi yapan bir işletme açısından ele alınmıştır.

2 Sumer H.: "Einführung in die EDV-unterstützte Buchführung", İstanbul 1994, s.1

3 Hacırüstemoğlu R.: "İmalat Defteri Uygulaması - Randıman İncelemesi", İstanbul 1994, s.11

4 Üstün R., Bozok S.: "Maliyet Muhasebesi", Eskişehir 1994, s.4

5 Yazıcı M., Durmuş A.H.: "Muhasebe Kuramları ve Uygulamaları", İstanbul 1975, s.8

6 Yazıcı M.: "Muhasebe Tümlemleri ve Örgütlenmesi", İstanbul 1990, s.93

7 Bilginoğlu F.: "Muhasebe Organizasyonu", İstanbul 1988, s.29

8 Almanca kaynaklardan faydalanıldığı için bazı terimlerin Almancaları da verilmiştir.

9 Altuğ O.: "Maliyet Muhasebesi", İstanbul 1991, s.222

hesaplanması için 1 rakamı mükellefçe uygulanan nisbete bölünür. Fakat, iktisadi değerin aktife girdiği ilk hesap döneminde, dönemin bitimine kaç ay kalmış ise bu hesap dönemi için ay kesri tam ay sayılmak suertiyle kalan ay süersi kadar amortisman ayrılır. Amortisman ayrılmayan süreye isabet eden bakiye değer, itfa süresinin son yılında tamamen yok edilir. Her yılın amortismanı o yıla ait değerlemede esas alınır. Amortismanın her hangi bir yıl yapılmaması veya ilk uygulanan nisbetten düşük bir nisbette yapılmasından dolayı amortisman süresi uzatılamaz."

Yani işlem muhasebesinde kullanım süresi işletme yönetiminin belirlediği bilanço politikalarına göre ve V.U.K. nun izin verdiği oranda uygulanabilinir. Buna karşın Maliyet hesaplarında kullanım süresi belirlenirken daha "gerçekci bir kullanım süresi" belirlenmeye çalışılmaktadır. Böylece hesaplanırken değişik kullanım süreleri baz alındığı için amortisman gider ve maliyeti birbirinden farklı çıkmaktadır. Çünkü maliyet muhasebesinde kullanım süresi ekonomik ve teknik ömür ve ayrıca senelik değer kullanım miktarları göz önünde bulundurularak belirlenmektedir.

Örneğin üretimde kullanılan bir makinanın kullanım süresi muhasebede 5 yıl, maliyet hesaplarında ise 6 yıl olarak kabul edilebilmektedir, burada vurgulanmak istenen iki değişik uygulamanın ilkinde makinenin kullanım oranının 1/5, ikincisinde ise 1/6 olmasıdır.

Bunun yanında hesapsal amortismanın muhasebedeki amortisman giderinden farklı (genelde daha yüksek) çıkmasının esas nedeni, burada amortisman matrahı olarak fiyatların yükselmesi durumunda özgün maliyet yerine yenileme maliyetinin baz alınmasıdır.[10] Yenileme maliyeti daha önce satın alınmış ya da üretilmiş varlıkların bugünkü değeridir.[11] Yani buradaki makinenin amortisman matrahını belirleyebilmek için defterlerdeki kayıtlı değeri tamamen göz ardı edilerek aynı özelliklerde bir makinenin bugün satın alınmış olsa maliyetinin ne olacağıdır.

Örnek: Bir baskı makinası bir önceki sene 80.000.000 TL na satın alınmış ve kullanım süresi 5 yıl olarak kabul edilmiştir. Aynı baskı makinası bu sene satın alınmış olsaydı, satın alma maliyet bedeli 120.000.000 TL olacaktı. Baskı makinesinin teknik ömrü 7.200.000 baskı olup, işletme yönetimi yılda 1.200.000 adet baskı yapmaktadır. Burada değer kullanım miktarları göz önünde bulundurularak hesapsal amortismanın hesaplanabilmesi için kullanım süresi 6 yıl olarak kabul edilmiştir.

Bu baskı makinesinin ikinci senesinde amortisman gideri ve hesapsal amortisman arasında fark olduğu görülmektedir;

---

[10] Olfert K.: "Kostenrechnung", Ludwigshafen (Rhein) 1991, s.119

[11] Sevgener S., Hacırüstemoğlu R.: "Yönetim Muhasebesi", İstanbul 1993, s.32

$$\text{2. Yıl amortisman gideri:} \frac{\text{80.000.000 TL (Maliyet Bedeli)}}{\text{5 yıl}} = \text{16.000.000 TL}$$

$$\text{2. Yıl hesapsal amortismanı:} \frac{\text{120.000.000 TL (Yenileme Maliyeti)}}{\text{6 yıl}} = \text{20.000.000 TL}$$

Görüldüğü gibi 2. yıl için hesapsal amortisman normal amortisman giderinden 4.000.000 TL yüksek hesaplanmıştır. Bu fark yukarıda bahsi geçen ek maliyettir ve oluşma sebebi daha yüksek olan yenileme maliyetinin amortisman matrahı olarak alınması ve gerçek kullanım yada tüketim yaklaşımında 6 senelik kullanım süresinin daha doğru olmasıdır.

Gördüğümüz düşünce tarzında enteresan olan, bilançoda tamamen amorti edilmiş olan bir makine için kullanımına devam edildiği sürece hesapsal amortisman ayrılması ve bunun bir maliyet kalemi olarak göz önünde bulundurulmasıdır.

Muhasebede satın alma maliyetinin amortisman matrahı olarak kabul edilmesi V.U.K. tarafından öngörülmüştür ve buradaki temel ilke işletme sermayesinin itibari değerini korumasıdır, oysaki hesapsal amortisman kavramı ile bir işletmenin varlıklarının cari piyasa değerlerini korumak hedeflenmekte ve yıllık amortisman hesaplanırken yenileme maliyeti baz olarak alınmaktadır.[12]

Enflasyonun yüksek olduğu ülkemizde işletme varlıklarının cari değerlerini koruyabilmek için hesapsal amortisman uygulanmalıdır. Her ne kadar işletmelerce enflasyona karşı yeniden değerleme fonu ayrılmakta ise de, sadece bunun işletmelerin varlıklarının reel değerlerinin korunmasında yetersiz kaldığı görülmekte ve bu eksikliği giderebilmek için hesapsal amortismanda ortaya çıkan ekmaliyetlerin bir maliyet unsuru olarak gözönünde bulundurulması gerekmektedir.

III. HESAPSAL FAİZ

"Faiz belirli bir süre için borç alınan paranın fiyatıdır."[13] İşletmeler kullandıkları yabancı kaynak-lar için faiz ödemektedirler. Eğer yabancı kaynaklar üretim için kullanılıyorsa bunun karşılığı olan faizler de ürün maliyetlerine yüklenmektedirler. Bu arada öz kaynaklar göz ardı edilmekte ve öz sermayenin üretimde kullanılmasında oluşan faiz bir maliyet unsuru olarak sayılmamaktadır. Bu konuda değişik görüşler vardır, ancak yabancı maliyet muhasebesi yayınlarında faizin öz sermayeyi de kapsayan "işletme sermayesi üzerinden hesaplanması gerektiği ve hesapsal faizin gerekliliği vurgulanmaktadır.[14]

Öz sermaye içinde faiz hesaplanmasına gerekçe olarak da, bu sermayenin üretimde kullanılmamış (Opportunitätskosten) olması durum-unda sermaye sahiplerine başka yatırımlar neticesinde faiz gelirleri sağlayacak olmasıdır. Fırsat maliyeti olarak da tanımlanan bu olgu, bilindiği gibi bir girdinin ya da üretim kapasitesinin başka seçenek için kullanılmasında edinilecek en yüksek gelir düzeyi-dir.[15]

Hesapsal faizin bulunabilmesi için öncelikle işletme için gerekli sermayenin[16] belirlenebilmesi gerekmektedir;

	İşletme için gerekli dönen varlıklar
+	İşletme için gerekli duran varlıklar

=	İşletme için gerekli varlıklar
-	Avanslar

	İşletme için gerekli sermaye

İşletme için gerekli dönen ve duran varlıklarda aranan ana kriter, bunların üretime yönelik olmalarıdır.

İşletme için gerekli dönen varlıklar, bulunulan dönem içerisinde ortalama olarak işletmenin elinde bağlı bulunan dönen varlık kısımlarını kapsamaktadır.

Adı geçen ortalama bağlı miktarlar genel olarak dönem başı ve dönem sonu stokların ortalaması alınarak bulunmaktadır, burada diğer ortalama bulma yöntemlerini kullanmakda mümkündür.

İşletme için gerekli duran varlıklar amortismana tabi olan ve olmayan duran varlıklar olarak ikiye ayrılırlar.

İşletme için gerekli amortismana tabi olmayan duran varlıklar için muhasebe kayıtlarındaki değerleri geçerlidir.

---

[12] Haberstock L.: "Kostenrechnung I",Hamburg 1987, s.101

[13] Lipsey R.G., Courant P.N., Purvis D.D., Steiner P.D.: "Economics", Tenth Edition 1993, Harper Collins College Publishers, s.473

[14] Kilger W.: "Einführung in die Kostenrechnung", Wiesbaden 1992, s.134

[15] Sevgener S., Hacırüstemoğlu R.: a.g.e., s.31

[16] Olfert K.: a.g.e., s.130

İşletme için gerekli amortismana tabi olan duran varlıkların ise satın alma bedellerinin yarısı üzerinden faize tabi tutulurlar.

Bunun açıklaması şöyledir; örneğin 80.000.000 TL na satın alınan ve kullanım süresi 5 yıl olan bir makinenin amortisman gideri her sene 16.000.000 TL dır. Beşinci yılın sonunda makine amorti edilmiş ve değeri "0" olmuştur. Bu durumda kullanım süresi başındaki satın alma bedeli 80.000.000 TL ile kullanım süresi sonunda sıfıra inen değerin ortalaması olan 40.000.000 TL nın tüm kullanım süresince ortalama olarak bu makineye bağlanmış olduğu varsayılmaktadır.

Avanslar işletmenin faizsiz olarak kullandığı müşterilerden alınan nakdi ve satıcıların verdiği mal avanslarını içermektedir. Avanslar işletme için gerekli varlıklar toplamından düşülmektedir.

İşletme sermayesi üzerinden para ve sermaye piyasalarında uygulanan güncel kredi faiz oranı kullanılarak faiz tutarı hesaplanmaktadır.

Hesapsal faiz = İşletme sermayesi x Faiz oranı

İşlemde uzun vadeli kredi faiz oranları kullanılmalıdır.

Üretim yapan işletme, finansman gideri olarak yukarıda gördüğümüz tarzda hesapsal faizi bir maliyet kalemi olarak ele aldığı taktirde, maliyetlerini daha doğru olarak çıkaracaktır.

4. SONUÇ

Yukarıda açıklık getirilen hesapsal amortisman ve faiz yöntemleri uygulandığı taktirde, işletmeler gerçek maliyetlerini saptayacaklardır. Bu şekilde elde edilen faaliyet sonucu gerçek sonucu yansıtacaktır.

Özellikle enflasyonist ortamda hesapsal amortisman ve hesapsal faizin maliyetlemede kullanılması sonucunda işletmelerin varlıklarının aşınmasına engel olunacaktır. Hesapsal amortisman ve faiz yöntemleri dikkate alınmadığı taktirde oluşan fiktif karlar işletmeciyi yanıltacaktır.

KAYNAKÇA:

- Altuğ O.: "Maliyet Muhasebesi", İstanbul 1991.
- Bilginoğlu F.: "Muhasebe Organizasyonu", İstanbul 1988.
- Haberstock L.: "Kostenrechnung I", Hamburg 1987.
- Hacırüstemoğlu R.: "İmalat Defteri Uygulaması - Randıman İncelemesi", İstanbul, 1994.
- Kilger W.: "Einführung in die Kostenrechnung", Wiesbaden 1992.
- Lipsey R.G., Courant P.N., Purvis D.D., Steiner P.D.: "Economics", Tenth Edition, 1993, Harper Collins College Publishers.
- Olfert K.: "Kostenrechnung", Ludwigshafen (Rhein) 1991.
- Sevgener S., Hacırüstemoğlu R.: "Yönetim Muhasebesi", İstanbul 1993.
- Sumer H.: "Einführung in die EDV-unterstützte Buchführung", Istanbul 1994.
- Üstün R., Bozok S.: "Maliyet Muhasebesi", Eskişehir 1994.
- Yazıcı M., Durmuş A.H.: "Muhasebe Kuramları ve Uygulamaları", İstanbul 1975.
- Yazıcı M.: "Muhasebe Tümlemleri ve Örgütlenmesi", İstanbu89-456+11 1990.

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.61-64

ÖZELLEŞTİRMEDE UYGULANACAK DEĞERLEME YÖNTEMLERİ VE İHALE USULLERİ

Yrd.Doç.Dr.Ayten ERSOY*

Özelleştirme uygulamalarında, özelleştirme programına 27.II.1994 tarihinde yürürlüğe giren 4046 sayılı özelleştirme kanunu ile alınan kuruluşların satış değerlerinin belirlenmesi sırasında takip edilecek yollar ile ihale yöntemleri de saptanarak, satış konusu kuruluşların değerlemelerinin daha etkin ve sağlıklı bir şekilde belirlenmesi ve kamu mallarının gerçek değerleri üzerinden özelleştirilmesinin sağlanması amaçlanmıştır. Bu çalışmada, anılan yasa ile belirlenen özelleştirme yöntemleri, ihale yöntemleri ve değerlemenin nasıl yapılacağı incelenecektir.

Dar anlamda özelleştirme, mülkiyeti ve yönetimi, kamuya ait olan işletmelerin mülkiyetinin ve yönetiminin özel kesime devredilmesidir (1). Geniş anlamda özelleştirme ise, başta devlet olmak üzere bütün kamu kuruluşlarının ekonomide payının küçültülerek piyasa ekonomisinin kurum ve araçlarının payının ve etkinliğinin arttırılmasıdır (2). Diğer bir ifade ile; Özelleştirme,devletin iktisadi faaliyetlerinin en aza indirilmesi veya tamamen ortadan kaldırılması, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin devlet bütçesi üzerindeki finansman yükünün hafifletilmesi, rekabete dayalı piyasa ekonomisinin gerçekleştirilmesi, atıl tasarrufların ekonomiye kazandırılarak sermaye piyasalarının geliştirilmesi ve bu şekilde elde edilecek kaynakların, altyapı yatırımları, savunma, eğitim ve sağlık hizmetlerinde kullanılması suretiyle ekonomide verimliliğin arttırılmasını sağlayan önemli araçlardandır (3).

Özelleştirmeye başlarken, öncelikle özelleştirme programına alınan kuruluşların değerlerinin saptanması gerekir. Bu nedenle, özelleştirme kanunu ile diğer kanunlarımızı "değerleme" açısından inceleyelim ;

V.U.K.md.258'e göre ; "Değerleme, vergi matrahlarının hesaplanmasıyla ilgili iktisadi kıymetlerin takdir ve tesbitidir".

V.U.K.md.261'e göre; Değerleme, iktisadi kıymetin nevi ve mahiyetine göre, aşağıdaki ölçülerden biri ile yapılır ;

1- Maliyet bedeli,
2- Borsa rayici,
3- Tasarruf değeri,
4-Mukayyet değer,
5-İtibari değer,
6-Vergi değeri,
7-(2365 sayılı Kanunun 46. maddesiyle eklenen bent) Rayiç bedel,
8-(2365 sayılı Kanunun 46. maddesiyle 7 numaralı bent 8 numaralı bent olmuştur) Emsal bedeli ve ücreti.

T.T.K.'na göre (4); Md.75; "Bütün aktifler, en çok bilanço gününde işletme için haiz oldukları değer üzerinden kaydolunur. Borsada kote edilen emtia ve kıymetler o günün borsa rayicine göre ve tahsil edilmeyen veya ihtilaflı bulunanlar müstesna olmak üzere, bütün alacaklar da itibari miktarına göre hesap edilir.

Pasifler, hususiyle bütün borçlar, şarta bağlı veya vadeli olsa bile, itibari değeri üzerinden hesaba geçirilir.

Ticaret şirketleriyle ticaret kurumlarının envanter ve bilançoları hakkındaki hususi hükümler mahfuzdur".

TTK md.461'e göre,Hammaddeler, işlenmiş ve yarı işlenmiş eşya emtia ve satılık diğer mallar en fazla maliyet değerleri üzerinden bilançoya geçirilebilir. Bununla beraber bu malların maliyet değeri bilançonun tanzimi zamanında cari fiyattan fazla ise bunlar bilançoya en fazla cari değer üzerinden geçirilebilir.

TTK md.462'ye göre,"Borsa rayici bulunan kıymetli evrak, en çok bilanço gününden bir ay evveline ait müddet içindeki ortalama rayiçleriyle bilançoya geçirilebilir. Yabancı borsalarda muamele gören kıymetli evrakın rayici söz konusu olan hallerde, bunların bedellerinin transferindeki güçlükler dahi hesaba katılır.

Borsada rayici olmayan kıymetli evrak, faiz, temettü gibi gelirler ve kıymetlerindeki herhangi bir azalma nazara alınmak suretiyle ve maliyet kıymetlerini geçmemek üzere bilançoya kaydolunur".

13.05.1992 tarihinde yürürlüğe giren 3794 sayılı SPK md.16'ya göre (5) "İhracatçılar ve Sermaye Piyasası Kurumları, konsolide olanlar dahil kamuya açıklanacak veya gerektiğinde Kurulca istenecek mali tablo, rapor ve bilgileri

* M.Ü. Sos.Bil.Ens.Meslek Yük.Okulu., Öğretim Üyesi

tespit olunacak şekil ve esaslara, genel kabul görmüş muhasebe kavram, ilke ve standartlarına uymak suretiyle düzenlenmekle yükümlüdürler".

Görüldüğü gibi, SPK'da değerleme ölçüleri sayılmamıştır. Ancak, Sermaye Piyasası, Seri II, Tebliğ No:1, md.19-37'de değerleme ölçülerine yer verilmiştir. Bunları ; maliyet bedeli, rayiç bedel , net defter değeri, mukayyet değer, yenileme maliyeti olarak sıralayabiliriz.

27.II.1994 tarih ve 22124 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan "Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" un 18.maddesinde değerleme yöntemleri(6) şu şekilde sıralanmıştır. Özelleştirme programına alınan kuruluşların değer tespit işlemleri, bu kuruluşların nitelikleri ve bunlara uygulanacak özelleştirme yöntemleri de dikkate alınarak ;

a)İndirgenmiş nakit akımları (net bugünkü değer),

b)Temettü verimi,

c)Defter değeri,

d)Net aktif değeri,

e)Amortize edilmiş yenileme değeri,

f) Tasfiye değeri,

g)Fiyat/kazanç oranı,

h)Piyasa kapitalizasyon değeri,

ı)Piyasa değeri/defter değeri,

i)Ekspertiz değeri,

j)Fiyat/nakit akım oranı

gibi genel kabul görmüş değerleme metodları kullanılarak yapılır.

Bu maddede belirtilen değerleme metodlarını şu şekilde açıklayabiliriz (7):

a)İndirgenmiş nakit akımları : İlerideki yıllarda şirket faliyetleri sonucu ortaya çıkacak nakit akımlarının bugüne indirgenmiş değeridir.

b)Temettü verimi : Bir sonraki yıl ödenecek, hisse başına temettü değerinin temettü verimi oranına bölünmesi ile elde edilen değerdir.

c)Defter değeri : Şirketin defter değeri netleştirilmiş özkaynak değeridir. Şirket varlıklarının defter değeri, varlıkların netleştirilmiş muhasebe değeridir.

d)Net aktif değeri : Tüm yükümlülüklerin ödenmesinden sonra aktiflerin elden çıkarılmasıyla elde edilecek nakit değeridir.

e)Amortize edilmiş yenileme değeri : Yeniden kurma değerinde yer alan varlık kalemlerinin şirket varlıklarının yaşları ve kullanma ömürleri dikkate alınarak amortize edilmesiyle bulunan değerdir.

f)Tasfiye değeri : Şirket varlıklarının tasfiye değeri şirket varlıklarının bütün olarak veya parça parça elden çıkarılması sonucu elde edilecek nakit değerdir. Şirketin tümünün tasfiye değeri, net aktif değer metoduna benzer olarak tüm aktiflerin elden çıkarılması sonucu elde edilecek gelir ile tüm yükümlülüklerin ödenmesi sonucu elde kalacak net nakit değeridir.

g)Fiyat/kazanç oranı değeri: Fiyat/kazanç oranı bir şirket hissesinin piyasada oluşan fiyatının hisse başına elde edilen net kar miktarına (veya şirket piyasa kapitalizasyon değerinin şirketin vergi sonrası net karına) oranıdır. Değerleme yapılacak şirket için, şirketin kendi oranı ve/veya benzer şirketlerin oranlarının ortalaması ile şirket hisselerinin nominal değeri çarpılarak şirket değerine ulaşılır.

h)Piyasada kapitalizasyon değeri : Şirketin ve/veya benzer şirketlerin piyasa koşullarına göre belirlenecek ortalama bir fiyat/kazanç oranı ve nominal hisse değerinin çarpılması sonucu elde edilen değerdir.

ı) Piyasa değeri/defter değeri : Piyasa değeri/defter değeri oranı, bir şirketin hisselerinin piyasa değerinin şirketin hisse başına düşen defter değerine oranıdır. Değerleme yapılacak şirket için, şirketin kendi oranı ve/veya benzer şirketlerin oranlarının ortalaması ile şirket hisselerinin nominal değeri çarpılarak şirket değerine ulaşılır.

i) Ekspertiz değeri : Şirket varlıkla-rının, ilgili uzmanlar tarafından varlıkların yaşları, kapasiteleri, teknolojileri, benzer varlıkların piyasa değerleri gibi faktörler gözönüne alınarak belirlenen değeridir.

j) Fiyat/nakit akım oranı : Bir şirketin değerini belirlerken başka şirketlerin verilerinden yararlanılabilen bir metoddur. Fiyat/nakit akım oranı, bir şirketin piyasada oluşan hisse fiyatının şirketin hisse başına düşen nakit akımına oranıdır. Karşılaştırma yapılacak olan şirketlerin verileriyle bir veya bir kaç oran belirlenir ve değerlemesi yapılacak şirketin nakit akımıyla çarpılacak bir değere veya bir değer aralığına ulaşılır.

Özelleştirme Kanunu md.18/A'ya göre Özelleştirme yöntemleri şunlardır : Özelleştirme programına alınan kuruluşlar aşağıda belirtilen yöntemlerden birinin veya birkaçının birlikte uygulanması suretiyle özelleştirilir.

a)Satış; Kuruluşların aktiflerindeki mal ve hizmet üretim birimleriyle varlıklarının mülkiyetinin kısmen veya tamamen bedel

karşılığı devredilmesi ya da bu kuruluşların hisselerinin tamamının veya bir kısmının kuruluşların içinde bulundukları şartlar da dikkate alınarak yurt içi ve yurt dışında, halka arz, gerçek ve/veya özel emir ile satış, menkul kıymetler yatırım fonları ve/veya menkul kıymetler yatırım ortaklıklarına satış veya bunların birlikte uygulanması yoluyla bedel karşılığı devredilmesidir.

b)Kiralama; Kuruluşların aktifle-rindeki varlıklarının kısmen veya tamamen bedel karşılığında ve belli bir süre ile kullanma hakkının verilmesidir.

c) İşletme hakkının verilmesi; Kuruluşların bir bütün olarak veya aktiflerindeki mal ve hizmet üretim birimlerinin mülkiyet hakkı saklı kalmak kaydıyla bedel karşılığında belli süre ve şartlarla işletilmesi hakkının verilmesidir.

d)Mülkiyetin gayri ayni hakların tesisi; Kuruluşların aktiflerindeki mal ve hizmet üretim birimleri ile varlıklarının, mülkiyeti ilgili kuruluşa ait olmak kaydıyla, Türk Medeni Kanununda öngörülen şekil ve şartlar dahilinde, malike ait kullanma hakkına ilişkin bazı tasarruflara rıza gösterilmesine veya malikin mülkiyete bağlı haklarını kullanmasından vazgeçmesi sonucunu dodurmasına ilişkin hakların tesisidir.

e)Gelir Ortaklığı modeli ve işin gereğine uygun sair hukuki tasarruflar; Kuruluşların Özellikleri ve yapıları da dikkate alınarak yukarıda belirtilen özelleştirme yöntemleri dışında kalan ve genel hükümler ile Özel kanunlarda belirtilen diğer yöntemlerdir. İşin gereğine göre yukarıda belirtilen özelleştirme yöntemlerinden hangilerinin uygulanacağına Kurulca karar verilir.

Yine aynı maddede, özelleştirme işlemlerinde uygulanacak ihale usulleri şu şekilde sıralanmıştır.

a) Kapalı teklif usulü,

b) Pazarlık usulü,

c) Açık arttırma usulü,

d) Açık teklif usulü,

e) Belirli istekliler arasında kapalı teklif usulü,

Özelleştirme kanununda açıklanmayan bu usuller, 2886 sayılı Devlet İhale Kanununda sıralanmış ve açıklanmıştır. (md.35-52) (8).

a) Kapalı teklif usulü,

b) Belirli istekliler arasında kapalı teklif usulü,

c) Açık teklif usulü,

d) Pazarlık usulü,

e) Yarışma usulü,

Görüldüğü gibi iki kanun maddesi arasındaki tek fark yarışma usulü yerine açık arttırma usulü kavramının kullanılmasıdır.

İhale kanununa göre, ihale usullerini şu şekilde açıklayabiliriz :

a) Kapalı teklif usulü (Md.37-43) :

Kapalı teklif usulünde teklifler yazılı olarak yapılır. Teklif mektubu hazırlanır, ayrıca geçici teminata ait alındı ve teminat mektubu ve diğer istenen belgeler istekli tarafından zarfa konarak iadeli taahhütlü olarak gönderilir yada zamanında komisyon başkanlığına ulaştırılır.

Tekliflerin uygunluğu komisyon tarafından incelenir.Teklif olunan bedel uygun görüldüğünde işlem sonuçlandırılır ya da tersi durumda yeniden aynı usulle ihale açılır veya idare yararı görüldüğü takdirde, ihalenin bitiş tarihinden itibaren 15 gün içinde iş pazarlıkla yaptırılır.

b) Belli istekliler arasında kapalı teklif usulü (m.44)

Uçak, harp gemisi, harp mühimmatı, elektronik cihaz, askeri tesisat ve levazımat, silah ve malzeme sistemleri, savunma sanayi ile ilgili faaliyetler ve bunlara ait her türlü yedek parça alımı; barajlar, enerji santralleri, sulama tesisleri, limanlar, rıhtımlar, hava meydanları, demiryolları, lokomotifler, karayolları, tüneller, köprüler, akaryakıt tesisleri, özelliği bulunan yapım işleri, bedii ve teknik hususiyetleri taşıyan sanat işleri, kentlerin ulaşım sistemlerine ilişkin planlar, kentlerin harita nazım ve imar planları, su kanalizasyon ve enerji tesisleri ile bunların etüt ve proje işlerinin ihalesi; diğer ihale usulleri yerine teknik yeterlilikleri ve güçleri idarece kabul edilmiş en az üç istekli arasında kapalı teklif usulü ile yaptırılabilir.

Bu ihalelerde ilan yapılması zorunlu değildir. Gerekli görülen hallerde ihaleye davet edilecek isteklilerin seçimi için 17, 18 ve 19.maddeler hükümlerine bağlı kalmaksızın önseçim ilanı yapılabilir.

c) Açık teklif usulü (md.45-49) : Bu kanunun 1.maddesinde yazılı işlerden,tahmin edilen bedelin her yıl Genel Bütçe kanunu ile tespit edilecek tutarı geç eyen ihaleler açık teklif usulüyle yapılabilir. Açık teklif usulüne göre ihaleler, isteklilerin ihale komisyonları önünde tekliflerini sözlü olarak belirtmeleri suretiyle yapılır.

İhale saatinde komisyon başkanı, sözlü veya yazılı teklifleri aldıktan sonra, ihaleyi 41.maddeye göre karara bağlar.

d) Pazarlık usulü (md.50-51) : Pazarlık usulü ile yapılan ihalelerde teklif alınması belli

bir şekle bağlı değildir. İhaleler, komisyon tarafından işin nitelik ve gereğine göre, bir veya daha fazla istekliden yazılı veya sözlü teklif almak ve bedel üzerinden anlaşmak suretiyle yapılır.

Pazarlığın ne suretle yapıldığı ve ne gibi tekliflerde bulunduğu ve üzerine ihale yapılanların neden dolayı tercih edildiği pazarlık kararında gösterilir.

e) Yarışma usulü : Özelleştirme uygulamalarında bu yöntemin kullanılması mümkün olmadığından burada açıklanmamıştır. Ancak bunun yerine açık arttırma usulünün açıklanması faydalı olacaktır. Satışa çıkarılacak kurumlar için belirlenen fiyatlar üzerinden istekliler verebilecekleri fiyatları söyleyerek yarışmaya girerler. En yüksek fiyatı veren istekli kurumun sahibi olur.

Özetle şunları söyleyebiliriz; özelleştirme kanunu ile özelleştirilme programına alınan kuruluşların nasıl değerleneceği saptanmıştır. Böylelikle; genel kabul görmüş muhasebe kavramlarından olan "değerleme yöntemlerine" yasallık kazandırılmıştır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1- Doç.Dr.Duran, Mahmut ; "Özelleştirmenin Toplumsal ve Ekonomik Boyutları" Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme Kitabından , Ankara-1994, Pafak Matbaacılık.

2- T.C.Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, 18.10.1994, Sayı:B.2.0.KKG/101-788/15016.

3- Prof.Dr.Ertuna, Özer; "Özelleştirmenin Amacı ve Uygulama Usulleri", Özelleştirme, İstanbul-1993, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayını.

4- Dr.Tekinalp, Ünal ; Dr.Çamoğlu Ersin ; "TTK-Gözden Geçirilmiş, Yeniden İşlenmiş", 7.Baskı İstanbul-1992, Beta Basım Yayın Dağıtım A.P.

5- 13.05.1992 tarihli Resmi Gazete; No:21227, Kabulü:29.4.1992

6- 27.11.1994 tarihli Resmi Gazete; No:22124

7- "Yapı İşleri Uygulaması", Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Teknik El Kitapları, Yapı İşleri Genel Müdürlüğü, 1985.

8- Vergi Usul Kanunu

DİPNOTLAR

1. Prof.Dr.Özer ERTUNA ; "Özelleştirmenin Amacı ve Uygulama Usulleri" Özelleştirme , Istanbul 1993 Iktisadi Araştırmalar Vakfı Yayını , s.21

2. Doç.Dr.Mahmut DURAN ; "Özelleştirmenin Toplumsal ve Ekonomik Boyutları" Dünyada ve Türkiye de Özelleştirme Kitabından , Ankara 1994 , Şafak Matbaacılık Ltd.şti. , s.78

3. T.C.Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüdü , 18.10.1994 , Sau: B.02.0.KKG/101-788/15016, s.2

4. Dr.Ünal TEKINALP ; Dr.Ersin ÇAMODLU ; "TTK-Gözden Geçirilmiş Yeniden İşlenmiş 7.Baskı", İstanbul 1992 , Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş. , s.55 ve 220

5. 13.5.1992 tarihli Resmi Gazete , No:21227, Kabulü:29.4.1992

6. 27.11.1994 tarihli Resmi Gazete, No:22124, s.10-11

7. T.C.Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, 18.10.1994 , Sau:B.02.0.KKG/101-788/05016, s.8-9

8. Yapı Işleri Uygulaması, 1985, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Teknik El Kitapları, Yapı Işleri Genel Müdürlüğü Yayını, s.102

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.65-67

MUHASEBE KAYIT DÜZENİNDE HATA VE HİLELERİN NEDENLERİ

Yard.Doç.Dr.Özcan UNUTKAN*

GİRİŞ

Günümüzde ekonomik koşullarında kıt kaynaklar, üretim fazlası tüketim, değişen dünya koşulları işletmelerin mevcut durumlarını korumalarını zorlaştırmaktadır. İşletmelerin gelişme-yi amaçladıkları düşünüldüğünde, bulunulan konumun muhafazası zorlukla sağlanabiliyorsa mevcut ekonomik ortam daha iyi anlaşılacaktır. Birçok işletme dönembaşı özsermayesini dönemsonunda aynı seviyede tutabiliyorsa, kendilerini başarılı saymaktadır. Özellikle son yıllardaki yüksek fiyat artışları gerçek olmayan kârlar yaratıp işletme varlıklarının erimesine neden olmaktadır. Bu da işletmeleri tedbirler almaya mevcut koşullara uyum sağlamaya itmektedir. Bu koşullar iyi ve kötü niyetli işletmeleri aynı tedbirleri almaya zorladığından, tedbirler uygulamada kendiliğinden gelişmiştir. İyiniyet, kötüniyet aynı çıkarı (işletme kazancını en yüksek düzeyde, vergi yükünü en alt düzeyde) amaçladığından genel bir vergi dışı kazanç politikası zihniyeti yerleşmiştir. Kötü niyetli işletmeler her ekonomik koşulda, iyi niyetli işletmeler ağır ekonomik koşullarda vergi dışı kazanç ararken, mevcut koşullarda yapılan denetimlerin yetersizliği de eklendiğinde genel bir vergi dışı kazanç arayışı yerleşmiştir.

Muhasebe Kayıt Düzeninde Hata ve Hilelerin Nedenleri

İşletmeler unutkanlık, dikkatsizlik veya bilgisizlik yüzünden muhasebe ile ilgili kıymet hareketlerinin kayıt ve hesaplarında yaptıkları yanlışlıklara genel anlamda muhasebe hataları adı verilebilir. Bu yanlışların kasıtlı yapılanlarına hile, kasıtsız yapılanlarına hata denilir(1). İster hata ister hile olsun sonuçta kazancı etkiliyorsa, yapılan yanlışlığın hata veya hile olması pek fazla önem arzetmemektedir. Kanımızca sonucu (dönemin kâr-zararı) etkileyen bir yanlışlığın teknik bakımdan hata mı, hile mi olduğunu ayırtetmek pek mümkün değildir.

Hatalı ve hileli işlemlere başvuran tarafları basit bir şekilde aşağıdaki gibi sınıflamak mümkündür.

-İşletme sahip veya sahipleri,
-Yönetme ve yürütme ile ilgili görevliler,
-Ücretle çalışanlar,
-İşletme dışından olan üçüncü kişiler.

Buradan hareketle bu çıkar gruplarının hatalı ve hileli işlemlere iten sebepleri ağır ekonomik koşullar olarak belirtmiştik. Sebepleri biraz daha açarsak aşağıdaki gibi kısaca verebiliriz.

-Vergi Kaçırma:Hatalı ve hileli işlemlere, işletme yönetiminden sorumlu olanlar veya işletme sahipleri başvurarak kârı düşük göstermek suretiyle vergi yükünü hafifletmek amacını güderler. Vergi yükü; satışlar üzerinden yapılan hileler, alışlar üzerinden yapılan hileler ve işletme giderlerini yüksek göstermek sureti ile yapılan hileler ile değiştirilebilmektedir.

-Satış hileleri satılan mal bedellerinin, ücretle yapılan işlerde ücret tutarlarının tamamen veya kısmen muhasebe kayıtlarına alınmadan, işletme sahip veya sahipleri tarafından doğrudan doğruya tahsil edilmeleri suretiyle yapılır. Bu hilelerin birincisi gizli satışlardır. Muhasebe kaydı tamamen ihmal edilir. Satışlarda hiç bir ispat edici belge (V.U.K. madde 229'dan madde 242ye kadar olan maddelerde belirtilen belgeler) kullanılmaz veya alıcılara seri dışı belge verilir. Bu hileli belgelerde sonradan imha edilir. Bu yüzden gizli satış şeklinde yapılan hileli işlemlerin sadece muhasebe incelemelerinde ortaya çıkarılması oldukça zorlaşır. İkinci hile olarak ispat edici belgelerde değişiklik yapılmak sureti ile satış işlemleri, gerçekte satışla ilgili faturaya veya makbuza dayandırılmış olur. Ancak fatura da miktar, tutar veya her ikisi birden gerçeğe uymayan değerle gösterildiklerinden ispat edici belge ve bununla ilgili muhasebe kaydı gerçeği yansıtmaktan uzak olacaktır. Bu da muhasebe kayıtlarında eksik görülmesine ve hasılatın kısmen gizlenmesine neden olur. Üçüncü hile olarak hayali işletmelere yapılan satışlar görülmektedir. Gerçekte olmayan bir takım

* M.Ü. Sos.Bil.Meslek Yüksek Okulu, Öğretim Üyesi

satışların, hileli belgelerle varmış gibi gösterilerek kayda alınması ve bu şekilde kârın azaltılması yoluna gidilir.

-Alış hileleri satış kârlarının gizlenmesine yönelik olarak alışları kayıtlara almadan, olduğundan yüksek belellerle alınmış gibi gösterilerek, alış iskontolarını gözardı edilmesi ile kayıtlara yansıtmayarak gerçekleştirilir. Alış değerlerinin yüksek bedellerle alınmış gibi gösterilerek, alış iskontolarını gözardı edilmesi ile kayıtlara yansıtmayarak gerçekleştirilir. Alış değerlerinin yüksek olması satış kârını düşürecektir. Alışın hiç gösterilmemesi, satışın hiç gösterilmemesi imkanını yaratmaktadır. Alış ve satış hilelerinde miktar ve tutar dengeleri muhafaza edilirse hilenin tespiti de güçleşleşmektedir.

-İşletme giderlerinin yükseltilmesi ile kâr azaltılmaya çalışılır. Belgesi olmayan giderler, hayali giderler, belgeli giderlerin olduğundan yüksek gösterilmesi, amortisman giderlerinin yüksek hesaplanması kısaca vergi kanunlarına aykırı gederlerin kaydedilmesi sureti ile giderlerin yükseltilmesi yoluna gidilir.

-Sonuçların Değiştirilmesi: İşletme sahip veya sahipleri ile işletmenin yönetme ve yürütme ile ilgili çalışanları ve diğer üst kademe yöneticilerinin başvurdukları diğer bir hile yolu da muhasebe de kullanılan hesapların gerçek durumu yansıtmayacak şekilde kullanılmasıdır. Bu hile ile genelde bilanço maskelemesi olarak karşılaşılmaktadır. Maskelemede amaçlar işletmenin kredi verilebilirlik yeteneğini arttırmak, ihrac edilen hisse senetlerinin cazibesini arttırmak, işletmenin devrinde, birleşmesinde ve satılmasında iyi zemin hazırlamak, hayali kâr dağıtımı göstermek olarak sayılabilir. Diğer yandan işletmeler olduğundan daha kötü gösterilmek istenebilir. Bunda da amaç; işletmeden ayrılan ortaklarla veya bu ortakların varisleri ile avantajlı anlaşma imkanı sağlamak, alacaklılarla istenen koşullarda uzlaşmak, karı az göstererek arzu edilen değerlerle şirket hisse senetlerini elde etmek gösterilebilir.

-Dolandırıcılık: İşletmelerde ücretle çalışanlar ve işletme dışından olan kişiler, işletme sahip veya sahiplerinin zararına olacak şekilde gayrımeşru çıkarlar sağlamaya çalışmaları sahtekarlık veya dolandırıcılık olarak nitelendirilir. Bu çıkarlar muhtemel muhasebe hileleri ile hırsızlık, zimmete para geçirme gibi kasıtlı hatalar ile elde edilmeye çalışılır. Genelde satın alma ve satış servislerinde, muhasebe servisinde, depolarda veznelerde hileli işlemlere başvurulmaktadır.

İşletme dışından olan satıcı, alıcı ve iş üstlenenler işletme zararına hileli işlemlere vaşvurabilirler. Teslim edilecek malların miktar ve kalite yönünden yetersiz olmaları, alıcıların borçlarını hiç ödememe veya daha az ödeme çabaları örnek olarak gösterilebilir.

İşletmelerin yukarıda bahsedilen amaçlara ulaşabilmek için başvurdukları hata ve hileler aşağıdaki gibi sıralanabilir.

Muhasebe Hataları;
- -Matematik hataları,
- -Kıymet hareketlerini kayıtlara hatalı işleme,
- -Devir ve tekrarlama,
- -Unutma ve tekrarlama,
- -Bilanço hataları sayılabilir.

Muhasebe Hileleri;
- -Defterler, yasa ve muhasebe kurallarına uygun tutulmaması,
- -Hiç fatura verilmemesi,
- -Hiç fatura alınmaması,
- -Faturada miktar ve tutarın eksik yazılması,
- -Özel giderlerin işletme gideri gibi gösterilmesi,
- -Kayıtdışı işçi çalıştırılması,
- -Dönemsonlarında doğru olmayan envanter yapılması sureti ile varlıkların olduğundan az miktarda gösterilmesi veya hiç gösterilmemesi,
- -Değerleme yapılırken düşük ölçüler kullanılması,
- -Naylon fatura kullanılması,
- -Belgesiz gider yazılması,
- -Belgedeki tutardan daha yüksek gider yazılması,
- -Sanayi işletmelerinde üretim kayıplarının kanuni hadlerin üstünde tutulması,
- -Üretim kayıplarının kanuni hadler içerisinde kalmak suretiyle gerçeğinin üstünde kabul edilmesi ile kayıtdışı mamül yaratılması,
- -Yüksek amortisman hesaplanması,
- -Kendi finans kaynaklarını vergiden istisna alanlarda değerlendirerek vergi dışı kazanç yaratılması, kaynak ihtiyacının kredi yolu ile karşılanarak maliyetinin giderlere dahil edilmesi gösterilebilir.

Bu hileleri arttırmak mümkün. Bunların hepsini bu çalışmamızda sıralamak amacımızı aşacağından sadece bazılarına yer verilmiştir(2).

SONUÇ

Bu çalışmamızda işletmeleri muhasebe hata ve hilelere iten sebepler ve hata, hile şekilleri kısaca verilmeye çalışılmıştır. Her geçen gün genel kabul gören bu hata ve hileler, muhasebe bilgi sisteminin amacından uzaklaşmasına, muhasebe uygulayıcılarının bilgilerini kötüye kullanmalarına devletin vergi geliri kaybına, iş ahlakının bozulnasına neden olmaktadır. Vergi kanunlarının günün ekonomik koşullarına cevap verememesi, iyiniyetli işletmelerin ayakta kalabilmek için hilelere başvurmasına, denetimlerin yetersizliği de kötü niyetli işletmeledin hata ve hilelere başvurmasını önlemek için vergi kanunlarının iyileştirilerek günün koşullarına uydurulması gerekir. Bu sebeple hata ve hile sebepleri ile şekilleri özetle verilmeye çalışılarak iyileştirmenin yönü belirlenmeye çalışılmıştır. Diğer yandan denetimlerin yaygınlaştırılması ve cezaların caydırıcı olması ile de hata ve hileler azalacaktır. Denetim çalışmalarının başarısı hata ve hile yollarının tanınması ile artacaktır kanısındıyız.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

ALTUĞ, Osman: Kayıtdışı Ekonomi , Cem Ofset Matbaacılık ve Ticaret Yayınları, İstanbul-1994

GÜRBÜZ, Hasın: Muhasebe Denetimi , MÜ Eğitim ve Yardım Vakfi Yayınları 85-7 İstanbul-1985

GELİR VERGİSİ KANUNU

KURUMLAR VERGİSİ KANUNU

VERGİ USUL KANUNU

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.69-72

MALİYE BAKANLIĞI MUHASEBE SİSTEMİ UYGULAMA GENEL TEBLİĞİ SIRA NO.1'İN YORUMU VE ELEŞTİRİSİ

Öğr.Gör.Dr.Ümit GÖKDENİZ*

1- GİRİŞ

Yapılan bu çalışma, Maliye Bakanlığın'ca düzenlenen ve 26.12.1992 tarih ve 21447 Sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği sıra no.1'de yer alan ve Türkiye'de tekdüzen bir muhasebe sistemini öngören düzenlemenin, Uluslararası Muhasebe Standartları, Avrupa Birliği Muhasebe Standartları ve Sermaye Piyasası Kurulu Muhasebe standartlarıyla genel olarak karşılaştırılmaları ve eleştirisi amacına yönelik olarak hazırlanmıştır.

Türkiye'de muhasebenin gelişmesi ve uluslararası düzeye entegre edilmesi yönünden tebliğin çok önemli katkılar sağlayacağı kuşkusuzdur.

2-Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'ne ilişkin Genel Açıklama

Tebliğde 213 Sayılı Vergi Usul Kanununun 175 ve mükerrer 257. maddelerinin Maliye Bakanlığına verdiği yetkiye dayanılarak sırasıyla şu düzenlemeler yapılmıştır:

a)Muhasebenin Temel Kavramları

b)Muhasebe Politikalarının Açıklanması

c)Mali Tablolar ilkeleri

d)Mali Tabloların Düzenlenmesi ve Sunulması

e)Tekdüzen Hesap Çerçevesi, Hesap Planı ve işleyişi (1).

Bu düzenlemeler bilânço usulünde defter tutan gerçek ve tüzel kişilere ait teşebbüs ve işletmelerin faaliyet ve sonuçlarının sağlıklı ve güvenilir bir biçimde muhasebeleştirilmesi, mali tablolar aracılığı ile sunulan bilgilerin tutarlılık ve mukayese edilebilirlik niteliklerini koruyacak gerçek durumu yansıtması ve işletmelerde denetimin kolaylaştırılması amacıyla yapılmıştır. Tebliğde işletme hesabı esasına göre defter tutan işletmeler ise sadece belirlenen "Muhasebenin Temel Kavramlarına uymakla yükümlüdürler."(2) denilmektedirler.

Bilanço esasına göre defter tutan ve bir önceki yıl aktif toplam 25 milyar lirayı ve satışları toplam 50 milyar lirayı aşmayan Muhasebe Usul ve esaslarına "Mali tabloların düzenlenmesi ve sunulmasına ilişkin bölümünün " Temel Mali Tablolar'la ilgili kısmına uymakla yükümlüdürler (3).

Bu işletmeler sırasıyla;

- Ferdi İşletmeler
- Adi ortaklıklar
- Kollektif ortaklıklar
- Adi Komandit şirketlerdir.

Bu işletmelerin temel mali tabloların yanısıra diğer mali tabloların düzenlenmesi ve sunulmasına ilişkin usul ve esaslarına uymaları ihtiyatidir.

Yukarıda açıklanan kriterler muhasebe sistemi uygulama Genel Tebliği sıra No.1'de 5 ve 10 milyon sınırı getirilmiştir. Ancak bu sınırlar 18 Eylül 1994 tarih ve 22055 bo'lu Resmi Gazetede yayımlanan Maliye Baskanlığı Uygulama Genel Tebliği 3'te değitirilmiştir.

Bu düzenleme bilânço hesabı esasını kriter olarak, bu usulde defter tutma yükümlülükleri olan bazı kurum ve kuruluşları kapsamı dışına almıştır.

Bunlar sırasıyla;

a)Banka ve Sigorta Şirketleri

b)özel Finans Kurumları

c) Finansal Kiralama Şirketleri

d) Menkul Kıymet Yatırım Fonları

e) Sermaye Piyasası konusuna göre çalışan aracı Kuruluşlar

j) Yatırım Ortakları (4)

3-Tebliğin Türkiye'deki Muhasebe Uygulamalarına Katkısı

Türkiye'de önceden belirlenmiş ve Genel Kabul Görmüş Muhasebe ilkeleri içeriğinde hazırlanmış standartları içeren bir Muhasebe Sistemi uygulanmamıştır. Bunun nedeni ise uygulanan sistemler, belirli bir hesap çerçevesi öngörülerek düzenlenmemiştir. Genellikle bazı kurumlar kapsam içine alınırkan diğerleri kapsam dışı kalmıştır. Ayrıca ülkemizde muhasebeyi tüm olarak düzenleyen bir yasanın eksikliği bu uygulamaların hazırlanmasını zorlaştırmıştır.

Aynı bakış açısı ile Maliye Bakanlığı Genel Tebliği irdelendiğinde, yukarda sayılan aynı eksiklikleri burada da görmek mümkündür. Ancak bu çalışmalar olumlu sonuçlar

* M.Ü. İİBF, İşletme Bölümü Öğretim Görevlisi

alınmasında bir adımdır. Tebliğin Türkiye'de tekdüzen bir muhasebe sisteminin yerleştirilmesinde önemli katkılar sağlayacağı bir gerçektir.

Bu katkılar sırasıyla;

a) Tebliğ ile bilânço hesabı esasına göre defter tutma yükümlülüğü bulunan mükellefler kapsama alınmıştır.

Türkiye'de bilânço hesabı esasına göre defter tutma zorunluluğu olan mükelleflerin sayıları yaklaşık 300.000 dolayında olduğu düşünülürse gerçekte olumsuz bir tablo ortaya çıkmaktadır. Fakat etkin bir denetim ve yasal düzenlemelerle bu sayıyı arttırmak mümkündür.

b)Mali Tabloların düzenlenmesine ilişkin standartlar öngörülmüştür. Bu standartlar uluslararası ve dolayısı ile Avrupa Birliği standartlarına uyumludur.

4-Uluslararası Muhasebe Standartları Kapsamında "Uygulama Genel Tebliği"nin irdelenmesi

Türkiye'de yapılacak Muhasebe Sistemi Uygulama Çalışmaları Uluslararası Muhasebe Standartları içeriğinde ele alınarak düzenlenmesi gerekir. Bu tebliğde öngörülen düzenlemelere ilişkin kurallarla Uluslararası Muhasebe Standartları arasında uyum vardır.

Dünya ile entegre olan Türkiye'nin varolan veya gözden geçirilmesi gereken Muhasebe Sistemi herşeyden önce sadece Türkiye'nin gereksinimleri gözönüne alınarak düzenlenmemelidir. Zira muhasebe gibi dinamik bir unsur günün koşullarına göre ve uluslararası standartlar dikkate alınmadan düzenlendiği takdirde bir takım zorlukları da beraberinde getirecektir.

5-Avrupa Birliği Muhasebe Yönergelerinden konuyla son derece ilişkisi olan dördüncü Yönerge kapsamında eleştiri

Avrupa Birliğine tam üyelik konusunda çabalar sarfeden Türkiye'nin birbirinden farklı muhasebe sistem ve standartlarına sahip olan ve muhasebe yönünden uyumlaştırma çabalarını sürdüren AB ile bütünleşmesinde AB Muhasebe Yönergelerini de dikkate alarak, aynen kopya ederek değil, fakat Avrupa Birliği düzenlemeleri doğrultusunda gözden geçirilmesi daha uygun olacaktır. Bilindiği gibi Dördüncü Yönerge Mali Tablolarla ilgili düzenlemeler getirmiştir. Önceden belirlenmiş standartlara dayanan bir muhasebe sistemini öngörmemektedir.

6-Sermaye Piyasası Kurulun'ca öngörülen Genel Hesap Planı ve Maliye Bakanlığı Genel Tebliğinin Karşılaştırılması.

29 Ocak 1989 tarih ve 20064 sayılı resmi gazetede yayınlanan Sermaye Piyasası Kurulu'nun Mali Tablolarla ilgili Genel Tebliği sadece Sermaye Piyasası kapsamına giren Kurum ve Kuruluşları kapsamına almakta idi. Halbuki Hesap Çerçeveleri bir ülkede tüm kurum ve kuruluşları kapsamına alması gerekirdi. Maliye Bakanlığı Genel Tebliği ise bilânço hesabı esasına göre kapsamı genişletmiştir. Ancak bu düzenleme de tekdüzen hesap çerçevesi, onun dayanması gereken muhasebe sistemi ile işleyişi üzerine bilgi verilmemiş ve açıklama yapılmamıştır. (5)

Burada şunu ifade etmek gerekir ki;

Sermaye Piyasası Kurulunca düzenlenen mali tablolar Avrupa Birliği Dördüncü yönergesi kapsamında düzenlenen mali tablolara uygunluğu yönünden önemli bir gelişmedir.

Bilindiği gibi SPK bilanço tipleri 2 kısma ayrılmakta,

a)Kanuna tabi ortaklıkların ve aracı kurumlarca düzenlenecek ayrıntılı bilânço

b)Kanuna tabi ortaklıklar ve aracı kurumlarca düzenlenecek özet bilanço

Ayrıntılı bilânçoda hesaplar I.II.II şeklinde romen sayılı esas başlıklarda ve alfabetik alt başlıklarda 1, 2, 3 şeklinde alt maddelerden oluşturulmuştur. (6)

Özet bilânçoda ise, ana başlıklar alfabetik, alt başlıklar ise numeriktir.

Bu Genel Tebliğe göre düzenlenmesi gerekli mali tablolarda ise aynı şekilde özet ve ayrıntılı bilanço vardır ve hesaplar aynı düzen içinde sıralanmıştır.

Gerek Sermaye Piyasası Kurulu, gerekse Maliye Bakanlığı tebliğleri kapsamındaki mali tablolar Avrupa Birliği Dördüncü Yönergesi kapsamındaki mali tablolardan daha ayrıntılı olması ve anlaşılır olması nedeniyle de daha pratik olduğu söylenebilir.

7-Tebliğde Kavramsal Bazı Eksiklikler

Muhasebede kavramları ve onların açıklaması çok önemli olgu niteliğindedir. Tebliğde bu hususta bazı eksiklikler vardır:

a)Tebliğde muhasebenin temel kavramları yerine Genel Kabul Görmüş Muhasebe ilkeleri, başlığı kullanılabilirdi.

Tebliğde Mahasebenin temel kavramları olarak 12 kavram sıralanmış olup, bu kavramların beşi işletmenin ve muhasebenin faaliyeti

ile diğer yedisi muhasebe kayıt tekniği ile ilgilidir (7).

b)Mali tabloların düzenlemesinde salt vergi matrahının saptanması amacı güdülmekteydi(8). Ancak bu tebliğ ile bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Zira devletin görevlerinden biride vergi payını mükelleflerinden tam olarak tespit edebilmek ve tahsil etmektir. Ancak işletmelerden bilgi almak faaliyet sonuçlarına göre değerlendirmek ve yatırımların değerlendirilmesini sağlamak sadece devleti ilgilendiren bir konu olmayıp;

a) işletmelerin ortakları

b) Yatırım sahipleri

c) işletmeden bilgi sahibi olmak isteyen diğer kişiler

sonuç olarak, tebliğ yukarda sayılan kişi ve kuruluşları içeren ortak bir olgu üzerine düzenlenmiştir. işletmeler bu tebliğe uymak zorunda oldukları halde, mali kârın saptanması açısından vergi yasalarında yer alan özel hükümlere de uymak zorundadırlar.

8-Dipnotlarla ilgili Açıklamalar

Mali tabloların dipnotları aynı zamanda işletmede meydana gelecek her türlü değişikliği yansıtma özelliğini taşımalıdır. Bu nedenle tebliğde özellikle 29 nolu dipnotta yer alan mali tabloları önemli ölçüde etkileyen, yerine işletmede meydana gelen değişiklikler ve bunların hangi hesapları etkilediğinin açıklaması gerekirdi. Yoksa önemli ölçü bir kıstas değildir. Bu husus dışında bu tebliğde düzenlenen dipnotlar gerek SPK ve gerekse AB tebliğlerinde yer alan dipnotlarla paraleldir. Bu nedenle olumludur.

Değerleme ölçüsü ile ilgili açıklamalar bu tebliğe ait dipnotlarda yer almaktadır. Bu yönüyle de adı geçen diğer tebliğlerle uyum içindedir.

9- Maliyet Hesapları

Tebliğde maliyet hesapları 213 sayılı Vergi Usul Yasası kapsamında düzenlenmiş olup 7 nolu hesap grubunda yer almış ve 7/A, 7/B seçenekleri getirilmiştir.

Büyük ve orta büyüklükteki üretim ve hizmet işletmeleri için özellikle zorunlu olarak önerilen 7/A ticeret işletmeleri, isteyen küçük üretim işletmeleri kapsamında 7/B seçeneğinden yararlanmak suretiyle aşağıdaki esnekliklerle maliyet hesaplarının düzenlenmesine ve muhasebe kayıtlarına yansıtılmasına imkan tanınmıştır.Temel açıklamalar tebliğde yapılmıştır.

Maliyet giderlerinin sadece genel muhasebede tutarları tesbit edilmiş gider türlerinden ibaret olmadığı görülür(10). Tebliğde maliyetlerle ilgili esneklikler öngürülmüştür.

10-Maliyet Hesaplanması ile ilgili Esneklikler

Tebliğ kapsamında maliyetlerin hesaplanmasında aşağıda açıklanan esneklikler sağlanmıştır:

1)Basit ve karmaşık maliyet ilişkisi kurulabilir.

2)Birinci ve İkinci diye anılan çeşitli sistemlerin uygulanmasına imkan verir.

3)İstenilen kayıtlarda ayrıntı hesaplara (alt hesaplara) inilebilir.

a)Genel muhasebede alt hesaplar aracılığı ile maliyet muhasebesi hesapları yapılabilir.

b)Genel muhasebe dışında işletme (maliyet) muhasebesi tutma imkanı (bağlantı hesapları aracılığı ile)

c)Maliyet ayrıntı hesaplarının muhasebe dışı tablolarla yürütülebilmesi imkanı tanınır.

4)Tahmini ve standart maliyetleri muhasebe kayıtlarına intikal ettirmek suretiyle sapmalar aracılığı ile yönetime ek bilgiler sunma imkanı tanınmıştır.

11- Sonuç ve Öneriler

1-Maliye Bakanlığınca çıkarılan 2 ve 3 no'lu tebliğler kapsamında 1 no'lu tebliğe ilişkin eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

2-Türkiye'de daha önce yayımlanmış olan standartlara göre bir hesap çerçevesi öngörülmesi gereklidir ve bu öneriler içeriğinde düzenlemeler yapılabilir.

3-Uluslararası muhasebe standartları kapsamında çalışmaların yapılabilmesi için bu konuyla ilgili kurum ve kuruluşların bilgilendirilmesi.

4-Muhasebenin uluslararası entegrasyonuna önem verilmesi dünya ile bütünleşmede uluslararası kurum ve kuruluşlarla ilişki kurulması merkezi Ankara'da bulunan Avrupa Birliği merkezleri ile ilişkilerin geliştirilmesi.

5-Bu konuda Üniversite ve ilgili Bakanlıklar işbirliği yapmaktadır.

6-Yukarda sayılan alternatiflerin içeriğinde düşünülürse yapılan çalışmalar olumlu sonuçlar verecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1-Maliye Bakanlığı Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği Sıra No.1 ile ilgili Genel Açıklamalar 26.12.1992 ve 21447 sayılı Resmi Gazete.
2-Vergici ve Muhasebeci ile Diyalog Dergisi 1993 1,2 süryay, sürekli yayınlar Ticaret ve Sanayi A.Ş. S.5
3- Maliye Bakanlığı Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği sıra No.3 (18.9.1994) tarih ve 22055 sayılı Resmi gazete.
4- Vergici Muhasebeci ile Diyalog Dergisi 1993 9,10, süryay sürekli yayınlar Ticaret ve Sanayi A.Ş. S.6
5-Mehmet Yazıcı, Muhasebe Dergisi, Türkiye Muhasebe Mezunları Derneği, 1993 Sayı 34-, s.27.
6- Ümit GÖKDENİZ, Avrupa Topluluğu Muhasebe Uyumlaştırılmasında Dördüncü Yönergenin Rolü ve Türkiye'deki Muhasebe Uygulamalarına olan Yaklaşımı Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 1991, S.83
7- Ahmet KIZIL, Tekdüzen Muhasebe Sistemi, İstanbul 1993, S.3
8- Örneklerle Tekdüzen Hesap Planı Açıklamaları ve Mali Tablolar. (Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği). TÜRMOB yayınları 7, Ankara 1993, S.5
9- Muhasebe Dergisi, Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği Kasım-Aralık 1992, sayı 33, S.16.
10- Fikret ÖCAL, Maliyet Muhasebesi Ders Notları İstanbul 1989, S.11.

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.73-82

REKABETÇİ KİŞİLİK, PARAYA VERİLEN DEĞER VE PARA TASARRUFU ÜZERİNDE BİREYLERİN CİNSİYET FARKLILIKLARININ BELİRLEYİCİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ VE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Dr. Bülent MENGÜÇ*

ÖZET

Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırma ile, erkeklerin kadınlara göreli olarak daha rekabetçi kişiliğe sahip oldukları ve aradaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Erkekler, kadınlara göre paraya daha fazla değer vermekte olup erkek ve kadınlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark sözkonusudur. Ayrıca, hem kadın hem de erkekler açısından rekabetçi kişilik ve paraya verilen değer ile paraya verilen değer ve para tasarrufuna dönük tutum arasında pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki (korelasyon) bulunmaktadır. Öteyandan, rekabetçi kişilik ile paraya verilen değer arasında kadınlar açısından anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. Ancak erkekler açısından sözkonusu ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Bu araştırmanın belki de en ilginç sonucu, Lynn (1993) tarafından kullanılan ölçeklerin Türk üniversite öğrencilerinden seçilen örnek kütle için de geçerli, güvenilir ve genelleştirilebilir olmasıdır.

GİRİŞ

Lynn (1993), yirmi ülkenin üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada cinsiyet farklılıklarının rekabetçi kişilik, paraya verilen değer ve buna bağlı olarak para tasarrufuna dönük tutum gibi üç olgu üzerindeki etkisini araştırmış ve erkek öğrencilerin her üç olguya ilişkin değerlendirmelerinin (ortalama değer olarak) kız öğrencilere görece daha yüksek olduğu sonucuna varmıştır.

Bu araştırmanın temel amacı, Furnham (1994) ın İngiltere ve Lynn (1993) nin Abu Dabi, Avustralya, Brezilya, Kanada, Kolombiya, Almanya, Yunanistan, Hong Kong, İzlanda, Ürdün, Güney Kore, Yeni Zelanda, Portekiz, Singapur, Suriye, Güney Afrika[1], İngiltere, ABD, ve Yugoslavya[2] olmak üzere yirmi ülkenin üniversite öğrencilerinden seçilen örnek kütle üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmayı birkez de Türkiye den seçilen benzer nitelikteki örnek kütle üzerinde tekrarlamaktır. Ancak, rekabetçi kişilik, paraya verilen değer ve para tasarrufuna dönük tutum kavramları, araştırmanın kavramsal anlamda bir uyarlama olmaması nedeniyle genişletilmemiş ve ilgili literatür(ler) de konuyla ilgili çalışmalara yer verilmemiştir.

Bu araştırmanın önemi ise belli bağlı üç noktada toplanmaktadır:

1) Böylelikle konunun kültürlerarası boyutu (eğer varsa) ve Lynn (1993) tarafından kullanılan ölçeklerin Türk örnek kütlesi açısından geçerliliği ve güvenilirliği ortaya konacaktır.

2)Ulaşılan sonuçlar ışığında sözkonusu ölçeklerin değişik kültürlere uygunluğu bir kez daha test edilecek ve özellikle bu ve buna benzer nitelikte olup daha önce başka araştırmacılar tarafından farklı sosyo-ekonomik, kültürel, demografik vb. özelliklere sahip toplumlar üzerinde yapılmış çalışmaların her toplumu uyarlanabilmesinin mümkün olup olmayacağı da bir kez daha irdelenmiş olacaktır[3].

3)Bundan böyle uyarlama ve tekrar (ve gerçek anlamda farklı ülkeler-toplumlar üzerinde tekrar) niteliğindeki araştırmalarda üzerinde önemle durulması gereken konuların altı çizilecek ve daha bilinçli araştırmaların yapılması için gereken uyarı sağlanmış olacaktır[4].

HİPOTEZLER

Lynn (1993) tarafından kullanılan hipotez-ler bu araştırmanın kapsamında da aynı şekilde yeralmış olup, aşağıdaki gibi sıralanabilir:

H1: Erkekler, kadınlara göre daha rekabetçi bir kişiliğe sahiptirler.

H2: Erkekler, kadınlara göre paraya daha fazla değer verirler.

H3: Paraya verilen değer rekabetçi kişiliğin bir fonksiyonu olduğu için, rekabetçi kişilik ile paraya verilen değer arasında pozitif bir korelasyon vardır.

* M.Ü.,İİBF, İşletme Bölümü Araştırma Görevlisi

ARAŞTIRMA YAKLAŞIMI VE YÖNTEMİ

Bu araştırmanın gerçekleştirilmesi ve sonuçların geçerlik ve güvenilirliğinin test edilmesinde, sosyal bilimler literatüründe sıkça karşılaşılan ve üzerinde önemle durulması gereken bazı unsurlar gözönünde bulundurulmuştur: Türkiye ve Türkiye'ye benzer özellikler gösteren toplumlarda sosyal bilimler alanında daha bilinçli çalışmaların gerçekleştirilmesinde ve özellikle bilimsel altyapının (hatta bir veri tabanının) oluşturulmasında uyarlama ve tekrar niteliğindeki çalşmaların önemli bir yeri vardır. Böylece özellikle gelişmiş toplumlar üzerinde gerçekleştirilmiş birçok araştırmanın gelişmekte olan toplumlara da uygulanabilirliği denenecek, o toplum-lardaki araştırmacılara daha sonraki araştırmalar için gerekli altyapı oluşturulacak ve bilimsel gelişmeye ivme kazandırılacaktır.

Tüketici yönlü araştırmalarda, genellikle, ABD ve diğer gelişmiş toplumlar üzerinde seçilmiş örnek kütlede geliştirilen ölçeklerin güvenilirliği ve geçerliliği üzerinde durulmuştur. Ancak bu tür çalışmaların diğer toplumlara uygunluğu fazlaca tartışma konusu olmamıştır. Bunun için kullanılan ölçeklerin diğer kültürler üzerindeki psikometrik özelliklerinin (boyutsallık ve güvenilirlik) ortaya konması gerekmektedir (Churchill ve Peter 1984: Heeler ve Ray 1972). Aksi halde ABD de ya da dünyanın başka bir ülkesinde araştırmacılar tarafından geliştirilmiş ölçeklerin diğer ülkelere de uygun olup olmadığı bir soru işareti olarak kalacaktır (Albaum ve Peterson 1984: Douglas ve Craig 1983, Hui ve Triandis 1985). Bu araştırmada, Lynn (1993) tarafından kullanılan ölçeklerin Türk örnek kütlesi için de geçerli ve güvenilir olup olmadığı yani Türkiye için genelleştirilebilir olup olmadığı ortaya konmuş olacaktır (detayı için bakınız, Netemeyer, Durvasula ve Liechtenstein 1991).

Bu araştırma tasarımının tamamıyla keşifsel (exploratory) oluşundan dolayı, araştırma yönteminin tasarımında Berry (1980), Irvine ve Carroll (1980), Hui ve Triandis (1985) tarafından sözü edilen ve benzer nitelikteki çalışmalar için (ölçeklerin bir toplumdan diğerine uyarlanabilirliğinin test edilmesi amacıyla) önerilen şekilde olmasına özen gösterilmiştir.

Örnek Kütlenin Seçimi ve Veri Toplama Yöntemi: Bu araştırmanın örnek kütlesini İstanbul'daki altı üniversitede[5] öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın esası da üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirildiğinden, benzer bir örnekleme yöntemi-nin izlenmesi bu araştırmanın sonuçları ile Lynn (1993) tarafından 20 ülkeden seçilmiş örnek kütle ile karşılaştırılabilmesi amacıyla tercih edilmiştir. Buna göre, her üniversite bünyesinde halen kayıtlı bulunan toplam öğrenci sayısı ve dolayısıyla her üniversiteyi temsil edecek öğrenci sayıları basit tesadüfi örnekleme yoluyla belirlenmiştir. Daha sonra her üniversite için elde edilen örnek kütle, fakülte, yüksek okul, enstitü, bölüm vb. ne göre öğrenci dağılımları da dikkate alınarak alt gruplara ayrılmış ve böylece herhangi bir üniversite için elde edilen örnek sayısının 0 üniversitede yeralan tüm alt birimlerdeki öğrencelerin tepkilerini yansıtmasına çalışılmıştır. Sonuçta, toplam 922 kız ve 922 erkek olmak üzere 1844 öğrenci üzerinde anket çalışması yapılmıştır.

Sonuçta örnek kütlenin aşağıda belirtilen bazı özelliklere sahip olduğu ortaya çıkmıştır: Kız öğrencilerin % 89 u bekardır. % 6 sı üniversite yanısıra başka bir işte çalışmakta (ailesi yanısıra başka geliri olan)dır. %7'sinin ailesi İstanbul dışında yaşamakta olup, %74'ü üniversite sonrası hemen iş hayatına atılmayı planlamaktadır. Öğrencilerin %73 ü üniversite sonrası uzun bir süre evlenmeyi düşünmemekte ve evlilik öncesi belirli bir süre para tasarrufu istemektedirler. Yine kız öğrencilerin %9'unun halen en az bir bankada vadeli mevduat hesabı (TL olarak) bulunmakta, %1'i hisse senedi vb. değerli kağıtlara yatırım yapmaktadır. %5'i her ay düzenli olarak para tasarruf etmektedir. %64'ü harçlığı ile yetinememektedir. Çalışanların % 61'i ise halihazırda aldıkları ücreti yetersiz bulmakta ve en kısa zamanda yeni bir iş arayacaklarını belirtmektedirler. Çalışanların %65'i ve mezuniyet sonrası hemen çalışma hayatına girmeyi planlayanların % 82'i ise iş olanaklarını değerlendirmede ençok maddi olanakların üzerinde durduklarını belirtmektedir.

Erkek öğrencilerin % 91'i bekardır. %8'i üniversite yanısıra başka bir işte çalışmakta (ailesi yanısıra başka geliri olan)dır. %9'unun ailesi İstanbul dışında yaşamakta olup, %87'si üniversite sonrası hemen iş hayatına atılmayı planlamaktadır. Öğrencilerin % 81 i üniversite sonrası uzun bir süre evlenmeyi düşünmemekte ve evlilik öncesi belirli bir süre para tasarrufu istemektedirler. Yine erkek öğrencilerin %8'inin halen en az bir bankada vadeli mevduat hesabı (TL olarak) bulunmakta, %1'i hisse senedi vb. değerli kağıtlara yatırım yapmaktadır. % 8 i her ay düzenli olarak para tasarruf etmektedir. %66' sı harçlığı ile yetin-

memektedir. Çalışanların %70'i ise hali hazırda aldıkları ücreti yetersiz bulmakta ve en kısa zamanda yeni bir iş arayacaklarını belirtmekte-dirler. Çalışanların %69'u ve mezuniyet sonrası hemen çalışma hayatına girmeyi planlayanların %92'si ise iş olanaklarını değerlendirmede ençok maddi olanakların üzerinde durduklarını belirtme-ktedir.

Anket Formu: Anket formu belli başlı iki bölümden oluşmaktadır. Buna göre, örnek kütle kapsamında yeralan öğrencilerin demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerini ortaya koyacak sorular birinci bölümü, aşağıda belirtilen üç ölçeğe ilişkin toplam 17 madde ise ikinci bölümü oluşturmaktadır. Anket formu İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiş ve Brislin, Lonner ve Thorndike (1973) tarafından önerilen "tersten çeviri" ve "toplu çeviri" yöntemleri birarada kullanılmıştır[6].

Ölçekler: Bu araştırmada, Lynn (1993) tarafından kullanılan ölçekler kullanılmıştır. Ölçeklerin gerçek kaynaklarına inilmesi mümkün olmadığı için tümü Dr. Richard Lynn tarafından bu araştırmada kullanılmak üzere gönderilmiştir[7]. Üç ölçeğe ilişkin detaylar aşağıda belirtilmiştir (Ayrıca bkz. Tablo 1):

1.Rekabetçi Kişilik:

Spence-Helmrich (1983) tarafından 5 li likert olarak geliştirilen ve 5 maddeden oluşan bu ölçek "0=kesinlikle katılmıyorum", "4=kesinlikle katılıyorum" şeklinde düzenlenmiştir.

2. Paraya Verilen Değer:

Farnham (1984) tarafından geliştirilen bu ölçek, Lynn (1993) tarafından bu kapsamdaki bir araştırma için oldukça uzun bulunduğu için (18 maddelik), Furnham (1994) tarafından belirtilen ve en yüksek faktör değerlerine sahip maddeler seçilmiştir. Araştırma sonuçlarının Lynn (1993) ile karşılaştırılabilmesi amacıyla, bu çalışmada da aynı ölçeğe yer verilmiştir. Ölçeğin kısaltılmış biçimi "0=hiç değil" , "6-çok fazla" şeklinde 7 li likert olarak 5 maddeden oluşmaktadır.

3.Para Tasarrufuna Dönük Tutum:

Yamauchi ve Templer (1982) tarafından gerçekleştirilen bu ölçek "6= daima", " 0= asla" şeklinde 5 li likert olarak geliştirilen 7 maddeden oluşmaktadır.

Sonuçta bu araştırmada rekabetçi kişilik, paraya verilen değer ve para tasarrufuna dönük tutum olmak üzere üç değişken olduğu ve yukarıda belirtildiği şekilde ölçülecekleri söylenebilir.

Güvenilirlik Testi: Bu araştırmada Lynn (1993) tarafından kullanılan ölçeklerin (rekabetçi kişilik, paraya verilen değer ve para tasarrufuna dönük tutum) özellikleri Türk üniversite öğrencileri arasından seçilen örnek kütle açısından değerlendirilmiştir. İlk aşamada her ölçeğin boyutsallığı faktör analizi[9] aracılığıyla belirlenmiştir. Özellikle her ölçeğin, faktör analizi yardımıyla açıkladığı varyans % si ve herbir faktör ile ölçekte yeralan maddeler arasındaki korelasyon saptanmıştır. Faktör analizi için "Temel Bileşenler Faktör Analizi" (Principal Components Factor Analysis) kullanılmıştır. İkinci aşamada ise, Lynn (1993) ile kıyaslama yapabilmek amacıyla herbir ölçeğin güvenilirliğinin göstergesi olan cronbach a[10] değerleri hesaplanmıştır. Irvine ve Carroll (1980) a göre kültürlerarası araştırmalarda bu tür bir yaklaşım, belirli bir kültür için geliştirilen model ve/veya ölçeğin diğer bir kültüre de geneleştirilebilmesi açısından gereklidir. Aksi halde aynı ölçek kullanıldığı halde sonuçlara güvenilmesi imkansızlaşır (Green ve White 1976; Parameswaran ve Yaprak 1987).

Tablo-1'de ölçeklerin güvenilirlik değerleri görülmektedir. Buna göre "Temel Bileşenler Faktör Analizi" eş boyutlu bir görünüm arz etmektedir. Rekabetçi kişiliği ölçmek için kullanılan ölçek, örnek kütlenin rekabetçi kişiliğinin % 31.6 sını açıklamakta olup güvenilirlik derecesi (cronbach a=.716) dir. Paraya verilen değeri ölçmek için kullanılan ölçek için ise güvenilirlik derecesi (cronbach a=.704) olarak bulunmuş olup, üniversite öğrencileri tarafından paraya verilen değerin %39.3 ünü açıklamaktadır. Para tasarrufuna dönük tutumu ölçerken kullanılan ölçeğin açıklama derecesi %38.9, güvenilirlik derecesi ise (cronbach a=728) olarak bulunmuştur. Tüm bu bulgular, araştırmada kullanılan ölçeklerin önerilen yöntemler ile değerlendirildiğinde Türk üniversite öğrencileri için (yada en azından bu araştırmada kullanılan örnek kütle açısından) kullanılabilir, geçerli, güvenilir ve genelleştirilebilir olduğunu göstermektedir.

BULGULAR

Tablo 2 de cinsiyet farklılıklarına göre rekabetçi kişilik, paraya verilen değer ve para tasarrufuna dönük tutumdaki değişmeler görülmektedir. Buna göre, erkekler (x=13.79), kadınlara (x=12.27) göreli daha rekabetçi kişiliğe sahip olup, erkek ve kadınlarda rekabetçi kişilik arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlıdır (t=7.714, p<.01) T-testi, rekabetçi kişilik açısından kadın ve erkekler arasındaki farkın anlamlı olduğunu gösterdiğinden H_1 hipotezi yani "erkeklerin kadınlardan daha

rekabetçi kişiliğe sahip oldukları" yargısı kabul edilmektedir.

Tablo-2'de, Abu Dabi, Yunanistan, İzlanda, Ürdün, Suriye ve Güney Afrika'lı erkeklerin Türk erkeklerinden daha rekabetçi kişiliğe sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca, Abu Dabi, Yunanistan, Ürdün, Güney Kore, Suriye ve Güney Afrika'lı kadınlar ise Türk kadınlarından daha rekabetçi kişiliğe sahiptirler. Kanada, Kolombiya, Almanya, İzlanda, İrlanda, Ürdün, Yeni Zelanda, İngiltere, Yugoslavya ve ABD'li erkekler, kadınlardan daha rekabetçi olup, aralarında istatistiksel açıdan da anlamlı bir fark sözkonusudur. Öteyandan, Güney Kore, Hong Kong, Süriye ve Güney Afrika'lı kadınların, erkeklerden daha rekabetçi olduğu da görülmektedir.

Türk erkekleri (x=13.46), kadınlarına göre paraya daha fazla değer vermektedirler. Paraya verilen değer açısından erkek ve kadınlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark vardır (t=6.319, p<.01). Böylece H_2 hipotezi kabul edilmektedir. Ayrıca, Brezilya, Kolombiya, Yunanistan, Hong Kong, Ürdün, Suriye, ve Güney Afrika'lı erkekler, Türk erkeklerine göre paraya daha fazla değer vermektedirler. Brezilya, Kolombiya, Yunanistan, Hong Kong, Suriye, ve Güney Afrika'lı kız öğrenciler ise Türk kadınlarına göre paraya daha fazla değer vermektedirler. Ürdün'lü kadınlar ile Türk kadınlar, paraya değer verme açısından sonderece benzerdirler. Ayrıca, Kolombiya, Almanya, Yunanistan, Hong Kong, İzlanda, İrlanda, Ürdün, Güney Kore, Yeni Zelanda, Portekiz, Singapur, Güney Afrika, İngiltere, ABD'li kadın ve erkekler arasında Türklerde olduğu gibi paraya verilen değer açısından istatistiksel olarak anlamlı fark sözkonusudur. Sadece Güney Afrika'lı kadınlar, erkeklere göre paraya istatistiksel açıdan da anlamlı bir farkla daha fazla değer vermektedirler.

Türk erkekleri (x=21.3) kadınlarına göre (x=19.70) para tasarrufuna daha fazla dönüktürler. Bu nedenle, kadın ve erkekler arasında para tasarrufuna dönük tutum açısından istatistiksel açıdan anlamlı bir fark sözkonusudur (t= 5.971, p<.01) Bu açıdan ele alındığında Abu Dabi, Brezilya, İrlanda ve Güney Afrika'lı kadın ve erkekler arasında da istatistiksel olarak anlamlı fark vardır. Almanya, Güney Kore, Singapur ve Güney Afrika'lı kadınlar ise erkeklere göre para tasarrufuna daha fazla dönük oldukları görülmektedir.

Tablo-3'de sözkonusu değişkenler arasın-daki korelasyon görülmektedir. Buna göre, rekabetçi kişilik ile paraya verilen değer arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir korelasyon (erkekler için r=.27, p<.001; kadınlar için r=.28, p<.001) vardır. Korelasyon oranı açısından kadın ve erkekler arasında oldukça büyük bir fark olmamakla birlikte mutlak değer olarak kadınlarda iki değişken arasındaki korelasyon erkeklere göre daha yüksektir. Böylece H_3 hipotezi kabul edilmektedir. Ayrıca rekabetçi kişilik ile para tasarrufuna dönük tutum arasındaki korelasyon, kadınlarda daha yüksek ve istatistiksel açıdan da (r =.19, p<.05) anlamlıdır. Paraya verilen değer ve para tasarrufuna dönük tutum arasındaki korelasyon ise erkeklerde, kadınlara göre daha yüksek olup istatistiksel açıdan da anlamlıdır (r=.30; p<.001).

Suriye, Yeni Zelanda ve Abu Dabi'li erkekler ile Abu Dabi, Almanya, Ürdün, Hong Kong, Suriye ve Güney Afrika'lı kadınlar açısından rekabetçi kişilik ile paraya verilen değer arasındaki korelasyon, Türk erkek ve kadınlarına göre daha düşüktür. Ayrıca Abu Dabi'li erkekler açısından rekabetçi kişilik ile para tasarrufuna dönük tutum arasındaki korelasyon, Türk erkekleri açısından olduğu gibi Abu Dabi, Brezilya, Kolombiya, İzlanda, Yeni Zelanda, Singapur, Yugoslavya ve Suriye'li erkekler açısından da anlamlı değildir. Ayrıca, Brezilya, Kanada, Hong Kong, İrlanda, Yeni Zelanda, Singapur. Suriye, İngiltere ve ABD'li kadınlar açısından rekabetçi kişilik ile para tasarrufuna dönük tutum arasındaki korelasyon anlamlı olmadığı gibi, Almanya, İzlanda, Yugoslavya ve Ürdün'lü kadınlara ait korelasyon oranı, Türk kadınlara ait korelasyon oranından daha düşüktür. Kanada ve Singapur'lu erkekler açısından paraya verilen değer ile para tasarrufuna dönük tutum açısından korelasyon anlamlı değildir. Ayrıca Türk erkeklerine ait korelasyon oranı, Brezilya, Kolombiya, Almanya, Hong Kong, Ürdün, Güney Kore, Yeni Zelanda, Suriye, Güney Afrika, İngiltere ve ABD'li erkeklere ait korelasyon oranından daha yüksektir. Ayrıca, Avustralya, Brezilya, Hong Kong, İzlanda, Ürdün, Güney Kore, Yeni Zelanda, Suriye, Güney Afrika, İngiltere ve ABD'li erkeklere ait korelasyon oranından daha yüksektir. Ayrıca, Avustralya, Brezilya, Hong Kong, İzlanda, Ürdün, Güney Kore, Yeni Zelanda, Portekiz, Singapur, İngiltere ve Suriye'li kadınlar açısından paraya verilen değer ile para tasarrufuna dönük tutum arasındaki korelasyon oranı daha yüksektir. Kanada, Yunanistan, İrlanda ve ABD'li kadınlar açısından paraya verilen değer ile para ABD'li erkekler açısından rekabetçi kişilik ile paraya verilen değer arasındaki kore-

lasyon oranı ile İrlanda'lı erkekler ve Güney Afrika'lı kadınlar açısından paraya verilen değer ile para tasarrufuna dönük tutum arasındaki korelasyon oranı Türkler açısından söz konusu korelasyon oranları ile birbirine eşittir.

SONUÇ

Bu araştırma ile, önceden belirtilen temel amaca uygun olarak, Furnham (1984) ın İngiltere ve Lynn (1993) nin yirmi ülkenin üniversite öğrencilerinden seçilen örnek kütleler üzerinde gerçekleştirdiği çalışma birkez de Türkiye'den seçilen benzer nitelikteki örnek kütle üzerinde tekrarlanmıştır.

Böylelikle,

(1)Erkeklerin, kadınlara göre daha rekabetçi bir kişiliğe sahip oldukları,

(2)Erkeklerin, kadınlara göre paraya daha fazla değer verdikleri, ve

(3)Paraya verilen değer, rekabetçi kişiliğin bir fonksiyonu olduğu için, rekabetçi kişilik ile paraya verilen değer arasında pozitif bir korelasyon olduğu,

sonucuna varılmıştır. Ayrıca,

(1)Lynn (1993) tarafından kullanılan ölçeklerin Türk örnek kütlesi açısından geçerliliği ve güvenilirliği ortaya konmuş, böylece konunun kültürlerarası boyutunun varolduğu saptanmıştır. Ancak hipotezlerin her ülkede farklı sonuçlar vermiş olması ilgili kavramların henüz yeterince bilimsel bir açıklığa kavuşmadığını da göstermektedir.

(2)Ulaşılan sonuçlar doğrultusunda sözkonusu ölçeklerin değişik kültürlere uygunluğu bir kez daha test edilmiş ve özellikle bu ve buna benzer nitelikte olup daha önce başka araştırmacılar tarafından farklı sosyo-ekonomik, kültürel, demografik vb. özelliklere sahip toplumlar üzerinde yapılmış çalışmaların her topluma uyarlanabilmesinin mümkün olabileceği de bir kez daha irdelenmiştir.

(3)Bundan böyle uyarlama ve tekrar (ve gerçek anlamda farklı ülkeler toplumlar üzerinde tekrar) niteliğindeki araştırmalarda üzerinde önemle durulması gereken konuların altı çizilerek, daha bilinçli araştırmaların yapılması için gereken uyarı bir ölçüde sağlanmıştır.

KISITLAR VE İLERİYE DÖNÜK ARAŞTIRMA ÖNERİLERİ

Bu araştırmanın belli başlı kısıtları şunlardır:

(1) Sadece üniversite öğrencileri üzerinde araştırma yapılmış olması, ölçeklerin güvenilirliği ve geçerliliğinin test edilmesi ile Türkiye çapında genelleştirilebilmesi açısından sakıncalıdır. Çünkü üniversite öğrencileri homojen bir örnek kütle oluşturmakta ve bu nedenle de ölçeklere verdikleri yanıtlar da belirli ölçüde benzerlik göstermektedir[8] . Daha sonraki bir araştırmada değişik sosyo-ekonomik, demografik ve hatta kültürel özelliklere sahip heterojen nitelikte örnek bireyler kullanılarak belirtilen kısıt ortadan kaldırılabilir.

(2) Rekabetçi kişilik, paraya verilen değer, ve para tasarrufuna dönük tutum, sadece cinsiyet farklılıkları açısından ele alınmış, diğer demoğrafik, sosyo-ekonomik vb. değişkenler kapsam dışında bırakılmıştır. Bu değişkenlerin sözkonusu kavramların ölçümünü ne yönde ve nasıl etkilediği belirlemeli, böylece literatüre yeni bir boyut eklenerek katkıda bulunulmalıdır.

(3) Rekabetçi kişilik, paraya verilen değer, ve para tasarrufuna dönük tutumu belirlemede kullanılan ölçekler sadece Lynn (1993) de belirtildiği şekilde alındığından ölçeklerin ait oldukları faktörleri açıklayabilme %'si düşüktür. Oysaki ölçek maddelerini arttıracak açıklanan varyans % sini de arttırma olasılığı sözkonusu olabilir.

(4) Buraya kadar konuya sadece yöntem açısından bakılmış, ancak konunun özellikle pazarlama ve tüketici davranışı boyutu kapsam dışı bırakılmıştır. Pazarlama literatüründe sözkonusu kavramlar açısından büyük bir tanımsal ve keşifsel araştırma açığı vardır. Hipotezlerin her ülkede farklı sonuçlar vermiş olması ilgili kavramların henüz yeterince bilimsel bir açıklığa kavuşmadığını da örnek olarak verilebilir. Bu nedenle keşifsel araştırmalar yardımıyla, tüketici davranışı kapsamında, rekabetçi kişilik, paraya verilen değer ve para tasarrufuna dönük tutumu etkileyen doğrudan ve dolaylı değişkenlerin ortaya konması gerekecektir. Pazarlama ve tüketici davranışı literatüründe ilgili kavramlara henüz net ve açık bir şekilde olmasa da materyalizm konuları her toplumda öncelikle incelenmesi gerekli ve tüketici araştırmalarının da özel ilgi odağı halindeki konulardır. Materyalizm kapsamında yurtdışı literatürde oldukça sıklıkla rastlanan araştırmalara Türkiye'den de ilave bazı katkılarda bulunabilmesi, öncelikle rekabetçi kişilik, paraya verilen değer, para tasarrufu gibi bazı öncelikli kavramların araştırma bazında ele alınmasını gerektirmektedir.

NOTLAR

(1) Araştırma, Güney Afrika'nın Transkei özerk bölgesinde gerçekleştirilmiş olup Lynn (1983) araştırmasında Güney Afrika Cumhuriyeti yerine bu bölgeyi belirtmekle yetinmiştir.

(2) Araştırmada örnek kütlenin Yugoslavya'dan seçildiği belirtilmiş ancak verinin toplandığı tarihte Yeni Yugoslavya (Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan) yada Eski Yugoslavya'dan ayrılan yeni bazı cumhuriyetleri de kapsayıp kapsamadığı konusunda herhangi bir detay verilmemiştir.

(3) Uyarlama, genel anlamıyla, "herhangi bir araştırmanın sonuçlarının yeniden üretilebilirliği yada tutarlılığının kanıtlanması"dır.

(4) Uyarlama çalışmaların çok çeşitli türleri vardır. Bu çalşma bu türlerden sadece "tam" ve "zincirleme" uyarlamadır. Zincirleme uyarlama genellikle tercih edilen bir türdür. Çünkü farklı bir zaman diliminde ve farklı bir örnek kütle ile yapılan çalışmada orijinal çalışmaya (Uyarlanan çalışma) ilişkin daha fazla destekleyici bilgi ve kanıt elde etme olanağı vardır. Tam uyarlama ise orjinal çalışmanın sonuçlarını yeniden türetmeye olanak tanır. Eğer tam uyarlama orjinal çalışma sonucunda elde edilen bilgileri onaylayıcı nitelikte ise, bu durumda, aynı sonuçları doğrulayıcı iki çalışma elde edilmiş olur. Uyarlama türü çalışmalarda sonuçlar arasında istatistiksel açıdan farklılıklardan çok sonuçların benzerliği arzu edilmektedir.

(5) İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimar Sinan Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi

(6) Bu yöntemin kullanılma nedeni, İngilizce'den Türkçe'ye çeviri yaparken meydana gelebilecek anlam değişmelerinin önlenmesi, kelimenin uygun karşılığının bulunamaması, gerekli vurgulamaların net ve doğru bir şekilde yapılması ve cümlelerin vermek isteği mesajın tam anlamıyla sağlanmasıdır. Detaylı bilgi için bkz. Mitchell (1965), Berry (1969), Mayer (1978), Seaton (1987) ve Sood (1989).

(7) Barker (1992), kullanılan herhangi bir ölçeğin niteliğinin alınan cevaplarda da bir farka neden olabileceğini, bu nedenle kullanılacak ölçeğe sonderece dikkat edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

(8) Barker (1992), farklı kültürel ortamlarda tekrarlanan çalışmalarda birden fazla örnek kütle kullanılmasının faydalı olacağını belirtmektedir.

(9) Faktör analizinin amacı, Lynn (1993) tarafından kullanılan ölçeklerin Türk üniversite öğrencileri arasından seçilen örnek kütle üzerinde de kullanılabilir olup olmadığının ortaya konmasıdır.

(10) Nunnally (1978) ve Peter (1979) a göre bir ölçeğin kullanıldığı örnek kütle için güvenilir olabilmesi ve çalışmanın sürdürülebilmesi için Cronbach α değerinin %70 in üzerinde olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Albaum, Gerald; Robert A. Peterson (1984), "Empirical Research in International Marketing 1976-1982," Journal of International Business Studies, 15 (Spring/Summer), 161-173.

Barker, A. Tansu; Eugene Kaciak (1992), "An Examination of the Equivalence of Four Measurement Sclaes in Cross-Cultural Research," Journal of International Consumer Marketing, 4(3), 77-93.

Berry, John W. (1980), "Introduction to Methodolgy, " in The Handbook of Cross-Cultural Psychology, Vol.2, Harry C. Triandis ve John W.Berry (eds.), Boston, M.A: Allyn and Bacon, Inc.: 1-29.

Brislin, R.; W.J. Lonner; R.M. Thorndike (1973), Cross-Cultural Research Methods, New York: Wiley.

Douglas, S.P.; C.S. Craig (1983), International Marketing Research, Prentice-Hall.

Editorial (1992), "On Replication in Consumer Research: Part I, "Journal of Consumer Research, 19 (June).
Editorial (1992), "On Replication in Consumer Research: Part II, "Journal of Consumer Research, 19 (September).

Furnham, A. (1984), "Many Sides of the Coin: The Psychlogy of Money Usage," Personality and Individual Differences, 5, 501-509.

Green, Robert T.; Phillip D. White (1976), "Methodological Considerations in Cross-National Consumer Research," Journal of International Business Studies, 7(Fall/Winter), 81-87.

Heeler, R.; M.L.Ray (1972), "Measure Validation in Marketing," Journal of Marketing Research, 9(November), 361-370.

Hui, C. Harry; Harry C. Triandis (1985), "Measurement in Cross-Cultural Psychology: A Review and Comparison of Strategies,"Journal of Cross-Cultures Psychology, 16(June), 131-152.

Irvine, Sid H.; William K. Carroll (1980), "Testing and Assessment Across Cultures: Issues in Methodology and Theory," in The Handbook of Cross-Cultural :Psychology, Vol.2, Harry C Triandis ve John W. Berry (eds.), Boston, M.A: Allyn and Bacon, Inc.: 127-180.

Lynn, Richard (1993), "Sex Differences in Competitiveness and the Valuation of Money in Twenty Countries"The Journal of Social Psychology, 133 (4), 507- 511.

Mayer, C.S. (1978), "Multinational Marketing Research: The Magnifying Glass of Methodological Problems, "European Research, 6 (March), 77-84.

Mitchell, R.E. (1965), "Survey Materials Collected in the Developing Countries," International Social Science Journal, 17 (Winter), 665-685.

Netemeyer, Richard G.; Srinivas Durvasula; Donald R.Lichtenstein (1991), "A Cross-National Assessment of the Reliability and Validity of the CETSCALE "Journal of Marketing Research, 28 (August), 320-327.

Nunnally, Jum (1978), Psyhometric Theory, New York: McGraw Hill.

Parameswaran, Ravu; Atilla Yaprak (1987), "A Cross-National Comparison of Consumer Research Measures," Journal of International Business Studies, 18 (Spring), 35-49.

Peter, Paul (1979), "Reliabilitiy: A Review of Psychometric Basics and Recent Marketing Practices," Journal of Marketing Research, 16(February), 6-17.

Seaton, Bruce (1987), "An Empirical Investigation of the Role of Language in Cross-National Research," Developments in Marketing Science, 10, 141-145.

Sood, James(1989), "Equivalent Measurement in International Market Research.," Journal of International Consumer Marketing, 2(2), 25-41.

Spence, J.A.: R.L. Helmreich (1983), "Achievement- Related Motives and Behavior," In J.A. Spence (ed.), Achievement and Achievement Motives (s.7-74), San Francisco: W.H.Freeman.

Yamauchi, K.T.; D.I. Templer (1982), "The Development of a Money Attitude Scale," Journal of Personality Assessment, 46, 522-528.

Tablo 1

Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirliği
(Temel Bileşenler Faktör Analizi)

Rekabetçi Kişilik	a	b	c	d	e
(4=kesinlikle katılıyorum, 0=kesinlikle katılmıyorum				.716	21.6
1-Başkalarıyla rekabetin sözkonusu olduğu koşullarda çalışmaktan zevk alırım.	2.94	.30	.808		
2-Bir işte diğerlerinden daha iyi performans sağlamak benim için önemlidir.	3.06	.23	.869		
3-Hem iş hem de oyunda kazanmanın önemli olduğunu düşünüyorum.	2.56	.26	.887		
4- Diğer insanların benden daha iyi bir performans sağlamadıklarına kızarım.	2.03	.27	.856		
5- Başkalarıyla rekabet halinde olduğumda daha sıkı çalışırım	2.89	.30	.782		
Paraya verilen Değer					
(6=çok fazla, 0=hiç değil)				.704	29.3
1- Parının tüm sorunlarımı çözeceğine sıkı sıkıya inanmaktayım.	4.99	.17	.720		
2- Parının gerçekten güvenebileceğim tek dayanak olduğunu düşünüyorum.	4.23	.27	.867		
3- Para için yasal sayılabilecek her türlü şeyi yapardım.	4.54	.15	.802		
4- Maddi başarılarımla (ücret, servet, yatırımlar, vb.) gurur duyarım ve arkadaşlarımın maddi başarılarımı bilmesini isterim.	4.68	.31	.897		
5- Tanıdığım diğer birçok kimseye kıyasla, parayı onların düşündüğünden daha çok düşünürüm.	4.40	.29	.737		
Para Tasarrufuna Dönük Tutum					
(6=daima, 0=asla)				.728	28.9
1- Gelecek için mali planlama yapıyorum.	4.37	.31	.692		
2- Gelecek için düzenli olarak bir yere para koyarım.	3.94	.24	.705		
3- Yaşlılık zamanıma hazırlık olsun diye şimdiden tasarruf yapıyorum.	4.07	.26	.829		
4- Paramın izini sıkı sıkıya takip ederim.	5.36	.24	.826		
5- Dikkatli bir mali bütçe izlemekteyim.	4.69	.25	.617		
6- Para konusunda çok tedbirliyim.	5.66	.28	.736		
7- Bir diğer ekonomik sarsıntı dönemi için yeterli param var.	4.45	.23	.876		

a Aritmetik ortalama
b Her bir maddenin ait olduğu boyutla (rakbetçi kişilik, paraya verilen değer ve para tasarrufuna dönük tutum) arasındaki ilişkinin değeri (korelasyon oranı)
c Faktör değeri
d Cronbach α değeri
e Her bir faktörün-boyutun kendisinden beklenen özellikleri açıklayabilme düzeyi(%)

Tablo 2
Cinsiyetin Rekabetçi Kişilik, Paraya Verilen Değer ve Para Tasarrufuna Dönük Tutum Üzerindeki Etkisi

		Rekabetçi Kişilik				Paraya Verilen Değer				Para Tasarrufu			
Ülke		Erkek		Kadın		Erkek		Kadın		Erkek		Kadın	
	n	AO	SS	AO	SS	AO	SS	AO	SS	AO	SS	AO	SS
Abu Dabi	250	14.42	3.35	14.27	3.78	11.43	6.73	9.89	6.70	19.93	9.16	15.43	8.36c
Avusturalya	297	11.64	4.00	11.19	3.98	7.50	5.96	6.47	5.85	18.29	9.51	18.48	9.03
Brezilya	306	11.58	4.51	10.75	4.03	13.63	6.03	12.68	5.95	28.62	7.51	26.74	9.01a
Kanada	164	13.18	3.89	10.88	3.85c	9.71	7.17	8.42	6.16	17.75	9.53	20.32	9.77
Kolombiya	300	13.49	3.12	12.45	4.15a	13.57	5.66	11.71	5.79c	25.37	9.04	24.99	10.03
Almanya	306	10.12	4.47	8.07	3.92c	6.61	5.61	4.78	4.73b	18.78	10.25	18.94	8.94
Yunanistan	311	14.00	4.06	13.65	3.60	14.50	7.31	12.99	6.23a	22.78	9.25	21.43	8.77
Hong Kong	306	12.51	3.41	12.77	2.86	14.28	5.75	12.70	5.56a	20.42	8.14	20.01	6.97
İzlanda	320	13.97	3.32	12.01	3.84c	9.70	7.27	5.35	5.27c	18.36	8.46	16.62	8.83
İrlanda	300	11.65	4.20	1033	4.05b	9.05	6.46	6.62	5.64c	14.92	9.41	11.75	8.39b
Ürdün	300	15.13	2.96	14.41	3.03a	14.57	6.93	11.05	6.59c	21.17	8.07	19.54	7.86
Güney Kore	317	13.43	3.39	13.88	3.61	11.65	6.60	10.13	6.51a	20.34	8.58	20.74	9.79
Y.Zelanda	373	11.50	3.69	10.75	3.64a	9.54	6.71	7.56	5.71b	18.15	8.54	17.34	8.48
Portekiz	145	12.00	3.83	11.88	3.28	11.32	5.95	9.31	4.53a	26.10	7.43	25.03	7.44
Singapur	458	11.50	3.75	11.25	3.63	9.03	5.91	7.98	6.72	22.26	9.05	22.35	9.75
Suriye	300	13.87	2.74	14.19	2.17	14.09	5.62	11.91	6.15c	22.10	6.21	20.64	7.06
G.Afrika Cumh.	302	15.96	3.64	16.52	3.09	14.35	7.44	16.28	7.23a	26.04	9.26	29.20	7.70b
İngiltere	596	11.37	4.70	9.90	4.09c	7.10	6.46	5.11	5.07c	16.25	9.37	15.68	8.43
ABD	684	13.65	3.57	11.86	3.47c	12.24	6.84	9.13	6.26c	22.82	9.01	22.09	8.83
Yugoslavya	334	11.81	4.15	10.64	4.28a	12.61	6.89	8.78	6.81a	16.88	9.89	16.19	8.16
TÜRKİYE	1844	13.79	3.40	12.27	3.80b	13.46	6.52	11.06	6.47b	21.37	8.60	19.70	8.37b

a $p < .05$
b $p < .01$
c $p < .001$

Tablo 3
Korelasyon Analizi

	Rekabetçi Kişilik		Paraya Verilen Değer		Para Tasarrufu	
Ülke	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Abu Dabi	.02	.20**	.12	.25**	.43***	.27***
Avusturalya	.45***	.38***	.16*	.35***	.42***	.14*
Brezilya	.36***	.38***	.08	.07	.14*	.16*
Kanada	.44***	.44***	.27*	-.10	-.05	.05
Kolombiya	.35***	.30***	.10	.29***	.14*	.35***
Almanya	.32***	.16*	.19*	.12*	.26**	.28***
Yunanistan	.49***	.42***	.20**	.28***	.36***	.11
Hong Kong	.32***	.27***	.30***	.09	.23**	.15*
İzlanda	.31***	.41***	.13	.16*	.46***	.24***
İrlanda	.37***	.26***	.20**	.12	.30***	.04
Ürdün	.33***	.23***	.23**	.14*	.28***	.23**
Güney Kore	.40***	.29***	.29***	.25***	.25***	.15**
Y.Zelanda	.25***	.39***	.09	.08	.26***	.16**
Portekiz	.68***	.41***	.44**	.28***	.44***	.18*
Singapur	.40***	.35***	.12	-.02	.05	.12*
Suriye	.14*	.13*	-.09	.00	.18*	.24**
G.Afrika Cumh.	.43***	.17*	.29***	.29***	.18*	.25***
İngiltere	.32***	.37***	.24***	.09	.26***	.18***
ABD	.39***	.38***	.11*	.02	.14**	.01
Yugoslavya	.29***	.42***	.08	.17*	.38***	.31***
TÜRKİYE	.27***	.28***	.11	.19*	.30***	.25***

a $p < .05$
b $p < .01$
c $p < .001$

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.83-90

MALİ BİLANÇO HAZIRLAMA POLİTİKALARI

Dr. Joachim Behrendt*
Arş. Gör. E. Şule Gökşenli*

1. Giriş

Gelir ve kurumlar vergileri, bir işletme için en önemli vergilerdendir. Gelir vergisi ve kurumlar vergisi, mali bilançonun yardımıyla bulunan kara bağlıdır. Kar ne kadar yüksek olursa, cari dönemde ödenecek olan gelir vergisi ve kurumlar vergisi de o kadar yüksek olur[1]. Bir işletmeci, yıllık mali bilançosunu hazırlarken iki sorunun cevabı önem taşımaktadır:

-Yıllık kar ve buna bağlı olarak yıllık vergi *nasıl* etkilenmelidir?

-Vergi yükünün asgari hale getirebilmesi için *neler* yapılmalıdır[2]?

Burada işletme vergiciliğinin üstlendiği görev, hedefe en uygun biçimde ulaşabilmek için vergiye tabi olayları yönlendirmekdir. *Mali bilanço politikasının* izlenmesindeki amaç ise yukardaki iki soruya cevap verebilmektir[3].

Mali bilanço politikasının araçları olarak vergiye tabi olan müteşebbisleri yönlendirmek ve seçimlik haklarının kullanılması ağırlık kazanmaktadır[4]. İşletmeciler, vergi yükünü en aza indirmeye çalışmaktadırlar. Bir işletmecinin bir makinayı satın almak veya kiralamak gibi iki alternatifi olabilir. Böylece yıllık amortisman oranları ve makina satın alınırken yapılan harcamalar veya yıllık kira bedeli, vergiye tabi gider olarak gösterilebilmektedir[5]. Ancak işletmeci, vergi bilançosu hazırlanmadan önce makina konusunda kararını vermelidir. İşletmeci, geleceğe dönük tedbirler aldığı için vergiye tabi olanlarının, bilançonun hazırlanışı sırasında direk olarak bir bağlantısı bulunmamaktadır. Bu durumdan sadece vergi kazancı değil, aynı zamanda başka parametreler de etkilenmektedir.

Örnek olarak her iki alternatifin nakit akışı, kredi miktarı, vb. durumlar gösterilmektedir.

Mali bilançonun araçlarından biri olan *seçimlik haklarının kullanılmasında* buna benzer bir sorun ortaya çıkmamaktadır. Vergi haklarının ne zaman ve nasıl kullanılacağı kararı, mali bilançonun hazırlandığı dönemde verilmektedir[6]. Dolayısıyla seçimlik hakları kullanılırken geçmişe dönük tedbirler alınmaktadır. Vergisel tercihler kullanılırken sadece vergi kazancı ve vergi ödemeleri önemlidir; diğer işletme büyüklükleri ise dikkate alınmamaktadır[7]. Bu gruptaki araçlara örnek olarak amortisman hesaplama yönteminin seçimi, maloluş kapsamının belirlenmesi veya stok değerlemede LİFO veya ortalama fiyat metodunun kullanılması gösterilmektedir[8].

Bu yazının amacı, olayları sadece vergi çerçevesinde ele almak ve Türkiye'deki mali bilanço politikası hakkında temel fikirleri belirtmektir. Bunun için bundan sonraki açıklamalar *"Bir işletmeci, vergide seçimlik haklarını kullanarak ve enflasyonu da dikkate alarak vergi kazancını nasıl etkilemeli ki işletmenin vergi yükü en aza indirilebilsin?"* seklinde ele alınacaktır.

2. Nominal Değerli Mali Bilanço Politikası

Bu konuyu açıklığa kavuşturabilmek için bir örnekten hareket edilmiştir: t_0 zamanında kurulmuş olan bir işletmenin faaliyete geçebilmesi için 60 milyon TL tutarında makina satın alınmıştır. Gelecek 4 yıl içerisinde 165 milyon TL tutarında satış geliri hedeflenmiştir. Amortisman dışında üretim için 75 milyon TL ödeme gerektiren giderler oluşmuştur. İşletme, satın aldığı makina için -vergi mevzuatı tarafından da kabul edilmiş olan- amortisman hesaplama yöntemlerinden

---

* M.Ü.,İİBF, Almanca İşletme Bölümü

[1] *Rose*, Betriebswirtschaftliche Steuerlehre, 2. Baskı, Wiesbaden 1990, Sayfa 289

[2] *Wöhe*, Bilanzierung und Bilanzpolitik, 8. Baskı, München 1992, Sayfa 705

[3] *Haberstock*, Steuerbilanz und Vermögensaufstellung, Hamburg 1984, Sayfa 294 ve sonraki sayfalar

[4] *Corsten/Reiss*,Betriebswirtschaftslehre, München/Wien 1994, Sayfa 589; *Haberstock*, Steuerbilanz und Vermögensaufstellung, a.g.e., Sayfa 291

[5] *Haberstock*, Steuerbilanz und Vermögensaufstellung, a.g.e., Sayfa 296

[6] Ancak bunun geçerli olabilmesi için bilançonun sürekliliği önemlidir. Seçimlik haklarının kullanılması, her yıl keyfi olarak değiştirilmemelidir.

[7] *Rose*, a.g.e., Sayfa 288

[8] *Haberstock*, Steuerbilanz und Vermögensaufstellung, a.g.e., S. 295

birini seçebilmektedir[9]. Bunun için de ya normal amortisman yöntemi seçilerek yıllık % 25 ini (yani 15 milyon TL) muhasebeleştirilecek ya da azalan amortisman tutarları yöntemini seçerek yıllık % 50 sini ve kalan değer de 4. yılda itfa edilecektir. Azalan amortismanlar yöntemi seçildiği taktirde yıllar itibarıyla amortisman tutarları, t_1'den t_4'e kadar sırası ile 30 milyon, 15 milyon, 7,5 milyon ve 7,5 milyon TL olur.

Satış gelirleri, ödeme gerektiren giderler ve amortismanlar hesaplanarak kar (K) bulunmaktadır. Her iki alternatifin dönemler itibarıyla karları (K_1 'den K_4'e kadar) ve toplam karları (K_{top}) aşağıdaki gibidir:

	Normal Amortisman (Mio.)	Azalan Bakiyeli Amortisman (Mio.)
K_1	75	60
K_2	75	75
K_3	75	82,5
K_4	75	82,5
K_{top}	300	300

Bu örnekten, mali bilanço politikası için birtakım temel bilgiler ortaya çıkmaktadır:

1. Ödeme fazlası, her iki alternatif için de vergi öncesi 90 milyon TL (165 milyon - 75 milyon) ve bu, toplam kardan bağımsız bir şekilde oluşmaktadir. Araç olarak vergisel tercihlerin kullanılması ile mali bilanço politikası oluşturulursa, verginin nakit olarak ödenmesi dışında, nakit akımı etkilenmemektedir. Buna karşın bilançoda yeralan varlık birimlerinin veya borçların pozisyonları etkilenmektedir.
2. Seçimlik haklarının kullanılması,karların daha sonraki dönemlere ertelenmesini sağlamaktadır[10]. İki alternatifin birbirinden farkı ise dönemseldir; toplam karları ise aynıdır. Bunun sebebi ise bilanço ve değerleme yöntemlerinin farklı ele alınmasıdır; böylece gayri nakdi değerler, bilançoda yüksek değerlenmiştir. Bir işletmenin kuruluş ve kapanış döneminde gayri nakdi değerler olmadığı için bilanço ve değerleme yönteminin seçimine gerek kalmamaktadır.
3. Her iki alternatifte nakit akımı aynı ve işletme sahibi açısından sadece kar dağıtımı önemli[11] olduğu için karın düşük veya yüksek ilan edilmesi bir önem taşımamaktadır. Nakit akımı açısından kar dağıtımının, ilan edilen karla bir ilişkisi bulunmamaktadır[12].
4. Herhangi bir dönemde bilançoda gösterilen aktifler ne kadar düşük (borçlar ne kadar yüksek) olursa cari dönem karı da o kadar düşük ve gelecek dönemlerde oluşacak olan karlar da o kadar yüksek olmaktadır.

Bir işletmenin, seçimlik haklarını nasıl kullanması gerektiği henüz açıklık kazanmamıştır. Uygulamada işletmelerin amaçları, her bir dönemde oluşan karlarını mümkün olduğu kadar düşük göstermektir. Bu sebebten dolayı normal amortisman yerine azalan bakiyeli amortisman yöntemi seçilmektedir[13]. Bu tercih sonucunda 1. dönemde, normal amortismana göre daha az kar sebebiyle daha düşük vergi ödenmektedir. Ancak 3. ve 4. dönemlerde daha yüksek kar sebebiyle daha fazla vergi ödenmektedir. Uygulamada algılandığı gibi vergi tasarrufu sözkonusu değildir. Vergi ödemeleri, sadece daha sonraki dönemlere ertelenmektedir.

Ancak dönem karlarının ertelenmesi ile birtakım avantajlar doğmaktadır: Ödenmeyen vergi sebebiyle işletmenin nakit akışında bir azalma meydana gelmemektedir. Bu etkiye "*Nakit (Likit) Etkisi*" denilmektedir[14]. Vergisel tercihlerin kullanılması yoluyla ertelenen vergiler, işletmenin kendi bünyesinde veya piyasada faize yatırılmaktadır. Bu etkiye de "*Faiz Etkisi*" denilmektedir[15].

Vergide seçimlik haklarının kullanılması yoluyla kar, her dönemde mümkün olduğu kadar düşük gösterilirse işletme, hem faiz, hem

---

[9] 7.7. 1994 yılına kadar geçerli olan vergi mevzuatı esas alınarak hesaplamalar yapılmıştır. Güncel amortisman şartları zorlaştırılmıştır: Kullanım süresi genelde 5 yıla çıkarılmış ve amortisman oranları, normal amortismanda % 20'e ve azalan bakiyeli amortismanda % 40 'a düşürülmüştür.

[10] *Wöhe*, a.g.e., S. 705

[11] *Coenenberg*, Jahresabschluss und Jahresabschlussanalyse, 13. Baskı, Landsberg 1992, S. 735; *Haberstock*, Steuerbilanz und Vermögensaufstellung, a.g.e., S. 293

[12] Şirket anlaşmasında hisse sahiplerine yapılan kar dağıtımı, o yılın karının çözülmesiyle bu durum geçerli olmaktadır. Bazı işletmelerde, özellikle sermaye şirketlerinde, daha önceki yıllarda elde edilen karlar, yedek akçe olarak ayrıldığı zaman bu ilke geçerli olmaktadır.

[13] *Rose*, a.g.e., S. 290

[14] *Wöhe*, a.g.e., S. 705

[15] *Haberstock*, Steuerbilanz und Vermögensaufstellung, a.g.e., S. 295

de nakit etkisinden tam olarak yararlanmış olmaktadir.

İşletme, kendisini feshetmeden önce vergi mevzuatı tarafindan kendine yeterli vergisel tercihler sunulursa faiz etkisinden tümüyle yararlanabilmek için toplam karlarını son döneme erteleyerek vergilendirmektedir. Bu seçenek, adi ve şahıs şirketlerinde de olumsuz etki yaratmaktadır; çünkü gelir vergisinde basamaklı vergilendirmeye (progresyon) tabi oldukları için karlarını son döneme ertelediklerı zaman daha fazla vergi ödemek zorunda kalmaktadırlar. Bu olumsuz etkiye "*Basamaklı Vergilendirme (Progresyon) Etkisi*" denilmektedir[16]. Günümüzde Türkiye'de uygulanan gelir vergisi oranları: 75 milyon TL na kadar % 25, 75-150 milyon TL arasında % 30 dur. Tekrar örneğe dönüldüğü zaman gelir vergisi ödemeleri asagidaki gibi olur:

	Normal Amortisman		Azalan Bakiyeli Amortisman	
	Kar (Mio.)	Vergi (Mio.)	Kar (Mio.)	Vergi (Mio.)
t_1	75	18,75	60	15
t_2	75	18,75	75	18,75
t_3	75	18,75	82,5	21
t_4	75	18,75	82,5	21
Toplam	300	75	300	75,75

İşletme, azalan bakiyeler amortismanını seçerek faiz ve nakit etkisinden tümüyle yararlandığı zaman 75 milyon TL yerine 75,75 milyon TL; yani basamaklı vergilendirmenin etkisi ile 0,75 milyon TL daha fazla vergi ödemektedir. Faiz ve basamaklı vergilendirme (Progresyon) etkisi, karşılıklı etkileşim içindedirler ve mali bilanço politikası için belirli bir strateji oluşturulurken birbirlerine ters düşmemeleri gerekmektedir[17]. Faiz etkisinden optimal bir şekilde yararlanabilmek için karları, daha sonraki dönemlere, mümkünse son döneme ertelemek gerekmektedir. Basamaklı vergilendirmenin (Progresyon) olumsuz etkisinden kaçınmak için karları, dönemlere eşit olarak dağıtmak gerekmektedir[18]. İşletme, bu iki etkiyi gözönüne alarak nasıl bir mali bilanço politikası izlemelidir?

Sermaye şirketleri ve en üst vergi basamağında bulunan şahıs şirketleri için bu sorunun cevabı oldukça basittir: Basamaklı vergilendirme (Progresyon) etkisi olmadığı için karlar, daha sonraki dönemlere ertelenerek faiz ve nakit etkisi, en etkin şekilde kullanılmaktadır. Likiti sınırlı olan işletmeler için de bir sorun bulunmamaktadır. Bu işletmeler, varlıklarını sürdürebilmeleri için nakite ihtiyacı olduğundan en az vergi ödeme politikasını izleme yerine likit elde etme politikası ağırlık kazanmaktadır. Optimal bir mali bilanço politikasını izlemek için karlarını ve dolayısıyla vergi ödemelerini ertelemektedirler.

Adi şirketler ve likiti sınırlı olmaması sebebiyle vergilendirmede en üst basamakta bulunmayan şahıs şirketleri için bu sorunun cevabı oldukça zordur. Faiz ve progresyon etkisini dikkate alarak vergi yükünü en aza indirmek
gerekmektedir. Genelde işletme vergiciliğinin kullandığı yöntem, her iki etkiyi de gözönüne alarak verginin bugünkü değerini minimize etmektir[19]. Her bir döneme ait vergi ödemelerinin, belirli bir faiz oranı (işletme, tasarruf ettiği vergiyi bu oran üzerinden faize yatırabilir) üzerinden bugünkü değeri hesaplanmakta ve vergi ödemelerinin toplamı ile verginin bugünkü değerleri toplamı karşılaştırılmaktadır. Verginin bugünkü değeri ne kadar düşük olursa, işletmenin toplam vergi yükü de o kadar düşük olmaktadır. Vergi ödemeleri hesaplanırken progresyon etkisi de gözönüne alınmaktadır. Faiz etkisi, hesaplanan faiz oranı ile gözükmekte ve bugünkü değeri gittikçe azalmaktadır[20].

Örnekte her iki alternatif için hesaplanan verginin bugünkü değeri (t dönemindeki vergi ödemesi S_t; t_0 baz alınarak hesaplanan verginin bugünkü değeri S_0; İşletmenin izledigi faiz oranı i):

---

[16] *Haberstock*, Steuerbilanz und Vermögensaufstellung, a.g.e., S. 295

[17] *Haberstock*, Steuerbilanz und Vermögensaufstellung, a.g.e., S. 295

[18] *Vogt*, Bilanztaktik, 3. Baskı, Heidelberg 1953

[19] *Marettek*, Entscheidungsmodell der betrieblichen Steuerbilanzpolitik unter Berücksichtigung ihrer Stellung im System der Unternehmenspolitik, Betriebswirtschaftliche Forschung und Praxis 1970, S. 7; *Marettek*, Steuerbilanz- und Unternehmenspolitik, Freiburg 1971, *Wöhe*, a.g.e., S. 707

[20] Her yıl sonunda ödenmesi gereken değil gerçekte ödenen vergiler değerlendirilmelidir. Bu burada gözönünde bulundurulmamaktadır.

$$S_0 = \frac{S_1}{(1+i)^1} + \frac{S_2}{(1+i)^2} + \frac{S_3}{(1+i)^3} + \frac{S_4}{(1+i)^4} =$$

$$= \sum_{t=1}^{4} S_t \cdot (1+i)^{-t}$$

Enflasyonun olmadığı bir ortamda faizin fırsat maliyeti % 5 ve % 10 olduğu zaman verginin bugünkü değeri:

	Normal Amortisman (Mio.)			Azalan Bakiyeli Amortisman (Mio.)		
	S_t	i = % 5 iken S_0	i = % 10 iken S_0	S_t	i = % 5 iken S_0	i = % 10 iken S_0
t_1	18,75	17,86	17,05	15	14,29	13,64
t_2	18,75	17,01	15,50	18,75	17,01	15,50
t_3	18,75	16,20	14,09	21	18,14	15,78
t_4	18,75	15,43	12,81	21	17,28	14,34
Toplam	75	66,50	59,45	75,75	66,72	59,26

Faiz oranı % 5 alındığı zaman normal amortisman tercih edilmektedir; çünkü azalan bakiyeli amortismanda verginin bugünkü değeri 66,72 milyon TL iken normal amortismanda verginin bugünkü değeri 66,50 milyon TL dir. Ancak faiz oranı % 10 olduğu zaman verginin bugünkü değeri normal amortismanda 59,45 milyon TL iken azalan bakiyeli amortisman da 59,26 milyon TL olduğu için azalan bakiyeli amortisman tercih edilmektedir. Faiz oranı % 5 olduğu zaman faizin olumlu etkisinden yararlanabilmek yerine progresyonun olumsuz etkisini ortadan kaldırmak önem kazanmaktadır. Ancak faiz oranının yükselmesiyle, yani % 10 'a çıkmasıyla faiz etkisi önem kazanmaktadır.

Adi ve şahıs şirketleri, verginin bugünkü değerini en aza indirmeye çalışarak her dönem ayrı bir mali bilanço politikası izlenmelidir. Bu şirketler için bir sorun daha mevcuttur: Bugünkü net değer hesaplama yöntemi, verginin bugünkü değerini en aza indirmek için yapılan hesaplamarda birtakım zorluklara yolaçmaktadır[21]. Bugünkü net değer hesaplanırken gelecek dönemler için kesin değerler verilmektedir. Ancak gerçek hayatta faiz ve vergi oranları ve gelir-giderler değişebilmektedir. Bunun yanında faiz oranlarını sabit ve borç - alacak faiz oranlarının aynı kabul edilmesi, bu yöntemin kullanım alanını sınırlandırmaktadır.

İşletme, değişken faiz oranları sebebiyle ödeme fazlasını ya piyasada ya da kendi bünyesinde faize yatırabilmektedir. Borç - alacak faiz oranları aynı kabul edildiği taktirde ara dönemlerdeki faiz ödemeleri, birtakım yanlış sonuçlara yol açabilmektedir. Bu yöntemin sınırlı kullanım alanı sebebiyle pratikte geçerli olan "Her dönemde en az vergi ödeme" ilkesi tercih edilmektedir.

3. Reel Değerli Mali Bilanço Politikası

Enflasyon denilince iki durum birbirinden ayrıtedilmelidir. Birincisi enflasyon etkisidir: Fiyat artışları, aynı dönemlerde ve oranlarda gerçekleşmektedir. İkincisinde ise fiyat artışları, ekonomide farklı dönemlerde ve oranlarda gerçekleşmektedir. Bu durumda, göreli fiyatların değişmesi sebebiyle enflasyon ortaya çıktığı için salt enflasyon sorunu bulunmamaktadır. Bu araştırmada enflasyon etkisi önem taşıdığı için esas alınmaktadır. Bütün dönemlerde fiyat artış oranları sabit varsayılmakta[22] ve enflasyon oranı % 65 kabul

[21] *Haberstock*, Steuerbilanz und Vermögensaufstellung, a.g.e., S. 305

[22] Fiyat artışlarının etkisi, dönem sonunda ortaya çıkmaktadır.Enflasyon etkisini daha ayrıntılı ele almak için daha önceki dönemlerdeki enflasyon oranlarını hesaplamak da mümkündür.

edilmektedir [23]. Mali bilanço politikasını izlemek için enflasyonu yukarıdaki şartlar altında asagıda belirtilen duzeyde dikkate almak gerekmektedir[24]:

1. Enflasyon sebebiyle ödeme gerektiren gelir - giderler ve ödeme fazlası, enflasyon oranında artmaktadır. Yıllık fiyat artışlarına p denilirse ödeme fazlası ÖF, t döneminde sabit olarak ÖF · $(1+p)^t$ kadar artmaktadır.
2. Enflasyon etkisini ortadan kaldırmak ve dolayısıyla gizli progresyon etkisinden kaçınmak için matrahın sınırları, bundan sonra başlayan basamaklı vergilendirme (Progresyon) sınırına uyarlanmaktadır. Bu yazıda matrah sınırının, enflasyon oranı kadar arttırıldığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla progresyonda alt sınır olan % 25, enflasyon oranı (yani % 65) kadar arttığı varsayılmaktadır[25].
3. Enflasyon sebebiyle piyasadaki faiz oranları ve faizin fırsat maliyeti başaşağı olmaktadır.

İktisat teorisinde, beklenen enflasyon oranının, faiz oranlarını nasıl başaşağı ettiği oldukça tartışma yaratmaktadır[26]. Enflasyonist ortamlarda faiz oranı, "Geliştirilmiş Fisher Hipotezi" kullanılarak hesaplanmaktadır. Borçlu ve alacaklının enflasyondan etkilendiği varsayılmakta ve reel faiz, her iki taraf için değişmemektedir. Bu varsayımlar gözönünde bulundurularak nominal faiz oranı, şu formül yardımıyla hesaplanmaktadır (i_n = Nominal faiz oranı; i_0 = Reel faiz oranı; p = Fiyat artış oranı)[27]:

$$i_n = i_0 + p + i_0 \cdot p$$

Enflasyondan önce reel faiz oranı i_0 = % 5 ve enflasyon oranı p = % 65 iken nominal faiz oranının i_n = % 73,25 olması enflasyon sonrası reel faiz oranının % 5 olmasını sağlamaktadır.[28] İşletmede, hedeflenen alacaklardan doğan faiz gelirleri ile ödenen borç faiz giderleri, gelir ve kurumlar vergisine tabidir. Enflasyon ve faiz oranı vergilendirildiği için verginin bugünkü değerini en aza indirmek için kullanılacak olan vergi sonrası net faiz oranının bu vergilendirilmeden arındırılmış olması gerekmektedir. Net faiz oranını hesaplamak için şu formül kullanılmaktadır (i_s: Vergi sonrası net faiz oranı; s: Vergi oranı):

$$i_s = i_n \cdot (1-s) = (i_0 + p + i_0 \cdot p) \cdot (1-s)$$

Enflasyon dikkate alınmadan vergi öncesi reel faiz oranı i_0 = % 5; enflasyon oranı p = % 65 ve vergi oranı s = % 25 olduğu zaman enflasyon etkisi de gözönüne alınarak net faiz oranı i_s = % 54,9375 bulunmaktadır. Enflasyonist ortamda vergilendirilen faiz oranı, vergi sonrası reel faiz oranını koruyamamaktadır[29]. Enflasyon olmadığı zaman reel faiz oranı % 5 ve vergi oranı % 25 iken net faizlendirme % 3,75; yani 100 TL, bir yıl sonra 103,75 TL olmaktadır. Enflasyonist ortamda hesaplanmış olan 154,9375 TL'nin bugünkü değeri 93,90 TL olmaktadır. Bu durumda net faizlendirme negatif olmaktadır (i_s = - % 6,1). Bunun sebebi ise nominal karın vergilendirilmesidir. Alacaklı ve

---

[23] Son beş yılın (1989'dan 1993'e kadar) enflasyon oranları: % 63,27; % 60,3; % 66; % 70,1 ve % 66,1. Ortalaması ise % 65,15. Kaynak: *Capital* - Infocard, Eylül 1994

[24] Bu çalışmada vergide seçimli haklarının kullanılması esas alınmaktadır. Amortismanları hesaplama yöntemi sadece bu haklardan birisidir. Enflasyonu dikkate alarak oluşturulacak 4. alan ise yeniden değerleme fonunun oluşumunda opsiyonun kullanılmasıdır. Daha sonraki yazılarda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

[25] Bu uyarlama, 1986 'da gerçekleştirilen vergi reformuna rağmen fiyat indeksi artışlarının altında kalmıştır. Dolayısıyla gizli progresyon etkisi devam etmektedir. 1987'den 1992 yılına kadar gelirler için vergi matrahı, 3 milyondan 20 milyona, yani % 567 artmıştır. Geçimlik maliyetlerin fiyat endeksi ise % 1183 kadar artmıştır. Kaynak: *OECD*, Türkiye, Paris 1992; S. 66; *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, Üç Aylık Bülten, Ankara, Nisan - Haziran 1993, S. 61

[26] Bu konudaki tartışmalar hakkında şu kaynaklardan ayrıntılı bilgi edinilebilir: *Balzer*, Finanzielle Unternehmenspolitik bei Geldentwertung, Schriftenreihe des Instituts für Geld- und Finanzwirtschaft, Wiesbaden 1980, S. 50 ve sonraki sayfalar; *Thiemer*, Der Zusammenhang zwischen Realzins und Inflationserwartung, Bergisch Gladbach 1987, *Gebauer*, Realzins, Inflation und Kapitalzins, Berlin/Heidelberg /New York 1982

[27] Basitleştirilmiş ve geliştirilmiş Fisher hipotezi için bak: *Schneider*, Investition, Finanzierung und Besteuerung, 6. Baskı, Wiesbaden 1989, S. 308 ve sonraki sayfalar

[28] 100 TL, faize (% 73,25) yatırıldığı zaman bir yıl sonra 173,25 TL olmaktadır. Bu değer, dönem başındaki satın alma gücüne aktarılırsa, yani enflasyon oranı % 65 alınırsa bugünkü değeri 105 TL olarak hesaplanmaktadır.

[29] *Schneider*, a.g.e., Sayfa 310 ve sonraki sayfalar

borçlu zarara uğradığı taktirde bu durum önem kazanmaktadır. Vergi bilançosu politikası için alternatif faiz oranını hesaplamak için piyasada geçerli olan faiz oranını (1-s) ile çarpmak gerekmektedir. Böylece vergi sonrası faiz oranı hesaplanmış olmaktadır.

Faizin vergilendirilmesi gözönüne alınarak mali bilanço politikası oluşturulurken bugünkü net değer metodu burada da yetersiz kalmaktadır. Verginin bugünkü değerini hesaplayabilmek için faiz oranını bilmek gerekmektedir. Böylece yıllık vergi borcu da hesaplanabilmektedir. Alternatif faiz oranını, vergi sonrası nominal faiz oranı olarak hesaplamak için her bir döneme ait vergi oranı önceden saptanmaktadır. Bu metod, vergi oranı sabit olduğu müddetçe, yani progresyon etkisi sözkonusu olmadığı zaman geçerli olmaktadır. Ancak progresyon etkisi sözkonusu olduğu zaman vergi oranı sabit olmamaktadır. Bu sebebten dolayı bu metodun kullanılmasının bir anlamı kalmamaktadır[30]. İşletme, verginin bugünkü değerini hesaplayabilmek için hem progresyon oranlarını önceden tesbit etmek, hem de progresyon etkisinden kaçınmak zorundadır. İşletme vergiciliği, bu ikilemi ortadan kaldırmak için amaç olarak, verginin bugünkü değerini en aza indirmek değil, faiz gelir ve faiz giderlerini dikkate alarak ve vergileri mümkün olduğu kadar erteleyerek işletme karını maksimize etmeyi önermektedir[31]. Bu yolla her dönem değişen faiz oranları ve borç-alacak faiz oranları da dikkate alınmaktadır.

Türkiye gibi enflasyonist ülkelerde optimal mali bilanço politikasını oluşturmak için bugünkü net değer metodunu kullanmak yeterli olmaktadır. Vergi sonrası faiz oranı oldukça düşük ve vergi oranı yüksek olduğu zaman faiz etkisi, en düşük değerini almaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de vergi oranının alt sınırı % 55 olmaktadır[32]. Piyasalarda kabul edilen faiz oranları, fiyat artışlarına tam uyum sağladığı ve geliştirilmiş Fisher hipotezinin kabul edildiği varsayılmaktadır. Örnekte olduğu gibi enflasyonun olmadığı ortamda reel faiz oranı % 5 ve % 10 iken enflasyonist ortamda (yıllık enflasyon % 65) nominal faiz oranı, $i_s = (i_0 + p + p \cdot i_0) \cdot (1\text{-}s)$ formülü kullanılarak % 32,96 ve % 36,67 olarak hesaplanmaktadır.

Daha önce elde edilmiş olan düşüncelerin ışığı altında oluşturulmuş olan değerler yardımıyla enflasyonist ortamda verginin bugünkü değeri hesaplanabilmektedir. Bunun için de ek bilgilere ihtiyacımız vardir: t döneminde vergi oranının alt sınırı % 25 iken matrah (Mat_t) ve t döneminde amortisman ($Amort_t$) kullanılarak hesaplama aşağıda gösterilmektedir:

---

[30] *Dedner/Günther/Rünger*, Die Berücksichtigung der Planungsabhaengigkeit von Nettozinssatz und Steuerbilanzgewinn bei der Ertragsteuerplanung, Zeitschrift für Betriebswirtschaft 1980, S. 164 ve devamı *Haberstock*, Steuerbilanz und Vermögensaufstellung, a.g.e., S. 307

[31] *Haberstock*, Steuerbilanz und Vermögensaufstellung, a.g.e., S.308

[32] Yıllık geliri 2.400.000 TL 'yi aşanlar için geçerlidir.

	Normal Amortisman (Mio.)						
	$ÖF_t$	$Amort_t$	K_t	Mat_t	S_t	i_s = % 32,96 iken S_0	i_s = % 36,67 iken S_0
t_1	148,5	15	133,5	123,75	33,86	25,47	24,78
t_2	245,02	15	230,02	204,19	58,80	33,26	31,48
t_3	404,29	15	389,29	336,91	99,94	42,52	39,15
t_4	667,08	15	652,08	555,90	167,83	53,70	48,10
Toplam		60				154,95	143,51

	Azalan Bakiyeli Amortisman (Mio.)						
	$ÖF_t$	$Amort_t$	K_t	Mat_t	S_t	i_s = % 32,96 iken S_0	i_s = % 36,67 iken S_0
t_1	148,5	30	118,5	123,75	29,62	22,28	21,67
t_2	245,02	15	230,02	204,19	58,80	33,26	31,48
t_3	404,29	7,5	396,79	336,91	102,19	43,48	40,03
t_4	667,08	7,5	659,58	555,90	170,08	54,42	48,75
Toplam		60				54,4254,42	48,75

Her iki tablo incelendiği zaman enflasyonun, izlenecek mali bilanço politikası üzerine etkileri görülmektedir:

1. Progresyon etkisi, sadece azalan bakiyeli amortisman yöntemi uygulandığı zaman ortaya çıkmamaktadır. Karlar (K_t), enflasyona uyarlanmış vergi matrahını aştığı için progresyon etkisi, her yıl hem normal, hem de azalan bakiyeli amortisman yönteminde ortaya çıkmaktadır. Azalan bakiyeli amortisman uygulandığı zaman sadece ilk yıl progresyon etkisinden sakınılmaktadır.

Vergi matrahı sınırına uyarlamaya rağmen progresyon etkisini ortadan kaldırmak yeterli değildir. Böylece - normal amortisman yönteminde olduğu gibi - vergiler dönemlere eşit dağıtılsa bile vergide seçimlik haklarının kullanılması faydalı olmamaktadır. Bu durumu ortadan kaldırmak için vergide seçimlik haklarının da (örneğin amortisman) enflasyona endekslenmesi gerekmektedir. Bu uyarlama sonucunda vergi matrahı ile karlar, birbirine eşit olmaktadır. Bu uyarlanma olmadığı müddetçe karlar, matrahdan daha yüksek olmakta ve progresyon etkisi ortaya çıkmaktadır. Vergi mevzuatı, nominal değer yöntemini ilke edindiği için vergiler, dönemlere eşit olarak dağıtılsa bile enflasyon sebebiyle progresyon etkisi artmaktadır[33]. Progresyon etkisinden sakınmak için karların eşit olarak dönemlere dağıtılmasının bir anlamı kalmamaktadır.

2. Verginin bügünkü değerini hesaplayarak daha az vergi ödeme yerine zamanla çok daha fazla vergi ödenmektedir. Teorik açıdan enflasyon sebebiyle sürekli artan vergilerin bugünkü değerini hesaplayarak enflasyon etkisinden kaçınılmaktadır. Böylece enflasyonun, vergi ödemeleri ve faiz üzerindeki etkileri de ortadan kalkmaktadır. Örneğimizde ise bu durum geçerli değildir; çünkü enflasyonu karşılamak için faiz oranının belirli bir kısmı vergilendirilmektedir. Dolayısıyla reel faiz oranı - % 6,1 olmaktadır. Enflasyon etkisini ortadan kaldırmak için faiz oranı daha yüksek olmaktadır[34]. Ancak gerçek hayatta enflasyon etkisini tamamıyla ortadan kaldırmak mümkün olamamaktadır[35]. İşletmeler, faiz ve enflasyon etkisini dikkate almış olsalar bile gelecek dönemlerde elde edecekleri karlar sebebiyle daha fazla vergi ödemektedirler. Optimal mali bilanço politikasını izlemek için işletmeler,

[33] Bu sonuç, yeniden değerleme fonu için geçerli değildir.

[34] $i_s = (i_0 + p + p \cdot i_0) \cdot (1\text{-}s)$ yerine vergilendiren faiz oranı $i_s = (i_0 + p\, i_0) \cdot (1\text{-}s) + p$ olmalıdır. Böylece nominal faiz oranı $i_n = i_0 + p + p \cdot i_0 \cdot (1\text{-}s)^{-1}$ kadar artmalıdır. Vergi ve enflasyon öncesi reel faiz oranı % 5, enflasyon oranı % 65 ve vergi oranı % 55 iken enflasyon etkisinden korunabilmek için piyasa faiz oranı % 152,7 'ye çıkması gerekmektedir.

[35] *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, a.g.e., S. 65

vergilerini mümkün olduğu kadar erken ödemelidirler.

3. Mali bilanço politikası, sadece seçimlik hakların kullanılmasıyla sınırlı ise 2'deki optimal politika geçerliliğini yitirmektedir. Seçimlik hakları kullanıldığı taktirde karlar, reel değil, nominal değeriyle diğer dönemlere ertelenmektedir. Giderler, nominal değerleriyle diğer dönemlere ertelendiği taktirde reel değerleriyle ele alınmakta ve ilerki dönemlerde de daha az vergi oluşmaktadır.

Enflasyon sebebiyle şişirilen faiz oranı, faiz etkisini meydana getirmektedir. Reel faiz oranı % 5, enflasyon oranı % 65 ve vergi oranının alt sınırı % 55 iken faiz etkisi o kadar güçlü ki diğer alternatifler dikkate alınmamaktadır. Bu durumda azalan bakiyeli amortisman yöntemi tercih edilmektedir.

Adi ve likit sınırı bulunmayan ve progresyon etkisini gözönüne almak zorunda kalan şirketler için oluşturulacak mali bilanço politikası, bu sebebten dolayı sermaye şirketlerindeki gibi kolay oluşturulmaktadır. Vergisel tercihler kullanıldığı taktirde optimal strateji, vergi kazançlarını mümkün olduğu kadar gelecek dönemlere ertelemektir. İşletmecilik ilkeleri açısından da en uygun neticeye ulaşılmaktadır. Vergiye tabi olayları şekillendirme alternatifi tercih edilirse optimal sonuca ulaşmak için tam tersi uygulanmaktadır. Türkiye'deki işletmeler, geçmişe dönük olarak optimal mali bilanço oluşturmaya çalışmaktadırlar. İşletmeler, yüksek enflasyona karşı zaten savaşmaktadırlar. Buna karşin optimal bir mali bilanço için birtakım karmaşık hesaplara girmelerine gerek yoktur. Bu da onlar icin bir tesellidir.

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.91-96

HALKLA İLİŞKİLER KRİZİ ORTADAN KALDIRMADA SİHİRLİ BİR ANAHTAR MI ?

Dr.Göksel (Ataman) UNUTKAN*

GİRİŞ

İşletmeler faaliyet gösterdikleri dinamik çevrede meydana gelen değişikliklere şu veya bu nedenle uyum sağlayamadıklarında kriz ortaya çıkar. Krizin ortadan kaldırılması veya etkilerinin en aza indirilmesi için etkin bir kriz yönetimi çerçevesinde alınacak acil ve yerinde önlemlere ihtiyaç duyulur. İşletme mevcut bir krizi ortadan kaldırmada ve muhtemel bir krizi önlemede şüphesiz bir çok araçtan yararlanacaktır. Bu çalışmada sözkonusu araçlardan biri olan halkla ilişkiler faaliyeti ele alınarak, Etkin bir kriz yönetiminin gerçekleştirilmesinde halkla ilişkiler faaliyetinin yeri nedir? Halkla ilişkiler faaliyeti kriz yönetiminin hangi safhasında önem kazanacaktır? Mevcut bir kriz başarılı bir halkla ilişkiler programı ile ortadan kaldırılabilir mi? Krizlerin ortaya çıkması halkla ilişkiler aracılığıyla engellenebilir mi? gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır.

I- KRİZ YÖNETİMİNDE HALKLA İLİŞKİLERİN YERİ VE ÖNEMİ

A-Halkla İlişkiler Kavramı

1- Tanımı, Kapsamı ve Özellikleri

İşletmeler toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel yapısından bağımsız olarak düşünülemez. Toplumsal gelenekler ve değer yargılarının işletmeler üzerindeki etkisi büyüktür. Sürekli değişen ve gelişen dinamik bir çevre içinde yer alan işletme, yaşamını amaçlarına dönük biçimde sürdürebilmek için yeni koşullara uymak ve toplumsal ilişkiler kurmak zorundadır. Bu ilişkilerin belirli bir düzen ve sosyal yaklaşım içinde ele alınması, günümüzde, modern işletmelerin en önemli amaçları arasında yer almaktadır. İşletme toplumun yapısını, özelliklerini, beklentilerini, gelenek ve göreneklerini tanımak ve kendisini de topluma tanıtmak zorundadır. Bu yönde harcanacak çabalar işletmenin halkla ilişkiler işlevini oluşturur[1].

İki yönlü bir süreç niteliği taşıyan halkla ilişkiler şöyle tanımlanabilir[2]: "Halkla ilişkiler, kişilerin veya kuruluşların (kamu veya özel) karşılıklı iş yaptıkları gruplarla ilişkiler kurması veya mevcut ilişkilerini, geliştirmesi için gösterilecek çabalardır."

Bir işletme ya da özel veya kamusal bir kuruluşun yönetim fonksiyonu olması,sürekli ve örgütlenmiş bir yönetim görevi niteliği taşıması, uygulanması için uzmanlaşmış birim veya bireylere ihtiyaç duyulması ve son olarak da inandırıcı, kanıtlayıcı ve dürüst bir uygulama olması, halkla ilişkilerin başlıca özellikleri olarak belirtilebilir[3].

Halkla işletmenin varlığını duyurma, benimsetme, halkın kendi çıkarlarıyla işletme çıkarlarını birleştirme amacı güden halkla ilişkiler aracılığıyla toplumun çeşitli kesitleriyle yakın ve sıcak ilişkiler kurulur. Bu tür ilişkiler kurulurken işletmenin ürettiği malların reklamının yapılması da düşünülmez. Gerçek amaç işletmeyi tanıtmak, toplumun anlayış ve sempatisini kazanmak diğer deyişle işletme-toplum bütünleşmesini sağlamaktır[4].

2-Halkla İlişkiler Bölümünün Görevleri

İşletmede halkla ilişkiler bölümünün görevleri; faaliyette bulunulun iş kolunun önemine, büyüklüğüne, halkın işletmeye karşı tutumuna, işletmenin büyüklüğüne ve finansal kaynaklarına ve içinde bulunduğu ekonomik sosyal ve politik ortama göre farklılık gösterir. Bununla birlikte halkla ilişkiler bölümünün başlıca görevleri, halkın tutumlarına ilişkin bilgi toplayarak, bunu yönetime bir kamuoyu yorumlaması şeklinde sunmak; yönetimin sosyal, ekonomik ve politik düşüncelerde meydana gelen değişmelere dikkatini çekmek; örgütün işleyiş koşullarındaki çeşitli yönlerin halkla ilişkilerini kurarak, yönetime bu ilişkil-

---

* M.Ü. İİBF, İşletme Bölümü, Araştırma Gör.

[1] Zeyyat SABUNCUOĞLU, Tuncer TOKOL, Güngör ONAL, ***İşletme Bilimine Giriş***, Uludağ Üniversitesi Yayını, Bursa, 1985, s. 209.

[2] Güngör ONAL, ***Halkla İlişkiler***, B.İ.Tİ.A, İşl. Fak. Yayını No:17, Bursa, 1982, s. 7.

[3] a.g.e, s. 9.

[4] SABUNCUOĞLU, a.g.e, s. 209.

erin düzenlenmesinde önerilerde bulunmak olarak belirtilebilir[5].

B-KRİZ YÖNETİMİ SÜRECİ VE ÖZELLİKLERİ

1-Kriz Yönetiminin Tanımı ve Kapsamı

Kriz örgütün değer, amaç ve kaynaklarını tehdit ederek, tüm örgütü varlığını sürdürememe tehlikesi ile başbaşa bırakan, belirsizlik ve zaman baskısı nedeniyle, örgüt üyeleri arasında gerilim yaratan, gerekli önlemlerin zamanında alınmasıyla ortadan kaldırılabilecek veya etkileri en aza indirilebilecek, sınırlı zamanı kapsayan bir değişim sürecidir[6].

Kriz yönetimi ise (a) olası bir krizin engellenmesi için uyarı sinyallerinin belirlenerek koruma ve önleme mekanizmalarının kurulması (b) mevcut bir krizin ortadan kaldırılması veya etkilerinin en aza indirgenmesi için gerekli önlemlerin belirlenmesi ve uygulanması faaliyetlerini içeren bir süreçtir[7].

Tanımdan da anlaşılacağı gibi kriz yönetimi, sadece kriz ortaya çıktıktan sonraki süreyi kapsayan bir faaliyet değildir. Gerçekte kriz yönetimi , uyarı sinyallerinin belirlenmesi, koruma ve önleme mekanizmalarının kurulması gibi krizin ortaya çıkmasına kadar geçen sürede gerçekleştirilmesi gereken faaliyetleri de içerir.

Dış çevrede meydana gelen değişimlerin kriz yönetimiyle ortadan kaldırılması olaraklı olmasa da, etkin bir kriz yönetimi, örgütün, bu değişimlerin yol açacağı bir krizi öngörmesini ve gerekli önlemleri almasını kolaylaştıracaktır.

Kriz yönetimi örgütün krize karşı hazırlıklı olmasını sağladığı gibi, mevcut bir krizin de en az kayıp ve zararla atlatılmasına imkan tanır. Herhangi bir krizle karşılaşan örgüt kriz dönemini önemsiz kayıp ve zararlarla atlatabileceği gibi bu dönem örgütün yaşamının son bulmasıyla da sonuçlanabilir. Krizin, örgüt üzerindeki olumsuz etkilerinin şiddeti, kriz yönetiminin varlığına ve başarısına göre farklılık gösterir.

2- Kriz Yönetimi Sürecinin Safhaları

Kriz yönetimi birden çok safhadan oluşan bir süreçtir. Etkin bir kriz yönetimi birbirini takip eden karmaşık faaliyetlerin yerine getirilmesiyle gerçekleştirilir. Bu faaliyetler kriz yönetimi sürecinde beş safhaya ayrılarak incelenebilir[8]:-uyarı sinyallerinin belirlenmesi-hazırlık ve korunma,-krizin kontrol altına alınarak kayıp ve zararın sınırlandırılması,-denge durumuna dönüş,-öğrenme ve değerlendirme.

Kriz yönetimi süreci içinde ele alınan ilk iki safha olası bir krizin öngörülerek, hazırlık ve korunmanın gerçekleştirilmesi faaliyetlerine yöneliktir. Diğer deyişle kriz yönetimi sürecinin ilk iki safhası, kriz yönetiminin kriz öncesi faaliyetlerini içerir. Üçüncü safha olan, krizin kontrol altına alınarak kayıp ve zararın sınırlandırılması safhasında kriz yönetiminin,

---

[5] İlhan CEMALCILAR 'et al', ***İşletmecilik Bilgisi,*** Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 1989, s. 309.

[6] Ömer DİNÇER, ***Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası,*** M.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul, 1991, s. 285, Karl Ludwig BUSSE, " Entscheidungsfindung in kritischen Unternehmensphasen - Einsatzmöglichkeiten der Verfahren des Strategischen Managements zur Vermeidung und Abwehr von Unternehmungskrisen", ***Management im Zeitalter der Strateigischen Führung,*** Artur D. Little Internat, Gabler, Wiesbaden, 985, s. 75.,Ulrich KRYSTEK, ***Krisenbewaelteigungsmanagement und Unternehmensplanung,*** Wiesbaden, 1981, s.6-7, Cornelia ZANGER, "Unternehmenskrise und Produktentwick lung Zum Strategischen Verhalten von Unternehmen im Übergang von der Plan zu Marktwirtschaft", ***ZFB,*** Nr. 9., September, 1991, s. 982-983.; Eberhard WITTE, "Die Unternehmenskrise -Anfang vom Ende oder Neubeginn ", ***Unternehmenskrisen - Ursachen, Frühwarnung Bewaeltigung,*** (Der. Rudolf Bratschitsch,Wolfgang Schnellinger), Verband der Hochschullehrer für Betriebswritschaft, e.v. Bericht über die Pfingsttagung in Innsbruck Juni 1979, C.E. Poeschel Verlag, Stuttgart, 1981, s. 9-11.

[7] Halil CAN, ***Organizasyon ve Yönetim,*** 1. B., Adım Yayıncılık, No:19, Ankara, 1991, s. 271.

[8] Ian I. MITROFF, "Crisis Management = Cutting through the Contusion", ***Sloan Management Review,*** Vol. 29, No:2, Winter, 1988, s. 20.

kriz sırasındaki faaliyetleri ön plana çıkar. Bu safhada olası bir krizle değil mevcut bir krizle başa çıkılmaya çalışılmaktadır. Kriz yönetiminin dördüncü safhada olası bir krizle değil mevcut bir krizle başa çıkılmaya çalışılmaktadır. Kriz yönetiminin dördüncü safhası, krizin olumsuz sonuçlarının ortadan kaldırılmasına yönelik çabalarla ilgilidir. Sözkonusu sürecin son safhası ise yaşananların gözden geçirilerek geçmişin geleceğe ışık tutmasını çalışılması faaliyetlerini kapsamaktadır.

C- KRİZ YÖNETİMİNDE HALKLA İLİŞKİLER

Halkla ilişkiler bölümünün veya uzmanının gerçekleştirmesi gereken faaliyetler, işletmenin içinde bulunduğu krizin safhasına göre farklılık gösterebilir. Krizin henüz açık olarak ortaya çıkmadığı bir durumda halkla ilişkilerin koruyucu ve önleyici özelliği önem taşırken, krizin hız kazanmasıyla halkla ilişkilerin müdahaleci özelliği önem kazanır.

Halkla ilişkiler kriz dönemlerinde çoğunlukla, hiçbirşey olmamış gibi bir anda herşeyi eski haline döndürebilecek sihirli bir değnek olarak görülür. Kimi zaman halkla ilişkiler uzmanları da akı, kara diye yutturan becerikli kişiler olarak algılanır ve hile ile durumu düzeltebilecekleri duşunulür. Oysa halkla ilişkiler ne yalanı, hileyi, satın almayı, her türlü dürüst olmayan yolu kullanarak istenen amaca ulaşan bir yöntem ne de örgütü yok edecek bir yangın tehlikesi olduğunda ansızın olay yerine getirilecek bir yangın söndürme cihazıdır[9].

Sürekli ve örgütlenmiş bir yönetim görevi olan halkla ilişkiler, dağınık ve düzensiz olarak gerçekleştirilmesi halinde herhangi bir yarar sağlamayacaktır. Bünyelerinde devamlı olarak halkla ilişkiler faaliyetleri gerçekleştirmeyen işletmeler krizle karşılaştıklarında, halkla ilişkilere birdenbire aşırı önem vermeleri, bu bölümü ön plana çıkarmaları son derece anlamsız bir çabadır. Zaman ve para savurganlığından başka bir işe yaramaz.

Kriz dönemlerinin önemli bir özelliği krize acil olarak cevap verme gerekliliğidir. Ani olarak ortaya çıkan beklenmeyen durum karşısında işletme çabuk ve yerinde kararlar almak zorundadır. Aksi halde işletmenin yaşamı son bulabilir. Kriz döneminin bu özelliği de kriz ortaya çıktıktan sonra girişilecek bir halkla ilişkiler faaliyetinin başarısız olacağını ortaya koymaktadır. İşletmelerin kriz dönemlerinde acil hareket etme zorunluluğuna karşın halkla ilişkiler uzun dönemli bir çabayı içerir.

İşletmede daha önceden halkla ilişkiler kavramının anlaşılmış, benimsenmiş ve uygulanmakta olması krizi çözme, diğer deyişle krizi ortadan kaldırma açısından büyük avantajlar sağlar. Kriz zamanlarında medya ile ilişkiler son derece önemlidir. Medyanın krizden ne şekilde bahsettiği kriz süreci üzerinde etkilidir. Zarar ve ziyanı azaltabilir veya arttırabilir[10].

Medyanın krizle ilgili olarak vereceği asılsız bir haber, bir anda işletmenin daha kötü duruma düşmesine, kriz sürecinde bir önceki safhadan bir sonraki safhaya geçirilmesine, kayıp ve zararın artmasına neden olabilir.

Medyanın sansasyon merakı krizle karşılaşan işletmelerde karşılaşılan önemli bir problem niteliği taşır. Medya haber ihtiyacının bir sonucu olarak, işletmelerden her türlü bilgiyi talep eder. Bunun yanısıra kötü haber medya açısından iyidir ve ilgi çeker. Kısaca belirtmek gerekirse kriz koşulları, çevreyi işletme hakkında kritik yapmaya fazlasıyla davet eder. İşte medyayı işletme lehine kullanabilme ve asılsız haberler sonucunda ortaya çıkabilecek zarar ve ziyanı engellemede halkla ilişkilerin önemi büyüktür. Medya ile olan ilişkilerde, başarılı bir halkla ilişkiler uzmanı , insancıl olmalı, kötü haberleri çabuk ve tam olarak iletmeli, gerçeği söylemeli, susmak ve yorum yapmaktan kaçınmamak gerektiğini bilmeli ve ona göre hareket etmelidir[11].

İşletmede etkin ve sürekli bir halkla ilişkiler programı, işletme hakkında iyi bir imajın oluşmasını sağlar ve herhangi bir kriz anında emniyet subabı olarak kullanılır[12]. İşletmenin geçmişte ne şekilde tanındığı krizi çözme bakımından önemlidir. Geçmişte iyi tanınan işletmelerin karşılaştıkları krizi atlatmaları, diğerlerine göre daha kolay olabilir.

---

[9] ONAL, a.g.e., s. 14.

[10] Howard GENEEN, Alvin MOSCOW, ***Crash Management***, Landsbers, 1989, s. 31.

[11] Fraser P.SEITEL, ***The Practice of Public Reletions***, 5. Edition, Macmillan Publishing Company, New York, 1992, s. 545.

[12] GENEEN, MOSCOW, a.g.e., s. 31.

Halkla ilişkiler, çevreye gereken bilgileri iletirken hangi haberleşme araçlarından yararlanılacağının da doğru olarak belirlenmesini sağlar. Diğer deyişle halkla ilişkiler haberleşme araçlarının etkili bir biçimde bir araya getirilmesinden sorumludur[13]

Kriz dönemlerinde çeşitli çıkar gruplarının uygun bir şekilde bilgilendirilmesi konusu özel bir önem kazandığı için halkla ilişkilerin bu yönü ön plana çıkmaktadır. Televizyon için gerekli fotografların sağlanması, finasman dergileri için sayısal verilerin sağlanması halkla ilişkilerin görev kapsamındadır.

Önceden başarılı bir halkla ilişkiler programının yürütüldüğü bir işletme, herhangi bir krizle karşılaştığında, medya, daha önceden ilişkide olduğu halkla ilişkilerden bilgi alma yoluna girişir. Oysa böyle bir faaliyetin olmadığı bir işletmede, medya çoğu zaman Sözkonusu işletmenin iş yaptığı gruplardan (müşteriler, tüketiciler, satıcılardan vb.) aldığı haberlere göre haber yayınlayabilir. Bu olasılık, zaten kötü durumda olan işletmenin medya ile uğraşacak zamanının olmadığını düşünmesiyle fazlalaşır. Sonuç olarak işletme daha da kötü duruma düşer, kriz şiddetlenir.

Halkla ilişkiler uzmanından, medya ile ilişkilerin ayarlanması konusunda yararlanılmasının yanısıra, kriz komitesinde de önemli ölçüde yararlanılması sözkonusudur. Kriz komitesinde bir halkla ilişkiler uzmanının yer alması oldukça faydalıdır. Halkla ilişkiler, yaratıcılık ve yeni durumlara yeni çözümler bulabilme yeteneklerini gerektirir[14]. Bu yetenekler ise kriz dönemini atlatmada ihtiyaç duyulan en önemli yeteneklerdir. Kriz dönemlerinde temel çaba, ani ve beklenmeyen bir şekilde ortaya çıkan probleme çözüm bulma ve hatta çözüm yaratmadır. Işte bu çözümlerin bulunması ve hatta yaratılması konusunda, halkla ilişkiler uzmanının yaratıcılığına ihtiyaç duyulur.

Buraya kadar hep halkla ilişkilerin kriz sırasındaki faaliyetleri üzerinde durduk. Ancak halkla ilişkilerin rolü ve önemi sadece krizin belirgin olarak ortaya çıktığı dönemle sınırlanamaz. Krizin henüz belirgin olarak ortaya çıkmadığı, gizli veya potansiyel kriz safhalarında da halkla ilişkilere büyük ölçüde ihtiyaç duyulur. Yine kriz ortadan kalktıktan sonraki sürede de halkla ilişkilerin önemi yadsınamaz.

Dış çevrede sürekli olarak değişikliklerin yaşandığı günümüzde her türlü değişikliğe açık olmak gerekmektedir. Kimyasal, elektronik, nükleer felaketler ve terör olaylarıyla burun buruna yaşanan bu dönemde her türlü duruma hazırlıklı olmak önem taşır. Bu bakımdan modern halkla ilişkiler yöneticisi, tahmin edilmeyen olayları da gözönünde bulundurmalı, bu tür olaylar karşısında ne tür bir hareket tarzı izleyeceğini önceden planlamalıdır. İşletmenin karşılaşması olası krizlerle, karşılaşması daha az olası krizler listelenmeli, bu krizlere karşı geliştirilen planlar halkla ilişkilerin görevlerini içermelidir. Diğer deyişle halkla ilişkiler, tıpkı bir yangın istasyonu gibi, çalan yangın alarmı ile birlikte harekete geçecek alt yapıya sahip olmalıdır[15]. Bu yolla mevcut bir krizi ortadan kaldırma kolaylaşacağı gibi olası bir krize karşı hazırlık ve korunma da sağlanmış olur.

Halkla ilişkiler programının etkin ve sürekli bir şekilde yerine getirilmesi, işletmenin yönetim yetersizliğinden kaynaklanan bir krizle karşılaşma olasılığını da büyük ölçüde azaltır. Bildiğimiz gibi krizler dış çevrede meydana gelen değişiklikler ve örgüt içi faktörler ve yetersiz yönetim sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ancak örgütlerin krizle karşılaşmalarında, dış çevrede meydana gelen değişikliklerden çok örgütün bu değişikliklere uyum yeteneğinin zayıf olması etkili olmaktadır. Diğer deyişle dış çevreden kaynaklanan değişikliklerin krize yol açması büyük ölçüde yönetimin yetersizliği ve örgütün yapısal özelliklerine bağlıdır. Buradan da anlaşılacağı gibi krizin ortaya çıkışında yöneticilerin mesleki bilgi ve tecrübelerinin yetersiz olması, ileriyi görme yeteneğine sahip olmamaları gibi nedenler son derece etkilidir.

Bir işletmenin nitelikli elemanların başvurduğu ve çalıştığı bir firma olmasında halkla ilişkilerin payı büyüktür. Dolayısıyla halkla ilişkilere gereken önemin verildiği bir işletmede nitelikli elemanlardan yararlanmak kolaylaşacak ve bu şekilde yönetimin başarısız

---

[13] ----------, Wirtschaftswoche, J 10718 C., Nr. 12, Freitag, 19. Marz, 1993, 47. Jahrgang, s. 52-56.

[14] ONAL, a.g.e., s. 15.

[15] Frank JEFKINS, ***Public Relations Techniques***, Butterworth-Heinemann Publ, London, 1990, s. 95.

olma olasılığı azalacak ve sonuçta işletme uzun vade de geleceğini garanti altına alacaktır[16].

Yine çatışmaların neden olduğu krizlere, halkla ilişkiler çalışması etkinlikle uygulandığı işletmelerde, daha az rastlanmaktadır. Bunun nedeni, halkla ilişkiler bölümünün çalışanların istek ve gereksiimleriyle daha yakından ilgilenmesi olarak açıklanabilir.

Halkla ilişkiler faaliyeti, kriz esnasında ve kriz öncesinde olduğu kadar kriz sonrasında da önem taşımaktadır. Kriz ortadan kalktıktan sonra yarattığı olumsuz etkiler bir çırpıda silinmez. Krizin olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması ve işletme hakkındaki imajın yenilenmesi bir takım ek çaba ve zamanı gerektirir. Kriz ortadan kalktıktan sonra medyaya, nelerin yapıldığının ve problemin neden artık mevcut olmadığının açıklanması gerekir. İşletme hakkında çıkan hatalı bilgilerin ispatlarıyla birlikte teksip ettirilmesi, kriz sırasında yardımı olan kişi veya kuruluşlara teşekkür yazısının gönderilmesi gibi faaliyetler, halkla ilişkilerin riz sorasında üstlenmesi gereken faaliyetler olarak belirtilebilir[17].

SONUÇ

İşletmeler sürekli değişen ve gelişen dinamik bir çevrede yaşarlar. Dış çevrede meydana gelen değişme ve gelişmelere uyum sağlanması, işletmelerin yaşama ve gelişme gücünü yakından etkilemektedir.

İşletme ile çevresi arasındaki uyumsuzluğun bir sonucu olarak ortaya çıkan kriz, etkin bir şekilde yönetilmemesi durumunda işletmenin yaşamının son bulması ile sonuçlanır. İşletme hangi nedenle ve ne tür bir krizle karşılaşırsa karşılaşsın etkin bir kriz yönetimine ihtiyaç duyulur. Kriz yönetimi, kirizin en az kayıp ve zararla atlatılmasını sağlayacağı gibi işletmelerin krize karşı hazırlıklı almasını da sağlar.

Etkin bir kriz yönetimi ise başarılı bir halkla ilişkilere ihtiyaç duyar. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta; kriz yönetimi gibi, halkla ilişkilerin de, krizin ortaya çıkmasından sonra gerçekleştirilmesi gereken bir çaba olarak algılanmaması gerekliliğidir. Krizi ortadan kaldırma kadar krizi önleme ve olumsuz etkilerini giderme konusunda da etkili olan halkla ilişkiler, kriz yönetiminin önemli bir aracı niteliği taşır. Bu bakımdan işletmede halkla ilişkilere gereken önemin verilmesi, sürekli ve örgütlenmiş bir yönetim görevi olarak yerine getirilmesi işletmenin yaşama ve gelişme gücünü olumlu yönde etkileyecektir.

---

[16] ONAL, a.g.e., s. 38.

[17] GENEEN, MOSCOW, a.g.e., s. 260.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

BUSSE, Karl Ludwig, "Entscheidungs- findung in kritischen Unternehmensphasen-Einsatzmöglichkeiten der Verfahren des Strategischen Managements zur Vermeidung und Abwehr von Unterneh mungskrisen", Management im Zeitalterdes Strategischen Führung, Arthur D. Liffle İnternat Gabler, Wiesbaden, 1985.

CAN, Halil, Organizasyon ve Yönetim, 1.B., Adım Yayıncılık, 1991.

DİNÇER, Ömer, Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, M.Ü.İkt. İd.Bil.Fak, İstanbul, 1991.

GENEEN, Howard, Moscow Alvin, Crash Management, Landsberg, 1989.

JEFKİNS, Frank, Public Relations Techniques, Butterworth-Heinemann Publ, London, 1990.

KRYSTEK, Ulrich; Krisenbewaeltigungsmanagement und Unternehmenspla-nung, Wiesbaden, 1981.

MITROFF, Ian I., "Crisis Management: Cutting through the Confusion" Sloan Management Review, Vol.29, No:2, Winter, 1988.

ONAL, Güngör.; Halkla ilişkiler, B.İ.T.İ.A. İşlt. Fak. Yayını No:17, Bursa, 1982.

SABUNCUOĞLU, Zeyyat ve diğ.; İşletme Bilimine Giriş, Uludağ Üniversitesi Yayını, Bursa, 1985.

SEITEL, Fraser P., The Practice of Public Relations, 5.Edition, Macmillan Publishing Company, New York, 1992.

WITTE, Eberhard; "Die Unternahmenskrise-Anfang vom Ende oder Neubeginn", Unternehmenskrisen-Ursachen, Frühwarnung, Bewaeltigung, (Der: Rudolf Bratschitsch, Wolfgang Schnellinger), Verband der Hochschullehrer für Betriebswirtschaft e.V Bericht über die Pfingsttagung in Innsbruck, Juni, 1979, C.E Poeschel Verlag, Stuttgart, 1981.

ZANGER, Cornelia, " Unternehmenskrise und Produktentwicklung zum strategischen Verhalten von Unternehmen im Übergang von der Plan zu Marktwirtschaft", ZFB. Nr. 9, September, 1991.

----------, Wirtschaftswoche, J. 10718 C., Nr.12, Freitag, 19. Maerz, 47. Jahrgang, 1993. 89-456+1

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.97-101

GÖNEN DOLAYINDA GÖZLENEN ÇEVRE SORUNLARINA COĞRAFİ BİR YAKLAŞIM

Dr.Recep Efe*

A-Giriş.

Güney Marmara Havzaları'nın en batısında bulunan Gönen Ovası insanların yaşaması için uygun coğrafi şartlar taşımaktadır.Başta iklim olmak üzere; uygun topografya şartları, yeraltı ve yerüstü suyu zenginliği geniş verimli tarım alanları, kolay ulaşım imkanları gibi özellikler bölgede nüfus yoğunlaşmasına neden olmuştur.Bu nedenle havzada nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde bulunmaktadır. (Türkiye ortalaması 1994 sonu itibarıyla 78 olup, Gönen Havzası'nda ise km^2 ye 140 kişi düşmektedir).Bu yoğunluk ova kesiminde daha da artmaktadır.Bölgenin yerleşime uygun bu şartları arazi-insan ilişkileri ve arazi kullanımı (land use) açısından bazı önemli çevre problemleri meydana getirmektedir.

Kum,kil,çakıl,marn, silt gibi gevşek malzemeden oluşan alüvyal dolgunun ova tabanında büyük yer kaplaması bu kesimde zemin dayanıklılığı ve yeraltı su düzeyi açısından bazı sorunlara neden olur.Havza tabanında yer alan Gönen, Tuzakçı ve Sarıköy ovaları üzerinde bulunan yerleşim alanlarından Gönen, Sarıköy, Alaattin, Tuzakçı ve Balcı köyleri sık sık taşkın suları altında kalmaktadır. Özellikle sonbahar ve kış aylarında meydana gelen su basmaları yerleşim yerlerine, yol, su kanalı, köprü ve tarım alanlarına zarar vermektedir. Kış devresinde meydana gelen bu su fazlalığı yaz aylarında ortadan kalkmakta fakat bu mevsimde de çekikler ortaya çıkarak su temini problemi meydana gelmektedir.

Çalışılan sahanın diğer bir problemi de alüvyonlar ile kum, kil, marn gibi gevşek unsurların geniş alanlar kaplaması, havzanın tektonik hatlar ve faylar üzerinde yer almış olması, depremlere neden olmaktadır.Ayrıca alüvyal dolgunun ova tabanında oldukça kalın olması ve yeraltı suyu düzeyi meydana gelen depremlerin şiddetini arttırmaktadır. Araziden faydalanma biçimleri, uygulanan tarım yöntemleri, orman kesimi, doğal yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ile sıcaksu kaynakları üzerinde durulması gereken diğer önemli konulardır.

B-Gönen ovasının yakın çevresindeki sorunlar:

Havza tabanını oluşturan Gönen ovasının yakın çevresindeki sorunlar arazi kaymaları, toprak sürünmesi, erozyon, orman tahribi, şırı hayvan otlatma ve yanlış arazi kullanımından kaynaklanmaktadır. Erozyon bitki örtüsünün tahribi, otlatma ve arazi kullunamı ile doğrudan ilgilidir.

1- Toprak Erozyonu

Doğal bitki örtüsünün tahrip edildiği kesimlerde şiddetli yüzeysel ve selcik erozyonu gözlenir.Selcik erozyonu yamacın başlangıç kısmında küçük kanalcıklardan akmaya başlayan suyun neden olduğu toprak aşınmasıdır. Bu su yamacın daha alt kısımlarında daha büyük kanallarda toplandıkça erozyonun şiddeti de o ölçüde artar.Yamaç eğimi, jeolojik yapı , bitki örtüsü ve yağış şekli ile şiddeti de erozyon üzerinde etkili olan faktörlerdir. Bitki örtüsünden yoksun ve aşınmaya elverişli formasyonlardan oluşmuş bir yamaç, üzerinde maki türü veya otsu bitkilerin yer aldığı bir yamaca göre daha fazla erozyona maruz kalır. Ayrıca yaz ve bahar aylarında meydene gelen sağanak yağışlar , uzun süren kış yağışlarına göre daha fazla toprak aşındırmaktadır. Çünkü sağanak yağışlar meydana geldikleri mevsim nedeniyle toprağı çok kolay aşındırırlar.Bölgenin iklim özelliklerinden dolayı yazları oldukça sıcaktır.Bu nedenle kültür bitkileri yaz girmeden toplanır ve otsu bitkiler de aşırı sıcaktan dolayı tamamen kurur. Bunun sonucu toprak yüzeyindeki tutturucu unsur da ortadan kalkar ve şiddetli sağanak yağışların toprağı taşıması oldukça kolaylıklaşır.

Gönen'in yakın çevresinde toprak erozyonunun görüldüğü yerler doğuda, Çakmak, Yapağlı ve Kaplama civarı,güneybatıda Kumköy ve Çınarpınar çevresi ile kuzeyde Havutça ve Taştepe dolaylarıdır. Bu kesimlerde bitki örtüsü tamamen tahrip edilmiş olduğundan yüzeyi kaplayan toprak tabakası yağmur suları tarafından taşınmaktadır.Erozyon yağışların arttığı ve şiddetli sağanakların

* M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi

görüldüğü sonbahar ve kış aylarında daha da artmaktadır.

Çakmak ve Yapağlı civarında halk hayvancılık ile uğraşmaktadır. Özellikle burada bulunan keçi sürüleri kısa boylu maki türleri ve otsu bitkileri oldukça tahrip etmiştir. Erozyonun şiddetli olduğu bu kesimlerde bitki örtüsünün tahrip edilmesi ile birlikte yanlış arazi kullanımı toprak kaybının diğer önemli bir nedeni olarak göze çarpmaktadır.Her yıl ürün alabilmek için nadasa bırakılmadan arazinin aşırı kullanılması da erozyonu arttıran diğer bir etkendir.

C-Gönen Ovası'ndaki sorunlar

Yaz aylarında meydana gelen kuraklık su temini problemini ortaya çıkarırken, sonbahar ve kış aylarındaki aşırı yağışlar taşkın ve çekiklere neden olmaktadır. Deprem kuşağı üzerinde yer alan saha içirdiği tutturulmamış alüvyal dolgu nedeniyle depremin şiddetini arttırıcı özelliklere sahiptir.Ayrıca sıvı ve katı atıklar ile kimyasal maddeler su, hava ve toprak kirliliği meydana getirmektedir.

1-Akarsu Taşkınları

Gönen Havzasının tabanının teşkil eden Gönen ovası çevresinde yer alan yüksek kesimlerden inen akarsulara yerel taban seviyesi rolü oynamakta ve bunlar sık sık yataklarından taşarak etraflarında zararlara neden olmaktadır. Taşkınlar genellikle sonbahar ve kış aylarında meydana gelmektedir. Havzada debisi yüksek akarsu olmamakla birlikte sağanak yağışlar büyük akım artmalarına neden olmakta, sular ova tabanında çok derin olmayan yataklarından kolayca taşabilmekte, çevredeki ekili-dikili alanlara, karayolu, köprü bina, çiftlik gibi yapılara zarar vermektedir.

Taşkınlar Gönen çayının ovaya girdiği Ekşidere ve Balcıköy civarında etkisini göstermeye başlar. Gönen çayı yatağının oldukça az bir eğime sahip olması ve akarsu etrafında özellikle ağız tarafına doğru suların kolayca yayılmasına uygun düzlüklerin bulunması taşkınların daha geniş alanlarda etkili olmasına neden olur.Ayrıca Gönen çayının kolları olan Çerpeş, Sabuncu, Ketendere ve Çakıroba çayları da taşkınlara neden olan diğer akarsulardır.

Havzada önemli taşkınlar Aralık 1963, Kasım 1968, Kasım-Aralık 1985 yıllarında olmuş ve bu taşkınlarda büyük hasarlar meydana gelmiştir.Gönen'in kuzeyinde ve Gönen Çayı yatağının hemen kenarında yer alan Tuzakçı ve Bostancı köylerinde bir çok yapı sular altında kalmış, bunların biri kısmı yıkılmış, bazıları da büyük olçüde hasar görmüş ve kullanılamaz duruma gelmiştir.Ayrıca güneydeki Balcı köyünde de birtakım maddi hasarlar meydana gelmiştir. 1963 yılında meydana gelen taşkında Gönen çayı üzerinde bulunan ve Gönen-Çanakkale karayolunda ulaşımı sağlayan Gönen köprüsünün bir ayağı çökmüş, trafik uzun süre aksamıştır.Ayrıca bu taşkınlar tarım alanlarına da büyük zararlar vermiştir. 1968 Eylül ayında meydana gelen taşkında ise Tuzakçı, Alaaddin,Körpeağaç ve Bostancı köylerinin tarım alanları sular altında kalarak domates, patlıcan, fasulye, mısır ve çeltik tarları büyük zarar görmüştür.

Bu zararlar dışında taşkınlar esnasında tarım alanlarına yayılma eğilimi gösteren çakıl, kum, kil ve silt gibi erozyon materyali tarım yapılan toprak tabakasını örterek verimin azalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle havzadaki taşkınların geçici zararları yanında tarım alanlarının verimini azaltan uzun süreli ve çok ciddi problemler de ortaya çıkmaktadır.

Gönen ve çevresinde taşkından en çok etkilenen yerler taban kısmında bulunan yerleşmeler ve tarım alanlarıdır. Taşkınlara neden olan Çerpeş, Ketendere, Sabuncu Deresi, Çakıroba ve Gönen çaylarının ovalık kesimde yer alan yataklarının ıslah edilmesi gerekmektedir. Özellikle Gönen şehir merkezinin doğu kenarından geçen Sabuncu deresi ile batı kenarından geçen Gönen çayının yatakları oldukça kirlenmiş ve eğimin az olması nedeniyle de içinde adacıklar oluşmuştur.Suyun akımını engelleyen bu adacıklar akarsuyun taşıdığı kirli atıkların bu kesimlerde birikmesine neden olmaktadır. Bu durum hem taşkınları kolaylaştırmakta hemde etrafa pis bir koku yayarak önemli bir çevre kirliliği meydana getirmektedir. Taşkınların şiddetini azaltmak için ağaçlandırmaya önem verilmesi ve mevcut bitki örtüsünün korunması gerekmektedir.Yapımı süren Gönen barajının taşkınları büyük ölçüde önleyeceği tahmin edilmektedir.İyi bir akım düzenleyicisi görevini üstlenecek olan baraj akarsu yatağının kirlenmesini de hızlandıracaktır.

Fakat bütün bu önlemler yağışların fazla olduğu dönemde suların aşırı şekilde kabarmasını engellemeye yetmemektedir. Sağanak yağışlar nedeniyle bazı durumlarda Gönen çayının akım miktarı oldukça yükselmekte ve bazı günlerde 1800 m^3/sn.ye çıkabilmektedir. Bu akım miktarının, pek fazla derin olmayan Gönen çayı ve diğer akarsu yataklarına sığmayacağı muhakkaktır. Fakat yapılmakta olan baraj, havzanın ağaçlandırılması ova

tabanında ve kenarlarında açılacak sulama kanalların taşkınların zararlarını büyük ölçüde azaltacağı muhakkaktır.

2-Çekikler

Yağışlı devrede taşkınlara maruz kalan havza tabanı kurak dönemde ise çekiklere sahne olmaktadır. Aşağıda görüldüğü gibi yaz mevsiminde kuraklık sözkonusudur ve özellikle Temmuz ve Ağustos aylarında havzaya düşen ortalama toplam yağış 30 mm. civarındadır.

Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
103	75	77	54	35	32	16	14	36	65	72	135

Yaz mevsimi düşük yağış miktarı yanında sıcaklık ve potansiyel evapotranspirasyonun da yüksek olması su eksikliği problemini doğurmaktadır. Bu dönemde akarsu yataklarında su düzeyi oldukça düşer ve hatta Gönen çayı dahil olmak üzere birçok akarsu tamamen kurur.Gönen çayının en düşük akım değerleri yağışın en az olduğu Ağustos ayına rastlar. Eylül ayında yağışların artması,buna karşılık akım miktarında pek fazla değişklik olmamasının nedeni de havzada bulunan akarsular boyuncu yapılan sulamalar ile ilgilidir.

Ekim	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül
3	9	79	50	49	30	11	11	4	1	0.1	0.2

Yukarıda Gönen çayının aylık ortalama akım değerleri m^3/sn. olarak verilmiştir.Buradan anlaşılacağı gibi en düşük akım 0.1 m^3/sn. ile Ağustos ayında, en yüksek akım değeri ise 79 m^3/sm. ile Aralık ayında gerçekleşmektedir. Kurak devrede ortaya çıkan su temini problemi yeraltı suyundan faydalanılarak çözümlenmektedir. Fakat, çok kurak geçen bazı yıllarda (Örneğin 1985 yılı) aşırı pompaj nedeniyle yeraltı su seviyesi oldukça düşmekte ve bu durum ise daha büyük ve ciddi problemlere neden olmaktadır. Bu nedenle özellikle yaz aylarında yeraltı suyu pompajının belirli aralıklarla ve kapasiteye göre yapılması daha uygun olacaktır. Çevredeki andezit formasyonlar çok iyi kalitede yeraltı suyu içermektedir. Bunlar özellikle ova ve yakın çevresinde içme suyu problemi yaşayan yerleşim yerlerinde kullanılabilir.Nitekim son yıllarda Gönen şehir merkezinde ortaya çıkan içme suyu problemi önce batıdaki Sarıoluk ve Dumanalan civarından, daha sonra da güneydoğudaki Cambaz küyö yakınlarından getirilen kaynaksuları ile çözümlenmiştir.

D-Depremsellik

İnceleme alanı Marmara Bölgesi'nin güneyinde bulunan tektonik hat üzerinde yer almaktadır. Yenice-Gönen, İnova-Sarıköy, Korudeğirmen-Kalfaköy, Dereköy-Gündoğan, Çınarpınar-Babayaka, Balcıdede-Üçpınar gibi birçok kırık hattıyla katedilmiş olan saha bu tektonik özelliğinden dolayı her zaman için deprem riski taşımaktadır (Efe, 1993). Uzun yıllara ait kayıtlarından elde edilen verilere göre havzada veya yakın çevresinde bir çok deprem olmuştur. Hasar derecesi en yüksek deprem ise 18 Mart 1953 de Yenice-Gönen fay hattında olmuş ve Gönen şehir merkezindeki binaların büyük kısmı tamamen yıkılmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi alüvyal dolgu depremin şiddetini arttıran tutturulmamış materyalden oluştuğundan bu deprem en çok alüvyal dolgu üzerinde bulunan yerleşim birimlerinde etkili olmuştur.Hatta Gönen şehir merkezinde bile nispeten sağlam zemin üzerinde yer alan Gündoğan ve Plevne mahallelerinde meydana gelen hasar kum, kil ve çakıl içeren eski seki üzerinde yer alan Malkoç ve Kurşunlu mahallelerindeki hasardan daha az olmuştur.

Yine 16 Ekim 1964 te Manyas'ta meydana gelen deprem Gönen ve çevresinde de hasar meydana getirmiştir. En son olarak 21 Temmuz 1983 tarihinde odak merkezi Biga'da olan deprem Gönen'de bazı binalarda hasar meydana getirmiştir.

Havza depremlerin meydana geldiği bir saha olmasının yanında, meydana gelen depremlerin şiddetini arttırıcı bazı fiziki ve beşeri özelliklere de sahiptir. Sahanın bazı kırık hatları içermesi, oldukça geniş ve yeraltısuyu düzeyinin yüzeye yakın bulunduğu bir alüvyal dolgu alanına sahip olması, bunun özellikle havzanın kuzeyi ile doğu kesiminde killi,kumlu, marnlı Pleyistosen depolarından oluşması depremin şiddetini arttıran fiziki faktörlerdir.Bu

faktörlerin yanı sıra konutların yapımında uygun malzeme ve yapı tarzının kullanılmaması, özellikle köylerde yuvarlaklaşmış blok ve taşlardan bina yapılması gibi hususlar da depremin şiddetini ve dolayısıyla zararlarını arttıran diğer etkenler olarak göze çarpmaktadır.

Bu özelliklerden dolayı yerleşme yerlerinin ve depremden zarar görebilecek diğer beşeri yapıların yer seçimi ve inşaatlarının bu hususlar gözününde bulundurarak yapılması gerekmektedir.Özellikle Gönen şehir merkezinin bir kısmı ile Tuzakçı, Körpeağaç, Alaattin, Sarıköy ve Bostancı köylerinin yer aldığı alüvyon dolgudan oluşan havza tabanı depremlerin şidodetini önemli ölçüde arttırmaktadır. Bu kesimlerde yapılan bina tarzına ve kullanılacak malzemenin niteliğine dikkat etmek, bina alanı ile yüksekliklerine bazı sınırlamalar getirmek ve bunları uygulamak gerekmektedir.Bununla beraber depremler kırık hatları boyunca daha şiddetli olacağı için fay üzerinde veya yakınında yer alan Balcıdede, Güneşli, Tuzakçı, Sarıköy ve Körpeağaç köylerinde de aynı önlemler dikkate alınmalıdır.

E-Çevre Kirliliği

Gönen ve civarında yer alan gıda,deri, yem, metal, maden ve kimya işletmeleri önemli ölçüde su kirliliğine neden olmaktadır. Yine ova ve yakın çevresinde kullanılan yapay gübreler ile kimyasal böcek ilaçları hem su ve hem de toprak kirliliği oluşturan önemli etkenlerdir. Bölgede gıda ve deri endüstrisi oldukça gelişmiştir. Özellikle yerleşim yerleri ile iç içe bulunan deri işleme atelyeleri kirli atıklarını Gönen Çayı'na bırakmaktadır. Yaz aylarında akımı oldukça azalan çayın taşıma gücüde zayıfladığından bu atıklar akarsu yatağında küçük adacıklar şeklinde birikmekte ve ekolojik dengeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Gönen ile Tahirova arasındaki tarım alanlarında Gönen çayının ağır metal içeren suları kullanılmaktadır. Ayrıca akarsular vasıtasıyla bu kirli katı ve sıvı atıkların bir kısmı denize kadar ulaşmaktadır.Bu nedenle Gönen çayının denize ulaştığı kesimde deniz kirliliği hızla artmaktadır (Efe,1993).

F-Sıcaksu kaynakları ve turizm

Gönen havzasında kırık hatları boyunca bazı yerlerde sıcaksu kaynakları oluşmuştur. Bunların en önemlisi Gönen şehir merkezinin hemen kuzeyinde yer alan kaplıcalardır. Buradan çıkan suyun sıcaklığı 77 C^{O} olup romatizma, mide, safra kesesi, karaciğer, kadın hastalıkları, vs. gibi bir çok hastalığın tedavisinde kullanılmaktadır. Sıcak suyun şehrin bazı kesimlerinde ısınma amacıyla kullanımına başlanmış olması hava kirliliğini önleme açısından önemli bir gelişme sayılabilir. Termal ısınma ayrıca odun kullanımını da azaltacağından dolaylı olarak orman tahribinin önlenmesi ve erozyonu azaltma bakımından önemli bir adım atılmış olmaktadır.

Diğer bir sıcaksu kaynağı ise havzanın güneybatısında Gönen'in 13 km. uzaklığında Ekşidere köyü yakınında bulunan Dağ Ilıcası'dır. Buradaki su sıcaklığı 41 C^{O} olup bir çok hastalığın tedavisinde kullanılmaktadır. Bu ılıcanın hemen kuzeydoğusunda andzitler içersinde yine bazı hastalıklara iyi gelen ve içinde bol madensel tuz ve mineral bulunan tadı ekşimsi bir su çıkmaktadır.

Ekşidere ılıcasının 2 km. kuzeydoğusndaki kükürt ihtiva eden ve sıcaklığı 25 C^{O} civarında olan diğer bir sıcaksu kaynağı daha bulunmaktadır. Burası daha çok cilt hastalıklarının tedavisinde kullanılmaktadır.

Yine havzanın güneybatısında Ilıcaoba köyü yakınlarında hemen Gönen çayı vadisi içinde bulunan sıcaksu kaynağı henüz kullanım durumuna getirilmemiştir.

Görüldüğü gibi havzayı kateden bir çok kırık hattı boyunca bazı yerlerde oluşan sıcak su kaynakları turizm açısından oldukça önemlidir. Gönen'deki kaplıcalar modernize edilerek hem geniş bir halk kitlesinin faydalanacağı şekle gelmiş, hem de bölgenin turizmini canlandırarak ekonomik katkı sağlamıştır. Ekşidere dağ ılıcasında ise yeterli sayıda ve nitelikte sonaklama tesisi bulunmadığından sadece günlük olarak faydalanılabilmektedir.

Gönen'de şehir merkezinin hemen kenarında bulunan sıcaksu kaynakları geniş bir alanda yüzeye çıktığından kaynakların yerleşim merkezine yakın olması burada kaplıca suyunun, atıksular ile karışma tehlikesi sözkonusudur. Bu nedenle çevredeki ev, pansiyon, otel, motel gibi yapıların sıcaksu kaynağına belirli uzaklıkta inşa edilmesi, atıksu sistemlerinin de kaplıca suyunu kirletmeyecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

Havzada bulunan sıcaksu kaynakları, tarihi yerler, Babayaka Kalesi harabeleri, Gönen Çayı boğazındaki iki köprü, Gönen kaplıcalarının hemen yakınındaki hamam kalıntıları ve çevredeki doğal güzellikler turizm açısından iyi bir potansiyel oluşturmaktadır.

REFERANSLAR

ALSAN ve diğerleri,(1983) 5 Temmuz 1983 Biga Depremi ve artçı deprem etkinliği. Bayındırlık ve İsk. Bakanlığı Teknik Araştırma ve Uyg.Genel Müd.Deprem Araştırma Dairesi Başk. Deprem Araştırma Bülteni, Sayı 46. Ankara.

EFE, R. (1993) Marmara Denizi Güneyinde, Karabiga-Tahirova arasındaki kıyı kesiminin Çevresel Jeoorfolojisi. Türk Coğrafya Kurumu. Türk Coğrafya Dergisi, Sayı 28. s.285-307.İstanbul.

ERENTÖZ, C. (1964) 1964 Manyas Depremi M.T.A. Dergisi Sayı 63, s. 1-4, Ankara.

ERİNÇ, S. (1957) Türkiye'de Akarsu Rejimlerine Toplu Bakış. T.Coğrafya Dergisi, Sayı 17, s.93-117. İstanbul.

MATER, B. (1993) Marmara Bölgesinde kara kaynaklı deşarjların dağılımı ve kullanılabilir deniz alanları. Marmara ve Boğazlar Belediyeler Birliği Eğitim Semineri. Çanakkale.

DİGER KAYNAKLAR

E.İ.E. İşleri Genel Müdürlüğü Akım Yıllıkları. Ankara.

Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Rasat Yıllıkları. Ankara.

D.S.İ. Genel Müdürlüğü Taşkın Yıllıkları. Ankara.

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.103-109

TÜRKİYE ' NİN 1993 -94 YILI İHRACATI VE İHRACATA DÖNÜK BÜYÜMEYE ÖNERİLER

Dr. T.Sabri ERDİL

1. GİRİŞ

Türk işletmeleri, çeşitli tarihlerde ve çeşitli ülkelerle yapılan bölgesel anlaşmalarla dışa açılmanın ilk başarılı örneklerini sergilemişler. Gelişen altyapı ve kapasitelerin ihracat sürecine yönelmesi için düzenlenen teşvikler ve yönlendirici uygulamalarla bazı gelişmeler kaydedilmiştir. Özellikle son 40 yılda oluşan sanayi tabanı Türk işletmelerini seksenli yıllarda yapılan strateji değişikliği ile daha yoğun bir şekilde ihracat pazarlaması sürecine yöneltmiştir.

Ne geçmişte ve ne de günümüzde uluslararası ticarete yönelmeyen hiç bir ülke ekonomisi yoktur.Özellikle hammadde kaynaklarının yeryüzünde dengesiz bir biçimde dağılması üretim fazlasını ihracetmeye yöneltmiştir.Dış ticaretin ülke ekonomisinde önemli rol oynamasıyla da ekonomilerin dışa açılmaları zorunluluk arzetmeye başlamış ve kalkınmada ekonomik bir model önerisi oluşmuştur.

Türkiye 1980'li yılların başında uygulayageldiği ithal ikamesi stratejisinden vazgeçerek ihracata yönelik büyüme veya ihracat yoluyla büyüme stratejisine yönelmiştir.O tarihlerde makro alanda iletişim,ulaştırma ve sosyopolitik alanlardaki gelişmelerle dünya pazarlarında önemli boyutta gelişmeler izlenmektedir. Öte yandan da ticari bloklaşmalar ve onun getirdiği blok dışı korumacılık politikaları dünya pazarlarını daraltmaktaydı.

Dünya ticareti,15 Aralık 1993 tarihinde Cenevre'de 117 ülke diplomatının imzasıyla yedi yıl süren ve yedi raundluk (GATT) görüşmeleri nihayet tamamlanan Uruguay raunduyla Dünyayı tek pazar haline getirilmektedir. Dünya pazarlarının açılması ve ekonomik büyümenin artmasını öngören Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel anlaşması (GATT) nihayet ilgili ülkeler tarafından.onaylandı. 550 sayfa uzunluğundaki yeni dünya ticareti anlaşması hava taşımacılığından,gümrük seviyelerinden ve ülke ekonomilerinin dış ticareti sübvansiyonlarına kadar birçok konuyu kapsamaktadır. Burada önemli olan bu sözleşmenin tamamlanmasıyla türkiye'nin ihracatı nasıl etkileneceği,ihracata yönelik teşviklerin nasıl düzenleneceği ve gümrük indirimlerinin ulaşacağı seviyelerin ne olacağı konusudur. Bu doğrultuda yeni ve modern korumacılık yöntemlerine veya teşvik araçlarına hangi ölçüde ihtiyaç duyulacaktır.

2. TÜRKİYENİN 1993 -94 İHRACATI VE KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRMELER

Öncelikle 1990 yılından itibaren Türkiye'nin ihracatında teşvikle özendirme açısından yeni bir döneme girilmiştir. Dışa açılmanın daha yoğun yaşandığı 1980_1990 yılları arasında çok özel şartlarda teşvik edilen ihracat,ihracatta bir altyapı oluşturmakla beraber teşviğe dayalı ve ülke kaynaklarını verimsiz kullanmayı sağlayan bir yanlış yöntemi esas almıştı. Bu noktada,ihracata dönük sanayileşme modelinin Türkiye'nin koşullarına çelişik bir görünüm sergilediği izlenimi vermektedir. Gelir bölüşmü lehine dönerek iç fonların artan bir bölümünü massetmiştir(Kazgan 1991). Bu süre zarfında ihracat,daha çok ekonominin döviz ihtiyacını karşılamak ve ödemeler dengesindeki çok aleyhte görünen parametreleri iyileştirmeye yönelik olarak sürdürülmüştü. Ancak işletmeler bu dönemde çok önemli bir deneyimi ve dünyanın bir çok ülke pazarına yönelerek pazar bilgisi sağlamış oldular.

İhracatın 1990'lı yılların başından itibaren vergi iadesi ile desteklenmesinden ve bunun gibi klasik teşviklerle yönlendirilmesinden vazgeçilmiştir. Bu tarihlerden itibaren ekonominin kendi üstünlükleri ve sanayi altabanı ile ihracatın sürdülmesi esas alınmıştır. Bu noktada Türkiye ihracatın önemini unutmuştur.Sadece işçi dövizleri ve mevcut döviz rezervlerinin rahatlığı ile Türkiye tekrar içine kapanmış,ihracatı arka planlara itmiş,ihracatı önemsemeyen adeta geleneksel tutumuna dönmüştür(Ülgen 1992).Aynı dönemde buna karşılık ihracatın teşvikinde Eximbank'ın fonksiyonları artırılmış,yeni kredi sistemleri oluşturulmuştur. Kredi sigortaları uygulamalarına aşamalı olarak geçilmişti. Bu nedenlerle aynı tarihlerden itibaren ihracattaki artış hızının belirli bir bazda duraklmamaya geçtiğini görmekteyiz. Buna karşın ihracatta kesimler arası dağılımın sanayi ürünleri lehine aldığı mesafe kendini korumayı başarmıştır. Bu yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranı olumsuz yönde gelişmiştir. İthalatta koruma oranları düşürülmesi ithalat maliyetleri düşürülerek

,ithalat maliyetlerinin ucuzlatılmasına ve bu yolla iç piyasanın ithal silahıyla terbiye edilmesine çalışılmıştır. (Akın 1991). Hammadde ve tüketim ürünleri ithalatında önceki yıllara oranla büyük artışları izlemek mümkündür.

Tablo 1
YILLARA GÖRE İTHALAT VE İHRACAT (Değer:Milyon US$)

	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Hac.		Dış Tiç. Dengesi		İhrc/İthal
Yıllar	Değer	Değiş	Değer	Değiş	Değer	Değiş	Değer	Değiş	
1989	11.625	0,3	15.792	10,2	27.417	5,5	4.167	55,9	73,6
1990	12.959	11,5	22.302	41,2	35.361	28,6	9.343	124,2	58,1
1991	13.593	4,9	21.047	-5,9	34.640	-1,8	-7.454	20,2	64,6
1992	14.715	8,3	22.871	8,7	37.586	8,5	-28.156	9,4	64,3
1993	15.343	4,3	29.429	28,7	44.774	19,8	14.084	72,6	52,1
93oc/eyl	10,712		21.152		31.854		- 10.439		50.6
94oc/eyl	12.472	16,4	16.265	23,1	28.737	9,8	-3.792	63,7	76,7
93/0c	1.274		1.793		3.067		-519		71,1
94/0c	1.317	3,4	2.155	20,1	3.472	13,2	-838	61,5	61,1
93/şb	1.168		2.004		3.172		-836		58,3
94/şb	1.193	2,2	1.751	-12,6	2.943	-7,2	-558	-33,2	68,1
93/mrt	1.231		2.110		3.342		-879		58,3
94/mrt	1.320	7,2	1.981	-6,1	3.501	-1,2	-661	-24,8	66,6
93/ns	1.257		2.879		4.136		-1.621		43,7
94/ns	1.232	2,0	1,174	-40,1	2.957	28,5	- 491	-69,7	71,5
93/my	1.338		2.524		3.862		-1.186		53,0
94/my	1.219	-8,9	1.448	-42,6	2.667	-30,9	-228	-80,7	84,2
93/hz	881		2.374		3.255		-1.492		37,1
94/hz	1.378	56,4	1.779	-25.1	3.157	-3,0	-400	-73,2	77,5
93/tm	1.181		2.469		3.651		-1.287		47,9
94/tm	1.578	33,5	1.608	-34,9	3.184	-12,8	-28	-97,8	98,2
93/ağ	1.120		2.595		3.717		-1.475		43,2
94/ağ	1.517	35,4	1.890	-27,2	3.407	-8,3	-373	-74,4	80,3
93/ey	1.259		2.400		3.659		-1.140		52,5
94/ey	1.720	36,6	1.927	19,7	3.647	-03	-207	-81,8	89,2

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü Aylık Bülteni 12.08.1994

Dış ticaret verilerine göre 1990 yılından sonra önceki yıllara oranla değer olarak ihracatın % 20 ila %30'lar mertebesindeki büyüme hızı % 4 ila % 8 ler mertebesine gerilemiştir. Tablo 1'den de görüldüğü gibi artış hızları duraklama dönemine girmiştir. Aynı sonuç 94'ün Ocak/Haziran aylarında da izlenmektedir. 1990 yılından sonra ihracatın ithalatı karşılama oranı % 70-80'li oranlardan % 50-60'lı oranlara gerilemiştir. Özellikle 1993 yılı verilerinde son on yıllık en düşük rakamına inilerek % 52.1 mertebesine düştüğünü görmekteyiz. İhracat ve ithalat arasındaki makas olanca hızıyla artmaya devam etmektedir. Ocak 1993 ila 1994 ihracatını karşılaştırdığımızda %3.4 oranında bir artışı görmekteyiz.Aynı ayın ithalat rakamlarını karşılaştırdığımızda ise % 20.2 oranında artış kaydedilmiştir.

Özet olarak ihracat rakamları 1989 yılından bu yana yıllık olarak %4-8 arasında artış sağlarken,ithalat rakamlarının %21-29 oranlarında artmış olduğunu görmekteyiz. 1994 Ocak-Eylül dönemine ait altı aylık dış tiçaret verilerinde ihracatımız 1993 yılının ayni dönemine göre %16,4 artarak 12.472 milyon dolar, ithalatımız ise % 23,1 azalarak 16.265 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir. Dış ticaretimizde dikkate değer gelişme ihracatımızın artışından ziyade ithalatımızın gerilemesi özellikle döviz fiyatlarındaki belirsizlik ve yükselişler ithalatımızın gerilemesine neden olmuştur,

Ekonomik politikada hedeflenen dış ticarat açığı Tablo 1 dende izlendiği gibi 94 Ocak/Eylül ayı itibariyle % 63,7 azalma göstermiş ve ayni dönem için ihracatımızın ithalatı karşılama oranı % 76,7 lara yükselmiştir. Bir Önceki yılın ilgili dönemi için bu oran %50,6 ler düzeyindeydi. Dış ticaret verilerinden izlendiği gibi 1994 yılının ılk on

ayında gerçekleşen rakamlarda ihracatımızda kayda değer reel bir artış söz konusu olmamıştır. Aksine önemli ihrac sektörlerimizden işlenmiş tekstil ve gıda ürünleri gibi sektörlerde artış oran itibari ile gerileme olmuştur. Aynı sektörlerde ihracat/fiyat elastisidesi çok yüksek olmasına rağmen bu dönemde döviz kurları üzerinde yapılan arizi düzenlemeler re rağmen fiyatlardaki iyileşmeye paralel ihracattta beklenen artış gercekleştirilememiştir.

Ayni dönemlerde İhracatın Teşviki kapsamında üç ayrı düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemelerden "DFİF"uygulaması, ürün bazında özellikle uzak bölge pazarlarımızı hedef alan navlun primi ödemeleridir. Deniz ve hava taşımacılığı ağırlıklı ihracatlara verilen, adet ve /veya ağırlık birimi esas alınarak verilen primler mali nitelikli teşviktir. Herşeiye rağmen İlgili dönemlerde ihracatımızda ortaya çıkan rakamsal sonuçlardan da anlaşıldığı gibi önemli artışlara raslanmamaktadır.

İkinci önemli düzenleme 7.3.1994 tarihinden itibaren gecerli olan 2.5.1994 tarih ve 94/7 sayılı Para- Kredi ve Koordinasyon kurulu kararlarına ilişkin İhraçat ve ihracata dayalı imalatın Desteklenmesi hakkındadır. Düzenlemedeki hususlar özellikle Türk sanayinin doğal maliyetlerine yönelik telafi edici teşvikler olması bakımından yarar sağlar nitelikte yorumlanabilir. Örneğin enerji, ulaşım, haberleşme giderleri, vergiler, pazarlama faaliyetleri ile ilgili giderlerin primlerle mahsuplaştırılması önemli yarar sağlayacaktır. Ancak buradada performans limitlerine bağlı olarak oluşturulan prim oranları sembolik nitelikte kalmıştır. İhracata konu olan ürünlerin ayni fasıllarla ilgili maliyetlerin çok cüzi bir oranını karşılar niteliktedir.

16 Ağustos 1994 tarihinde yapılan düzenlemelerede henüz yorum yapma imkanına sahip deyiliz. İlgili düzenlemelerin uygulama usul ve esasları henüz yayımlanmamıştır. İhracat sayılan ve döviz kazandırıcı faaliyetlerin tümünü kayıtlı sisteme dahil etmeye yönelik sadeleştirme ve bürokrasideki işlemlerin yalınlaşması önemli bir gelişmedir. Bu düzenleme İhracatımızın rakamsal artışında reel faydalar sağlayacak niteliktedir.

Tablo II
İHRACATIN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (Değer milyon US $)

Sektörler	Tarım		Maden		Sanayi		Toplam
	Değer	Payı	Değer	Payı	Değer	Payı	
1989	2.126	18,3	413	3,6	9.086	78,2	11.625
1990	2,388	18,4	331	2,6	10.240	79.0	12.959
1991	2.726	20,1	286	2,1	10.581	77,8	13.593
1992	2.257	15,4	264	1,8	12.192	82,9	14.715
1993	2.259	15,5	238	1,6	12.730	82.9	15.349
1993 (*)	1.512	14,1	166	1,6	9.032	84,3	10.712
1994 (*)	1.682	13,5	186	1,5	10.601	85	12.472

Kaynak: DİE Haber Bülteni 12.08.1994 (*). İlk on aylık dönem için.

Başlıca kesimlere göre ihracatımızın dağılımını incelediğimizde 1980'den bu yana devameden ,tarım ve hayvancılık ürünleri ihracatının toplam ihracatımız içindeki payının aynı oranlarda düşmeye devam ettiği görülmektedir. Nitekim Tablo 2 den de gördüğümüz gibi 1989 yılında toplam ihracat içindeki payı %18'lerden ,1993 yılında %15 mertebesine gerilemiştir.Aynı dönemde madencilik ve taş ocağı ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı %3'lerden yaklaşık olarak %1'ler mertebesine gerilemiş bulunmaktadır.Sanayi kesiminin toplam ihracat içindeki payının yükselmesi aynı zamanda ekonominin gelişmekte olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin ihracatında 1989-1990 döneminde sanayi sektörünün payı % 78'lerden %83'lere ulaşmıştır. Bu dönem içerisinde sanayi kesimi içindeki tarıma dayalı sanayinin de payı büyük ölçüde azalmıştır.

Bunun yanında dokuma ve giyim sanayinde aynı dönemde % 76'lık bir artış sağlanarak ,1993 yılındaki ihracatı 5.4 milyar dolara ulaşmıştır. Yine sanayi kesiminde demir ve çelik sanayi sektörü ihracatı da %90 oranında bir artış göstererk ,1993 yılında 2

milyar dolara yükselmiştir. Taşıt araçları sektöründe ,elektrikli makina ve cihazları sanayinde de ihracatta aynı dönemde oransal olarak % 100'ü aşan bir büyüme meydana gelmiştir.

Sonuç olarak 1989-1993 döneminin ihracatında sanayi kesiminin bu denli büyümesi ,şüphesiz çok önemli bir gelişmedir,ancak aynı dönemde sanayi girdisi olarak hammadde ve yarı mamul ithalatında çok önemli artışın olduğu da görülmektedir.

Tablo III
İHRACATIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI (Değer Milyon US $)

Yıllar	1989		1990		1991		1992		1993		1994 (*)	
	Değer	Payı	Değer	Payı	Değer	Payı	Değer	Payı	Değer	Payı	Değer	Payı
OECD Ülkeleri	7.174	61,7	8.809	68	8.885	65	9.348	63.5	9.067	59	7.375	59,1
İslam Ülkeleri	2.872	24,7	2.498	19,3	2.729	20,1	2.783	18,9	2.805	18,3	2.015	16,2
Diğer Avrupa Ülkeleri	1.045	9	1.003	7,7	1.151	8,5	646	4,4	764	5	1.395	11,2
Bağımsız Devlet. Toplu.	-	-	-	-	-	-	684	4,7	1.034	6,7	1.212	10,4
Diğer Ülkeler	531	4,6	648	5	856	6,3	1.254	8,5	1.675	10,9	398	4,7
Toplam	11.624	100	12.959	100	13,593	100	14.71	100	15.349	100	12.472	100

Kaynak: D.İ.E. İstatistik Billgileri Derleme 15 Temuz 1994 (*) İlk on ay için

Tablo III de görüldüğü gibi ülkeler ve ülke gruplarına göre ihracatımızın dağılımı incelendiğinde ,ihracatın % 61.7 sinin OECD ülkelerine yapıldığı izlenmektedir. Özellikle Avrupa topluluğu ülkelerine yapılan ihracatın 1989 yılında ülke grubu içindeki oranı %46'lardan %53'lere kadar yükselmiştir.Bunlar içerisindeki en büyük pay son dört yılın ortalamasıyla % 24'lük oranla Almanya'ya aittir.Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı ihracat örneğin 3 milyar dolar civarındayken ,1993 yılında 3,654 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Tekstil kotalarının meydana getirdiği kısıtlara ve sektörün içinde bulunduğu krize rağmen ,bu ülkeye yapılan tekstil ihracatı Türkiye'nin toplam ihracatının içinde önemli bir paya sahiptir.

İslam ülkelerine yapılan ihracat ise yıllar itibariyle 1988 yılında 3,526 milyon dolar,toplam ihracat içindeki payı ise %30 civarındayken,düzenli gerileyerek 2,805 milyon dolar ile %18'e düşmüştür.

İhracatın ülkeler itibariyle dağılımında 1034 milyon dolar rakamına ulaşan ve % 7'ler oranında bir paya sahip olan ,içinde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin de bulunduğu bağımsız Devletler Topluluğu ihracatı özellikle 1992 yılından sonra çok hızlı bir gelişme göstermiştir. İlgili pazarlardaki potansiyel talep , coğrafi konumu ve sosyo politik faktörleri nedeniyle klasik ihracat pazarlamasına alternatif diğer uluslararası pazarlama faaliyetleriyle değerlendirildiğinde daha büyük hacimde pazar fırsatlarının oluşması mümkündür. Örneğin petrol arama, rafineleme , petrokimya tesesleri, inşaat mütaitliği gibi çeşitli imalat sektörlerindeki teknolojilerin rehabilitasyonu veya yini yatırımlara yönelik ortak girişimler ve çeşitli kontrat anlaşmalarıyla Türk işletmeleri söz konusu pazarlarda bugüne kadar 11,3 milyar dolar iş hacmine ulaşmıştır. Yeni , alternatif uluslararası pazarlama faaliyetleriyle aynı pazarlara yönelmek gerekmektedir

Diğer önemli bir gelişme ise Uzak Doğu ülkelerinin de yeraldığı ,içinde Çin,Hong Kong ve Taywan gibi ülkelerin bulunduğu ülke grubuna yapılan ihracatta büyük bir artışın olmasıdır. Örneğin1990 yılında Çin'e yapılan ihracat sadece 37 milyon dolar iken 1993 yılında bu değer 512 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak ihracat son yıllarda yeni pazarlara doğru önemli gelişmeler göstermiş ve alternatif pazarlara yönelmiştir.

3 - İHRACATA DÖNÜK BÜYÜME ÜZERİNE ÖNERİLER

Bu yaklaşımda ihracat artışının sanayileşmeye itici bir ivme kazandıracağı düşünülmektedir.Sanayileşme için yatırım artışını ve yatırımın kaynaklarını oluşturması bakımından ihracatın önemli rol oynadığı vurgulanmaktadır.Bu şartlarda üretim artışı için ihracat, en önemli uyarıcı faktör olarak düşünülmektedir.İhracat yoluyla dış talep artışı iç talepteki daralmayı çözümlediği gibi döviz artışıyla da tamamlayıcı nitelikteki girdilerin elde edilmesi sağlanmış olur. Mikro açıdan ise işletmeler için çok sayıda avantaj ve üstünlüğü getirdiği ifade edilmektedir.Örneğin her ülkede kısa ya da

uzun dönemli pazar dalgalanmaları olabilir. Bu dönemlerde uluslararası pazarlar dengeleyici rol oynar. Özellikle Türkiye gibi piyasaları iyi ve sağlam dengelerde oluşmamış gelişmekteki ülkeler için dalgalanmalara karşı önlemler daha da önem kazanmaktadır.Uluslararası büyüme politikaları ayrıca riski dağıtmış olur.İhracata yönelen işletmeler kendi pazarlarında olmayan rekabetle dış pazarlarda karşılaşarak ,buna yönelik stratejilerin geliştirilmesini sağlamış olurlar.

Aynı bağlamda ölçek ekonomilerinin oluşması sağlanarak ,hem iç pazara hem de dış pazara yönelik olan üretimde verimliliğe ulaşılır. Ürün yaşam eğrisi açısından bakıldığında söz konusu aşamaların çeşitli pazarlarda daha uzun döneme yayılma imkanı sağlanmış olur. İhracat pazarlarına yönelik olarak çalışan ekonomiler ,uluslararası finansman imkanlarından yararlanmayı başarabilirler. Ayrıca uluslararası pazar çevresinde yeni ürün geliştirme ve ürünlerin test edilmesi dış pazarlarda mümkün olabilmektedir.

İhracat gelişmiş ülkeler kadar gelişmekte olan ülkeler için de önemli bir pazarlama aracıdır. Özellikle Türkiye gibi gelişme sürecinde olan bir ülke için hızlı büyümenin, ödemeler dengesindeki negatif sonuçlarının telafi edilmesi açısından ihracat ve döviz kazandırıcı hizmetler önemle üzerinde durulan konulardır. 1992 - 93 yılı ödemeler dengesinde Türkiye %72,6 civarında negatif gelişme ile 14 milyar dolar bir açık vermiştir. Bu durumda dövize olan talep ve işletmelerin ihraçat pazarlamasına yönelik eğilimleri doğal olarak teşvik edilecektir. Ayrıca içpazardaki kriz ihracat pazarlamasını kaçınılmaz kılmaktadır. İhracata yönelik büyümenin üç aşamada irdelenmesi mümkündür.

* Ülke ekonomisinin ihracata yönelik makro düzenlemeleri
* İşletmelerin ihracat pazarlamasına yönelik motivleri ve eğilimleri.
* Uluslararası pazarlardaki mal ve hizmet hareketlarenin konjonktürel boyutu

Eldeki veriler kesin gösterge olmamasına rağmen 1980 sonrası ülke ekonomileri makro düzenlemelerle ihracata yönelik teşvikleri özel önem kapsamaktadır. İhracat sürükleyici sektör olarak düşünülmekte Zaman zaman çeşitli trendler göstermekle birlikte uzun dönemde kurumsallaşan bir sektör haline gelmektedir. İhracat belirli dönemlerde ülkenin döviz girişlerini sağleyen enemli kaynaklardan biri haline gelmiştir (Ülgen 1994) Türkiye ekonomisi içinde yaşamsal nitelikte ve en güvenli kaynak olarak düşünülmektedir. Özellikle 1980- 1983- 1987 yıllarında çok özel şartlarda ihracata yönelik teşvikler uygulanmıştır. Bazan söz konusu teşvikler vasıtasıyla ülkedeki fonlar israf edilmiş ancak uzun vadede ülkedeki sanayileşmede tarım ürünleri/ sanayi ürünleri arasındaki ilişkiyi ve gelirlerden tasarrufa yönelen oranlar sanayi kesiminde yoğunlaşmıştır. Bu noktada ihracta dönük sanayileşme modeli türkiye için gecerli olmuştur. İhracat da tüm sanayi kesimlerinin örgütlenmesine öncülük etmek, özellikle kücük ve orta boy işletmelerin ekonomide büyük paya sahip olması Türkiye için önemli bir konudur.Sonuç olarak Türkiyenin bu gün geldiği nokta teşvikleri giderek üretim kesimine kaydırmak ve ihracat için yatırımı teşvik etmek olmalıdır. Teknolojik gelişme yoluyla maliyetleri düşürmek rekabet gücünü arturmak gerekmetedir Geleneksel ihrac ürünleri yanında dünya pazarlarında talebi artan yeni malların teşvik edilmesi iç pazarlardaki üretimin geliştirilmesi sağlanmalıdır. Türkiye için özellikle büyüyen ve gelişen yakın komşu ülke pazarlarına yönelik özel stratejiler geliştirmek, pazarlardaki etkinliği ve pazar payının artırılmasına yönelinmek önem taşımaktadır. Türkiye ekonomisini , Dış Ticaret hacmi,ihracatın GSMH ya oranı,ülke parasının konvertibilitesi,yabancı sermaye yatırımları yoğunluğu ,teknoloji ithali ve ihracı ,vatandaşların yurda giriş ve çıkışları ve dış borç ödemeleri gibi ölçütlerle dışa açılklık konusunda değerlendirildiğinde iyimser görüntü arzetmektedir.Ancak GATT çerçevesinde meydana gelen gelişmeler doğrultusunda ekonominin makro düzenlemeleri konusunda yakın tarihlere kadar sürdürülen doğrudan teşvikler gözden geçirilerek ihracata yönelik yeni ve seçimli modern teşvik araçlarına yönelmek gerekmektedir. İşletmelerin ihracata yönelik eğilimleri zamanla daha yüksek tansiyonda ilgiyle sürdürülse de ,kalıcı ve istikrarlı bir çizgiyi tutturmak ve yakalamak oldukça güçtür. 1980'li yılların ortalarında ihracatta uzmanlaşan ve kurumsal laşan işletmeler politikası "ihracatçı sermaye şirketleri statüsü" savunulurken ,çok kısa bir süre sonra bunlardan vazgeçilmiş belirli bir düzensizlik ve disiplinsizlik dönemi başlamıştı.Bugün ihracat işletmeler bazında belirli bir istikrar kazanmakla birlikte yıllar itibariyle çok kısa zaman dilimlerinde meydana gelen politika değişiklikleri şüphesiz işletmelerin ihracat performansını olumsuz bir şekilde etkilemiştir.Ancak ihracata yönelmiş işletmeler "aktif düzeydeki ihracat faaliyetlerini sürdürmektedirlir. İhracatta aktif düzeyde

katılım için işletmelerin hakim olduğu avantaj ve alanları şöyle özetleyebiliriz.
*Potansiyel müşteriler hangi ülkelerde bulunuyor?
*Dış pazarlar için ürünler nasıl geliştirilebilir ya da adapte edilebilir?
*Tanıtım faaliyetleri nasıl hazırlanır ve ürünler nasıl sergilenir?
*İşletme içi organizasyon ihracat için nasıl düzenlenmeli?
*İhracatın finansmanı,denetim ve yönetimi nasıl yapılmalı?
*Uzun vadeli fırsatların nasıl geliştirileceği

İhracat pazarlamasında işletmeler yukardaki alanlarda belirli düzeyleri yakalamışolmalıdırlar..Aynı paralelde Türk işletmeleri ,özellikle yakın bölge pazarlarında ve bazı geleneksel pazarlarda rekabet üstünlüğü alanları da kazanılmış bulunmaktadır,özet olarak ;

Türk İşletmeleri İçin Rekabet alanları
*İşgücü maliyetleri
*Coğrafi konum
*İleri teknolojiyi kullanma yeteneği
*Teknoloji birikimi
*Nitelikli işgücü

Türk işletmeleri ile ilgili göstergeleri daha somut olarak ifade ederek rekabet alanlarını buşekilde özötleyebiliriz. Sözkonusu üstünlüklerle hedef pazarlarda yeni fırsatlar geliştirebilirler. Önümüzdeki dönemlerde özellikle özellikle yakın bölge pazarlarımızda alternatif uluslararası pazarlama faaliyetleri dahada yoğunluk kazanacaktır. Türk işletmeleri ihracat faaliyetlerini artırıp yeni yöntemler kullanarak ihracatın dışında başka vasıtalarla da dış pazarlara nüfuz etme yollarını aramalıdır. Makro boyuttaki düzenlemeler de bu yönde planlanmalıdır.

Uluslararası pazarlamada yakın tarihlere kadar ekonomiler ve işletmelerin gelişmelerine paralel olarak mal ve hizmet hareketleri daha çok ekonomiler arasındaki ithalat faaliyeti olarak sürdürülmekteydi. Dünyadaki ekonomik ve politik gelişmeler ,tüketicilerin bilinçlenmesi, iletişim araçlarının yaygınlaşması,daha iyi ulaşım imkanları,dış ticaret hareketlerinin gelişimi ve yeni boyutlar kazanması uluslararası pazarlamayı aktif ve populer hale getirmiştir.Günümüzde dikkati çeken gelişmelerden birisi,ülkelerin ihracat ekonomilerine yönelmesidir.Bir başka önemli gelişme de işletmelerin uluslararası pazarlara doğru yeni araçlarla yayılma istidadı göstermesidir.Bu arada pazar fırsatlarını değerlendirirken işletmeler biraraya gelerek yeni oluşumlar meydana getirmekte ve kuvvetlerini ve karşılıklı üstünlüklerini birleştirmek suretiyle rekabet güçlerini artırmaktadırlar.İşletmelerin biraraya gelerek kurdukları stratejik birleşmeler çeşitli şekillerde olmaktadır:
*Kontrat anlaşmaları
*Anahtar teslim projeleri
*Ortak girişimler
*Yönetim anlaşmaları
*Pazarlama anlaşmaları v.b.gibi.

Türk işletmeleri de malum düzenlemelerle oluşturacağı planlar dahilinde dış pazarlara yönelik faaliyetleri ihracatla birlikte yeni konjonktürler dahilinde geliştirmeli,yeni araçlara yönelmelidir.

İşletmelerin ihracat performansındaki hızlı gelişme çevre ülke pazarlarının konjonktürel değişiminden büyük ölçüde etkilenmektedir. Bu doğrultuda Doğu Avrupa ve eski sovyetlerdeki bağımsız cumhuriyitlerdeki cumhuriyetlerin oluşturduğu pazarlarda işletmelerin kendi olanaklarıyla gösterdikleri performansı destekler nitelikte makro düzenlemelere buşvurulmalıdır. Ayni pazarlardaki merkezi idarelerle ikili ekonomik ilişkilerin hukuki alt yapısı cok süratli bir yşekilde geliştirilmelidir. Pazarlarla ilgili tanımlamalar geniş kapsamıyla yapılmalı,tüketim kalıpları ve talep potansiyelleri,örneğin ekonomilerinin ihtiyaçları belirlenmelidir. Bu doğrultuda oluşturulan makro projelerin sürdürülmesi ve gerçekleştirilmesi için gerekli olan fonlar ekonomilerin sahip olduğu doğal kaynaklardan sağlanmalıdır.Makro düzenlemelerle beraber işletmelerin de hedef pazara yönelik örgütlenmelerini temin etmek için tamamlayıcı ve yönlendirici bazı teşvikler oluşturulmalıdır. İlgili pazarlardaki potansiyel talep,coğrafi konumu ve sosyopolitik faktörler nedeniyle klasik ihracat pazarlamasına alternatif olan diğer uluslararası pazarlama faaliyetleriyle değerlendirildiğinde daha büyük hacimli fırsatların oluşturulması mümkündür.Örneğin petrol arama,petrokimya tesisleri,inşaat müteahitliği çeşitli imalat sektörlerindeki teknolojilerin rehabilitasyonUna yönelik ortak girişimler ve çeşitli kontrat anlaşmalarıyla Türkiye sözkonusu pazarlardan bugüne kadar 11,3 milyar dolarlık pazar hacmine ulaşmıştır.

SONUÇ

Türkiye'de bu yıl özellikle cari işlemler açığı,ödemeler dengesindeki açıklar ve buna ek olarak güvensizlik ortamında sermaye hareketleri yoluyla ülkeden döviz çıkışının yaşanması gibi etkenlerle ,1994'ün ilk çeyreğinden sonra ihracat tekrar popüleritesini kazanmaya

başlamıştır.Türkiye ekonomisi son on yılı aşkın bir süredir ihracat açısından başarılı bir deneyim gerçekleştirmiştir. Ancak zaman zaman dalgalanmalar göstermekle beraber ,son üç yıldır ihracatımızda gerçek bir tırmanmanın olduğu ifade edilebilir.Yapılan teşvik niteliğindeki bazı düzenlemeler, ihracatın artması yönünde istenen sonuçları vermemiştir. Herşeyden önemlisi son iki yıldır üretimde verilen teşviklere ilave olarak navlun prim ödemeleri,mahsuplaştırma yoluyla çeşitli maliyetleri geri ödeme ve Eximbank yoluyla yapılan finansman desteği gibi mali nitelikli teşvikler,ihracatta henüz gözle görülür bir artış sağlayamamıştır.Buna 1994 ilkon ayıda dahildir. Şüphesiz Türkiye'nin ihracatında ekonominin konjonktürel yapısından kaynaklanan enerji,ulaştırma,finansman ve vergi yönlü şişik maliyetlerin çeşitli yollarla telafi edilmesinde teşvikler verilmelidir. Şişik maliyetleri telafi edici teşvikler ihracatı artırmaktadır.Ancak Türkiyede üretim kullanılabilir maximum kapasitelere ulaşmıştır. Bu ndenle 5 nisan kararlarıyla döviz kurlarındaki %200 lere varan artışlar döviz kurlarına ve fiyatlara bağlı elastisitesi çok yüksek olan textil ve işlenmiş gıda ürünlerinde ihracat aynı ölçülerde artış göstermemiştir. Söz konusu sektörlerde ihraçat açısından fiyat elastisitesi çok yüksek olmasına rağmen döviz kurlarında fiyatlar lehindeki gelişme malesef arzulanan rakamları sağlayamamıştır. Bu tabloda ortaya çıkan sonç maliyetler ve fiyatlar konusunda verilecek teşvikler ihracatın artışında aynı oranda marjinal fayda oluşturmamaktadır.Özellikle ihracatta önemle paya sahip ilgili sektörlerde böyle bir yorumlama yapmak mümkündür. İhracatımıza uluslararası pazarlarda rekabet gücü kazandırabilmek için ilgili haklı teşvikler verilmek zorundadır..Nevarki bu teşvikler belirli ölçülerde veriliyor olmasına rağmen ,ihracatta yeterli artış sağlanamamıştır. İhracatın artışında farklı yönlü ve farklı nitelikli teşvik tedbirlerine ihtiyaç oyduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak ihracatımızın artışını temin edebilmek için optimum klasik selektif teşvik sağlanmakla beraber yeni bir anlayışla ve yeni bir solukla işletmeler uluslararası pazarlara açılmaya yönlendirilmelidir.İşletmeler ihracatla beraber ,uluslararası pazarlarda ortak girişimler,anahtar teslim projeler,yönetim anlaşmaları ve pazarlama anlaşmaları gibi uzun vadeli faaliyetlere teşvik edilerek yönlendirilmelidir.

Bu açıdan Türkiye'nin dış pazar faaliyetlerinde göreceli olarak 1990 yılında olduğu gibi yeni bir açılıma ihtiyaç duyulmaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Ahmet İncekara,"Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisi",İSO Dergisi, Mayıs 1992.

Rıdvan Karluk,"Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borç Yükünün Hafifletilmesinde Yabancı Sermaye Yatırımlarının Önemi ve Bu Konuda Uygulanan Yeni Politikalar" İSO dergisi, Şubat,1993.

Tunc Erem," Export Performance in a Developing Economy : Some Implications for Global Succes" World Business Congress, Halifax, Canada , April 1992

Gülten Kazgan,"İhracata Dönük Büyüme Modeli ve Sanayileşme", İktisat , Kasım 1993

Atilla Öner,"Dünya Pazarlarındaki Paylarını Arttırmaları İçin Firmalarımıza Öneriler", TÜSİAD,Görüş Ağustos1993

Ali Tigrel," Türk ekonomisinde 1991 Yılına İlişkin Bekleyişler", İSO,Aralık,1990.

Yüksel Ülken,"Hayali İhracat ve Türkiye Gerçeği", Görüş,13,1994

M,E.Porter,"The Competitive Advantage of Nations",Harvard Business Review, 1990.

Ali Rıza Zenginal,"Cumhuriyet'ten,Planlı Dönemlere Türk Dış Ticaret Politikasının Genel Seyri",

T.Sabri Erdil,"Uluslararası Pazarlama Açısından Türk İşletmelerinin Türki Cumhuriyetleri Pazarlarına Yönelik Eğilimleri ve Yeni Fırsatlar",tebliğ,4.Ulusal İşletmecilik Kongresi,Anadolu Üniv.,Eskişehir,1994

DİE,Aylık İstatistikler ,Haber Bülteni,25.2.1994.

DİE,Aylık İstatistikler,Haber Bülteni,12.8.1994.

DİE,Aylık İstatistikler,Haber Bülteni,11.3.1994.

İGEME,Aylık Bülteni,Şubat,1994.

DİE,"Mart 1994'te Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar",Mart,1994.

Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı Mevzuat Dairesi ,İhracat Navlun Pirimleri.

TÜSİAD,"Konjonktür",Temmuz 1994.

2.5,1994 "İhracat Teşvik Tedbirlerinin Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu Kararına İlişkin Uygulama Usul ve Esasları"

Resmi Gazete, 16.Ağustos,1994.

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.111-113

0 - 6 YAŞ ÇOCUĞUNDA RESİM

Öğr. gör.Tosun YALÇINKAYA*

Çocuk ve sanat, sanat bilimi, eğitim bilimi ve gelişim psikolojisinin ortak konusudur. Gelişim psikolojisinin konusu, sanat psikolijisine benzer şekilde ele alınabilir. Sanat psikolojisi sanat, tecrübe ve yaşantısı, sanatçının kişiliği ve sanat eseriyle meşgul olur. Sanat tecrübe ve yaşantısı bir taraftan algı gelişimi, öte yandan sanat eğitimini ilgilendirir. Gelişim psikolojisi içinde sanatçının kişiliği, çocuğun yaş basamaklarıyla kıyaslanabilir ve bizzat sanat eseri, resim veya bir başka ürün olarak yaşa uygun olup olmadığı açısından değerlendirilir. Karşılaştırmalı psikoloji, çocuğun ortaya koyduğu ürünleri ilkel insanlar ve ruh hastalarının ürünleriyle karşılaştırır. V. Löwenfeld, çocukta her zaman karşılaşılmayan yaratıcılığın kıstaslarını da bu amaçla ortaya koymuştur. Bunlar kısaca duyarlık, kavrayış, seziş, şekil verme gücü, soyutlama ve somutlaştırma yeteneklerdir. Amacımız çocukların ortaya koyduğu ürünlerin sanat eseri taşıyıp taşımadığını belirlemek değildir (1).

"Ben" olmaksızın "Bilinç" in varolmamasına karşılık algılama faaliyetinin dört ana işlevi Bilinç olmadan da varolabilmektedir. Çocuklarda görsel ve dokunsal olmak üzere iki çeşit algılama tarzıyla karşılaşmaktayız. Görsel algıya sahip çocuklar yalnızca tasvir edici olmayıp, mecazlarını doğrudan doğruya yaşantı hammaddesinden kurabilirler. Çevrelerindeki olayları ve nesneleri ayrıntılarıyla görebilirler. Buna karşılık, nesnel olgulardan çok duyumların daha etkin rol oynadığı algılama tarzına sahip çocuklar ise dokunsal tipe girerler. Dört zihinsel etkinlikten kaynaklanan dört algılama tarzı ise daha sonraları gelişmektedir. Bundan dolayıdır ki okul öncesi çocukların resimleri onların ruh durumlarını ve düşünce biçimlerini açıkça yansıtabilmektedir.

Algılama tarzlarının her birinin içe dönük ve dışa dönük yanları da mevcut olduğundan, neticede Bilince bağlı olarak ortaya çıkan resimler şöyle açıklanır

Düşünmeci tip algı dışa dönükse, ortaya çıkan resim Sıralayıcı tarzdadır. Bu resimlerde nesnelerin mümkün olduğu kadar doğru yansıtılmasına çalışılır; İçe dönük resimde ise, Organik bir resim tarzıyla karşılaşılır. Bu resimlerde dış dünya ile duygusal bir bağ kurulur ve grup çalışmaları önem kazanır (2).

Duygucu tip algının dışa dönük işlemesi, Bezeyici resimleri ortaya koyar. Bunlarda renk önemlidir, neşeli bir örüntü ile iki boyutluluk dikkati çeker; içe dönük işlemesi ise imgelemci resimlerin doğmasına yol açar. Bunlar kökenini sanatçının zihninden alırlar ve bilinçaltından gelen imgeleri oluştururlar.

Duyumcu tip algının dışa dönük yüzünde Duygu Sezgisel resimlerle, içe dönük yüzünde ise Dışa vurumcu (ekspresyonist) resimlerle karşılaşılır. Bu resimlerde imgelem önemli bir rol oynamaktadır.

Sezgici tip algı dışa dönük olarak işlendiğinde Ritmik Örüntülü resimlerle karşılaşılır. Bu tip resimlerde bir motif, ele alınarak tekrar tekrar incelikle işlenir ve böylece resmin tüm alanı kaplanır. İçe dönük olarak işlendiğinde ise Dokunsal formlu resimler sözkonusudur. Bu resimler, kökenini gözlemden almadıkları gibi konuyu stilize edilmiş bir tarzda işlerler ve çeşitli geometrik kalıplara dökülmüş formlar ön plana çıkar.

Çocuğun resim yapması, ancak onun benliğinin oluşmasıyla mümkün olur. Resim yapmanın ilk safhalarında çocuklarda hoşa giden davranışların çıkmasını beklemek gerekir. Yani çocuğun resim yapmasından hoşlanması ve bunun için fırsatların ortaya çıkması gerekir.

Çocuk, renkleri 3. haftadan itibaren ayırmaya başlar. 3 ve 4. haftalardan itibaren griyi, açık maviden, 4 ve 8. haftalarda kırmızıyı sarıdan ve 7. haftadan itibaren de, yeşili diğer renklerden ayırır. Ancak renk körlüğünün tesbit edilebilmesi için, 3. yaşı beklemek gerekir. Göz merceğinin uyuşumu ilk haftalarda yoktur. Bebek ancak 6. ayda derinliği algılayarak , arka plandaki bir şekli tanıyabilir. Çocuklara gösterilen maskelerdeki örneklerde dost ve düşman yüzler birbirinden ayırdedebilmektedirler.

Sinir-kas sisteminin olgunluk derecesi ve öğrenmenin artmasıyla bütünlük halindeki izlenimler gitgide farklılaşmaya ve olgunlaşmaya başlar. Ancak çocuğun perspektifi öğrenebilmesi için, daha uzun bir zamana ihtiyacı vardır. Perspektif ancak 11-12 yaşlarda

* M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi, Anaokulu Öğretmenliği Bölümü

ortaya çıkar. Çocuk bütün nesneleri kendi vücudu ile karşılaştırır. Nesneleri yetişkinden çok daha büyük ve geniş olarak algılar. Şekilleri erkenden tanıyabilir ve birbirinden ayırabilir. 6-7. ayda değişik şekillerdeki tahta parçalarını ayırabilir. 18 aylık çocuk, şekilleri yerleştirme testinde başarılı olabilmektedir.

2 yaşında gösterilen kitap resimleri hakkında birşeyler anlatmaya başlar, bu arada kendi çizerken bazen iki elinde birer fırçayla veya kalemle çizer. Rengin hangi renk olduğu üstünde fazla durmadan kağıt üzerine sürer, renkleri birbiri üzerine sürerek çamur gibi görünümlerine aldırmadan deneyimler yapar (3).

2-3 yaşındaki çocuklar nesneleri renk ve şekillerine göre ayırırlar. Fakat şekil daha çok tercih edilir. 3-6 yaşları arasında renkler daha fazla önem kazanır. 6. yaştan itibaren yetişkinliğe kadar tekrar nesnenin şekli baskındır.

3 yaşlarındaki çocuğun resimlerde ne olduğunu resmin neyi anlattığını, resimlerdeki insanların neler yaptıklarını ifade etmesi beklenir. Yani çocuk, resimlerdeki ayrıntıları ifade edebilir. 5-6 yaşlarında, resimdeki daha fazla ayrıntıyı, insan davranışlarını belirtmesi gerekir.

3-7 yaş çocukları üzerinde plastik sanatlar alanında araştırmalar yapan Gantschewa, çocuklara model yapma görevi vermiş ve plastik sanatlardaki gelişim ile resim gelişiminin paralel gittiklerini ortaya koymuştur.

4-6 yaşlarındaki çocuklar, kendiliklerinden isteyerek resim yaparlar. Bu durum aynı zamanda onların tecrübelerinin artmasına da yardım eder. Çocuk, resminde bulduğu bir konuyu tekrar etmekten hoşlanır. Ev yapmayı öğrenmişse resimlerinde sürekli evi tekrarlar. Çocuk yaptığı resimlerdeki konularını davranışlarına da yansıtır. Savaş konularını ele alan bir çocuk, savaşçılık oyunları oynar.

4 yaşındaki çocukların bazıları yapacakları resimlerin adını önceden söylerler. Yani resmi yaptıktan sonra ona bir ad vermezler. 5 yaşındaki çocukların ise, hemen hepsi yapacakları resmin adını önceden söyleyebilmektedir.

Çocuk resimlerinde özellikle, insan ve hayvan figürlerine ilgi duydukları açıkça görülebilir. İnsan ve hayvanların ilk defa resimle gösterilmeleri " başı üzerinde " resim olarak adlandırılır ve bu devre karalama dönemine aittir.

Çocuk resmini gelişim aşamalarına göre beş evrede ele almak mümkündür.

1. Karalama Dönemi (2-4 Yaş)
2. Şema öncesi Dönem (4-7 Yaş)
3. Şematik Dönem (7-9 Yaş)
4. Gerçekçilik (Gruplaşma) Dönemi (9-12 Yaş)
5. Görünürde Doğalcılık Dönemi (12-14 Yaş)

George Kerschenster, " şematik " resimden söz eder. İlk önce sadece fonksiyonel bakımdan resim yapan çocuk günün birinde şeklin daha çok önem kazandığı bir safhaya gelir. " Başı üzerinde " olarak nitelendirilen insan resmi ortaya çıkar.Daha sonra başta bulunan organlar resme eklenir. Gözlerin yerlerine yerleştirilmesi önemli değildir. Yeter ki çizilen çizgiler gözü ifade etsin. Yüz elemanlarının yerleri değişebilir. Bunun farkına geri zekalı çocuklar pek varamaz. Bu tip çocuklar resimlerinde yaptıları hataları düzeltmek için pek fazla ilgi göstermezler. Normal çocuklarda ise bu durum ve diğer davranışlar, göz ve ağzın yanlış yerde bulunduğunu düşündürür. Bir süre sonra resimlerindeki hataları görüp düzeltme yoluna giderler. Nihayet geniş ayrıntılar keşfedilir ve resimler daha iyi yapılır.

Çocuk resimlerinde görülen belli başlı özellikler çocukta resim bilinci konusunda bize önemli ipuçları vermektedir:

-Çocukların önceleri bilinçsizce yaptıkları karalamalar daha sonraları onların gelişimine paralel olarak kontrollü hale gelir. Nesneleri gösterilebilme aşamasına varan çocuklar da farkında olmadan nesneleri iki boyutlu resim yüzeyine uydurmaya çalışırlar.

-Resimde önem verilen kısımlar abartılmaktadır. Önem verilen şahıslar ve nesne-ler de ön plana yerleştirilerek diğer figürlerden daha büyük olarak resmedilmektedir.

Çocuğun çizdiği konular, en çok bildiği ve önem verdiği konulardır. Mesela; yeni elbisesini çok beğenen bir çocuk, kendisini yeni elbisesiyle resmetmek isteyebilir ya da oyuncağını çok seven bir çocuk resminde oyuncağı ile oynamakta, bu oyuncak bir araba ise ona binip gitmeyi hayal etmektedir.

- Figürler genellikle bir yer çizgisi üzerinde yer almaktadır. 3 yaşındaki çocukların yüzde birinde yer çizgisine rastlanırken, 8 yaş çocuklarında bu oran yüzde doksanaltıya ulaşmaktadır. Figürler bazen kağıdın sağına soluna, yatay ya da baş aşağı konumlarda yerleştirilebilir ve oransızdırlar.

- Resimlerde önceleri oran gibi hareket olgusu da verilemez, renkler gelişigüzel kullanılır. Çocukta kavramların yerleşmesinden sonra renk, simgelerle ve anlamla bağıntılı olarak kullanılmaya başlanır.

- Üslup açısından ele alındığında bazı çocuklar kalın hatları, bazıları titrek, dalgalı çizgileri kullanır. Kimi, desenleri titizlikle işler, kimi de geniş fırça darbelerini tercih eder. Ayrıca, formlarda ve renklerde psikolojik farklılıklardan kaynaklanan özellikler göze çarpar.

- Çocuk büyüdükçe zihni ve ruhsal yaşantısı giderek geliştiğinden çevrenin ve kültürün önemli etkileri söz konusu olmaya başlar. Neticede bazı sorunlar doğar. Çocuk, sembol imgelerle istediği konuları anlatmada güçlük çekebilir. Bu yüzden de resim faaliyeti sıkıcı bir hale gelebilir. Sanat eğitimcileri çocukların 12-15 yaşlarında karşılaştıkları güçlüklerin giderilmesi için büyük çaba göstermek zorundadırlar.

- Çocuk mekan algısının gelişimiyle ilgili olarak bir çeşit perspektif ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde çocukların desen çizme yetenekleri de biçimleri dokunma duyusu ile ayırma yetenekleriyle paralel olarak gelişmektedir.

- Cinsiyet ayrımı da resim faaliyetinde önemli bir rol oynamaktadır. Cinsiyet ayrımı belir-ginleştiğinde erkek ve kız elbiseleri belirtilir. Bu ayrım özellikle konu seçiminde kendini gösterir. Erkek çocuklar sporla ve teknik konularla ilgilenirken kız çocuklar ise doğayı incelikle işlemeye çalışırlar. Bundan dolayı eğitimciler kız ve erkek çocukların psikolojisinin farklı yanlarını da hesaba katmalıdırlar.

Resim etkinliklerinde dikkat edilmesi gereken noktalar şunlar olabilir:

- 0-4 yaş çocukları için kullanılacak resim kağıdı ve fırça daha büyük bir resim kağıdı ve çocukların tutabilecekleri biçimde kalın fırçalar kullanılmalıdır.

-Büyük boy kraft (Ambalaj) kağıtları ekonomik ve uygun olanıdır.

-Çocuk resim yaparken kesinlikle müdahale edilmemeli, konu belirleme konusunda zorlanmamalıdır.

-Anne-baba ya da öğretmenin çocuğu yönlendirmesi, ona değişik olanakları hazırlama, ortam yaratma ve çeşitli malzemeleri kullanma şeklinde düşünülmelidir.

-Örnek gösterilmemeli ve diğer bir çocuğun resmi hakkında övgü yapılmamalıdır.

-Resim bittikten sonra çocuk isterse konusunu anlatması için fırsat verilmelidir.

-Kuru boya parmak kaslarının yeterince gelişemediği küçük gruplar için uygun değildir.

-Sanat çalışmalarında doğadan ve doğal malzemeden (kum, su, kil ve her türlü doğal malzeme) yararlanmak en uygunudur.

-Parmak boyası, tuz seramiği her dönemde çocuğa yaptırılabilecek gerekli çalışma-lardır.

-Artık malzemenin çocuğun yaratıcılığının gelişimine etkisi büyüktür.Çocuğa zarar vermeyecek her türlü artık materyal yeni çalışmalar için de yeni fikirler oluşturacaktır.

Sonuç olarak denilebilir ki çocuk, hiç bir şekilde yetişkin insanlarla karşılaştırma yapılmayacak şekilde üretme eğilimi içine girmektedir. Bu faaliyet sırasında seçtiği konularla ve bunları orijinal bir tarzda yorumlamasıyla kendi dünyası hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. Çocuk için sanat dinamik bir anlatım aracıdır.

Sanat açısından her çocuk farklı özelliklere sahiptir. Herbiri büyüme, gelişme ve algı açısından farklılık gösterir ve çevresini de farklı olarak yorumlar. Dinamik bir olgu olan çocuğun resim faaliyeti, onun düşünme, dili ve kendini ifade etme aracı olmaktadır. Çocuğu resim yolu ile eğitirken onun öncelikle düşünme biçimi, duygu ve algılarıyla sosyal çevreye uyumu göz önünde bulundurularak, estetik duyarlığa sahip yaratıcı bir fert olmasına çalışılmalıdır.

Resim çizmek çocuğa zihinsel, sosyal ve estetik alanlarda gelişim fırsatı sağlamasının yanısıra, kendi başına öğrenme yaşantısını da beraberinde sunmaktadır(4).

Kaynakça:

(1) Akkaya Tayfun, Çocukta Resim Bilinci , Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, 1. Ulusal Eğitim Sempozyumu Bildirisi, 26 Kasım 1986.

(2) Özcan Ali Osman, İlkokullarda Güzel Sanatlar Eğitim-Öğretimi , Ders Notlarından.

(3) San İnci, Sanatsal Yaratma ve Çocukta Yaratıcılık , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Sosyal Felsefi 17, Ankara 1977.

(4) Yavuzer Haluk, Resimleriyle Çocuk, Remzi Kitabevi, 1992 İstanbul.

Öneri, C.1, S. 2
Ocak, 1995, ss.

THE EDUCATIONAL PROBLEMS OF THE EAST AND THE SOUTH-EAST PARTS OF TÜRKİYE

Öğr.Gör. Hayal KOKSAL[*]

Democracy is a form of society whereby men and women may gain confidence in themselves and in their fellow humans, and thereby move from force to persuasion, from restriction to liberty, from blind obedience to creative effort. Unlike dictatorial forms of government, democracy has everything to gain and nothing to lose from the intelligence of its citizens. In any society progress mostly depends on education.If one class possesses all the wealth and education while the labouring class or people of a certain area remain both poor and ignorant,that society will be divided into distinctive, permanent classes. But if education is widely and equally diffused according to ability rather than wealth, children of all classes may attain their maximum potential,and society as a whole will gain from the fuller use of its human resources.The ties of democracy can only be strengthened through better education and more open communication. Democratic education should develop citizens who are "easy to lead,but difficult to drive; easy to govern, but impossible to enslave" (Lord Henry Peter Broughton,Speech in the House of Commons,Jan. 29,1828).What is the meaning of this statement ? It should make people easy to lead by bringing out latent talent and leadership, conceived in cooperative terms.On the other hand, it should make them impossible to enslave because their education will have emphasized individual self-reliance,free expression,and unthwarted communication. Today, in Türkiye most people as lovers of democracy and patriotic citizens, are suffering from the situation in the east and south-east parts of our country. In these areas, thousands of innocent people - young and old, male and female, soldier and civilian - are being injured and even being killed cruelly. Some roads are dangerous to travel on and even talking to some peole can be risky. In short life is very difficult for the inhabitants there, as a result of terror. It is natural that to talk about education and educational opportunity is a little bit irrelevant for those poor people who are trying not to get killed in those areas.Since we are educationists, keeping in mind the educational side of events,let us think about the underlying reasons and probable solutions for this crucially important problem.

CAUSES OF THE PROBLEM

Itis difficult to write about how education is of crucial importance in the development of a country where security has not yet been comletely provided. The people living in the eastern part of Türkiye are especially in great fear of losing their lives.In such a situation the most important thing is to solve this security problem as soon as possible.The causes of such a serious matter can be listed as follows:

1.The easter part of Türkiye has been neglect ed economically for many years.Investments made so far are not sufficient to provide job opportunities for the growing population of the east and the southeast.

2.Since ethnicity plays an important role especially in the life of uneducated people , citizens who are of different ethnic origins have been abused and are still being provoked to cause disorder and chaos in these regions by some of our enemies who have hidden evil intentions towards the Turkish Republic.

3.Another point is the unsuitable geographical location of cities, towns and villages.The physical features of this land are not suitable for the settlement of people in towns.Making roads requires a great amount of effort and time and expenses.As a result of this, transportation and communication are difficult.

4.The last but not the least important factor is education.After the economic reason, comes the educational factor.Lack of education causes;

* the people to be easily misled.
* many parents to have more and more babies because of not knowing anything about birth control.

[*] M.Ü. Beden Eğitimi Yüksek Okulu, Öğretim Görevlisi

*the children not to have equalopportunities with those who are living in other parts of Türkiye.
*the living standards of those inhabitants to decline or to merely remain study.
*the people to lose their faith in the Turkish Government.

RECOMMENDATIONS FOR THE EDUCATIONAL DEVELOPMENT

In the previous section the reasons for someimportant problems in the south east part of our country have been identified and the problems related the educational factor have been emphasized as being some of the most significant obstacles preventing the improvement of this particular part of Türkiye. By means of some necessary precautions and fundamental changes I believe that it is possible to solve the problem over an extended period of time:

1.First of all;the centralized school system must be altered and a local system must be established. From the capital city it is difficult for the administrators to realize the regional problems and particular local needs.

2.All the scattered schools must be gathered to spesific central places which are safe.

3.Securaty must be of primary importance. As a result of this,teachers will not be killed any more,and more there will be demand to work there Teachers who work there should have special inservice training, or the ones who originally come from those cities must be assigned to positions there.

4.The curriculum must be designed so that it is suitable for the needs of the people.The purpose should be to improve the economical situation by enabling people to learn a trade or craft.

5.By means of some measures like doublesalary; teachers and high-status officials must be attracted there to assist the governmental officials.

6.Children should be motivated to attend the classes, but first of all the mentality of the parents must be changed in a positive manner.This can only be realized by obtaining the trust of the people towards the government. These solutions can be achieved only after the attainment of security and financial comfort.Most of this task falls to the politicians who will introduce and apply the necessary reforms in that part of Türkiye.

REFERENCES

BOUDON,R.(1973)."Education, Opportunity, and Social Inequality".A Wiley-Intercience Publication, New York.

CLIGNET,R.(1974)."Liberty and Equality in the Educational Process". A Wiley-Interscience Publication,N.Y.

EHLERS,H.(1973)."Crucial Issues in Education".Holt, Rinehart and Winstor,Inc.,N.Y.

LIFTON,W.M.(1970)."Educating for Tomorrow". John Wiley & Sons,Inc.,N.Y.

SECKINGER,D.S.(1976)."A Problem Approach to Foundsations of Education". John Wiley & Sons,Inc.N.Y.

THE EDUCATIONAL PROBLEMS OF THE EAST AND SOUTH EAST PARTS OF TÜRKiYE

HAYAL KÖKSAL
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu Koordinatirü
Anadolu Hisarı /İSTANBUL-TÜRKİYE (216)332 02 52

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.119-122

ÖZEL EGİTİMDE KAYNAŞTIRMA YÖNTEMİNİN ETKİNLİĞİ

Öğr. Gör. Alev Önder *

Engelli çocuk ve genclerin, baska bir deyişle, özel eğitim program ve yöntemlerine ihtiyacı olan ögrencilerin eğitilmesinde kaynaştırma yöntemi, hümanist egitim felsefesinin bir sonucu olarak ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması ilkesi temelinde önerilmiş ve uygulanagelmiştir. Kaynaştırma genel anlamı ile, farklı niteliklere sahip olan insanları birbirine karıştırmak, birarada, bir bütüne dahil olarak yaşayabilmelerinin sağlanması için ileri sürülmüş bir yöntemdir (Dalen, 1986; Hegarty ve Packlington, 1981). Özel eğitimde kaynaştırma ise, özel eğitime ihtiyacı olan engelli öğrencilerin, engelli olmayan öğrencilerin devam ettiği standart okullarda, mümkün olan en olağan koşullarda eğitilmeleridir (Olafsson, 1986). Özel eğitimde kaynaştırmanın üç temel amacı olduğu ileri sürülmüştür (Hewet, 1977, s. 566) :1- Herkes için eğitim, 2- Herkesin haklarının ve ihtiyaçlarının sağlanması, 3- Herkes için daha iyi eğitim. Kaynaştırmanın nihai amacı ise, engelli bireylerin, doğal ve eşit üyeler olarak topluma katılmalarının sağlanmasıdır. Buna göre, engelli ve engelli olmayan cocukların ayni okullarda birarada eğitilmeleri, kaynaştırma sürecinin sadece başlangıcıdır. Zihinsel yada bedensel olarak, kendilerinden beklenen sosyal ve akademik davranışlarda bulunmalarını engelleyen güçlükleri olan engelli çocuklar ve diğer çocukların, ayni okul ve sınıflarda eğitim almaları, olumlu sosyal etkileşimlerde bulunmaları ve birbirlerini olumlu olarak kabul etmeleri, eğitim ortamındaki etkin kaynaştırmanın özünü teşkil eder.

Kaynaştırmanın amacına ulaşabilmesi için, önce doğru olarak anlaşılması, daha sonra da her eğitim yönteminin uygulanışında olduğu gibi, kendine özgü temel koşulların sağlanması gerekir. Bu makalede, eğitim ortamında kaynaştırma yönteminin etkinliği sorunu, yöntemin amacına ulaşması için gerekli görülen koşullar çerçevesinde gözden geçirilmiş, Türkiye'de bazı temel eğitim okullarındaki özel eğitim uygulaması da kaynaştırma açısından ele alınmıştır.

"Farklı" olan bireyin, içinde bulunduğu sosyal ortama kaynaştırılması, üç düzeyde gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır (Dalen, 1986):

1-Bireyin değiştirilmesi ve kendini ortama uydurması.

2-Ortamın bireyin niteliklerine göre değiştirilmesi.

3-Hem bireyin hem ortamın karşılıklı olarak değiştirilmesi.

Sağlıklı bir kaynaştırmanın sağlanabilmesi, yani kaynaştırmanın etkili olabilmesi, üçüncü düzeyde bir uygulamaya; hem "farklı " olan bireyin, hem de fiziksel ve sosyal ortamın değişmesine bağlıdır. Böylesi bir kaynaştırma, farklı olan bireyi uygun biçimde adlandırmayı, nitelendirmeyi de gerekli kılar. Söz konusu adlandırma, konumuz olan çocuk grubu için, en uygun olarak "engelli" terimi ile yapılabilir olarak görünmektedir. "Özürlü", "sakat" gibi hala kullanılan terimler, kaynaştırmanın sadece bir yönüne işaret etmekte ve bireyin güçlüğünü sadece bireye yükleyerek, o'nun değişmesini vurgulamaktadır. Oysa "engel" terimi, bireyin içinde bulunduğu ortamı da kapsar ve kaynaştırmanın hem bireyin hem de ortamın karşılıklı olarak değişmesini gerektiren tanımına daha uygundur. İçinde yaşanılan ortam genelde sanıldığı gibi mutlak değil, görelidir. Bu ortam, halihazırda organize edildiği biçimiyle "bazı bireyleri" engellemektedir. Eğer bu ortam, başka biçimde organize edilseydi, birçok kişinin engelli olma durumunu yaşamaması mümkün olabilirdi. Örneğin, dikey değil yatay yerleştirilen asansör düğmeleri, yani fiziksel ortam değişikliği, merhamete değil, anlamaya ve kabul etmeye dayalı değer yargıları, yani sosyal ortam değişikliği, engelli bireylerin toplum içinde daha kolay yaşamalarını sağlayarak,

* *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Okul Öncesi Eğitimi Bölümü

kaynaştırmanın gerçekleştirilmesine katkıda bulunabilir.

Kaynaştırma yönteminin etkinliği sorunu gözden geçirilirken, bu yöntemin farklı biçimleri ve dereceleri olduğundan da söz etmek gerekir. Engellinin niteliklerine göre, farklı biçimlerde ve derecelerde uygulanabilir. Kaynaştırma yöntemi fiziksel, sosyal ve fonksiyonel kaynaştırma olarak, üç farklı biçimde uygulanmaktadır (Gulliford, 1985, s. 464 -465)

Fiziksel kaynaştırma: Engelli öğrencilerin oluşturduğu bir sınıfın standart bir okula yerleştirilmesi ya da özel eğitim okulunun standart bir okul ile aynı bahçeye yan yana yerleştirilmesi ile sağlanabilir. Burada amaç, farklı öğrenci grupları arasındaki fiziksel uzaklığı azaltmaktır. Ancak bu yöntemde, özel eğitim grubu ile diğer çocuklar arasında, tesadüfi karşılaşmalar dışında, özel olarak planlanmış sosyal amaçlı etkileşimlere olanak verilmez.

Sosyal kaynaştırma: Aynı sınıflara devam eden farklı öğrenci grupları arasında öğretmenler tarafından özellikle yapılandırılmış sosyal etkileşim faaliyetleri düzenlenir. Böylece, öğrenciler birbirlerine sosyal olarak kaynaştırılmaya çalışılır. Grupların eğitim programları ise farklıdır.

Fonksiyonel kaynaştırma: Farklı niteliklere sahip bir ya da bir kaç engelli öğrencinin, standart bir sınıfta bulunarak eğitim etkinliklerine katılabildiklerinde gerçekleşir. Bu sırada sınıfın eğitim etkinlikleri, engelli öğrencinin "bireysel niteliklerine" göre ayarlanarak ,o öğrenciye farklı biçimde uygulanır. Ortak bir eğitim programı vardır. Fonksiyonel kaynaştırma öğrencinin güçlüğüne bağlı olarak kısmen ya da tam zamanlı yapılabilir.

Kaynaştırmanın farklı dereceleri ise şunlardır (Gulliford, 1985, s. 464 - 465):

1-Ek yardım ve destek ile standart sınıfta eğitim alma.

2-Yardım ve destek almaksızın standart sınıfta eğitim alma.

3-Kısmen bir özel eğitim sınıfında, kısmen de aynı okuldaki standart bir sınıfta bulunarak eğitim alma. Böylece engelli öğrenci standart sınıfın programına ve sosyal yaşamına belirli bir oaran da da olsa katılabilir.

4-Standart bir okulun içinde yer alan özel eğitim sınıfında tam zamanlı eğitim alma.

5-Engelliler için kurulmuş olan özel eğitim okulunda eğitim alma, ancak yakındaki standart bir "kardeş" okula zaman zaman giderek bazı eğitim etkinliklerine belirli bir düzeyde katılma.

6-Özel eğitim okulunda eğitim alma ve standart bir okula arasıra giderek, buradaki çocuklarla sosyal faaliyetlere katılma. Bu uygulamada standart okulun öğrencileri de bazen özel eğitim okuluna gelerek sosyal faaliyetlere katılırlar (tersine kaynaştırma).

En ideali birinci derece kaynaştırma, yani farklı özelliklere sahip öğrencinin yardım ve destekle standart bir sınıfta tam zamanlı eğitim almasıdır. Öğrencinin farklı bireysel özelliklerine ve eldeki olanaklara bağlı olarak kaynaştırmanın diğer derecelerinden biri de uygulanabilir. Ancak eldeki olanaklar zaman içerisinde geliştirilerek, birinci dereceye ulaşılması için çaba harcanmalıdır.

Kaynaştırma yönteminin çeşitli biçim ve derecelerde uygulandığı ülkelerde, yöntemden olumlu sonuçların elde edilmesi konusundaki bulgu ve yorumlar çelişkilidir (Hewett, 1977; Johansen, 1986; Olafsson, 1986; Shanley, 1986).

Hangi biçimde ve hangi derecede olursa olsun, eğitim ortamında kaynaştırmanın etkili bir biçimde uygulanabilmesi ve amacına ulaşması için şu boyutların göz önüne alınması gerekli görülmektedir (Braaten ve Henriksen, 1983):

Tutumlara yönelik çalışma: Her tür ve düzeyde, herhangi bir eğitim programı ve yönteminin istendik sonuçlara ulaşabilmesi tutum çalışması ile mümkündür (Dalin, 1990). Kaynaştırmanın gerçekleşebilmesi için de toplumdaki ve onun bir parçası olan okuldaki bireylerin tutumları ile çalışılması önemlidir. Engelli bireylerle ilgili tutumların değiştirilmesi kolay olmasa da, bu tutumlara yönelik, bilgilendirme kampanyaları gibi, doğrudan etkileşimde bulunma gibi çalışmalar yapılmadığında, öğrencilerin aynı çatı altında birlikte eğitilmeleri ancak sınırlı yararlar sağlayabilir. Hatta olumsuz sonuçlara bile yol açabilir. En başta engelli çocukların diğer çocuklarla kaynaştırıldığı okullardaki öğretmenlerin bu konudaki tutumları olumlu olmalıdır. Yapılan araştırmalar bazı öğretmenlerin kaynaştırma konusunda olumsuz tutumlara sahip olduklarını ortaya koymuştur (Greenwood, 1981; Mitler ve Serpel, 1985). Bu nedenle en tepedeki toplumsal karar verme organlarından başlayarak, ilgili her kesimin, çocukların aileleri dahil olmak üzere kaynaştırmaya olumlu olarak bakmalarının sağlanması gerekir (Dahlgren ve Nielsen, 1984).

Kaynaştırmaya başlanılan yaş: Guralnick ve Bennett' in de (1987) belirttikleri gibi, engelli çocukların mümkün olduğunca erken yaşta saptanıp eğitilmeye başlanma-

larının önemi bilinmektedir. Engelli çocuklarla diğer çocukların bir arada eğitilerek, birbirlerine mümkün olduğunca küçük yaşta kaynaştırılmalarının da önemli olduğu vurgulanmaktadır (Hewet, 1977; Johansen, 1986). Bu nedenle kaynaştırma okul öncesi dönemden ititbaren uygulanmalıdır. Bunun için de engelli çocuğun erken yaşta sapnabilmesini sağlamak üzere hem ilgili sağlık personelinin, hem okul öncesi eğitim personelinin, hem de anne babaların bu konudaki bilgi düzeylerinin yükseltilmesi gerekir.

Özel eğitim öğretmenlerinin eğitimi: Kaynaştırma yöntemi konusunda öğretmenlerin uygulamaya yönelik bilgi ve becerilerle donatılması kaynaştırmanın daha etkili olmasında önemli bir boyuttur. Hem okul öncesi öğretmeni yetiştiren hem de diğer eğitim düzeyleri için öğretmen yetiştiren yüksek okul ve üniversitelerde, özel eğitimde kaynaştırma ile ilgili derslere ağırlık verilmelidir. Ayrıca, halen çalışmakta olan öğretmenlere mesleki geliştirme kursu ve seminerleri düzenlenmelidir.

Pedagojik -psikolojik danışma servisi: Özgüven' in de (1991) belirttiği gibi, eğitimin niteliksel olarak geliştirilmesinin araçlarından biri, okullarda pedagojik-psikolojik danışma hizmetlerine daha çok yer verilmesidir. Özel eğitimde kaynaştırmanın niteliğinin yükseltilmesi için de, kaynaştırmanın yapıldığı okul ortamında pedagojik-psikolojik danışma servisinin önemli bir rolü olduğu kabul edilmektedir (Belkin, 1981; Fjeldsenden, 1981; Humes, 1978). Pedagojik-psikolojik danışma servisi hem okuldaki engelli öğrencilerin belirlenmesinde, hem de bu öğrencilerle çalışacak öğretmenlerin ve öğrencilerin ailelerinin, her konuda danışabilecekleri, yardım alabilecekleri bir kaynak-merkez olarak hizmet verebilecek şekilde organize edilmelidir. Kaynaştırmanın yapıldığı okuldaki serviste, pedagojik-psikolojik danışma yapabilecek olan psikoloğun yanısıra, konuşma terapisti, özel eğitimde uzmanlaşmış pedagog, ailelerle yakın etkileşimde bulunacak sosyal çalışma uzmanı gibi elemanlar da yer almalıdır. Servisteki personelin bilgi ve beceri düzeyi, bu konuda karşılaşacakları problemlerle başa çıkabilecekleri düzeyde olmalıdır.

Özel eğitim programları: Kaynaştırmanın etkili olarak gerçekleşebilmesi için en önemli boyutlardan biri, çocukların farklı bireysel yeteneklerine göre farklı düzeylerde organize edilmiş, detaylı eğitim programlarının hazırlanmasıdır. Güçlük derecesine göre farklılaştırılmış eğitim programları sayesinde, farklı yeteneklere sahip çocuklar aynı okullarda ve aynı sınıflarda eğitilebilirler. Özel eğitim uzmanları ile, uygulamada çalışan öğretmenlerden kurulu ekipler, uygun programların hazırlanmasında çalışabilirler.

Uygun fiziksel koşullar: Kaynaştırmanın yapılacağı okulun ve sınıfın fiziksel koşullarının da kaynaştırma için elverişli olması gerekir. Örneğin; kapıların zor açılıp kapandığı, çok merdivenli ve katlı, tuvalet ve lavaboların farklı özellikteki çocuklara göre düzenlenmediği, kolayca akılda tutulamayacak karmaşık bir mimari plana sahip, çok kalabalık bir okulun fiziksel ortamı, engelli çocuklar için, diğer çocuklara oranla çok daha fazla güçlükler yaratabilir ve bu çocukların diğer çocuklarla etkileşimde bulunmalarını engelleyebilir.

Özel eğitimde kaynaştırmanın amaçlandığı gibi olumlu sonuçlar verebilmesi, yukarıda sözü edilen boyutların göz önüne alınmasına bağlıdır. Bu boyutların ileri düzeyde geliştirilmesinin ise daha çok ekonomik kaynak ve bilgili personel gerektirdiği açıktır. Ancak, eldeki kaynakların ve personelin, adıgeçen boyutların iyileştirilmesi için daha akılcı ve etkili bir şekilde organize edilmesi, kaynaştırma yönteminden daha iyi sonuçlar elde edilmesini sağlayabilir.

Türkiye' de devlete ait bazı temel eğitim okullarında uygulanmakta olan, elde kesin sayısal veriler olmamakla beraber oldukça sınırlı sayıda öğrenciyi kapsadığı tahmin edilebilen kaynaştırma yöntemi, kaynaştırma biçimi açısından fiziksel kaynaştırmaya, kaynaştırma derecesi açısından da dördüncü dereceye, yani standart okullar içine yerleştirilmiş özel sınıflarda tam zamanlı eğitim almaya uymaktadır. Bu tip bir kaynaştırma, az etkili bir yöntem olarak düşünülebilirse de, uygulanmakta olan bu yöntemin daha ileri düzeyde sonuçlar sağlayabilmesi için yukarda sözü edilen boyutlar çerçevesinde ele alınıp incelenmesi gerekmektedir. Örneğin, özürlü, sakat gibi terimler yerine kaynaştırmanın özüne uygun engelli teriminin kullanılması, öğrencilerin bireysel farklılıklarını gözeten eğitim programlarının geliştirilmesi, toplumda ve okulda engelli bireylere karşı olumlu tutumların yerleşmesi için tutum çalışmalarının yapılması, engelli çocukların erken yaşta saptanıp, yaşıtları olan diğer çocuklar ile kaynaştırılmaya erken başlanması, kaynaştırma yapılan okulların fiziksel koşullarının iyileştirilmesi, özel eğitim ile ilgili personelin bilgi ve beceri düzeyinin arttırılması, engelli çocuklar ile diğer çocuklar arasında olumlu etkileşimler sağlayacak,

yapılandırılmış sosyal etkinliklerin düzenlenmesi gibi konular üzerinde odaklaşılmalıdır.

Türkiye'de kaynaştırma yönteminin henüz yaygın olarak uygulanmadığı düşünülürse, öncelikle yapılması gereken, kaynaştırma ile ilgili tüm sorunlarda okuldaki personeli ve aileleri bilgilendirme, yönlendirme ile gerek engelli ve gerekse diğer öğrencilerin pedagojik ve psikolojik sorunları için danışmanlık hizmeti verecek olan, pedagojik-psikolojik danışma servisinin, kaynaştırma uygulanan "her okul" a ulaşmasının sağlanmasıdır. Ancak bu sayede,eldeki sistem çerçevesinde, engelli çocuklarla diğer çocukların birbirine kaynaştırılmasında önemli gelişmeler sağlanabilir.. Böylece farklı yetenek ve niteliklere sahip bireylerinin karşılıklı hoşgörü, anlayış ve daha yükek yaşam kalitesi ile birarada yaşadıkları bir toplum gerçekleşebilir görünmektedir. Bu nedenle de, elde edilen sonuçları yetersiz görüp kaynaştırmadan vaz geçmek yerine, eldeki koşullarla en iyi ne yapılabileceğine ilişkin iyileştirici çözümler üretmek gerekmektedir.

KAYNAKLAR

BELKIN, G. S. Practical Counseling in the schools. Iowa: Wm. C. Brown Co., 1981.

BRAATEN, I. & HENRIKSEN, A: K. Kvalifikasjonsproblem i tilknytning til den pedagogiske-psykologiske radgivningstjenesten. Oslo: Ped. forskningsinstitutt, Universitetet i Oslo. 1983.

DAHLGREN, I. & NIELSEN, H. W. En skole for alle. Kopenhavn: Nordisk Ministerraad, 1984.
DALEN, M. Integrering av funksjonshemmede i grunnskolen. Oslo: Universitetsforlaget, 1986.

DALIN, P. Skoleutvikling. Oslo: Universitetsforlaget, 1990.

FJELDSENDEN, B. PPT og forskning. Tidskrift for Norsk Psykologforening, 1991, 28, 10, 906-907.

GREENWOOD, R. C. Settings or setting events as treatment in special education? A review of mainstreaming. Advances in Development and Behavioral Pediatrics, 1985, 6, 205-239.

30.GULLIFORD, R. Education. In A. M. CLARK & D. B. CLARK (Eds.), Mental deficiency. The changing outlook (pp. 639-685). London: Methuen and Co. Ltd, 1985.

GURALNICK, M. J. & BENNETT, F. C. (Eds.) The effectiveness of early intervention for at-risk and handicapped children. Orlando: Academic Press, 1987.

HEGARTY, S. & PACKLINGTON, K. Educating pupils with special needs in ordinary school. Windson: NFER-Nelson, 1981.

HEWETT, F. M. Education of exceptional learners. Boston: Allyn and Bacon Ltd., 1977.

HUMES, C. W. School counselors and PL94-142. School Counselor, 1978, 25, 192-195.

JOHANSEN, K. J. Spesialpedagogiske tiltak i Sor-Trondelag. Spesialpedagogiske Forskningsbidrag, 1986, 9, 291-306.

MITLER, P. & SERPELL, R. Services: an international perspective. In A. M. CLARKE & D. B. CLARK (Eds.), Mental deficiency. The changing outlook (pp.715-787). London: Methuen and Co. Ltd, 1985.

OLAFSSON, G. Spesialpedagogikk i vanlig grunnskole i Reykjavik. Spesialpedagogiske Forskningsbidrag. 1986, 9, 139-153.

ÖZGÜVEN, E. Eğitimde niteliği geliştirme aracı olarak psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri. Eğitimde Arayışlar 1. Sempozyumu. Eğitimde Nitelik Geliştirme, Bildiri özetleri, 1991, 32.

SHANLEY, E. (Ed.) Mental Handicap. A handbook of care. New York: Churchill Livingstone, 1986.

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.123-132

POZİNOMİAL GEOMETRİK PROGRAMLAMA

Arş.Gör. Tuncay Can[*]

GİRİŞ

Geometrik programlama, posynomial veya signomial kısıtlar altında yine posynomial veya signomial amaç fonksiyonunu optimal yapma problemidir. Konveks olmayan programlama problemini konveks programlama problemine indirgeyerek global optimum sonuçlar sağlar ve bazı özel şartlarda amaç fonksiyonunun optimal değeri için alt ve üst sınır belirler.

İlk olarak mühendislik alanındaki problemleri çözebilmek amacıyla algoritma geliştirilmesi amacıyla ortaya çıkmasına karşın bugün birçok alana uygulanabilmektedir. Envanter Teorisi, Pazar Karışımı problemlerine uygulanması ilginçtir. Doğrusal olma-yan programlama başlığı altında incelenmesine karşın, diğer tüm programlama teknik- lerine göre üstünlüğü onun doğrusal olmayan programlama başlığından ayrı bir başlık altında incelenmesine yol açmıştır. Sağlam bir matematik teorisi vardır. Geometrik programlamada kullanılan kavramları anlayabilmek ve takip edebilmek için iyi bir opti- mizasyon teorisi bilgisi gerekmektedir.

Bu yazıda geometrik programlamaya bir giriş yapılarak bu programlama hakkında okuyucuya bir fikir verilecektir. Diğer yazılarda bu programlamanın uygulamala- rı üzerinde durulacaktır.

1. POZİNOMİAL FONKSİYONLAR

Bir pozinomial fonksiyon

$$y \equiv y(x) = \sum_{t=1}^{T} C_t p_t(x) \qquad (1.1)$$

şeklinde yazılabilir. C_t verilen pozitif reel sayılar ve
$x = (x_1, x_2, ..., x_N)'$

iken $p_t(x)$ fonksiyonu; a_{tn} herhangi reel sayı olmak üzere

$$p_t(x) = \prod_{n=1}^{N} x_n^{a_{tn}} \qquad (1.2)$$

şeklinde tanımlanır. Burada y' nin bir polinom olmadığı derhal görülebilir. Çünkü te-rimlerin katsayıları C_t $(t = 1,..., T)$ pozitiftir ve x_n' in kuvvetlerinin doğal sayı olma zo-runluluğu yoktur.

y fonksiyonunu "amaç fonksiyonu" olarak adlandıralım ve bu fonksiyonu mini-mum yapan değerleri (varsa) araştıralım. Önce kısıtsız problemi gözönüne alalım ve y fonksiyonunu minimize eden $x_1^*, x_2^*, ..., x_N^*$ değerlerini bulmaya çalışalım.

Minimumda; y fonksiyonunun birinci mertebeden kısmî türevleri alınıp sıfıra eşitlenmelidir.

Şu halde,

$$\frac{\partial y}{\partial x_k} = \sum_{t=1}^{T} C_t a_{tk} x_k^{a_{tk}-1} \prod_{n \neq k} x_n^{a_{tn}} = 0$$

$$(k = 1, \ldots, N)$$

elde edilir. Bütün x_n pozitif değerleri için yukarıdaki denklem sistemi

$$\sum_{t=1}^{T} C_t a_{tk} \prod_{n=1}^{N} x_n^{a_{tn}} = 0 \quad (k = 1, \ldots, N) \quad (1.3)$$

sistemine dönüşür.

(1.3) N bilinmeyenli; N tane doğrusal olmayan denklem sistemidir. Böyle bir sistemi çözmek çok zordur. En iyi metodlar bile yakınsak olmalarına karşın gerçek çözümü (kökü) bulmakta zorlanırlar.

Doğrusal olmayan denklemlerin çözümü, çok değişkenli bir fonksiyonun optimizasyonu için klasik metodu gerektirir.

$$\sum_{t=1}^{T} C_t a_{tk} \prod_{n=1}^{N} x_n^{a_{tn}} = 0 \quad (k = 1, \ldots, N)$$

denklemleri (yerel) optimum için gerekli şartları ifade eder.

[*] M.Ü. İİBF, İşletme Bölümü, Araştırma Görevlisi

Bunun yerine aşağıdaki yaklaşımı gözönüne alalım:

y fonksiyonunun minimum değerini y^* ile gösterelim. y^*, bağımsız değişkenle-rin optimal değerleri (x_n^*) bilinmeksizin bulunabilir.

Bunun için önce ω_t ile göstereceğimiz optimal ağırlıkları tanımlamalıyız. Bu optimal ağırlıklar

$$w_t = \frac{C_t P_t}{y^*}$$

şeklinde tanımlanabilir. Bu ağırlıkların toplamının

$$\sum_{t=1}^{T} \omega_t = 1 \qquad (1.5)$$

olduğu açıktır.

(Gerçekten

$$\omega_1 = \frac{C_1 p_1(x^*)}{y^*}, \quad \omega_2 = \frac{C_2 p_2}{y^*}, \ldots, \quad \omega_T = \frac{C_T p_T}{y^*}$$

olmak üzere bu ağırlıklarının toplamının

$$w_1 + w_2 + \ldots + w_T = 1$$

olduğu görülür.)

(1.3) ve (1.4) denklemlerinden

$$\sum_{t=1}^{T} a_{tn} \omega_t y^* = 0 \qquad (n = 1, \ldots, N)$$

elde edilir.

(Gerç ekten,

$$\sum_{t=1}^{T} C_t a_{tn} \prod_{n=1}^{N} x_n^{a_{tn}} = 0 \text{ eşitliğinde } p_t = \prod_{n=1}^{N} x_n^{a_{tn}}$$

yazarsak

$$\sum_{t=1}^{T} C_t a_{tn} p_t = 0 \qquad (\Delta)$$

elde edilir.

$$\omega_t = \frac{C_t p_t}{y^*} \quad \text{bağıntısından}$$

$$p_t = \frac{\omega_t y^*}{C_t} \qquad (C_t > 0)$$

elde edilir ki bu p_t ifadesini (Δ) formunda yerine yazarak

$$\sum_{t=1}^{T} C_t a_{tn} \frac{\omega_t y^*}{C_t} = \sum_{t=1}^{T} a_{tn} \omega_t y^* = 0$$

bulunur.)

y^* pozitif olduğundan dolayı

$$\sum_{t=1}^{T} a_{tn} \omega_t = 0 \quad (n = 1, \ldots, N) \qquad (1.6)$$

yazılabilir.

Şimdi, w_t değerlerinin bilinmesiyle y^* doğrudan bulunabilir. Gerçekten,

$$y^* = \prod_{t=1}^{T} (y^*)^{\omega_t} = \prod_{t=1}^{T} \left[\frac{C_t p_t(\underline{x}^*)}{\omega_t} \right]^{\omega_t}$$

$$= \prod_{t=1}^{T} \left(\frac{C_t}{\omega_t} \right)^{\omega_t} \prod_{T=1}^{T} \left[p_t(\underline{x}^*) \right]^{\omega_t} \qquad (1.7)$$

Fakat

$$\prod_{t=1}^{T} \left[p_t(\underline{x}^*) \right]^{\omega_t} = \prod_{t=1}^{T} \left(\prod_{n=1}^{N} (x_n^*)^{a_{tn}} \right)^{\omega t}$$

$$= \prod_{n=1}^{N} \prod_{t=1}^{T} (x_n^*)^{a_{tn} \omega_t} = \prod_{n=1}^{N} (x_n^*)^{\sum_{t=1}^{T} a_{tn} \omega_t}$$

eşitliği geçerlidir.

Oysa (1.6) bağıntısından $\sum_{t=1}^{T} a_{tn} \omega_t = 0$

olduğundan

$$\sum_{t=1}^{T}\left[p_t\left(\underline{x}^*\right)\right]^{\omega_t} = 1$$

elde edilir. Şu halde (1.7) bağıntısından

$$y^* = \prod_{t=1}^{T}\left(\frac{C_t}{\omega_t}\right)^{\omega_t}$$

elde edilir ki y^*, C_t katsayıları ve w_t optimal ağırlıklarından hesaplanabilir.

Şimdi y fonksiyonu optimal yapma problemi w_t değişkenlerinin bulunması problemine dönüşmüştür. (1.5) ve (1.6) denklemleri T bilinmeyenli (N+1) denklemden oluşur.

(Gerçekten,

$$\omega_1 + \omega_2 + \ldots + \omega_T = 1 \longrightarrow \sum_{t=1}^{T}\omega_t = 1$$

$$\left.\begin{array}{l} a_{11}\omega_1 + a_{21}\omega_2 + \ldots + a_{T1}\omega_T = 0 \\ a_{12}\omega_1 + a_{22}\omega_2 + \ldots + a_{T2}\omega_T = 0 \\ \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \\ a_{1N}\omega_1 + a_{2N}\omega_2 + \ldots + a_{TN}\omega_T = 0 \end{array}\right\} \longrightarrow$$

$$\longrightarrow \sum_{t=1}^{T} a_{tn}\omega_t = 0 \quad (n = 1, \ldots, N)$$

T bilinmeyenli (N+1) denklem elde edilir.)

Bu lineer denklem sisteminin katsayılarından oluşan matrisin determinantı sıfırdan farklı ise sistemin tek bir çözümü vardır.

Örnek:

$$\text{Min } y = C_1 x_1^{-3} x_2^{-2} + C_2 x_1^{3} x_2 + C_3 x_1^{-3} x_2^{3}$$

$$y = C_1 x_1^{a_{11}} x_2^{a_{12}} + C_2 x_1^{a_{21}} x_2^{a_{22}} + C_3 x_1^{a_{31}} x_2^{a_{32}}$$

$$y = \sum_{t=1}^{3} C_t \prod_{n=1}^{2} x_n^{a_{tn}} \quad ,$$

$$p_t = \prod_{n=1}^{2} x_n^{a_{tn}} \qquad (t = 1,2,3)$$

$$p_1 = x_1^{a_{11}} x_2^{a_{12}}$$

$$p_2 = x_1^{a_{21}} x_2^{a_{22}}$$

$$p_3 = x_1^{a_{31}} x_2^{a_{32}}$$

$$\sum_{t=1}^{T}\omega_t = 1 \quad , \quad \sum_{t=1}^{T} a_{tn}\omega_t = 0$$

$$\left.\begin{array}{l} \omega_1 + \omega_2 + \omega_3 = 1 \\ -3\omega_1 + 3\omega_2 - 3\omega_3 = 0 \\ -2\omega_1 + \omega_2 + 3\omega_3 = 0 \end{array}\right\} \Rightarrow$$

$$\omega_1 = 0.4, \ \omega_2 = 0.5, \ \omega_3 = 0.1$$

C_1=60, C_2=50, C_3=20 olarak verilsin. Şu halde

$$y^* = \left(\frac{C_1}{\omega_1}\right)^{\omega_1}\left(\frac{C_2}{\omega_2}\right)^{\omega_2}\left(\frac{C_3}{\omega_3}\right)^{\omega_3}$$

$$y^* = \left(\frac{60}{0.4}\right)^{0.4}\left(\frac{50}{0.5}\right)^{0.5}\left(\frac{20}{0.1}\right)^{0.1} = 125.8$$

$$y^* = \frac{C_t p_t(x^*)}{\omega_t} \quad \Rightarrow$$

$$C_t p_t(x^*) = y^* \omega_t \quad , \quad t = (1,2,3)$$

$$C_1 p_1 = \omega_1 y^* \Rightarrow 60x_1^{-3}x_2^{-2} = 0.4\text{x}125.8 = 50.32$$

$$C_2 p_2 = \omega_2 y^* \Rightarrow 50x_1^{3}x_2 = 0.5\text{x}125.8 = 62.9$$

$$C_3 p_3 = \omega_3 y^* \Rightarrow 20x_1^{-3}x_2^{3} = 0.1\text{x}125.8 = 12.58$$

$$x_1^* = 1.12,\ x_2^* = 0.944$$

2. ARİTMETİK-GEOMETRİK ORTALAMA EŞİTSİZLİĞİ

v_1 ve v_2 gibi iki pozitif sayının (veya fonksiyonun) aritmetik ortalaması

$$\frac{v_1 + v_2}{2} \quad \text{veya} \quad \frac{1}{2}v_1 + \frac{1}{2}v_2$$

şeklinde gösterilir. Bu iki sayının geometrik ortalaması ise

$$(v_1 v_2)^{1/2} \quad \text{veya} \quad v_1^{1/2} v_2^{1/2}$$

şeklindedir. Negatif olmayan sayıların veya fonksiyonların aritmetik ortalamaları, bun-ların geometrik ortalamalarından daima büyük veya en fazla eşittir.

Şu halde $v_1, v_2 \geq 0$ için

$$\frac{1}{2}v_1 + \frac{1}{2}v_2 \geq v_1^{1/2} \cdot v_2^{1/2} \qquad (2.1)$$

eşitsizliği yazılabilir.

Gerçekten,

$$(v_1 - v_2)^2 \geq 0 \quad (v_1^2 - 2v_1v_2 + v_2^2 \geq 0)$$

bağıntısının geçerli olduğu biliniyor. Bu eşitsizliğin her iki yanına

$$4v_1v_2$$

pozitif değeri eklenirse

$$v_1^2 + 2v_1v_2 + v_2^2 \geq 4v_1v_2$$

elde edilir. Sonuçta

$$(v_1 + v_2)^2 \geq 4v_1v_2 \Rightarrow \left(\frac{v_1 + v_2}{2}\right)^2 \geq v_1v_2$$

$$\Rightarrow \frac{v_1 + v_2}{2} \geq v_1^{1/2}v_2^{1/2}$$

(2.1) eşitsizliği ispatlanmış olur.

Bu eşitsizlik koşulu ile aritmetik-geometrik ortalama eşitsizliği genelleştirilebilinir. Örneğin v_1, v_2, v_3 pozitif sayıları ve fonksiyonları için

$$\frac{1}{3}v_1 + \frac{1}{3}v_2 + \frac{1}{3}v_3 \geq v_1^{1/3}v_2^{1/3}v_3^{1/3} \qquad (2.2)$$

bağıntısı yazılabilir. en genel halini vermeden önce ağırlıklı ortalamayı tanımlayalım.

3. AĞIRLIKLI ORTALAMA

$v_2 = v_3$ alınırsa (2.2) eşitsizliği

$$\frac{1}{3}v_1 + \frac{2}{3}v_2 \geq v_1^{1/3}v_2^{2/3}$$

eşitsizlik haline dönüşür. Bu bağıntı, ağırlıklı aritmetik ortalamayı ve onun geometrik eşitliğini tanımlar.

Şimdi, aritmetik ve geometrik ortalama arasındaki simetri genelleştirilebilinir.

$v_1, v_2, \ldots, v_T$ herhangi pozitif sayılar ve $w_1, w_2, \ldots, w_T$ toplamları bire eşit olan po- zitif ağırlıklar olmak üzere

$$\omega_1 v_1 + \omega_2 v_2 + \ldots + \omega_T v_T \geq v_1^{\omega_1} v_2^{\omega_2} \ldots v_T^{\omega_T} \quad (3.1)$$

eşitsizliği yazılabilir. Eşitlik ancak $v_1 = v_2 = \ldots = v_T$ olduğu zaman geçerlidir.

Bu eşitsizliği kullanabilmek için (1.1) de verilen denklem aşağıdaki gibi yazıla-bilir.

$$y = \sum_{t=1}^{T} \omega_t \left(\frac{c_t p_t}{\omega_t} \right)$$

(3.1) eşitsizliği kullanılarak

$$\sum_{t=1}^{T} c_t p_t = \sum_{t=1}^{T} \omega_t \left(\frac{c_t p_t}{\omega_t} \right) \geq \prod_{t=1}^{T} \left(\frac{c_t p_t}{\omega_t} \right)^{\omega_t} =$$

$$= \prod_{t=1}^{T} \left(\frac{c_t}{\omega_t} \right)^{\omega_t} \quad (3.2)$$

eşitsizliği elde edilir.

$$\prod_{t=1}^{T} \left(\frac{c_t p_t}{\omega_t} \right)^{\omega_t}$$

bağıntısı "predual fonksiyon" olarak adlandırılacaktır. w_t (t=1,...T) 'ler dual değişkenleridir.

$$\prod_{t=1}^{T} \left(\frac{c_t}{\omega_t} \right)^{\omega_t}$$

bağıntısı ise "dual fonksiyon" olarak adlandırılacaktır.

(Amaç fonksiyonu

$$y = C_1 x_1^{-3} x_2^{-2} + C_2 x_1^3 x_2 + C_3 x_1^{-3} x_2^3$$
$$(c_1,\ c_2,\ c_3 \rangle\ 0)$$

şeklinde ise, predual fonksiyon

$$\left(\frac{C_1 x_1^{-3} x_2^{-2}}{\omega_1} \right)^{\omega_1} \left(\frac{C_2 x_1^3 x_2}{\omega_2} \right)^{\omega_2} \left(\frac{C_3 x_1^{-3} x_2^3}{\omega_3} \right)^{\omega_3}$$

şeklindedir. Predual fonksiyonu

$$\left(\frac{C_1}{\omega_1} \right)^{\omega_1} \left(\frac{C_2}{\omega_2} \right)^{\omega_{21}} \left(\frac{C_3}{\omega_3} \right)^{\omega_{21}} x_1^{-3\omega_1 + 3\omega_2 - 3\omega_3} x_2^{-2\omega_1 + \omega_2 + 3\omega_3}$$

şeklinde yazıldığında x_1 ve x_2 nin kuvvetlerinin sırasıyla

$-3\omega_1 + 3\omega_2 - 3\omega_3$ ve

$-2\omega_1 + \omega_2 + 3\omega_3$ olduğu ve

$$\sum_{t=1}^{T} a_{tn} \omega_t = 0$$

bağıntısından dolayı x_1 ve x_2 'nin kuvvetlerinin sıfıra eşit olduğu görülür.

$$y^* = \frac{C_t p_t}{\omega_t} \quad (t = 1, \ldots, T)$$ **eşitliğinden**

$$\frac{C_1 p_1}{\omega_1} = \frac{C_2 p_2}{\omega_2} = \frac{C_3 p_3}{\omega_3} = y^*$$

elde edilir. Şu halde

$$\frac{60(1.12)^{-3}(0.944)^{-2}}{0.4} =$$
$$= \frac{50(1.12)^3(0.944)}{0.5} =$$
$$= \frac{20(1.12)^{-3}(0.944)^3}{0.1} = 125.8$$

4. ZORLUK DERECESİ (DEGREES OF DIFFICULTY)

Terimlerin sayısı ve bağımsız doğrusal denklemlerin sayısı arasındaki fark, "zorluk derecesi" olarak adlandırılır.

$$\sum_{t=1}^{T} a_{tn}\omega_t = 0 \qquad (n = 1, \ldots, N)$$

koşuluna "ortogonalite koşulu" ve

$$\sum_{t=1}^{T} \omega_t = 1$$

koşuluna da "normalite koşulu" adı verilir.

Kısıtsız pozinomial problem için N ortogonalite koşulu ve bir normalite koşulu vardır. Şu halde bu denklemler T-(N+1)

zorluk derecesine sahiptirler. Bu sayı büyüdüğü zaman problemi çözmek zorlaşır.

$$y = 40x_1^{-1}x_2^{-1}x_3^{-1} + 20x_1x_2 + \\ +10x_1x_3 + 40x_2x_3 + 5x_1$$

fonksiyonunu gözönüne alalım. Bu örnek için (1.5) ve (1.6) denklemlerinden

$$\omega_1 + \omega_2 + \omega_3 + \omega_4 + \omega_5 = 1 \quad \text{(Normalite Koşulu)}$$

$$\left.\begin{aligned} -\omega_1 + \omega_2 + \omega_3 \qquad + \omega_5 &= 0 \\ -\omega_1 + \omega_2 \qquad + \omega_4 \qquad &= 0 \\ -\omega_1 \qquad + \omega_3 + \omega_4 \qquad &= 0 \end{aligned}\right\} \text{(Ortogonalite koşulu)}$$

Bu beş bilinmeyenli dört denklem olduğu için tek bir çözüme sahip değildir. T=5, (N+1)=4 T-(N+1)=1 zorluk derecesine sahiptir. Bu lineer denklem sisteminin sonsuz çözümü vardır ve ilk dört ağırlığı, beşinci ağırlık cinsinden çözersek

$$\omega_1 = \frac{2}{5} - \frac{1}{5}\omega_5 \qquad \omega_2 = \frac{1}{5} - \frac{3}{5}\omega_5$$

$$\omega_3 = \frac{1}{5} - \frac{3}{5}\omega_5 \qquad \omega_4 = \frac{1}{5} + \frac{2}{5}\omega_5$$

elde edilir.

ω_5 in her seçimi ω_1, ω_2, ω_3, ve ω_4 ün değerlerini verir ki bu değerler normalite ve ortoganalite koşullarını sağlarlar. Problem, bu sonsuz değerler arasından y fonksiyonu-nu minimum yapan optimal ağırlıkları bulmaktır.

Şimdi sadece ω_5 bilnmeyen değişkene bağlı $d(\omega_5)$ ile gösterilen ve "substitudet dual fonksiyon olarak adlandırılan fonksiyonu (1.8) bağıntısı kullanılarak aşağıdaki şekilde yazılabilir:

$$d(\omega_5) = \left[\frac{40}{\frac{1}{5}(2-\omega_5)}\right]^{1/5(2-\omega_5)} \left[\frac{20}{\frac{1}{5}(1-3\omega_5)}\right]^{1/5(1-3\omega_5)}$$

$$\left[\frac{10}{\frac{1}{5}(1-3\omega_5)}\right]^{1/5(1-3\omega_5)} \left[\frac{40}{\frac{1}{5}(1+2\omega_5)}\right]^{1/5(1+2\omega_5)} \left(\frac{5}{\omega_5}\right)^{\omega_5}$$

Duffin "substitued dual fonksiyon" olarak adlandırdığı $d(w_5)$ fonksiyonunun w_5^* optimal ağırlığı tarafından maksimum edildiğini ispat etti.

$$d(\omega_5^*) = \max_{\omega_5 \rangle 0} d(\omega_5) = y^*$$

Genel olarak; Duffin, y fonksiyonunu minimum yapmanın

$$d(\omega_1, \omega_2, \ldots, \omega_T) = \prod_{t=1}^{T}\left(\frac{C_t}{\omega_t}\right)^{\omega_t} \qquad (4.1)$$

şeklinde tanımlanan $d(w_1, w_2, \ldots, w_T)$ dual fonksiyonun ortogonalite ve normalite koşulu altında maksimum yapmak olduğunu gösterdi.

$C_t \rangle 0$ ve $a_{tn} \in \Re$

olmak üzere minimum yapılması istenen

$$y = \sum_{t=1}^{T} C_t \prod_{n=1}^{N} x_n^{a_{tn}}$$

fonksiyonunu tekrar gözönüne alalım.
Şimdi

$$e^{U_n} = x_n \quad (n = 1,\ 2, \ldots, N) \qquad (4.2)$$

dönüşümü yapalım. Şu halde problem

$$\text{Minimize} \quad y(\underline{x}) = \sum_{t=1}^{T} C_t \prod_{n=1}^{N} e^{U_n a_{tn}} \quad (4.3)$$

veya

$$y(x) = \sum_{t=1}^{T} C_t \exp\left(\sum_{n=1}^{N} U_n a_{tn}\right) \quad (4.4)$$

şeklinde ifade edilebilir.

Şimdi dual geometrik programlama problemini inceleyelim.
Bu programlama problemi

$$\text{Optimal} \qquad d(\underline{\omega}) = \prod_{t=1}^{T} \left(\frac{C_t}{\omega_t}\right)^{\omega_t} \qquad (4.5)$$

$$\text{Kısıtlar} \qquad \sum_{t=1}^{T} a_{tn}\omega_t = 0 \quad \text{(Ortogonalite Koşulu)}$$

$$\sum_{t=1}^{T} \omega_t = 1 \quad \text{(Normalite Koşulu)}$$

$$\omega_t \rangle 0$$

(Gerçekten,

$$z(\underline{\omega}) = \ln \prod_{t=1}^{T} \left(\frac{C_t}{\omega_t}\right)^{\omega_t} = \ln\left(\left(\frac{C_1}{\omega_1}\right)^{\omega_1} \cdot \left(\frac{C_2}{\omega_2}\right)^{\omega_2} \cdots \left(\frac{C_T}{\omega_T}\right)^{\omega_T}\right)$$

Bütün kısıtlar doğrusal (lineer) olduğundan dolayı dual kısıt kümesi bir konveks bölge oluşturur.

Şimdi $d(\underline{\omega})$ dual amaç fonksiyonunun gücü tanımlanabilir.
$d(\underline{\omega})$ ile çalışmak yerine bunun doğal logaritması olan

$$z(\underline{\omega}) \equiv \ln\left(d(\underline{\omega})\right)$$

ile çalışmayı tercih edelim. Bütün w_t (t=1,...,T) değişkenleri $0 < w_t < 1$ bağıntısını gerçeklediğinden dolayı bu mantıklı bir dönüşümdür ve $d(\underline{\omega})$ dual değişkenlerine bağlı
$\ln(d(\underline{\omega}))$ monotonik bir fonksiyondur.
Şu halde

$$z(\underline{\omega}) \equiv \ln\left(d(\underline{\omega})\right) =$$

$$= \ln \prod_{t=1}^{T} \left(\frac{C_t}{\omega_t}\right)^{\omega_t} = -\sum_{t=1}^{T} \omega_t \ln\left(\frac{\omega_t}{C_t}\right) \quad (4.6)$$

eşitliği yazılabilir.

$$= \omega_1 \ln\left(\frac{C_1}{\omega_1}\right) + \omega_2 \ln\left(\frac{C_2}{\omega_2}\right) + \ldots + \omega_T \ln\left(\frac{C_T}{\omega_T}\right)$$

$$= \sum_{t=1}^{T} \omega_t \ln\left(\frac{C_t}{\omega_t}\right) = \sum_{t=1}^{T} \omega_t \ln\left(\frac{\omega_t}{C_t}\right)^{-1}$$

$$= -\sum_{t=1}^{T} \omega_t \ln\left(\frac{\omega_t}{C_t}\right) \quad)$$

Fonksiyonlarının toplamının negatif olmasından dolayı $z(\underline{\omega})$ fonksiyonu konkavdır.

Şu halde, dual problem, konveks kısıtlar altında konkav amaç fonksiyonu için denge (sabit) noktasını bulmaktır. Bundan dolayı fonksiyon tek bir mutlak maksimum noktasına sahiptir.

Sonuç olarak amaç, normalite ve ortogonalite koşulları altında $\omega_t > 0$ (t=1,...,T) olmak koşuluyla $z(\underline{\omega})$ dual fonksiyonunu maksimize etmektir.

$$\sum_{t=1}^{T} C_t p_t \geq \prod_{t=1}^{T} \left(\frac{C_t}{\omega_t}\right)^{\omega_t} \qquad (4.7)$$

olduğunu hepimiz biliyoruz. Orijinal (primal) problemin minimizasyonu, dual proble-min maksimizasyonuna eşittir. Şu halde primal problemin mutlak minimumu, dual problemin mutlak maksimumuna eşittir. Bu çok önemlidir, Çünkü dual problemi çözmek daha kolaydır.

5. DUAL FONKSİYONUN MAKSİMİZASYONU

Şimdi yeter koşulları saptamadan, bir önceki örneğimizi tekrar gözönüne alalım. Optimal ağırlıkları bulmak için tek bir değişken ile sınırlı $d(\omega_5)$ fonksiyonunu maksi-mize edelim. Kolay olduğundan dolayı logaritma ile çalışalım.

$$z(\omega_5) \equiv \ln d(\omega_5) = -\left(\frac{2-\omega_5}{5}\right)\ln\left(\frac{2-\omega_5}{200}\right) -$$

$$-\left(\frac{1-3\omega_5}{5}\right)\ln\left(\frac{1-3\omega_5}{100}\right) - \left(\frac{1-3\omega_5}{5}\right)\ln\left(\frac{1-3\omega_5}{50}\right)$$

$$-\left(\frac{1+2\omega_5}{5}\right)\ln\left(\frac{1+2\omega_5}{200}\right) - \omega_5 \ln\left(\frac{\omega_5}{5}\right) \qquad (5.1)$$

$z(\omega_5)$ fonksiyonunun ω_5 e göre birinci türevi alınıp sıfıra eşitlenirse

$$\frac{dz}{d\omega_5} = \frac{1}{5}\left(1+\ln\left(\frac{2-\omega_5}{200}\right)\right) + \frac{3}{5}\left(1+\ln\left(\frac{1-3\omega_5}{100}\right)\right) + \frac{3}{5}\left(1+\ln\left(\frac{1-3\omega_5}{50}\right)\right)$$

$$-\frac{2}{5}\left(1+\ln\left(\frac{1+2\omega_5}{200}\right)\right) - \left(1+\ln\left(\frac{\omega_5}{5}\right)\right) = 0 \qquad (5.2)$$

$$= \frac{1}{5}\ln\left(\frac{2-\omega_5}{200}\right) + \frac{3}{5}\ln\left(\frac{1-3\omega_5}{100}\right) + \frac{3}{5}\ln\left(\frac{1-3\omega_5}{50}\right) - \frac{2}{5}\ln\left(\frac{1+2\omega_5}{200}\right)$$

$$-\ln\left(\frac{\omega_5}{5}\right) + \frac{1}{5} + \frac{3}{5} + \frac{3}{5} - \frac{2}{5} - 1 = 0$$

$$= \ln(2-\omega_5)^{1/5} - \ln(200)^{1/5} + \ln(1-3\omega_5)^{3/5} - \ln(100)^{3/5} + \ln(1-3\omega_5)^{3/5}$$

$$-\ln(50)^{3/5} + \ln(1+2\omega_5)^{-2/5} + \ln(200)^{2/5} + \ln\omega_5^{-1} + \ln 5 = 0$$

$$= \ln\left[(2-\omega_5)^{1/5}(1-3\omega_5)^{6/5}(1+2\omega_5)^{-2/5}\omega_5^{-1}\right] - \ln\left[\frac{(200)^{1/5}(100)^{3/5}(50)^{3/5}}{(200)^{2/5}(5)}\right] = 0$$

ortogonalite ve normalite koşullarından dolayı logaritmik olmayan sabitlerin toplamı mutlaka sıfır olacaktır.
Şu halde

$$= \ln\left[(2-\omega_5)^{1/5}(1-3\omega_5)^{6/5}(1+2\omega_5)^{-2/5}\omega_5^{-1}\right] = \ln\left[\frac{(200)^{1/5}(100)^{3/5}(50)^{3/5}}{(200)^{2/5}(5)}\right]$$

olduğundan dolayı ω_5^* optimal ağırlığı

$$(2-\omega_5)^{1/5}(1-3\omega_5)^{6/5}(1+2\omega_5)^{-2/5}\omega_5^{-1} = 11.45 \qquad (5.3)$$

eşitliğini sağlar. Burada bir değişken olduğu için tek reel çözüm kolayca bulunabilir. Optimal ağırlık

$$\omega_5^* = 0.0709$$

şeklinde elde edilir. Diğer ağırlıklar ise,

$$\omega_1^* = 0.4 - 0.2(0.0709) = 0.3858$$
$$\omega_2^*\omega_3^* = 0.2 - 0.6(0.0709) = 0.1575$$
$$\omega_4^* = 0.2 + 0.4(0.0709) = 0.2284$$

Şu halde

$$y^* = \left(\frac{40}{0.3858}\right)^{0.3858}\left(\frac{20}{0.1575}\right)^{0.1575}\left(\frac{10}{0.1575}\right)^{0.1575}\left(\frac{40}{0.2284}\right)^{0.2284}\left(\frac{5}{0.0709}\right)^{0.0709}$$

$$y^* = 108.75$$

şeklinde bulunur.

$$y^* = \frac{C_t p_t}{\omega_T^*} \qquad (t = 1,\ldots,T)$$

eşitliğinden hareketle

$$x_1^* = \frac{(108.75)(0.0709)}{5} = 1.542 \quad , \quad x_3^* = \frac{(108.75)(0.1575)}{10(1.542)} = 1.107$$

$$x_2^* = \frac{(108.75)(0.2284)}{40(1.107)} = 0.561$$

optimal değerleri elde edilir.

KAYNAKÇA

[1] Duffin, R.J., E.L.Peterson, and C.Zener, *Geometric Programming*, Wiley, New York, 1967.

[2] Phillips, D., and C.Beightler, *Applied Geometric Programming*, John Wiley, New York, 1976.

[3] Avriel, M., and A.C.Williams, "*On the Primal and Dual Constraint Sets in Geometric Programming*", J.Math.Anal.and Appl., Vol.32, pp.684-688, 1970.

[4] Passy U., and D.J.Wilde, *Generalized Polynomial Optimization*, Siam Applied Math., Vol.15 No.5, 1967, pp.1344-1356.

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.133-136

MATRİNGALE GENELLEŞTİRMELERİ VE BU GENELLEŞTİRMELER ALTINDA KORUNAN MATRİNGALE ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Arş.Gör.Ömer ÖNALAN*

ÖZ

Bu çalışmada, Amartlar, quismartingale, limitle martingale, zamanla adilleşen oyunlar, ilerleyici martingale, Nihai martingaleler gibi martingale genelleştirmeleri altında yedi önemli martingale özelliğinin korunması araştırılmaktadır.

1.Giriş: (Ω, F, P), bir ihtimal uzayı, her $n \leq 1$ için $\{F_n\}$ artan σ-cisimlerinin $(F \subseteq F_{n+1} \subseteq F)$ bir ailesi olsun $\{F_0\}$ aşikar σ-cisimi, $\{X_n\}$ ise $(\Omega, F, \{F_n\}_{n \to \infty 1} P)$ stokastik bazına göre "uyarılmış" (adapted) tesadüfi değişkenlerin bir dizisi $n > 1$ için $d_1 = X_1$ ve $d_n = X_n - X_{n-1}$ olarak tanımlansın : T ise durma zamanı olsun.

$\{X_n, F_n : n \geq 1\}$ stokastik süreci aşağıdaki şekillerde tanımlanabilir.

(1) $\sum_{n=1}^{\infty} E|E(d_n|F_{n-1})| < \infty$, ise sürece "quasimartingale" denir.(Orey,s.1967)

(2) T, tüm sınırlı duruma zamanlarının kümesi olmak üzere, net$\{E(X_t) : t \in T\}$ yakınsaksa, sürece "Amart" denir. (Edgar ve Sucheston, 1977)

(3) Süreç hemen her yerde,

$$\operatorname*{Lim\,Sup}_{n \to \infty} \underset{m>n}{} \left| E(X_m|F_n) - X_n \right| = 0 \quad (1.1)$$

koşulunu sağlıyorsa sürece, "Limitte Martingale" (Martingale in the limit) denir. (Mucci 1973)

(4) (1.1) koşulu ihtimal anlamında sağlanıyorsa, sürece "zamanla adilleşen oyyun" (a game fairer wiht time) denir.(Blake, 1970)

(5) $B_n = [E(X_{n+1}|F_n) = X_n]$

olmak üzere $n \geq 1$ için

$B_n \subseteq B_{n+1}$ ve $P(\bigcup_{n=1}^{\infty} B_n) = 1$ olursa sürece "ilerleyici (Proğressive) martingale denir. (Alloin, 1970)

(6) $P[E(Xn|Fn-1 \neq Xn, \text{sonsuz kere}] = 0$ oluyorsa, sürece "Nihai (Evantual) Martingale" denir. (Tomkins, 1975)

Bu martingale genelleştirmelerinin özellikleri ve aralarındaki ilişkiler; Bellow ve Dvartezky(1980), Blake(1978) Edgar ve Suceston(1976,1980)ve Tomkins 1975,1983)'in çalışmalarıyla açıklanmıştır.

Özellikle Edgar ve Suchreston (1977)'de martingale'lerin beş önemli özelliğinin amartlar tarafindanda sağlandığını, fakat bu özelliklerden sadece bir tanesinin "limitte martingale"ler içinde geçerli olduğu kanıtlanmaktadır.

2. Martingale Özellikleri

Stokostik süreçlerin bir χ ailesi için martingale özelliklerinden yedi tanesini çok genel olarak tanımlayıp her bir martingale genelleştirmesi için bu özelliklerin geçerliği araştırılacaktır.

2.1.A. En İyi Durma Özelliği: χ ailesinin her $\{X_n, F_n : n \geq 1\}$ süreci ve her T durma zamanı için $X^*n = X_{T \wedge n}$ olmak üzere $\{X^*_n, F_n : n \geq 1\}$ süreci tekrar χ ailesinin bir elemanı oluyorsa χ'ya en iyi durma özelliği altında kapalıdır denir.

Bu Özelliğin Amartlar için sağlandığı fakat zamanla adilleşen oyunlar ve limitte martingale'ler için sağlanmadı Edgar ve Sucheston (1976-1977) gösterilmiştir.

* M.Ü. İİBF İşletme Bölümü, Araştırma Görevlisi

Aşağıdaki teorem diğer üç martingale genelleşmesininde en iyi durma özelliğini koruduğunu gösterir.

Teorem 2.1. İlerleyici martingale, Nihai martingale ve quasimartingale en iyi duma özelliğini korur.

2.2.B. Seçimlik Örnekleme χ'deki her $\{X_n, F_n : n \geq 1\}$ süreci ve sınırlı durma zamanlarının $T_n \uparrow \infty$ olacak şekilde $\{T_n\}$ dizisi için $\{X_{T_n}, F_{T_n} : n \geq 1\}$ sürecinde χ'de ise χ ailesine seçimlik örnekleme özelliğine sahiptir denir.

Edgar ve Sucheston(1976)'daki (1.6) numaralı önönerme seçimlik örnekleme özelliğinin her amart için sağladığını göstermektedir. Diğer taraftan Edgar ve Sucheston (1977) de ise bu özelliğin, zamanla adilleşen oyyunlar veya limitte martingale'ler için sağlanmasına gerek olmadığına işaret edilmektedir.

Öte yandan, quasimartingale'ler ise seçimlik örnekleme özelliğini her zaman sağlarlar. Bununla birlikte düzgün sınırlı ve ilerleyici martingale'ler her zaman bu özelliği sağlamayabilirler.

2.3.C. Riesz Ayrışım Özelliği: χ ailesinin her $\{X_n, F_n : n \geq 1\}$ üyesi, $n \to \infty$ için $X_n = M_n + Z_n$ formunda yazılabilirse, χ ailesinin Riesz Ayrışımına sahip olduğu söylenir. Bu ayrışımda $\{M_n, F_n : n \geq 1\}$ bir martingale $\{Z_n, F_n : n \geq 1\}$ ise bir potansiyeldir. Yani $n \to \infty$ yaklaştığında $E(Z_t) \to 0$ dır.

Bu özellik sağlanıyorsa,

$$E(X_n) = E(M_n) + E(Z_n) =$$
$$= E(M_1) + E(Z_n T(\Omega)) \to E(M_1)$$

olduğundan $\{E(X_n)\}$ dizisi yakınsak olmalıdır.

Edgar ve Sucheston (1976)'da amartlar ve quasimartingale'lerin Reisz Ayrışımına tabi olup, zamanla adilleşen oyunlar ve limitte martingale'lerin Reisz Ayrışımına uymadığı gösterilmiştir. Tomkins(1983)'de ise yakınsak olmayan $\{E(X_n)\}$ dizisi için $\{X_n\}$ Nihai martingalenin Riesz Ayrışımına uymadığı gösterilmektedir. İlerleyici martingale'lerde her zaman Reisz Ayrışımına uymamaktadır.

2.4.D. Maksimal Eşitsizlik Özelliği: χ'da

$$\sup_{n \geq 1} E|X_n| < \infty$$

koşulunu sağlayan her $\{X_n\}$ dizisi için, $\sup_{\lambda > 0} \lambda P\left[\sup_{n \geq 1} |X_n| > \lambda\right] < \infty$ ise, maksimal eşitsizlik özelliğinin χ ailesi için geçerli olduğu söylenir.

Edgar ve Sucheston (1976,1977)'de amartların dolayısıyla quasimartingale'lerin bu özelliğe sahip oldukları, limitte martingaleler ve zamanla adilleşen oyunların ise genelde bu özelliği sağlamadıkları gösterilmiştir. Ayrıca ilerleyici martingale ve Nihai martingale ise bu özelliğe uymaz.

2.5.E. Hemen Heryyerde Yakınsama Özelliği:

χ'nun her L_1 sınırlı üyesi hemen hemen heryerde yakınsaksa, χ ailesinin hemen heryerde yakınsama özelliğine sahip olduğu söylenir. Tomkins (1983)'de Nihai martingale ve zamanla adilleşen oyyunların bu özelliğe her zaman sahip olmadığı gösterilmiştir.

2.6.F. Dönüştürme Özelliği:

$\{V_n\}$, F_n-ölçülebilir tesadüfi değişkenlerin bir dizisi olsun aşağıdaki özellikler sağlandığında χ ailesinin dönüşüm özelliğine sahip olduğu söylenir. (Burkholder, 1966)

χ'de verilmiş bir $\{X_n, F_n : n \geq 1\}$ süreci için

i-$(T_n, F_n; n \geq 1)$ dönüşümü χ'dadır. Burada

$$\left(T_n = \sum_{k=1}^{n} V_k(X_k - X_{k-1}), n \geq 1\right) \text{ dır.}$$

ii-$\{X_n\}$, L_1-sınırlı ise $\{T_n\}$ dizisi

$$\left[\sup_{n \geq 1} |V_n| < \infty\right]$$

olayı üzerine, hemen heryerde yakınsar. Alloin(1970) bu özelliğin ilerleyici martingale için sağlandığını gösterir.

Bir quasimartingale'in her dönüşümü

$$\left[\sup_{n\geq 1} |V_n| < \infty\right]$$

olayı üzerinde hemen heryyerde yakınsaktır.

2.7.G. Kare Toplanabilme Özelliği: χ'nun L_1-sınırlı her elemanı

$$\sum_{n=1}^{\infty}(Xn - Xn-1)^2 < \infty$$

koşulunu sağlıyorsa, χ ailesine her kare toplanabilme özelliğine sahiptir denir.

Alloin (1970)'de bu özelliğin ilerleyici martingale'ler için sağlandığı fakat nihai martingaleler için sağlanamadığı gösterilmiştir.

Bu özellik limitle martingale ve zamanla adilleşen oyunlar için başarısız olabilir. Fakat quasimartingale'ler için sağlanır.

3.L_1 - Baskın Durum:

Burada $\{X_n\}$ dizisinin L_1 - Baskın olduğu, yani,

$$E(Y) < 0 \text{ ve}$$

$$n \geq 1 \text{ iç in } |Xn| \leq Y \quad (3.1)$$

olduğu varsayılacaktır.

Bir amart ve bir martingale notasyonun (3.1) koşulu altında denk olduğu, Edgar ve Sucheston (1977) ve Blake(1978)'de gösterilmiştir. L_1 - Baskın durumda, limitte martingale her zaman A,B,C ve D özelliklerini sağlar. (Blake,1981)

Bir skotastik dizinin (3.1) koşulu altında bir "zamanla adilleşen oyun" olması için gerek ve yeter koşul; ihtimal anlamında yakınsıyor olmasıdır. (Mucci, 1973) Bu da L_1 - Baskın "zamanla adilleşen bir oyunun" seçimlik örnekleme özelliğini sağladığını gösterir. Ayrıca bu Riesz Ayrışım özelliğinide sağlamaktadır.

L_1 - Baskın Nihai martingale'lerin E,F ve G özelliklerini sağladığı Tomkins (1983)'de görülebilir. Ayrıca Tomkins (1975)'de ilerleyici martingale'lerin ve Nihai martingalelerin C özelliğini sağladığını işaret edilmektedir.

Sonuç:

Çalışmanın sonuçları aşağıdaki tablo ile özetlenebilir. Burada "*" özelliğin genelde değilde L_1 - Baskın durumda sağlandığını göstermektedir.

Martingale Genelleştirmeleri	*Martingale Özelliği*							
	A	B	C	D	E	F	G	
Quasimartingale		E	E	E	E	E	H	E
Amartlar		E	E	E	E	E	H	H
Limitte Martingaleler		H*	H*	H*	H*	E	H	H
Zamanla Adilleşen Oyunlar			H*	H*	H*	H*	H	H	H
İlerleyici Martingaleler		E	H	H*	H*	E	E	E
Nihai Martingaleler	E	H	H*	H*	H*	H*	H*	

Kaynaklar

1) Alloin, C. (1970) Martingales Progressives, Cahiers Center Etudes Rech. Oper., 12,201-210

2) Austin, D. G. (1966) A sample function property of martingales. Ann. Math. Statist. 37, 1396-1397

3) Bellow, A. and Dvoretzky, A. (1980) On Martingales in the limit. Ann. Probab. 8, 602-606

4) Blake, L.H. (1970) A generalization of martingales and two consequent convergence theorems, pacific J. math. 35, 279-283

5) Blake L.H. (1978) Every amart is a martingale in the limit J. London Math. Soc. 18, 381-384

6) Blake, L.H. (1973) Further result concerning games wich become fairer with time. J.London. Math. Soc. 6,311-316

7) Burkholder D.L. (1966) Martingale transforms. Ann. Math. Statist 37, 1494-1504

8)Chow, Y.S. and Teicher, H.(1988) Probability Theory: Independance, Interchangeability, Martingales. Sec edition Springer- Verlag, NewYork

9) Edgor G.A. and Sucheston L.(1977) Martingales in the limit and amarts. Proc. Amer. Math. Soc. 67, 315-320

10) Edgor G.A. and Sucheston L.(1976) Amart: a class of asymptotic martingales. A Discrete parameter. J. Multivorrate anal. 6, 139-221

11) Mucci, A.G. (1973) Limits For Martingale-like sequences. Posifre. J.Math. 48,197-202

12) Orey, S. (1967) F-Processes. Proc. 54h. Berkley symp. Math. statist Probab. 2, 304-313

13) Tomkins, R.J. (1983) Martingale generalizations. Topics in statistic: Proceedings of the 1981 cnadian conferrance on Applied Statistics, Marcel Dekker.

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.137-138

DÖRT İŞLETME DEVRİMİNİN 21. YÜZYILIN BAŞLARINDAKİ PAZARLAMAYA ETKİSİ[*]

Yazan: Michael P. McDermott
Çevirenler: Arş.Gör. Müge Arslan[**]
Arş.Gör. Mehmet Tığlı

Yeni bir disiplin olarak modern pazarlama Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkışıyla beraber değişim olgusunun köklerinde yer almıştır. Bu değişimin sonucunda oluşan dört işletme devrimi "Fortune" dergisinde şu şekilde belirtilmiştir:

*Pazarların globalleşmesi
*Bilgi teknolojisinin yayılması
*Hiyerarşik yönetimin kaldırılması
*Yeni bir bilgi teknolojisi

Pazarların Globalleşmesi

Pazarların globalleştiğini söylemek pek de radikal bir ifade değildir. Uluslararasılaşma düşüncesiyle globalleşme düşüncesi arasındaki farklılığın büyük bir bölümü aslında algılamadan kaynaklanmaktadır. Globalleşmenin en güçlü etkileri tek tek firmalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu demektir ki, dünya ne kadar globalleşirse, bunun her bir işletme üzerindeki etkisi de o kadar çok olacaktır. Gelecek on yıllık sürede, hiç şüphesiz daha da ileride, bir şirketin artık tek bir rakibi olmayacaktır. Bu nedenle ortaklıklar kurmanın ve risk paylaşımının zamanı da gelmiş bulunmaktadır. Böylece bu zorunluluğun sonucu olarak ticaret blokları da varlık göstermeye başlamıştır. Son zamanlarda imzalanmış iki anlaşma olan, GATT (General Agreement on Trade and Tariffs) ve NAFTA (North American Free Trade Agreement) ile beraber dünya ticareti daha serbest bir hale kavuşmuştur.

Ticaret öyle bir hale gelmiştir ki, sadece Japon arabaları A.B.D. ve diğer başka ülkelerde pay almakla kalmamış, oldukça kapalı olan Japon pazarında Amerikan pirinci bile varlık göstermeye başlamıştır. Ayrıca dünya ülkeleri arasında sermaye, mülkiyet ve gayri menkul hareketleri de yaygın-laşmıştır.

Dünyadaki global değişim rüzgarlarını gözlemlersek, üç ticaret bloğunun mevcut olduğunu görebiliriz. Avrupa Birliği, Kuzey Amerika (NAFTA) ve Japonya merkezli Pasifik Kuşağı (APEC) bu ticaret bloklarının varlıklı kesimini ifade eder. Doğu Avrupa, Latin Amerika ve Çin merkezli Asya ise varlıklı olarak görülmemekte, ancak onların da dünya ticaretinden pay almaya istekli oldukları unutulmamalıdır.

Bilgi Teknolojisinin Yayılması ve Bilgisayar Şebekesi

Günümüzde iletişim lazeri, mikro işlemcilerin (chip) yerini almıştır. Bu gelişme de bilgi devrimini şiddetlendirmek suretiyle, teknolojiyi kolaylaştırmada bir anahtar görevi görmektedir. CD-ROM'ları okuyan lazerler, lazer yazıcılar, fiber optik lazer ışınları, multimedyaya olanak sağlayan lazerler, v.b. buluşlar teknolojik gelişmenin yolunu aydınlatacaktır. Bu demek değildir ki, bilgisayarlar yok olacaktır. Tersine bu lazer olanaklarından bilgisayarlar da yararlanacak, daha verimli ve daha hızlı çalışma imkanına kavuşacaklardır. Burada düşünülmesi gereken asıl sorun, insanların bilgisayarlar arası iletişime ayak uydurabilmeleridir.

"Business Marketing" (Aralık 1993) dergisine göre, bu gelişmeler ışığında multimedya pazarından pay almak isteyen altı sektör karşımıza çıkmaktadır. Bu sektörler şöyle sıralanabilir:

-Eğlence Sektörü: Günlük yaşamdan uzaklaşmayı sağlar.

-Tüketim Elektroniği Sektörü: Boş zamanları değerlendirme faaliyetlerine dönüktür.

-Ev Bilgisayarları Sektörü: Ev içi eğitimi sağlar.

-Masa Üstü İşletmeciliği: Verimliliği arttırmaya yöneliktir.

-İş Bilgisayarları Sektörü: Bilgi ve bilgi alışverişine olanak verir.

-Telekomünikasyon Sektörü: Bilgilere anında erişimi sağlar.

Bilgisayar sektöründeki ekonomik değişimin pazarlama ile ilgili beş temel prensibi, "Fortune" dergisinde belirtildiği üzere aşağıdaki gibidir:

---

[*] Bu makale Marketing Institute of Singapore'un September-October 1994 tarihli "Marketing News" adlı yayınından çevrilmiştir.

[**] M.Ü. İİBF, İşletme Fakültesi, Araştırma Görevlileri

-Müşteri ile ilişkiyi yitirmemek en önemli prensiptir.

-Yüksek teknoloji endüstrisinde bile yönetim yetenekleri teknolojiden daha önemlidir.

-Bugünün başarıları yarının başarısızlıklarının ilk işaretlerini kamufle edebilir.

-Yüksek bir pazar payına sahip olan işletme her zaman kazanır.

-Pazar payını genişletebileceğimiz yer pazarın en dibidir. Burası da düşük fiyatla yeni müşteriler kazanılabilinen yerdir.

Hiyerarşik Yönetimin Kaldırılması

Yeni şirket modelinde artık yönetim dikey bir biçimde değil, yatay bir biçimde gerçekleşmektedir. "Business Week" te belirtildiği gibi:

"Yatay yönetim önceden kullanılan, yönetimde küçülme çabalarına oranla daha verimli olmaktadır. Yatay yönetim, büyük ölçüde hiyerarşiyi ve işlevsel bölümlendirmeyi ortadan kaldırmaktadır. Yatay yönetim en temel haliyle, finansman ve insan kaynakları gibi iskelet oluşturacak çok önemli birtakım işlevsel birimlerin güç kazanmasına sebep olmaktadır. Bu temel birimler dışında kalan personelin de katılımıyla, birçok fonksiyonel birimden oluşan gruplar kurularak projeler yürütülecektir. Örneğin, ürün geliştirme ve satış geliştirme işleminde, tüm işlevsel birimler ve personel birlikte çalışarak ortaklaşa bir sonuç elde edeceklerdir."

Tüm bu anlatılanların pazarlamaya etkisinin ne olacağına bir göz atılırsa, "Journal of Marketing"e göre:

"İşletme örgütlerinde en önemli nitelik, müşteriler ile oluşturulan kalıcı ilişkilerdir. Çağımızda pazarlama faaliyetleri sadece birkaç uzmanın sorumluluğunda kalamayacaktır. Buna karşın şirkette çalışan herkesin en önemli sorumluluğu müşterileri anlamak ve onlara maksimum fayda yaratmaktır. Böylece müşterileri anlama olgusu çalışanların iş tanımında yer almalı ve şirket politikasının bir parçası olmalıdır."

Yeni Bir Bilgi Çağı Ekonomisi

Bilgi ekonomisine yönelişin en önemli özelliği faaliyet ve süreçlerin artık eskiye göre daha ucuza gerçekleştirilebilmesidir. Verimliliği savunanlar için bu yönelim bir tehdit oluştursa da, verimliliğin sağlanabilmesi için A.B.D.'de 12 milyon mil fiber optik kablo döşenmiş, bu eylem de bilgi ekonomisinin altyapısını oluşturmuştur.

A.B.D.'de son yıllarda şebekeler arası iletişim sisteminin (INTERNET) herkese açık olması sayesinde bir tür bilgi otoyolu oluşmuştur. Artık bu yol aracılığıyla kişilerin INTERNET'ten yoğun bir şekilde yararlanması da kaçınılmaz olmaktadır.

Günümüzde küçük ofis ya da ev ofisi diye adlandırılan yeni bir işletme türü ortaya çıkmıştır. Bu işletme türü bilgi çağı ekonomisine iyi bir örnek oluşturmaktadır. Şöyle ki, artık işletmeler kalıcı personel bulundurmak yerine küçülmekte ve uzman personele gereksinim duyulduğunda belirli süreler için sözkonusu uzmanları dışarıdan görevlendirmektedirler. Böylece evden çalışma yöntemi hızla yayılmaktadır. Elbette bu işletme türünün hızla yayılmasının en büyük sebebi, bilgi çağında bulunmamız ve kişisel bilgisayarların, faks cihazlarının, araç telefonlarının, v.b. nin evlere kadar yayılarak günlük hayatın ayrılmaz unsurları haline gelmeleridir. Ancak evde çalışmanın da gün geçtikçe müşteriden uzaklaşmak gibi dezavantajları mevcuttur. Bu nedenle "Müşterini Tanı" felsefesi izlenememeye başlanmıştır. Halbuki bilgi çağında müşteriler artık kral olmak durumundadırlar. Çünkü değişim rüzgarlarının etkisiyle seçenekler çoğalmış ve rekabet şiddetlenmiştir.

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.139-144

New Epistemological Framework of Social Sciences; Materialist Oriented Critical Realism

Arş.Gör.Fuat Ercan*

Crisis in the social sciences also started crisis of existence epistemological premises of social theories. It can be argued that recent social theories vary in their way of looking at social realities but all these varied social theories constitute (what Clocke et.al label) a post-positivist unified rejection of positivist epistemology. Hence, deconstruction creates conditions in which rationalism, empiricism, and their offspring are criticized violently. Epistemological differences can be classified with different names but it can not possible to mentions all variant ideas in these poor pages. I concerned with only matter which reflection of my own struggles.

In these stages of reconstruction of social theories created several ways of epistemological view point. These differences were produced ideological, political and scale oriented problems. In spite of all these varied way of epistemological differences, these study focused on review of three more important epistemological explanations; post-modernist, realist and historico-materialist epistemology. In spite of my tendency which is ***historico-materialist epistemology***, it is difficult to make a pure classification among these epistemological differences. Post-modern epistemology start withs problem of the subject and object opposition, in other words, classical problem of philosophy, "how we know, what we know?". Getting knowledge in these relations related "either in the form of the subject's concepts (rationalism) or sensual things to be experienced and only then known (empiricism)."In these epistemological points truth is the idea that knowledge, rationality appropriates truth. Truth is contained as the essence of the objects of discourse. Knowing is the process by which a potentially omniscient, rationally subject can extract the essence of a thing- its truth- in the form of discourse about it" (Amariglio, 1990, 23). Amariglio developed a post-modernist epistemology through which he criticizes positivism and their way of getting knowledge as positivism blends empiricism and rationalism but goes further than both by postulating a necessary language through which scientific proposition must be posed if they are to be meaningful (i.e., potentially verifiable or falsifiable). This language is a formal construct borrowed for the most part from symbolic logic and other axiomatic systems" (Amariglio, 1990, 23) Who maintains that "recent positivist approaches abandon this search in favor of the language of universal logic. Thus formalism that characterizes positivist approaches in the sciences and in economics is founded on the premise that in the language of analytic logic, one can find the basic discursive principles of truth, clarity, consistency, elegance, and noncondraction." Amariglio argued that positive epistemology only represent modernism, and like the all modernism, this epistemology sees itself as having discovered the underlying formal principles of scientific language and the correct protocols -the necessary technological means- of scientific method (Amariglio, 1990). Post-modernist critic of positivist epistemology is mainly produced critics of modernism and its understanding of knowledge as a structure of essentialist, unique and universal . In spite of all these critics, post-modern epistemology is far from being acceptable epistemology, because the post-modernist epistemology, and ontology, the reality and its way of knowledge more fragmented, unstable. Thinking about systematic and world level dynamics disappear. In addition, what İ.Tekeli argued that, post-modernism can not produce social theories and not produce imagination of future (Tekeli,1994).

Historico-Materialism as Research Program Before identifying the features of historico-capitalist research program it is necessary to consider how it defines science. It is well known that Marx described science as "a

* M.Ü. İİBF, İktisat Bölümü, Araştırma Görevlisi

process of producing knowledge by going behind the superficial appearance of things; but [that] all sciences would be superfluous if the outward appearances and essence of things directly coincided." (Fine and Harris ,1979,6). In spite of this simple and well known definition, it is difficult to go behind superficial appearances. Fine and Harris suggest that the tasks of science comprise; first, phenomena which lie behind the appearances (or the concepts of these phenomena) are not simply there, waiting to be found. Starting from experience of the *complex world of appearances* and from existing scientific and ideological attempts to understand this experience, science has the task of producing the concepts appropriate to these hidden phenomena. And, secondly, science does not simply remain at the stage of conceptualizing the hidden essential phenomena; its task is to produce knowledge of how they determine and give rise to the phenomena which are apparent, observable and conceptualized in everyday experience" (Fine and Harris ,1979,6) Hence, it can be argued that the knowledge of social structures is the process connecting the concrete-real to thought-concrete. This well known formula can be defined as a processes of Concrete-Abstract-Concrete (C-A-C or better C-A-C')" circle of materialist epistemology with its 'determinate rational abstractions', thus effecting a transition from *'hypostasis to hypothesis,* from *a priori* assertions to experimental forecasts" (Bhaskar, 1989, 144). These experimental and open materialist epistemology turnout self-consciously critical, because of its empirically controlled dynamic processes. Thus, it can be argued that historico-materialist epistemology is an empirically open-ended research program.

In spite of the empirically self-criticizing process, historico-Marxist research program clashes with empiricism that science, concepts and explanations of which are generalizations of empirical phenomena rather than abstraction of some explanatory "essence" of these phenomena. Or it can be defined as a the conception of a singular (absolute) truth of given reality.(Finch,1983,607, see also Resnick and Wolfe,1990,57). In the Marxist theory, empirical phenomena is analyzed with ***abstract*** or ***theoretical categories.*** In *Grundrisse*, Marx describes it , as starting from the complexity of the superficial world and constructing the most simple, highly abstract concept. Therefore, historico-materialist research programs "use abstract categories rather than empirically based concepts, which apparently correspond to the reality, and it draws these categories from its theory of the development of capitalism." (Fincher, 1983, 608). The structure of the epistemology of Marxism, hence, is defined as a continuous oscillation between abstract and dialectical development and concrete historical reality. Marx clarifies the matter. According to Marx this 'though product', or concentration of abstract categories; "the concrete [*das Konkrete*] is concrete, because it is the concentration of many determinations, hence, the principle of the unity of the diverse. It appears in the process of thinking [*im Denken*], therefore, as a process of concentration, as a result, not as a point of departure in reality and hence also the point of departure for intuition [*Anschauung*] and conception. Along the first path, the full conception was evaporated to yield an abstract determination which leads towards a reproduction of the concrete by way of thought." (Fincher, 1983, 609, (quoted from Marx)). These categories can not defined as rationalist tools, because like empiricist, rationalists accord a privileged place to their concepts of the governing cause, logic, origin, or origin of their concrete-real, also rationalists see an absolute truth. Resnick and Wolf argue that, for marxian theory, "rationalist conceive of their concrete-real that has a unique truth- understood as a cause, logic, origin, or telos- that can be captured or expressed in a thought-concrete, that is, rationality. All thinking is presumed to aspire to express such a truth; alternative thought-concrete are critically ranked according to their approximation to such a truth. (Resnick and Wolf, 1990, 57).

On this basis, Marxist epistemology is radically different from traditional epistemologies, "Marx sets himself against both the idealist ontology of forms, ideas or notions with its conceptual. (or religious) totalities and the empiricist ontology of given, which claim that we exist, as a possible object of knowledge for us" (Bhaskar, 1989, 135).

Methodological Tools of Historico-materialism Now I am going to consider the problem concerning the empirical operationalization of historico-materialist epistemology. This is a recurrent theme in Marxian methodological literature.

In spite of its advantages Marxist epistemology, there as always a gap between the general level of abstraction and empirical appearances. This stems directly from the hostile attitude of early Marxist students to-

wards quantitative research techniques because "they believe that these tools of inquiry dehumanize people, presume a view of humankind as passive, exaggerate the predictability of human behavior" (Vailancourt, 1986, 122, quotation from Gramsci)

Also the surveys and interviews are often cited as examples of quantitative research techniques that are impersonal and alienating for the interviewed. It is also claimed that in these conventional survey techniques people's opinion is assumed to undergo a very slow change and that they take for granted that individuals act predictably. Vailancourt also cites some other criticisms;

(i)-The social survey and small groups methods, and socimetry are reductionism because they assume that an understanding of the whole can be obtained by adding up the constituent parts.

(ii)-These research technics ignore the historical aspect of reality,

(iii)-Research tools are also condemned because such technics assume objectivity as a goal,

(iv)-It is criticized as not only a positivist and empiricist but it is deterministic and anti-dialectic. (Vailancourt, 1987, 141-3).

Such are also Althusser's arguments for rejecting the research tools of contemporary social science, and qualitative subjective research techniques of philosophers. When these Marxists do research, they opt for macro-level analysis/macro-level structures.

After the radical transformation in the social formations, these abstract and general arguments became untenable and incapable for any relevant understanding new historical/social realities. Social dynamics have created radically different structures, events and mechanisms, hence over the last decade, there has been renewed concentrations in the historico-materialist Marxist research tradition. First and most important reaction is for creating lower level abstractions. Hence theoretical formation takes place at the following levels:

(a)-The level of the mode of production, such as 'capitalism' or 'feudalism'

(b)-the level of the *general concrete*, a specific arrangement of relations of the mode of production with particular contradictions in dominance, like as competitive, monopoly, global sub-modes.

(c)- the level of the ***a specific concrete*** which is claimed to constitute an empirical reality. (Fincer, 1983, 610).

At this stage, the problem relates to the analysis of the *specific concrete*. Historico-materialists claim that; while abstract model of capitalism, by providing the necessary concepts, is an aid to analysis , D.Massey writes 'it cannot substitute for the analysis itself'. Hence Marxists intended to provide the basis for much more specific framework. (Gregory, 1990, 76). In this framework, materialists argue that none of the research techniques of contemporary social science can be included as such in the materialists' repertoire which intends to shed light on *the whole*, but materialists argue that these research techniques do, to varying extends, provide information that can be used to describe and predict what is going on at a higher level if the person doing research makes this priority. This means that they accept the research strategies of modern social science with an awareness of the limitations involved. (Vaillancourt, 1986, 155-156).

This tendency is completed by ***critical realist school*** which is defined as a reconstruction of dialectical materialism so that it preserves the best of the Enlightenment tradition but incorporates the verities of twentieth century developments in social theory (Thrift,1987,405). Lovering believes that critical realism has a constructive role to play in Marxist thought. (Lovering, 1990, 31).

Critical realism, hence, provides us with insights on the organizing social theory as a network which combines both epistemology and methodology or "events and structures." This understanding leads realists, and consequently historical materialists, to reject two routes to theory development. First, simple enumerative induction, generalization on the basis of observed regularities, is rejected; because theories are not merely generalizations but statements (abstractions) about causal mechanisms. They also reject enumerative induction, arguing that, if causal laws are tendencies and not absolute predictions about events they are irrelevant to an assessment of the truthfulness of the posited causal mechanisms" (Pratt, 1989, 104). According to these propositions, critical realism hold that reality, "including society, is made up of ***deep structures*** which condition and make possible the ***'events'*** we observe in everyday experience and, importantly, in scientific research and reflection. Emphasis on events is important in order to understand of concrete. Pioneer of critical realism, R,Bhaskar, suggests that critical realists do not deny the reality of events and

discourses; on the contrary, they insist upon them. But they hold that we should identify structures at work that generate those events or discourses. Such structures are irreducible to the patterns of events and discourses alike. These structures are not spontaneously apparent in the observable pattern of events they can only be identified through practical and theoretical work of the social sciences" (Bhaskar, 1989, 2). In the new version of historico-materialist epistemology, methodology covers three separate domains,

(1)-The ***real***(mechanisms, which are unobservable);

(2)-The ***actual***(events, which are observable phenomena);

(3)-The ***empirical*** (experience, of events). (Clocke et all.,1991, 137).

Lovering used this framework for analyzing the structure of defense industry. In this study the abstract categories are the domain of the real, the mechanism, which form the domain of the actual; and the events which constitute the domain of they empirical; thus the mechanism related to two abstract categories (capitalist production and the nation -state system) intersect to produce the events in which the military-industrial complex is shaped. (Johnston, 1991, 240). Lovering asserts that dynamic relations between structures and mechanisms within which relationships will be complex. A given structure will be sustained, reproduced or transformed by ***more than one*** mechanism, by an event, and by a given mechanism and a set of events will sustain, reproduce or transform more than one structure. Analyzing society means unraveling the ways in which discrete structures converge on specific sets of mechanisms." (Lovering, 1991, 41). Lovering illustrates diagramatically those relationships;

Figure: Model of relationships between Structures, Mechanisms and Events

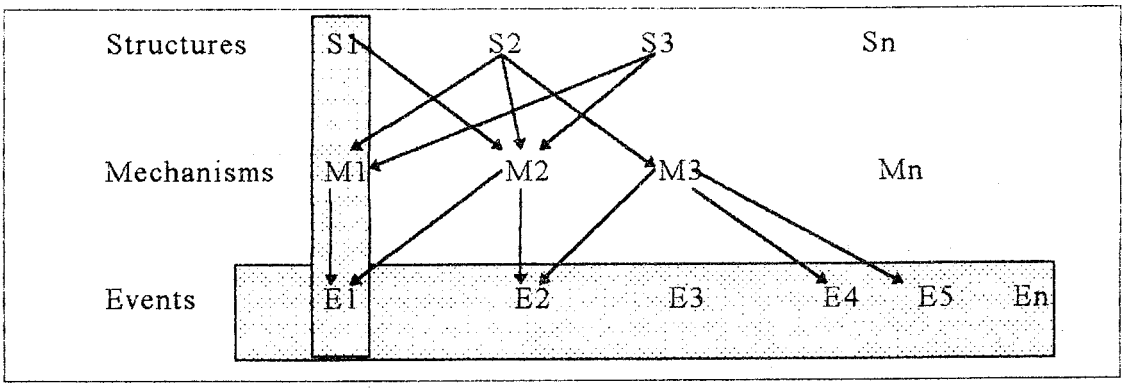

"Any 'event' (such as E2) is multiply determined by deep structures S1, S2, S3_ as indicated by the connections lines. The structures in question will depend on the object of our study, but S1, might for example designate the system of capitalist production, S2 the nation-state system, S3 the system of patriarchy, etc. Structural determination is effected through a set of mechanisms (M2,M3). Mechanisms refer to historically specific forms in which systemic forces, -our structures-, are effected. The plane of 'mechanism' in the model may include specific organization of capital into units, the pattern of discrete markets, etc, political apparatus, and traditions, etc" (Lovering, 1991, 42).

Research Design or Tools (Method)

On this basis, research task is organized as a combination of all three levels in these processes. Sayer considers these research tasks as ***a theoretically informed concrete research***, and he offers a brilliant research design which combines ***intensive*** and ***extensive*** research. These two approaches ask different sorts of questions, use different techniques and methods and define their objects and boundaries differently. (Sayer,1984 and Sayer and Morgan, 1985).

According to A.Sayer the ***intensive research*** design; ***is concerned with*** how some causal process works out in a particular case or in alimited number cases such as; how was special industry restructured in a particular period. ***Extensive research***, which has been far more common in economic geography, is mainly concerned with discovering some common properties and general patterns in a population as a whole, e.g. what have been the main changes in the location of industry" (Sayer, 1985, 150).

Extensive research methods are based on;

(i)-large scale formal questionnaire,

(ii)-descriptive and inferential statistics and numerical analysis.

Intensive research uses mainly qualitative methods;

(i)-participant observation,

(ii)- informal and interactive interviews.

These two types of methods also work with different conceptions of groups. Extensive research "concentrates on taxonomic groups, that is to say on groups whose members share similar attributes but which need not actually connect to or interact with one another. e.g. 'plants employing 1000+ employees. Such groups may only exist in the classifier's mind, in this sense heir members do not objectively connect to form a coherent group." (Sayer, 1985, 150). Again according to Sayer, methods of extensive research make use of large-scale, formal standardized questionnaires. In which each respondent is presented with the same set of questions under controlled (quasi-experimental) conditions, comparisons are possible and 'observer-induced bias' minimized.... In other words, the technique allows individuals to be compared taxonomically but it is a weak for discovering causality. (Sayer, 1985, 245).

Intensive research focuses mainly (thought not exclusively) on groups whose members may be either similar or different but which actually relate to one another causally; e.g. firms related 'vertically' through linkages or 'horizontally' through competition (Sayer, 1985, 150). By contrast, in extensive research, "the researcher has a much better chance of a learning from respondents how different or significant circumstances are for them. The respondents are not forced into an artificial one-way mode of communication in which they can only answer in terms of the conceptual grid given to them by the researcher. This also enables the researcher to refer to and built upon knowledge gained beforehand about the specific characteristics of the respondent, instead of having to affect ignorance (tabula rasa) in order to ensure uniformity or 'controlled conditions' and avoid what might be taken as 'observer induced bias'." (Sayer, 1984, 246).

Hence functions of both methods are different, the one primarily explanatory, the other primarily descriptive and synoptic (Sayer, 1985, 150).

These two methods and their tools have inherent weaknesses. Extensive research is "the weaker. The explanatory tool so far as concrete events are concerned; it lacks sensitivity to detail, it will not permit the identification of casual mechanisms and, by favoring generalization over abstraction, it is susceptible both to chaotic conceptions and ecological fallacies... The major drawbacks of intensive research methods is that they lack representatives and may therefore be susceptible to the problems of over extension of concrete research." (Clocke et all.,1991,156).

In reality, different weakness of these methods, suggest that both approaches are needed in the research process. We need extensive research in the first stage of research in order to introduce our research area, it would give us useful insights an overview and some general information. It would provide us with clues in order to design intensive research. A.Sayer suggests that in evaluating the merits and problems of intensive and extensive research designs we must keep in mind their different roles, which may be complementary rather than competing" (Sayer,1984, 247).

Now, it is clear that our historico-materialist ontology and epistemology connect to a methodological apparatus. These complementary approaches do not only offer an adequate starting point for social theory but they also lead to design a relevant research project.

LITERATURE

Amariglio,J(1990)"Economics as a postmodern Discourse" in W,J,Samuels(ed),***Economics As Discourse***, Kluwer academic Publişhers,Boston

Bhaskar,R(1989)***Reclaiming Reality***, London,Verso

Cloke,P etal.(1991)***Approaching Human Geography***,New York, the Guilford Press

Fine,B and L,Harris (1979) ***Rereading Capital***, London, Macmillan

Fincher,F(19839 "The Inconsistency of eclectism"***Environment and Planning;A***, vol:15/4,pp.607-622

Gregory,D(1990)"Areal differantation and postmodern human geography" in D.Gergory and

R.Walford(eds).,***Horizons in Human Gography***, Londan,Macmillan

Johnston,R,J(1991) "Radical approaches" in R,J,Johnston,***Geography and Geographies***, London, Edward Arnold, pp.217-290

Lovering,J(1990) "Neither Fundementalizm nor New Realizm;A Critical Realist Perspective on Current Divisions of Socialist Theory" ***Capital and Class***,No.42, pp.30-55.

Pratt,G(1989)"Reflections on Critical Realism and Geography"***Antipode***,vol.23/2,pp.248-255

Resnick,S,A ve Wolf,R,D (1987) ***Knowledge and Class***, Chicago, Univ.of Chicago

Sayer,A(1984)***Method in Social Science***, Londan, Routledge

Sayer,A and K.Morgan (1985) "A modern Industry in a Declininng Region:Method,theory and Policy" in
D.Massey and R.Meageen(eds)***Politics And Methods Contrasting Studies in Industrial Geography***, London, Methuen, pp.144-169

Tekeli,İ(1994)***Demokratik Düşüncenin Temellendirmesi ve Eleştirel Kuram Üzerine Düşünceler***,Unpublished Papper

Vailancourt,P,M(1986)***When Marxist Do research***, New York,Greenwood Press

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.145-148

"RESİM SANATI VE SAVAŞ KONULU RESİMLER-I

Arş.Gör. Ümran BULUT*

Sanat tarihi içinde resim ve savaş konusunu, doğuşları ve sonuçları toplumlar için büyük değişimleri beraberindegetiren iki tanı olarak kabul ettiğimizde, ayrı ayrı inceleyebileceğimiz bir dönemin olmadığını görüyoruz. Genellikle toplumun yapısını, siyasi durumunu, kültürel değerlerini yansıtıcı olan savaş resimlerinde, izleyici, sanatçının yorumuna ulaşma isteğiyle toplumsal özellikler üzerinde durur. Çünkü çağından ayrı düşünülen bir sanatçı, bir yapıt barındırdığı tarihsel özellikler ile ancak bir giz olarak kalacaktır.

Resim sanatı içinde birçok resim, anlatım özellikleriyle izleyiciyi değişik algılamalara götürebileceği gibi aynı şeyleri de düşündürebilir. Altamira duvarındaki resimlerden başlayarak, savaş resimlerinin anlatımı konusuna değinirsek, bu resimlerinin anlatımının genellikle insanlık dramını, acıyı ve felaketi yansıttığını görürüz. Mesela taş devri insanının tasvir ettiği korku ve hiddet, Picasso,nun "Guernica"'sında çağrıştırdığı duygulardan pekte farklı değildir. Değişen sadece savaşın, teknolojik gelişmeler sonucu yapılış tarzı ve o dönemdeki tasvir ediliş şeklidir. Çağlar boyu resim sanatı içinde savaşın anlatılışını incelediğimizde, savaş tecrübelerinin insan kafasında nasıl artan bir güçle etkili olduğunu izleriz.

Uygarlığın başlangıç aşamasında, yakın doğunun büyük medeniyetleri, savaşı; sanat çalışmalarında güç ve debdebeyi temsil eder şekilde tasvir etmişlerdir. Eski Mısır ve Mezopotamya sanatında savaşın ilk görüntülerinin savaşı tam tanımlayamadığı bile söyleyebiliriz.1 Burada zaferin insan kalbindeki mevcut korkuyu defetmesi vardır. Savaş sahneleri herzaman barbarlığın simgesi olarak görülen düşman üzerinde, dürüstlüğün ve adaletin zaferi olarak kabul edilen kralın kahramanca cesareti olarak resmedilmiştir. "İkinci Ramses Savaşta" isimli duvar kompozisyonundaki savaş sahnesi Mısır sanatında savaşın işlenişindeki inceliği yansıtırken zamanla "Ramses'in Barışı"'nın sembolü olarak da incelenmişlerdir. Gene Mısır resminde gördüğümüz birçok savaş resminden amaç felaketi ülkeden uzak tutmayıda içermektedir. Çünkü mısırlılar barışsever insanlardır, hatta savaş onlar için talihsizlik günüdür. Kendilerini koruma ve yaşamlarını sürdürebilmek için girdikleri savaşlar aslında doğalarına aykırı, zevk almadıkları ortamlardır.

Tarih öncesi resimlerinde, Mezopotyamya, Mısır, Yunan sanatları arasındaki üslup farkını, gözle görülür hgale getiren devlet politikalarıdır. Mısır resmindeki zafer; vahşete karşı bir tılsım ve felaketlerden koruyucu olarak önemlidir. Bu yunan resminden farklı bir amaç taşır. Savaşta harcanan zaman, ülkedeki adaleti, barışı ve düzeni sağlayacaktır.

Üzerinde savaşçıları gördüğümüz bir yunan vazosunda ise, olay tüm detaylarıyla yansıtılmıştır.Savaşın korkunçluğu, kan ve ölüm içinde bir annenin ızdırabı, savaşın acımasızlığını vurgularken, insanlık dramını da özetler durumdadır. Yunan vazosunda sahneler, Eski Yunan,da savaşın normal bir aktivite olduğunu yaşatır bize. Detaylardan öyle anlıyoruz ki Yunan toplumunda zamanının büyük kısmı, askeri operasyonlarla geçmiştir. Hatta Tanrıların öneminin yanında, isteklerinin doğrultusunda insanın başına gelenler onların kadere inançlarını arttırmıştır.2

Rönesans'ta İtalyan burjuvazisinin zenginliği, kentlerin kendi politikaları ile yönetilmesi, rekabet çatışmasının yarattığı zenginlik, sanatortamında kendini göstermiştir. Savaş şartları, barutun ateşli silahlarda kullanılmasıyla feodalitenin güç kaynağının yitirmesine neden olmuştur. Böylece deniz ticareti, deniz savaşları, keşifler ve doğu ülkeleri sömürgeciliği ve elde edilen zenginlik, ticari ve askeri olarak da yeni oluşmakta olan düzende ve yaşam biçiminin sonucu olmuştur.3 Modern devlet zihniyetinin başlangıcı olan bu dönemde kurulan devletçikler arasında yaşanan

* M.Ü. Atatürk Eğitim Fak.,Resim-İş Eğitimi Bölümü,Araştırma Görevlisi

[1] A. de Silva, O. Simson, R. Hinks, War And Peace, London, 1964, sayfa 21.

[2] A.G.E. , sayfa 23.

[3] E. Beksaç, T. Akkaya, Kaynak ve Kökleriyle Avrupa Resim Sanatı, İstanbul 1990, sayfa 121.

zıtlıklar, fetihler, gasplar insanlık için iğrenç hareketlerin yaşandığı dönem olurken, ne halk için adaletin yeniden kuruluşu ne de gelecekteki cinayetler savaşlar için hiçbirikaz olmamıştır.4 Bu dönemde, savaş anlatımları içinde dönemin özelliklerini en iyi anlatan resim Simone Martini,nin yaptığı "Condotier" resmidir. Floransa ile Siena kentleri arasında 1432 dolaylarında geçen savaşı anlatan "San Romano Bozgunu" , Paolo Ucello'nun yaptığı ve dönemin kahramanlık düşüncesinin sergilendiği bir resimdir.

Batı resim sanatında tarihi bir olayın işlendiği resimler arasında yer alan "Breda'nın Teslimi" tablosu, kendine öz tabakalar düzeninin incelenebildiği bir eserdir. Bunlar: Tarihi olayın bilinişi, çizgi ve renk yüzleriyle beli figürler, insanlar ve nesnelerin düzenlenişidir. Velasquez,in bu şaheseri karşısında sanatçının izlediği yol araştırıldığında "Teslimiyetin düşman ile yapılan ittifak" olabileceği düşünülür.

Modern resme gelinceye dek savaş resimlerinde, kurallara bağlılık çerçevesinde figürlü anlatım, ayrı bir özelik daha kazanmıştır. Onlar savaşın beli bir atmosfer içinde gelişiminin yanında acıyı, felaketi yaşayanları da gösterirler, Leonardo da Vinci'nin "Anghiari Savaşı" resmindeki kıvrak at figürasyonu ile yansıttığı acıyı ve aynı dinamizmi yaşayan insan figürleri, savaş aktivitesinin şiddetini, acının anlık hissedilmesini vurgular. Rubens ise savaş acısını "Onur Savaşı" tablosunda yansıtmıştır.

Rubens'in ortaya koyduğu tarihi bir olay değildir., o gerçek bir savaş yerine karanlığın allegorisi, savaşın insanın içindeki tahrip edici güçlerin boşalması ve hasmını saran müthiş acı ve keder olarak işlemiştir. Bu resim Velasquez'in "Breda'nın Teslimi" ile aynı dönemde yapılmasına rağmen son derece farklı görülür. Biri Barok dönemini, diğeri ise dönemin İspanyol resim estetiğini yansıtır. Rubens'in yarattığı bu canlılık ötesinde karşı konamaz hareketlilik ve korkunç hengameden sonra Velasquez'in eserine bakmak ibret duyguları uyandırmaktadır. Bu esnada her iki resmin kuvvetli anlatımları insanı etkilemektedir. "Breda'nın Teslimi'"indeki kesin elemanlar, mızrakların dik duruşu, gökyüzünün durgunluğu, manzaradaki durgun tonlar, her tarafa yayılmış olan sakinlik insanda savaşı kaos ve teröründen sonra adeta barışa davetiye hissi uyandırır.5 Rubens, bu savaş acısı tablosuyla, günümüze kadar Avrupa'nın yaşadığı büyük trajedilerden biri olan 30 yıl Savaşları'nı, kutsal sayılan herşeyin nasıl yerle bir olduğunu yorumlamıştır.

Avrupa'da XVII. Yüzyıl resim sanatı içinde savaş konusu, daha çok kralların sarayda görevlendirdikleri sanatçıların eserlerinde işlenmiştir. Van Der Meulen Kralı ve askeri zaferlerini konu alan savaş resimleri ile ünlenmiştir. Bu resimlerde bir yaralı asker ya da at, uzaklarda görülen bir bombanın dumanı savşın belirleyici öğeleridir. Savaşın acıları, şiddeti yerine santçı, savaşın fiziksel koşularıyla ilgilenmiştir. Chales de Brun, Versaile Sarayının büyük salonlarından olan Savaş ve Barış Salonu'nda gerçekleştirdiği savaş resimlerinde, renk bilgisi ve güçlü tekniği ile çarpıcı olmuştur.

Fransız İhtilâli'nden, savaş konulu resimlerin fazla üretildiği bir dönem olarak bahsederken ayrıca bu döneme dek sanatçıların savaşlarda milliyetçi duygularla, vatan mücadelesini bizzat yaşayanlar grubundan olmadıkları halde bu dönemde otantik bilgilerle kanlı savaş darbelerini düşsel sahneler ile yansıttıklarını vurgulamak gereklidir. Romantizmin yaygınlaşmasıyla savaş resimleri konusu gücüne güç katabilecek ortamı, özgür düşünce yapısıyla resim sanatının kurallarından uzaklaştırdığı dönemlerde bulmuştur. Savaşın sanata doğal olarak kattıkları, işte bu dönemde, yani sanatçıların konunun acımasızlığını özgürce yansıtabildikleri romantizm ile başlamıştır. Konu seçimi yorumunun özgürce gelişebildiği ihtilal döneminde, devrimin özünde olan toplumsal değişim, yeni düşünce yapısı, baskıcı eğilimlere karşı olma durumu ile romantizm akımı arasında öz benzerliğinden bahsedilebilir. Jacques Louis David gibi birçok fransız ressamı, bu coşkunun, heyecanın içinde kahramanlıkları anlatan resimler yapmışlardır.

Gros, "Eylau Savaşı" adlı tablosuyla, çok kanlı zaferi konu alan yarışmaya hazırlanırken, İmparatoru önde göstererek

---

[4] Jacob Burckhardt; İtalya'da Rönesans Kültürü, Çev. Bekir Sıtkı Baykal, İstanbul 1957, sayfa 4-9

[5] Anthony Hughes; Naming the Unnamable: An Iconographical Problem In Ruben's "Peace And War", The Burlington Magazine, Paris 1980, Vol. 122, sayfa 157-158

korku veren tiksindirici savaşı karanlık bir sema altında, karın üstünde yenik düşen tarafı, köyleri feci bir panorama şeklinde yansıtmıştır.6

Napoleon savaşlarına dayanılarak yapılmış sanat şaheserleri içinde Gericault, zaferin ve bozgunun çok iyi yansıtıldığı resimlerinden başka, Senegal'e yollanılan fransız donanması içinde olan Meduse Fırkateyn'inin batışını konu alan resmi ile yankı uyandırmıştır. İnsanlık dramını ve acısını konu alan "Meduse'un Salı" resminde kazazedeler, ümitsizlik ve umut arasında gerilim yaşamaktadırlar. Burada ölüm ile yeniden dirilme gözler önündedir.

Romantizde Gericault ve Delacroix'nın gerçekleştirdiği birçok resimlerde, insanın ve onun tinsel özelliğinin keşfi incelenmiştir. Bu resimler insanın doğasında var olan içgüdülerin ve hırsların kaynaşmasıdır. Delacroix'nın "Fırtınayla Savaşan At" isimli suluboya resminde olduğu gibi atın sıçramasıyla oluşan beyazlık, Gericault'un at figürünü araştırdığı bir çok ön çalışmasında vardır. At üzerinde savaşan subaylar, at yarışları, koşum ve çift atları gibi, eserleri ile insan ya da hayvanın savaşı ya da uyumu, ortak yengi istençleri şeklinde ifade edilmiştir. "Atlı Subay", "Yaralı Subay" resimleri bu özelliklerinin en iyi yansıtıldığı eserlerdir. Delacroix ise romantik bir sanatçı olarak Gros ve Gericault'u aşan bir coşku ve renk zenginliği ile dolu eserler yapmıştır.

Rönesans'dan romantizme dek yaşanan savaşlar, sanatçıların o konu üzerinde çalıştıkları konulardır. Ancak romantizm, resim sanatında özgür betimlemelerin görüldüğü dönem olarak savaş acısının, felaketinin, güçlü ifadelerle yansıtıldığı dönemlerin en önemlisi olmuştur.

---

[6] Germain Bazin., Tresors de la Penture du Louvre, Paris, sayfa 244

Ümran BULUT

KAYNAKLAR

1)Bazin, Germain,Tresors de la Peinture du Louvre", Paris.

2)Beksaç, Engin, Akkaya, Tayfun, Kaynak Ve Kökleriyle Avrupa Resim Sanatı, İstanbul, 1990

3)Burckhardt, Jacob, İtalya'da Rönesans Kültürü, çev. Bekir Sıtkı Baykal, İstanbul, 1957

4)Hughes, Anthony; Naming The Unnameable-An Iconographical Problem In Rubens "Peace And War", The Burlington Magazine, Paris, 1986

5)Silva de A. , Simson O. , Hinks R. , War And Peace, London, 1964

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.149-152

19. YÜZYIL OSMANLI SARAY HALICILIĞI

Arş.Gör. Hakan ÇİLOĞLU*

Türk sanatı içinde saray sanatının ve saray adına yapılan tüm sanat ögelerinin özel bir yeri bulunmaktadır. İhtişamın, gücün ve iktidarın sembolü olan saray mimarisinden başlayarak, iç mekan düzenlemelerinde kullanılan bütün eşyaların ve saray için yapılan tüm eserlerin yapımı sırasında hiç bir şekilde masraftan ve işçilikten kaçınılmamış, saraydan alınan destek ve denetimle birlikte tasarımlarda sürekli mükemmelin mükemmeli araştırılmış, bu nedenle eserlerdeki estetik olgu, yerini yücelik kavramına bırakmıştır. İhtişamın ve gücün merkezi olan saray ve çevresi için üretilecek halıların da bu özellikleri bünyesinde barındırması ve yansıtması gerekmektedir.

Türk halıları ,mekan içindeki kullanım fonksiyonelliğinin yanında, özgün desen kompozisyonları, renk ve teknik yapılarıyla dönemden döneme uzanan düzgün bir gelişim çizgisi izleyerek günümüze kadar gelmiştir. Bu köklü Türk halı sanatı içinde Osmanlı sarayı adına dokunmuş halıların ise özel bir yeri bulunmaktadır.

Bilindiği gibi 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun her bakımdan oldukça geliştiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde Osmanlılar Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları üzerinde geniş topraklara hükmetmişlerdir. İmparatorluğun sınırları ve ekonomisi geliştikçe, buna paralel olarak sanata ve sanatçıya verilen önem de artmıştır. Sarayda maaşlı olarak çalışan sanatçıların dışında atölyeler kurdurularak desteklenmiş ve ayrıca padişaha güzel eserler sunan sanatkarlar ödüllendiril-mişlerdir. Böylece tüm sanat dallarının gelişimi özendirilmiş olup, bu durum ardı ardı gelen tüm padişahlar tarafından da bir gelenek haline dönüşmüştür. Netice olarak sanat, saray beğenisi doğrultusunda yönlenmiştir.[3]

Osmanlı padişahları gittikleri seferlere yanlarında bilim adamları ve sanatçıları götürmüş, oralardan da aynı şekilde bilim adamları ve sanatçıları getirerek çalışabilmeleri için büyük destek vermişlerdir.[2] Diğer yandan imparatorluğa katılan ülkelerle kültür ilişkileri neticesinde üslup sentezlerine gidilerek Türk estetik anlayışı ile birlikte yeni, üstün bir saray sanatı anlayışı yaratılmıştır. Bu formasyon içinde Türk halı sanatı da nasibini alarak Selçuklular' dan beri gelişerek gelen geometrik üslup yerini yavaş yavaş bitkisel formlara bırakmış, ayrıca Uşak civarında kitap kapağı süsleme sanatında kullanılan madalyon desenlerinin geliştirilerek ve yeni düzenlemelerle çeşitliliği arttırılarak Türk halı sanatında kullanılmasına başlanmıştır. Diğer yandan üsluplaştırılmış bitkisel hatayi, goncagül, yaprak motifleri ve daha naturalist üslupta olan gül, lale, karanfil, sümbül, bahar dalı ve kıvrım dallarla helezonlu desenler oluşturularak tamamiyle bitkisel kompozisyonlu, sarayın ihtişamına ve ayrıcalığına yakışır nitelikte, klasik devir "Osmanlı Saray Halıları" adı altında toplanan halılar üretilmiştir. Bu halı grubunun şekillenmesini sağlayan geçmiş dönem evreleri olmamıştır. Saray üslubunu şekillendiren nakkaşların halı desenlerini de çizmeleri neticesinde birden ortaya çıkmışlardır. Halılarda kullanılan desenleri zamanın çini, seramik, tezhip, minyatür, cilt, metal, kumaş ve kaftanlarında görmek mümkündür.[1,4,9,10]

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu gücünü yavaş yavaş yitirmeye başlar ve Batı'nın teknolojik üstünlüğünü kabullenerek Avrupa ülkeleri ile daha yakın ilişkiler içine girme ihtiyacını hisseder. Başlayan bu ilişkiler sanata da yansır ve biribirlerinin sanatlarından etkilenirler. Bu nedenle sanatçılar bir yandan klasik dönem eserleri üretirlerken, diğer yandan Batı motifleriyle eserler üretmeye yönelmişlerdir.[2,6]

18. yüzyılda Rusya ile süren savaşlar imparatorluğu zayıflatmış, Avrupa ise teknoloji ve ulaşımda kaydettiği ilerlemeler ile etki boyutlarını güçlendirerek Anadolu'ya daha rahat yaymıştır. Bu etkiler Türk sanatında 'Batılılaşma Dönemi' olarak adlandırılan yeni bir sürecin doğmasına yol açmıştır. Fransız ve İtalyan sanatlarından etkilenilen bu süreç, 19. yüzyılda daha belirgin hale gelmiştir.[2,6] İmparatorluğun gücü ise iyice zayıflamış, buna paralel olarak sanat dalları da gerilemiştir. Saray-sanat ilişkisinin de önceki yüzyıllara göre kuvvetli olmadığı gözlenir.[3] Hemen hemen tüm sanat dallarında başlayan bu gerileme Türk halı sanatına da yansımıştır. Bu arada mahalli özellikler gösteren Gördes, Kula, Milas ve

* M.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi, Araştırma Görevlisi

Ladik halılarında bitkisel kompozisyonların kullanılması bir bakıma Türk halı sanatında saray sanatı üslubunun yayılımını ve etkilerini göstermektedir. [9,10]

Gerilemeye başlayan Türk halı sanatına ve en önemlisi Osmanlı saray halıcılığına yeni bir nefes kazandırılmak amacıyla, Sultan Abdülmecid devri 1843 yılında sarayın çeşitli dokuma ihtiyaçlarının karşılanması için Hereke'de kurulan fabrikada, Sultan Abdülhamit devri 1891 yılında halı üretimine başlanmıştır. Yine, 1835 yılında İstanbul'un Eyüp semtinde saraya bağlı olarak ordunun fes ve çuha ihtiyacını karşılamak için kurulmuş Feshane Fabrikası'nda Hereke ile aynı yıllarda halı üretimine başlanmıştır. Dolmabahçe Sarayı içinde kurulmuş olan Hereke'ye bağlı dokumahanede de saray [1,4,7,8,10] ve çevresi için halılar dokunmuştur.

Buraların geçmişten gelen bir halı dokuma geleneği yoktur. Saray, kendisinin çeşitli dokuma ihtiyaçlarını karşılaması için kurdurduğu bu müesseselerde, yine kendi beğenisi doğrultusunda ayrıcalığına ve üstünlüğüne yakışır nitelikte halı dokumacılığını da başlatarak üretimi tekrardan kotrolüne almıştır. [10] Halıların farklı bir sanat değeri taşıması isteğinden dolayı Türk ve Avrupa desenlerinden oluşturulan karma bir üslup geliştirilerek kompozisyonlarda oldukça çeşitlilik kazanılmıştır. Bu nedenle Hereke ve Feshane halılarının kendi içlerinde dahi biribirleri ile olan kompozisyon ve desen karşılaştırılmalarında biribirine benzeyenlerin yanında büyük farklılıklar da görülür. Hereke ve Feshane halılarında çoğu zaman dokunduğu müessesenin adı bazen tarihi ile birlikte bordürün bir köşesinde belirtilmiştir ve bu yazılar çoğu zaman kompozisyonun bir parçası niteliğinde yer alırlar. Halıların kompozisyonları genellikle Türk cilt kapağı süslemesinde kullanılan madalyon desenlerinin değişik şekillenmelerinden oluşur. Bazen madalyonları 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu mimarisinde kemer oluşturacak şekilde alçı dolap nişi deseni (*,**) olarak ve Osmanlılar'da cilt kapağı süslemelerinde de kullanılan köşe desenleri çevreler. Bu desenler içinde kullanılan motifler bitkisel üsluptadır. Ayrıca rumi, çin bulutu, üç benek motifi ve kuş figürleri de kullanılmıştır. Hereke'de, bordürlerinde Hereke yazmasına rağmen Uşak halılarının madalyonlu kompozisyonlarının yanında Kula, Ladik ve Milas'ın mihraplı kompozisyonlu seccadelerinin benzerleri de dokunmuştur. Feshane halılarında da madalyonlu desenlerin yanında, özellikle devrin üslubunu yansıtan Barok ve Ampir motifli desenlerden oluşan halılar da üretilmiştir.

Hereke ve Feshane'de çok özel olarak bulunacağı mekan içindeki diğer eşya ve süsleme unsurlarıyla bütünlük sağlayacak şekilde halılar da dokunmuştur. Hereke ve Feshane halılarının kompozisyon ve desenlerindeki ayrıcalık ve çeşitlilik, kullanılan renk tonlarında da kendini gösterir. William Henry Perkin tarafından sentetik boyarmaddelerin bulunması, 1856'da sanayisinin oluşturulması [5] ve Osmanlı sarayının Avrupa'nın yeniliklerini kolay kabullenmesi nedeniyle halılarda doğal boyarmaddelerin yanında sentetik boyarmaddelere de rastlanır. [+]

Hereke ve Feshane halılarının boyutlarında da oldukça çeşitlilik gözlenir. Seccade boyutlarında yün ve ipek halılar dokunduğu gibi geniş mekanlar için oldukça büyük, yün taban halıları da dokunmuştur. Hereke, büyük taban halılarının dokunduğu tezgahlar hala günümüzde Hereke Sümerbank Halı Müessesesi'nde bulunmaktadır. İlk dokunan Hereke yün taban halı-larında dm^2 'de 20x20, 25x25, seccade tipi ipek halılarda ise dm^2 'de 60x60, 70x70 düğüm sayısı bulunmaktadır. Hereke'de dokunmuş yün ve ipek halıların yanında, çözgüsü pamuk ya da bu üç ayrı malzemenin birlikte kullanıldığı örneklere de rastlanır. Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan, Feshane'de dokunmuş aynı tarihli "Fes ve Melbusat Fabrika-i Hümayunu Sene 1318" (Miladi 1900) yazılı 41/40 envanter no'lu ipek ve 15/3 envanter no'lu yün seccade tipi halılarda ise dm^2 'de 56x56 düğüm sayısına rastlanmıştır.

Hereke Fabrikası, Feshane Fabrikası'ndan farklı olarak askeri üretimlerinin dışında tama-

---

Resimler için bakınız;

* ANADOLU MEDENİYETLERİ Selçuklu/Osmanlı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C.III, Ankara, 1983, s.41-43

** ÖNEY, Gönül, Selçuk Mimari Süslemesi ve El Sanatları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s.89

[+] Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Doğal Boya Araştırma ve Geliştirme Labaraturi'nda Yrd. Doç. Dr. Recep Karadağ tarafından, Milli Saraylar'da bulunan bir grup halıdan alınan ilmelerin boyarmadde analizleri yapılmıştır.

men saray ve çevresinin beğenisi doğrultusunda dokumalar yapmıştır. Bu dokuma ürünleri ticaret ve ulaşımda kaydedilen ilerlemeler ile yeni arayışlar içerisine giren ve Avrupa etkilerini kolay kabullenen zengin halk kesimi tarafından da oldukça beğeni toplamıştır. Bu nedenle Hereke Fabrikası kendi dokuma ürünlerini satmak için Sultan Abdülaziz zamanında 1875 yılında Kapalıçarşı'da mağaza açmıştır. Fakat, saray mağazanın kapatılmasına karar vermiştir. Daha sonra 1894 yılında ikinci defa Kapalıçarşı'da mağaza açılır ve çeşitli dokuma ürünlerinin yanında battaniye ve halılar da halktan büyük beğeni toplar. Özellikle Hereke halıları uluslararası ün kazanır. [6,7]

Hereke ve Feshane Fabrikaları yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra ilk olarak 1925'de Maliye Bakanlığı'na bağlı olan Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilir. Feshane Fabrikası 1937'de Sümerbank yönetimine geçer ve 1986'da yeni çevre düzenlemeleri için yıkılır. Hereke Fabrikası'da 1938'de Sanayi Ofisi'nin yönetmine geçtikten hemen sonra Sümerbank'a devredilir. Bu tarihten sonra müessesede tezgah sayısı arttırılır ve burası halıcılık okulu haline dönüştürülür. [7,8]

Dolmabahçe Sarayı içinde bulunan Hereke'ye bağlı dokumahane de, günümüzde T.B.M.M. Milli Saraylar Muhafiz Birliği olarak kullanılmaktadır. Burada bulunan tezgahlar Hereke'ye taşınmıştır.

Saray ve çevresinin beğenisi doğrultusunda halı üretimine başlayarak, yitirilen Osmanlı saray halıcılığı geleneğini tekrardan yaşatmayı başarmış olan bu müesseselerde dokunan halılar, Türk halı sanatının geçirdiği tüm evrelerin bir sentezi niteliğinde olup, sarayın gücünü ve ayrıcalığını tüm özellikleriyle yansıtarak kendi türlerinin gerçekten başarılı örnekleri olmuşlardır. Diğer açıdan bu üretimle , gerilemeye başlayan Türk halı sanatına da farklı bir bakış ve yeni bir nefes kazandırılmıştır.

Son dönem Osmanlı saray halıcılığının en zengin örnekleri günümüzde, Osmanlı saray yaşamına mekan teşkil etmiş T.B.M.M.'ne bağlı Milli Saraylar adı altında toplanan ve birer müze-saray olarak yönetilen saray, köşk ve kasırlar grubunda bulunmaktadır.

Günümüzde, yaşayan bir halı merkezi olarak kendini kabul ettirmiş Hereke halıcılığı, Türk halı sanatı içinde ihracatıyla birlikte oldukça büyük bir potansiyel oluşturmaktadır. Hatta Hereke dışında da Hereke halıları üretilmektedir. Özellikle günümüzde Hereke halıları denilince akla oldukça ince dokunmuş ipek halılar gelmektedir. Hereke Sümerbank Halı Müessesesi'nde Türk düğümü "Gördes düğümü" ile dokunan ipek halılarda dm^2 'de 100x100, 120x120, 150x150 , yün halılarda ise 60x60 düğüm sayısı bulunmaktadır. Müessese dışında da dm^2 'de 220x220 düğüm bulunan ipek halılar dokunmaktadır. Bu halıları dokuyanlar rekor kırarcasına daha da incesini dokuyabilmek için adeta biribirleriyle yarışmaktadırlar.

KAYNAKLAR

*) ANADOLU MEDENİYETLERİ Selçuklu/Osmanlı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C.III, Ankara, 1983

1) ASLANAPA, Oktay, Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1987

2) BARIŞTA, H.Örcün, Türk El Sanatları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983

3) ÇAĞMAN, Filiz, " Osmanlı Sanatı," Anadolu Medeniyetleri Selçuklu/Osmanlı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C.III, Ankara, 1983

4) DAĞCI, R.Koray, "Hereke Halıcılığındaki Desen Karakterinin İncelenmesi ve Yeni Çizgilere Ulaştırılması," I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1981

5) ENEZ, Nevin, Doğal Boyamacılık, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1987

6) İREZ, Feryal, "Saray Yaşamında Batı'nın Doğu'su," Tarih ve Toplum, İletişim Yayınları, S.65, İstanbul, Mayıs, 1989

7) KÜÇÜKERMAN, Önder, Hereke Fabrikası, Sümerbank Yayınları, İstanbul, 1987

8) KÜÇÜKERMAN, Önder, Feshane, Sümerbank Yayınları, İstanbul, 1988

**) ÖNEY, Gönül, Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992

9) YETKİN, Şerare, "Osmanlı Saray Halılarından Yeni Örnekler," Sanat Tarihi Yıllığı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Y. 1976-1977, S. VII, İstanbul, 1977

10) YETKİN, Şerare, Türk Halı Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.153-158

İKTİSAT TARİHİ KAVRAMI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER*

Arş. Gör. Murat Koraltürk

"Okumayı yazmayı öğreten ilkokul öğretmenim Gülseren Aykutalp'ın değerli anısına..."

"Geçmiş tanım gereği artık hiçbir şeyin değiştiremeyeceği bir veridir. Fakat, geçmişin bilgisi sürekli olarak değişen ve mükemmelleşen, gelişme halinde olan birşeydir"
Marc Bloch

1. Tarih Kavramı

1.1. Tarihin Tanımı ve Konusu

Tarih kavramının ele alındığı, konu edildiği hemen her yazıda veya söyleşide, söze tarihin tanımı yapılarak girilir. Burada da önce tarihin tanımına değinilecektir. Ancak okuyucu altını çizebileceği, formüle edilmiş bir tarih tanımı bulamayacaktır. Yapılacak tanımlar, yapılmış olanlar gibi tarihin doğası gereği, zaman içinde anlamlarını yitirmeye mahkumdur. Annales Okulu[1]'nun kurucularından Lucien Febvre, bütün tanımların bir hapishane olduğunu ve bilimlerin de insanlar gibi önce özgürlüğe gereksinim duyduklarını belirtir ve tarihi tanımlama ile ilgili kuşkusunu "...Tarih tanımlamak? Ama hangisini? Hangi zaman ve uygarlık çerçevesinde?...Tanımlamak, tanımlamak: fakat en doğru, en özenle düşünülmüş, en titizlikle kaleme alınmış olan tanımlar, her geçen saniye kendilerinin dışında, tarihin gelişimine yönelik bir engel oluşturmuyorlar mı?..."[2] sözü ile ifade eder. Tarihi tanımlamak, sürekli gelişme, değişiklik ve hareket halinde olan, çok boyutları bulunan toplumsal yaşantıyı, bir klişenin dar sınırları içine hapsetmek olur. Bu nedenle tarihin tanımı nedir türünden sorular yerine, tarihin konusunun ne olduğu ve ilgi alanının sınırları üzerinde durmak daha doğru ve yararlı olacaktır.

Geçmişi yorumlamada, yani tarihi ele alışda, geçmişden günümüze insanların düşünce yapılarını ve dünyalarını ören dinler, ideolojiler ve hatta bütün tabular belirleyici olmuştur. Tarih, yüzyıllarca topluma egemen olan güçlerin etkisinde ve çıkarına, olduğu gibi değil, olması istendiği gibi yazılır.

Yakın zamanlara kadar Batı'da tarih, başta devletin ve egemen sınıfların serüvenlerini konu edinen, öyküleştirici bir yazın türü olarak gelişim gösterir. Tarih, yüzyıllarca siyasi otoritenin, hanedanların, üretim faktörlerine sahip veya bunları yönlendirebilen kesimlerin, varlıklarını meşru kılmak üzere bir araç olarak kullanılır. Batı'da tarih, bu niteliğini kesin olarak sanayii devrimi ve sınaii kapitalizmin gelişimi, burjuvazinin yükselişi, monarşinin yerini parlamenter monarşiye bıraktığı bir dönemde yitirmeye başlar. Bu süreci İngiliz tarihçi David Thomsen "...bu demokrasinin bir gereği idi.."[3] diyerek nitelendirir.

Tarihçinin halkı, toplumu keşfi, demokrasinin egemen ideoloji haline gelmesi ile paralellik gösterir. Tarihin bu dönüşümü sonucu toplumsal ve iktisadi tarih gelişir. Bu "yeni tarih" in odak noktasında insan vardır. Yeni tarihçiliğin en büyük mimarlarından Marc Bloch'un da, tarihi zaman içinde insanların bilimi olarak nitelendirmesinde, herhalde tarihte insan unsurunun yüzyıllarca gözardı edilmiş olduğunu düşünmüş olması etkili olmuştur.[4]

Tarih biliminin XX. yüzyılda geçirdiği büyük değişimde etkin bir rol oynamış olan Annales Okulu'nun önde gelen temsilcilerinden Fernand Braudel"in "...tek bir tarih, tek bir tarihçilik mesleği değil de; meslekler, tarihler, bir meraklar, görüşler, olanaklar toplamı vardır, bu toplama yarın başka meraklar, başka görüşler, başka olanaklar katılacaktır..."[5] sözü, tarihin ilgi alanı, konusu ve tarihçinin ufkundaki genişleme ve değişimi yansıtması açısından dikkat çeticidir. Tarihin ilgi alanının genişlemesinde diğer sosyal bilimler ile ilişkisi etkili olduğu gibi bu genişleme, diğer sosyal bilimler ile ilişkiyi de zorunlu kılar.

1.2. Tarih Bilinci

Tarih bilinci geçmişin önemsenmesidir.Geçmişi önemsemek insan için yaşamsal bir zorunluluktur. "Geçmişin önemli sayılması inancı o denli evrenseldir ki öyle olmadığını tartışmak uygun düşmez..."[6] diyen D. Thomsen, geçmişi öğrenmenin ve bilmenin önemini ise "...Modern biyoloji ve psikoloji, yetişkinlerin yapılarını ve davranışlarını iyice anlayabilmek için o kişilerin, bebeklik ve çocuklukta geçirdikleri olayların bilinmesinin önemini göstermişlerdir. Hiç şüphe yoktur ki geçmişin bilinmesi toplumlar için önemlidir; toplumların gelenekleri, kalıtımla ulaşan davranışları, yasa ve kurumları, ancak daha önceki tarihleriyle açıklanabilir..."[7] diyerek belirtir.

Tarih, yalnızca geçmişin incelenmesi ve tarihçi de yalnızca geçmişi sorgulayan kişi değildir. Geçmiş ve bugün arasındaki ilişki, tarihi yalnızca geçmişi konu edinen bir disiplin

olmaktan çıkarır. Tarihin kazandığı bu yeni boyutu F. Braudel "...Tarih bir süre diyalektiğidir; onunla, onun sayesinde toplumsalın ve böylece geçmişin ve tabii gene böylece şimdinin incelenmesidir, çünkü bunları birbirlerinden ayırmak mümkün değildir..."[8] diyerek ifade eder. F. Braudel'den önce M. Bloch, tarih bilincinin gerekliliğini şimdiyi geçmişle anlamak ve geçmişi şimdiyle anlamak biçiminde vurgular[9].

2. Tarih ve Disiplinlerarası İlişki

2.1. Bilim ve Doğa Bilimi-Toplumsal Bilim Ayırımı

Bilimi en yalın bir biçimde tanımlamak gerekirse "...Bilim gerçeği (ya da "doğru"yu arama etkinliğidir..."[10] veya "...Doğru düşünme, sistematik bilgi edinme sürecidir...".[11] Bilimi niteleyen bazı özellikleri vardır. Bunlar kısaca, olgusallık, objektiflik, eleştirellik, genelleyicilik, seçicilik, kanıtlayıcılık ve doğru ölçme olarak ifade edilir.[12]

Bilimin bu özellikleri mutlak bir biçimde matematik ve fizik gibi doğa bilimleri için geçerlidir. Doğa bilimleri ile "...insanların kendi aralarındaki ve nesnelerle alakaların, ayrıca bu alakalardan doğan eserleri, müesseseleri ve münasebetleri ilgilendirdiği ölçüde, araştırma konusu muhtelif beşeri faaliyetler olan..."[13] toplumsal bilimler arasında ayırım vardır. Doğa bilimleri ile toplumsal bilimler arasındaki ayırım gözlem kaynağındaki farklılık; deney sorunu, tarihsel kapsamın önemi; ekonomik kurumlar ve davranışların tarihsel olarak değişimi, insanın birşeyler istemesi ve amacı olması; insan pasif bir varlık olmaması, anlamak ilkelerinde ortaya çıkar.[14]

Toplumsal bilimler, toplumsal yaşantının türlü yönlerinin, dayandığı ilkeleri ortaya koyan disiplinler bütünüdür. İnsan ve insanın oluşturduğu toplumun çok renkliliği, birbirlerinden ayrıldıkları noktalar, toplumsal bilimlerde, doğa bilimlerinin temel özelliği olan her yerde ve her zaman geçerli yasaların varolmamasının başlıca nedenidir. Doğa bilimlerine yapısal olarak en yakın toplumsal disiplin olan iktisatta ortaya konan yasalar bunun açık kanıtlarıdır. Örneğin bir malın fiyatının düşmesi halinde o mala olan talebin artacağı aynı malın fiyatının yükselmesi halinde ise talebin azalacağı, fiyatı artan malın arzının da artacağı, fiyatı azalan malın arsının da azalacağı yönündeki gözlemler, iktisatta, arz ve talep yasası olarak ifade edilir. Ekonomik yaşamda, üreticilerin ve tüketicilerin bu yasaya rağmen de üretim veya tüketim faaliyetleri içinde bulundukları görülür. Yani arz ve talep yasası, suyun 0 C' de donması gibi her yerde ve her zaman geçerli bir yasa değildir. Bir genel eğilimi ifade eder. Doğa bilimleri ile toplumsal bilimler arasındaki temel ayırımı yansıtan bu farklılık, toplumsal bilimlerde yöntem konusunun tartışılmasında etkili olmuştur. Daha uzun bir sürü toplumsal bilimlerde yöntem sorununun araştırmacıları uğraştıracağı anlaşılmaktadır.

2.2. Tarih ve Toplumsal Bilimler

Toplumsal bilimler, toplumsal yaşantıyı her yönü ile ele alan disiplinlerdir. Toplumsal yaşantının bu çok yönlü yapısından dolayı toplumsal yaşantının, toplumsal disiplinlerden herhangibirisine konu olan bir yönünü, diğerlerinden soyutlayarak ele almak, toplumsal disiplinlerde bilimsel sonuçlara ulaşmanın önündeki en büyük engeldir. Bu, disiplinlerarası ilişki ve işbirliğini zorunlu kılar.

Toplumsal bilimler açısından ulaşılan önemli bir aşama olan disiplinlerarası ilişki ve işbirliği, örneğin sosyoloji açısından bakıldığı zaman; toplumsal olguların gereği gibi değerlendirilmesinde tek başına soyut kalan sosyolojinin, tarih ile ilişkiye girmesi gerektiği. Toplumsal gerçeklerin bir süreç içinde incelenmesinin yöntem açısından, sosyolojinin temel özelliklerinden birisi haline gelmesinin de sosyolojinin tarih ile ilişkisini zorunlu kıldığı ortaya çıkar.[15]

Annales Okulu, tarihin diğer disiplinler ile ilişkisi açısından öncü ve örnek rolü oynar. Tarihin diğer disiplinler ile alış verişini ve kazanımlarını F. Braudel "Tarihin bu son yılları boyunca komşularının kazanımları ve gıdalarıyla nasıl zenginleştiğini açıklamak için örnekleri arttırmaya gerek yoktur. Tarih kendine gerçekten yeni bir beden inşa etmiştir"[16] diyerek belirtir. F. Braudel, tarihin diğer toplumsal disiplinlerle ilişkisindeki başarısının nedenini ise "...Eğer deyim yerindeyse, tarih toplumsal bilimin en az yapılanmış, bu yüzden de en esnek ve en açık disiplinlerinden birisidir..."[17] sözü ile ifade eder.

Toplumsal bilimlerde konuların ele alınmasında tarihsel boyutun gözönüne alınması, bilim adamının tarihten yararlanması zorunluluğunu ortaya koyar. Tarihçi ise diğer disiplinlerin ışığında, olayları ve kurumları meydana geldikleri, etkin oldukları dönemin koşulları ve ölçülerinde değerlendirebilir.[18]

Tarihin diğer disiplinler ile ilişkisi, tarihçinin psikolog veya sosyolog olmasını gerektirmez. Ancak toplumsal bilimlerin hangi dalında olursa olsun sosyal bilimcilerin bazı ortak kavram, değer ve ölçülere sahip olmaları

gerekir. "...tarihçi ile sosyal bilimciler bir yerde buluşmalı ve bağdaşmalıdır".[19]

3. İktisat Tarihi Kavramı

3.1. İktisat Tarihinin Konusu

Tarihin geçen yüzyılın sonlarından bugüne uzanan gelişiminde en önemli oluşumlardan birisi iktisat tarihi disiplininin doğmasıdır.1892 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde Harward Üniversitesi bünyesinde Sir William J. Ashley için ilk kez bir iktisat tarihi kürsüsü kurulur. Bu, iktisat tarihi çalışmalarının bir akademik kurum çatısı altında yapılması yönündeki ilk adımdır.

İktisat tarihi, doğduğu dönemde bugünkinden farklı bir misyon üstlenir. Sınaii kapitalizmin geliştiği ortamda, bu gelişimi analiz etme gereksiniminden ve varolan iktisat yöntemlerinin yanında, iktisadi kavram ve kurumları tarihsel malzeme ve sorgulama yoluyla ortaya koymak çabasının ürünüdür. Alman Tarihçi Okulu'nun öncülüğündeki bu girişim başarıya ulaşmaz. Klasik iktisatı ikame edecek veya alternatif olacak ilkeler gelştirilemez. Ancak bu girişim, geleneksel tarih anlayışının aşınmasında ve dolayısıyla iktisat tarihi disiplininin gelişiminde çok önemli bir adım olur. "...iktisat tarihinin ayrı bir disiplin halinde gelişmesini bir bakıma iktisatçıların başarısızlığına borçluyuz"[20] denebilir.

İktisat tarihi hemen bağımsız bir disiplin haline gelmez. "...tarihçilerin, iktisat tarihini çok uzun bir süre iktisat biliminin bir dalı saymaları ve bazı tarihçilerin hala bu inancı taşımaları, bazı iktisatçıların ise iktisat tarihini kendi başına bir bilim dalı olarak değil de teoruik iktisat çalışmalarının gerçekler karşısında sınanmasına yarayacak tarihsel bilgi ve verileri toplayan bir yardımcı olarak görmeleri şimdiye kadar iktisat tarihinin yazılmasına karşı en büyük engeli oluşturmuştur...".[21]

İktisat tarihi, ne bilim olarak iktisatın tarihi ne de iktisadi olayların öyküleştirildiği bir bilim dalıdır. "İktisat tarihinin konusu, insan toplumunun maddi temellerinin gelişiminin incelenmesidir...".[22]

3.2. Sonuç: İktisat Tarihinin Amacı

İktisat tarihinin amacı, konusu ile yakından ilgilidir. Konusu insan toplumunun maddi temellerinin yani üretim ve bölüşüm ilişkilerinin gelişiminin incelenmesi olan iktisat tarihinin amacını birkaç noktada toplamak olanaklıdır.

Birincisi, iktisat tarihi araştırmaları ile iktisatta ortaya konan kuramların sınanma ve ampirik verilerle desteklenmesi söz konusu olabilir. "Evrensel yasalara sahip olmak bilimsel olma çabası içinde önemli. Ama bu uğurda gerçeklikten vazgeçmek, giderek iktisatın tümünü yanlışlanabilirliği yadsınan bir kavram üzerine oturtmak bilimsellikle bağdaşmayacak birşey...Hutchison...iktisatçıyım diyen herkesin kendini tartışmasız kabul etmek durumunda hissettiği rasyonalite kavramının ampirik çalışmalarla sınanması ve eleştiriye açılması gerektiğini vurguluyor...iktisatçıların çoğu, bu tür bir sorgulamanın iki değişik anlamda iktisatın sınırlarını zorlaşyacağını belirtiyorlar. İlk olarak sorulan soruların kapsamının genişlemesi, iktisatçıların bugün uğraşmadıkları çeşitli sorunlarla uğraşmaya başlamaları anlamında. İkinci olarak, iktisatın başka disiplinlerle daha sıkı bir işbirliğine girmesi, diğer sosyal bilimlerin bulgularını kullanması, yani disiplinler arası çalışmaların ağırlık kazanması...".[23]

Bugünkü sorunların bir dününün bulunması gerçeği, iktisatçıyı, tarihçiye iktisat tarihçisine gereksinim duyar hale getirir. İktisatın temel öğeleri olan varsayımların geçerliliği ancak tarihsel bir süreç içinde değerlendirilebilir.[24] Bu bağlamda iktisat tarihçisinin, iktisatçıya bulunduğu yere ne yoldan geldiğini gösterdiği söylenebilir.[25]

İktisat tarihinin bir diğer amacı, sonucu ve katkısı geleneksel tarih anlayışının aşılması olmuştur. Tarihi, kişilerin, hanedanların ve devletlerin doğuşu, yükselişi ve çöküşünden ibaret sayan bir anlayışın yanında, tarihsel akışda ekonomik faktörlerin etkinliğini ön plana çıkaran, baskın değerlendiren bir anlayış gelişir. Bu gelişimde bilinçli veya bilinçdışı Marxist tarih anlayışının etkisi vardır.

Tarihin yorumunda ekonomik unsur önem taşır. "İnsanlığın geçmişini yönlendirmiş olan toplumsal dinamiklerin yakalanmasında, iktisat biliminin getirmiş olduğu çeşitli kavram ve analiz katkısı yadsınamaz".[26]

Kısaltmalar
bs. baskı
çev. çeviren
der. derleyen
E.Ü.E.F. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İ.Ü.E.F. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
M.E.B. Milli Eğitim Bakanlığı
nr. numara
O.D.T.Ü. Orta Doğu Teknik Üniversitesi
s. sayfa
Sa. sayı
T.T.K. Türk Tarih Kurumu
U.Ü. Uludağ Üniversitesi
yay. yayınları

Kaynaklar

Berktay, Halil, Kabileden Feodalizme, 2.bs., Kaynak yay., İstanbul 1988.

Bloch, Marc, Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Birey ve Toplum yay., Ankara 1985.

Braudel, Fernand, "Bloch, Marc", International Encylopedia of the Social Sciences, Collier-MacMillan Publishces, London, 1972.

----------, "Febvre, Lucien", International Encylopedia of the Social Sciences, Collier-MacMillan Publishces, London, 1972.

----------, Tarih Üzerine Yazılar, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge yay., nr. 52, Ankara 1992.

Buğra, Ayşe, "İktisadın Son Krizi Üzerine", İktisat, Sayı 269, (İstanbul 1987), s. 6-10.

Cezar, Yavuz, "İktisat Tarihi'nin Niteliği ve Eğitimdeki Yeri", İktisat, Sayı 254, (İstanbul 1986), s. 19-22.

Eren, Ercan, İktisatta Yöntem, U.Ü. Güçlendirme Vakfı yay., nr. 28, Bursa 1989.

Febvre, Lucien, "Başka Bir Tarihe Doğru", çev. İlhan Selimoğlu- Ali Boratav, Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde, der. Ali Boratav, Alan yay, nr. 47, İstanbul 1985, s. 50-68.

Freund, Julien, Beşeri Bilim Teorileri, çev. Bahaeddin Yediyıldız, T.T.K. yay., VII. Dizi-Sa. 116, Ankara 1991.

İnalcık, Halil, "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", Review, Vol. I, No. 3-4, (1978), s. 69-96.

Kılıçbay, Mehmet Ali, "Fernand Braudel", Tarih ve Toplum, Cilt V, Sayı 26 (Şubat 1986), s. 44-52.

Kurmuş, Orhan, Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu, Savaş yay., Ankara 1982.

----------, "Nicel İktisat Tarihi", İktisatta Kapsam ve Yöntem, Seçme Yazılar, der. Fikret Görün, O.D.T.Ü. yay., Ankara 1979, s. 74-81.

Oskay, Ülgen, "Sosyoloji ve Tarih", E.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi, Sayı 1, (İzmir 1987), s. 1-9.

Özbaran, Salih, "Tarihçilik Üzerine Bazı Çağdaş Görüşler", İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, Sayı 32, (İstanbul 1979), s. 587-607.

Sahillioğlu, Halil, "İktisat Öğretiminde İktisat Tarihi", Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine, der. Fikret Görün, O.D.T.Ü. yay., Ankara 1972, s. 134-138.

Thomsen, David, Tarihin Amacı, çev. Salih Özbaran, E.Ü.E.F. yay., nr. 20, İzmir 1983.

Türkdoğan, Orhan, Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi, M.E.B. yay., nr. 869, İstanbul 1989.

Yıldırım, Cemal, Bilim Felsefesi, 3.bs., Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.

DİPNOTLAR

---

* Bu makale, M.Ü. İ.İ.B.F. İktisat Bölümü'nde 1993-1994 akademik yılında yapılan staff seminerler dizisinde 15 Aralık 1993 tarihinde sunulan bildiriye dayanmaktadır.

[1] Fransız tarihçiler Marc Bloch ve Lucien Febvre'nin 1929'da Strasbourg'da yayımlamaya başladıkları tarih dergisi ***Annales d'Histoire Economique et Sociale*** (İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ***Annales Economies– Societes-Civilisations*** adını alır.), XX. yüzyıl tarihçiliğine yeni bir yön veren Annales Okulu'nun kuruluşunda çok önemli bir adım olur. Bloch ve Febvre dışında çeşitli ülkelerde bir kısım tarihçilercede ilgi gören ve benimsenerek Annales Okulu adını alan akımın en temel özelliği tarihi diğer sosyal bilimlerle yakınlaştırmış ve işbirliğine sokmuş olmasıdır. Tarihi açıklamada bütün koşullar ve toplumsal ilişkileri dayanak almış, tarihçiliğe yeni ufuklar kazandırmış olan bu okulunun doğuşunu ve gelişimini, yine aynı okulun çok önemli temsilcilerinden olan Fernand Braudel XIX. yüzyılın sonlarında Fransa'da pozitivizmin can çekişmesine bağlar ve bu süreçte Annales'ten önce yayımlanan 1891'de P. Vidal'in kurduğu ***Annales de Geographie***, 1896-1898'de Emile Durkheim'in kurduğu ***Revue de Synthese*** gibi dergilerin bilim yaşamına katılmalarıyla önderlik ettiklerini belirtir. bkz. Mehmet Ali Kılıçbay, "Fernand Braudel", ***Tarih ve Toplum***, Cilt V, Sayı 26 (Şubat 1986), s. 45. Bugün Annales dışında özellikle İngiltere'de benzer tarih anlayışı eğiliminde ***Past and Present*** adlı dergi yayımlanmaktadır. Annales'in Türkiye tarihçiliğine yansımaları ise başka araştırmaların konusu olmakla birlikte Halil İnalcık'ın bu konuda önemli bir etüdü vardır. bkz. Halil İnalcık, "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", ***Review***, Vol. I, No. 3-4, (1978), s. 69-96. Bloch ve Febvre'nin biyografileri için bkz. Fernand Braudel, "Bloch, Marc", ***International Encylopedia of the Social Sciences.*** Fernand Braudel, "Febvre, Lucien", ***International Encylopedia of the Social Sciences.***

[2] Lucien Febvre, "Başka Bir Tarihe Doğru", çev. İlhan Selimoğlu- Ali Boratav, ***Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde***, der. Ali Boratav, Alan yay, nr. 47, İstanbul 1985, s. 55.

[3] David Thomsen, ***Tarihin Amacı***, çev. Salih Özbaran, E.Ü.E.F. yay., nr. 20, İzmir 1983, s. 45.

[4] Marc Bloch, ***Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği***, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Birey ve Toplum yay., Ankara 1985, s. 17.

[5] Fernand Braudel, ***Tarih Üzerine Yazılar***, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge yay., nr. 52, Ankara 1992, s. 105.

[6] D. Thomsen, ***a.g.e.***, s. 4.

[7] D. Thomsen, ***a.g.e.***, s. 4-5.

[8] F. Braudel, ***a.g.e.***, s. 112.

[9] M. Bloch, ***a.g.e.***, s. 25-30.

[10] Cemal Yıldırım, ***Bilim Felsefesi***, 3.bs., Remzi Kitabevi, İstanbul 1991, s. 17.

[11] Orhan Türkdoğan, Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi, M.E.B. yay., nr. 869, İstanbul 1989, s. 13.

[12] C. Yıldırım, ***a.g.e.***, s. 19-23. O. Türkdoğan, ***a.g.e.***, s. 15-25.

[13] Julien Freund, ***Beşeri Bilim Teorileri***, çev. Bahaeddin Yediyıldız, T.T.K. yay., VII. Dizi-Sa. 116, Ankara 1991, s. 1.

[14] Ercan Eren, ***İktisatta Yöntem***, U.Ü. Güçlendirme Vakfı yay., nr. 28, Bursa 1989, s. 30.

[15] Ülgen Oskay, "Sosyoloji ve Tarih", ***E.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi***, Sayı 1, (İzmir 1987), s. 5.

[16] F. Braudel, ***a.g.e.***, s. 42.

[17] F. Braudel, ***a.g.e.***, s. 114.

[18] Salih Özbaran, "Tarihçilik Üzerine Bazı Çağdaş Görüşler", ***İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi***, Sayı 32, İstanbul 1979, s. 604.

[19] S. Özbaran, ***a.g.m.***, s. 601-602.

[20] Yavuz Cezar, "İktisat Tarihi'nin Niteliği ve Eğitimdeki Yeri", ***İktisat***, Sayı 254, (İstanbul 1986), s. 20.

[21] Orhan Kurmuş, ***Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu***, Savaş yay., Ankara 1982, s. 13.

[22] Halil Berktay, ***Kabileden Feodalizme***, 2.bs., Kaynak yay., İstanbul 1988, s. 25.

[23] Ayşe Buğra, "İktisadın Son Krizi Üzerine", ***İktisat***, Sayı 269, (İstanbul 1987), s. 9.

[24] Orhan Kurmuş, "Nicel İktisat Tarihi", ***İktisatta Kapsam ve Yöntem, Seçme Yazılar***, der. Fikret Görün, O.D.T.Ü. yay., Ankara 1979, s. 75.

[25] Halil Sahillioğlu, "İktisat Öğretiminde İktisat Tarihi", ***Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine***, der. Fikret Görün, O.D.T.Ü. yay., Ankara 1972, s. 136.

[26] Y. Cezar, ***a.g.m.***, s. 21.

Öneri, C.1, S.2
Ocak, 1995, ss.159-162

ŞAMANİZM VE ANİMİZM'İN ANADOLU TÜRK KÜLTÜRÜNE YAPTIĞI BAZI ETKİLER ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Kamil Güller*

İnsanoğlunun hikayesi Adem ile Havva'dan başlar ve günümüze kadar gelir. Bu dönemin içersinde ilk önce ateşle tanışır, toplayıcılık ve avcılık yapar, Neolitik çağda tarımla uğraşmayı öğrenir ve bir yerde yerleşme gereğini duyar, bu dönemden itibaren göçebelik yaşam tarzından uzaklaklaşmaya çalışır, ama bazı politik, klimatolojik,sosyolojik,ekonomik nedenlerden ötürü, göçlerine, yarı konar-göçer yaşam tarzına devam eder, gittiği yerlerdeki kültürler ile tanışır, sosyal ve toplumsal ilişkiler kurar, bazen kendi gelenek ve göreneklerini başka toplumlara verir, bazende onlarınkini direk yada kendi ahlaksal ve kültürel yaşam süzgecinden geçirerek alır, kültürel bu yaşam tarzı, duygular, düşünceler, gelenekler, arzular, inssanoğlunun kendi ev eşyalarında giysilerinde bir takım geometrik ve helezonik sembolik çizgiler ve yanışlar ile ifade edilmeye çalışılmıştır. İşte bu motifler, insanoğlunun birbirinden çok uzak mesafelerde yaşamalarına bakmaksızın, karşılıklı ilişkilerinin kültürel alışverişlerinin, yaşam sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmışlar ve yaşamaya devam edeceklerdir.

Bugün, üzerinde duracağımız Türkler ise, Orta Asya'da yarı göçebe yaşam tarzı ile yerleşmeyi öğrenmişler, ve M.S. 3.-4. yy.larda büyük imparatorluklar kurmuşlar, fakat sonraları birtakım sosyolojik, klimatolojik ve politik nedenlerden ötürü, Batı'ya yani Hazar denizinin batısına Anadolu'ya ve Mısır taraflarına göçler başlamıştır, ama kimi Türklerde anayurtlarında kalıp, yaşamlarını devam ettirmeye çalışmışlar-dır.

Türkler, Orta Asya'da iken genel olarak tek tanrılı dinleri benimserken, kimi Türk topluluklarda, Manheizm (Uygurlar), Budizm, Şamanizm ve Hıristiyanlık gibi dinleri benimsemişlerdir, fakat M.S.7.yy.dan itibaren müslümanlığın ortaya çıkışı ve hızla yayılması ile birlikte Anadolu'ya yerleşen Anadolu Türkleri gibi birçok Türk boyu İslamı kabul etmeye başlamıştır. Bugün, Anadolu'da yaşayan Türkler, din olarak İslam dinini kabul etmiş olmalarına rağmen, bazı adet ve geleneklerinde Orta Asya'dan gelen bazı şamanist özelliklerini korumuş ve bugüne taşımıştır, aslında Türklerin Anadolu'ya gelmeden önceki en yaygın ortak özelliği şamanlık ve göçebeliktir.

Bir inanç sistemi olarak şamanlık, her ne kadar bir sistem olarak göçebe yaşam tarzından önce yaygınlığını büyük ölçüde yitirmişse de Budizm, Manheizm, Teoism, Animizm gibi bir çok inanç sisteminin içinde yaşamaya devam etmiştir, bu inanış biçiminde en önemli görevi Kam üstlenir, bu kişi erkek veya kadın, büyücü, üfürükçü, doktor, idareci, dinsel otorite, sanatçı gibi roller alır.

Şamanizmin kökeni avcılık ve hayvan kültünün çok önemli olduğu, Paleolitik çağa kadar gider, ve animizmin evreninde ise dünyada yaşayan her canlının bir ruhu var, insanın kendi çevresindeki ilişkileri, insanın diğer bir insanla olan ilişkileri gibidir, taş yada nehir, ağaç hep canlı bir ruha sahiptir, ve bu varlık ile ruh arasındaki ilişki süreklidir, insanoğlunun yiyecek, giyecek ve diğer gereksinimlerini karşılamak için öldürlüğü canlıların ruhları vardır, bedenleri öldürmekle ruhları öldüremezsiniz,yalnızca ruh ile beden birbirinden ayrılır, eğer bu ruhların rızasını almazsanız, birgün size hastalık, ölüm, felaket getirecek, sizden öc alacaklardır, bundan dolayı onları öldürmeden evvel rızalarını almalısınız. Nitekim, Göktürkler ve Uygurlar döneminde Ötüken ormanlarının bütün Türklerce mukaddes sayıldığını biliyoruz, orman kültü, ilkel toplulukların orman mahsulleriyle geçirdikleri devrin hatırasıdır, ziraatçı ve geniş bozkırlarda, çobanlık yaparak geçinen uluslarda Orman kültü, eski önemini kaybetmiş, orman tanrıları da kötü ruhlar olmuştur, burada orman ruhlarına her avcı kurban sunabilir, kamın aracılığına ihtiyaç yoktur, buna bakılırsa orman kültü, kamların daha bulunmadığı çağın kalıntısı olduğunu kanıtlamaktadır. Bugün, B.Anadolu'da ve Toros dağlarında yaşayan Tahtacı yörükleri, her yıl ağaç kesme işlemine başlamadan evvel ormanda toplanır, o yılın

* M.Ü. Atatürk Eğitim Fak.,

mahsülünün iyi olması için, kurbanlar keser, şölenler tertip eder, dua ederler.

Anadolu Türklerinde, animizme ilişkin birçok davranış, gelenek ve inaçları bulmak mümkündür, sufiler yürürken bile yere hızlı basmazlar, yer ayaklarının altında döşenmiştir, herkesi başı üzerinde taşımaktadır, su içecekleri vakit bardağı hafifçe öperler, kaşığı, çatalı ellerine alınca sapını öperler, sofrayı öpüp otururlar, yemek bitince öpüp kalkarlar, bu öpmeye "görüşmek" derler, bunlar tarikat geleneklerindendir ve herşeyi canlı kabul ederler. Toprak, her zaman insanoğlunun yaşamının devamını sağlayan unsurlardan biri olan jeomorfolojik bir yapıdır, gerek Anadolu insanı gerekse Sibirya Şamanlarına göre toprak ana kutsaldır, canlı bir güçtür, yaşam kaynağıdır, toprağa tohum atılması ile hamile kalır, ilkbaharda ekin vererek doğurganlığını yerine getirir.

Anadolu'da "Babalar" çevresinde oluşan ve oluşturulmaya çalışılan uzlaştırıcı evren, göçerlikten yerleşmeye doğru geçen şehirleşme, şehirlerin kendi çevrelerinde oluşturdukları saldırgan evrenden farklıdır, tarımla göçebelik arasında çelişkiler vardır, fakat eski Türk Şamanlarını hatırlatan "yeni göçebelik mirasının taşıyıcıları olan Babalar, çelişkileri ile uzlaştırıcı bir evren yaratmaya yönelip çözümlemeye çalışırken, uygarlıklar her çelişkiyi bir uzlaşmacılık kaynağı olarak görüp kendi yöntemleri ile zor ve korkuyu kullanarak çözmeye çalışırlar. Paleolitik çağdaki şamanlar,hayvanları direk olarak arama yoluna gittiler, Kam, aslan, boğa, ayı, erkek geyik gibi hayvan kostümleri giyerek, ateş etrafındaki ritmik dinsel dansı, davulun sesi, şamanist duaları ile kötü ruhlar ile yüzleşir, şeytani güçler ile uzlaşırdı.

Orta Asya'daki Türkler, hayvan figürüne tabu (tabgu) put, tapma gözü ile bakarlardı, her kabilenin kendi totemi vardı, Tukyular, kendilerinin dişi kurttan türediklerini farzederlerdi, kendi oymak bayraklarında en çok kullanılan sığır, kartal,akbaba gibi hayvan resimleri idi. Eski Türk takvimi, 12 yıllık dizilerden teşkil ederdi, aylara da sıçan,öküz,kaplan, tavşan, ejder, yılan, at,koyun, maymun,kuş,köpek ve yaban domuzu gibi hayvan isimleri de verilmişti. Orta Asya'da Türkler, süslemelerinde ve süs işlemelerinde hayvanlar arasındaki dövüşleri, Grifon-Geyik, Öküz-Kartal, Balık-Kuş, yada bir hayvanın birkaç hayvan tarafından saldırıya uğramasını ele alır, ama Türkler müslümanlığı kabul ettikten sonra, puta tapma devirleri kalıntısı olan hayvan ve insan figürlü tasvirler yerlerini, kırık dalların oluşturduğu helozon şekilli motiflere bıraktı. Orta Asya'daki bazı Türk kabileleri yeri ve göğü 4 bölgeye ayırmışlar, Doğuyu koyun Batıyı köpek, Güneyi çaylak, Kuzeyi yaban domuzu gibi sembolik hayvanlar ile temsil etmişlerdir, ayrıca Orhun Kitabelerinden de anladığımız kadarı ile Doğuda Gökhan (mavi hükümdar), Güneyde Kızılhan (kırmızı hükümdar), Batıda Akhan (beyaz hükümdar), Kuzeyde Karahan (kara hükümdar) krallıklarını sürdürüyordu. Şamanist evrende, bütün elementlerin dengesi, dört köşe kare bir dünyada gerçekleşir, dünya derinliğinin ve dengesinin dört katlı bir yapısı vardır, dört yönlü bir yol ve dörtyolun dört rüzgarı mevcuttur, Doğu yönünün doğru yol olduğunu kabul ediyorlardı.

Ama, Anadolu'da Toros dağlarında yaşayan Türkmen oymakları gün doğusuna (doğu) yalancı bucak derler ve kötülüğün buradan geldiğine inanırlar, güneye de karabucak derler, afet ve felaketin buradan geldiğine inanırlardı. Sibirya şamanları, evreni alt dünya, orta dünya ve gökyüzü diye 3 kısıma ayırırlar, alt dünyanın kötü ruhların dünyası, orta dünyanın kendilerine yardım eden tanrıların dünyası, gökyüzünün ise en büyük tanrıların yer aldığı dünya olduğuna inanırlardı, şamanın bulunduğu yer ise bu üç dünyanın bulunduğu evrenin merkezindedir, dünyanın merkezi, ölüm dünyasınna giden bir kapı, pasaj durumundadır.

Bu şamanist oymaklar orta dünyadaki tanrıları için koç, gökyüzündeki daha büyük tanrıları için at kurban ederlerdi.Turkyularda bugün hala, Göktanrı adına, koyun, oğlak kurban edilmesi geleneği devam eder, tanrıların onları hastalık ve afetlerden koruması için kurban keserlerdi.Ayrıca, şamanlık devrinde dört mevsime mahsus kurbanlar kesiliyordu, bahar mevsiminde koyun totemi kurban edilirdi, Türklerin ilkbahar ayinlerinde oğlak kurban etmeleri ve ilkbaharın başlangıcı kabul edilen, Hıdrellez Anadolu'nun birçok yerinde kuzu kesilmesi ve kuzu çorbası yapma geleneği hala devam etmektedir. Koç boynuzu, Türklerce kuvvet ve kudret misali olmuş onu yaşam tarzında kullanmıştır, bugün Anadolu'da yaşayan yörüklerin çoğu, koç boynuzunu, çadır direklerinde veya çadır kapısının yanında koruyucu bir tılsım olarak hala kullanmaktadır. Kuzey Asya şamanlarının elbiselerinde rastlanan çeşitli kuş figürleri, kamların dinsel törenlerinde önemli roller oynamaktadır, bir şaman kıyafetinin üzerinde

kuş resminin bulunması, şamanın bu kuş resminin yardımı ile öteki dünyaya uçabileceği şeklinde bir inanış vardır, bu elbiseler bütünü itibari ile koruyucu bir cini sembolize etmektedir, şaman elbisesini giyer giymez, hırkanın üstündeki cinlerin etkisinde kalmaktadır.

Kuzey Asya Kavimlerince, kartal gökyüzünün temsilcisi olarak kabul edilir, gelecekten haber veren, ruhları öteki dünyaya götüren, gökle yer arasında aracılık yapan bir kuş gözüyle bakılırdı. Selçuklu Türkleri zamanında, kartal, kuvveti ve kudreti sembolize eden bir figür olarak mimaride, çeşitli el sanatlarında yaygın olarak kullanılmıştır.

Ölüm,vücudun parçalanması, insan ruhunun öteki tanrılarla irtibat kurabilmesi için önemli bir unsur teşkil eder. Kuzey Amerika yerlileri vücutlarına çeşitli işkenceler yaparak, öteki dünya ile ilişki kurmasında meditasyon araçlarından birini gerçekleştirir. Aslında vücuda acı çektirmek, insanın nefsine hakim olmasında, zorluklara katlanmasında yardımcı olur, diğer taraftan hücrelerin dahi birbirinden ayrıldığı bir ortamda insanın öteki dünya ile ilişki kurması çok kolay olabilmektedir. Buna benzer bir örnek olarak ülkemizin Doğu Anadolu bölümünde yer alan IĞDIR ilinin Alevi tarikatına mensup bazı köylerinde, vücuda şiş saplama geleneği devam etmektedir, işin diğer önemli bir kısmı da meditasyon haline geçtikten sonra acıyı hiç birşekilde duymamalarıdır, ve istedikleri amaca ulaşmaktadırlar. Şamanların dinsel törenleri ve büyüleri esnasında yaptıkları mitolojik yolculuk güneşte sona erer ve meditasyon boyunca yanan ateş, güneşe olan yolculukta bir araç teşkil eder, güneş tanrısına adaklar adanır, saf güneş yanan ateş ile özdeştir, gökyüzü ve yeryüzü arasında bir köprü teşkil eder. Anadolu'da yaşayan yörüklerde, çadırın ateşi kutsaldır, ateş ocağın yaşam kaynağıdır. Toros dağlarında yaşayan Elbeyli oymakları, yaz günleri güneş dokunmasın diye, kadınlar her yıl Haziran ayında duvarlara aşı toprağı ile bazı resimler yapar. Anadolu Türkmenlerinde de ateşin önemi büyüktür, ve Allah'a şöyle dua ederler, "Ey Allah bizi nurdan, nardan ayırma"

Türkmenler genç ölmüş bir adamı gömdükten sonra onun atını süslerler, ölünün üzerinden çıkarılan elbiseyi bir ağaca giydirirler, köylü kadınları giydirilmiş ağacın karşısına geçerek ağıtlar okur, ağlarlar. Kuzey Asya şamanlarında ise, şenlikle çağrılan şaman, giysilerini giyip kendini çağıranlar ile birlikte bir kayığa binerek, törenin yapılacağı eve doğru hareket eder, kayıktan indiği zaman, ölü sahipleri, şamanın dizlerine kapanarak karşılarlar, eve giren şaman ölünün giysilerinden yapılan bir modelini alır, ve ruhun öteki dünyaya ulaşması için şaman ile birlikte tören yapılır, şaman ruhu öteki dünyaya götüren bir aracıdır. Şamanist evrende, hastalıkların genelde kötü ruhlar tarafından verildiğini, bu kötü ruhların rızasını alabilmek için onlara kurbanlar adayarak, şölenler yaparak, gazaplarını ve hiddetlerini indirmeye çalıştıklarını görüyoruz.

Anadolu Türklerinden olan,Merzin-Silifke yolu üzerinde Bulgar dağlarında yaşayan Türkmenlerde, lohusalı kadınlara Albasacak diye çok korkarlardı, (al aslında hile demektir), lohusa azıcık hastalansa, obaya hemen haber verilir ve bütün bilgili kadınlar toplanarak, bu hayali hastalığın yine hayale dayanan çarelerini ararlar, yastığın altına bir orak, maşa, kilit, anahtar konur, ateşte süpürge yakılır, kül ile küllü su hazırlanır, kurşun döktürülürdü.

Anadolu'da, ilkbahar mevsimi geldiğinde, çobanlar yaylaya çıkmadan evvel hocaya giderek kurt ağzı bağlatırlar, böylece sürülerini kurtlara karşı korurlardı, veya birisinin hayvanı kaybolsa, hayvanın sağsalim gelebilmesi için gene kurt ağzı bağlatılırdı.

Anadolu'daki Türkmenler, kaplumbağa yavrusu kabuğunu,muska boncuk, gözboncuğu,kertenkele kuyruğu gibi nesnelerini, hayvanlarını, mallarını kemgöze ve nazara karşı korumak için sihirli bir tılsım, koruyucu olarak üzerlerinde taşımışlar, evlerinin bir köşelerine koymuşlardır. Türklerin eski dinlerinden biri olan şamanizm, bugün halk geleneklerinde çeşitli şekillerde devam etmektedir, yıllar geçmesine rağmen insanın yaşam tarzının içlerine kadar yerleşmiş bu etkiler, insanlığın bunu devam ettirdiği sürece devam edecektir.

Yararlanılan Kaynaklar

Joan Halifax, Shaman

Ali Rıza Yalman, Cenupta Türkmen Oymakları

Reha Camuroğlu, Babailer

Sedat Veyas Örnek, İlkellerde Din,Büyü,Sanat,Efsane

Nejat Diyarbekirli, Hun Sanatı

Atlas Magazin, Nisan-Mayıs 1993 Sayısı.

Şamanizm Ve Animizm'in Anadolu Türk Kültürüne Yaptığı Bazı Etkiler Üzerine Düşünceler